

304.868

FOLIA ARCHAEOLOGICA

XXVI

304.868

FOLIA

ARCHAEOLOGICA

XXVI

1975

NÉPMŰVELÉSI PROPAGANDA IRODA, BUDAPEST

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE
ANNALES MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

Főszerkesztő
FÜLEP FERENC

Szerkesztő bizottság
FODOR ISTVÁN
KEMENCZEI TIBOR
L. KORVIG ILONA

Szerkesztő
SÁRDY JUDIT

Fényképek
D. ERDŐKÜRTI ZSUZSANNA
KARÁTH JÓZSEF

© A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM — INDEX

ISTVÁN ECSÉDY: Vinča finds in the collection of the Hungarian National Museum	9
TIBOR KOVÁCS: Der Bronzefund von Mende	19
TIBOR KEMENCZEI: Zur Verbreitung der spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur östlich der Donau	45
B. BÓNIS ÉVA: A brigetioi katonaváros fazekastelepei	71
Die Töpfereien der Militärstadt von Brigetio	89
R. PETŐ MÁRIA: Aquincumi ekeletek	93
Plough finds from Aquincum	98
MESTERHÁZY KÁROLY: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai ..	99
Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmezeitlichen Keramik ..	116
PARÁDI NÁNDOR: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza—pusztapótharaszti kincslelet	119
Münzdatierte Schmuckstücke aus dem 13. Jahrhundert. Der Schatzfund von Nyáregyháza—Pusztapótharasztt.	158
DIE AUSGRABUNGEN DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS IM JAHRE 1973	
I. JÓZSEF KOREK: Die Hauptergebnisse der Erschließungen	163
II. ISTVÁN FODOR: Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szabolcs—Kisfalud im Jahre 1971—73	171
III. ANDRÁS PÁLÓCZI-HORVÁTH: Bericht über die Ausgrabung des mittelalterlichen Dorfes Szentkirály	183
IV. MIKLÓS HÉJJ: Ausgrabungsbericht über die Erschließung des königlichen Wohnpalastes zu Visegrád—Nord- und Donauflügelsektor ..	191
CSERMÉNYI VAJK: Antik kultúra és művészet a Fekete-tenger északi partvidékén című kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban	199
Antike Kultur und Kunst im Küstengebiet des Schwarzen Meeres — Ausstellung im Ungarischen Nationalmuseum	202

RÖVIDÍTÉSEK — ABBREVIATIONES

ActaA	= Acta Archaeologica, København
ActaAntArch	= Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
Acta Arch.Hung.	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
ActaMN	= Acta Musei Napocensis
AH	= Archaeologia Hungarica
AI	= Archaeologia Iugoslavica
AJA	= American Journal of Archaeology
AK	= Archaeologiai Közlemények
AntH	= Antiquitas Hungarica
APP	= Ancient Peoples and Places
Arch.Ért.	= Archaeologiai Értesítő
Arh.Pam.URSR	= Arheologični Pamjatki URSR
ArRoz	= Archeologické Rozhledy
ArsH	= Ars Hungarica
ASM	= Archeologické Studijní Materiály
BHH	= Bibliotheca Humanitatis Historica
BMMK	= Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
BpR	= Budapest Régiségei
BRGK	= Bericht der Römisch—Germanischen Kommission des DAI
BVbl	= Bayerische Vorgeschichtsblätter
CNH	= Corpus Nummorum Hungariae
ČNM	= Časopis Národního Musea v Praze
CVA	= Corpus Vasorum Antiquorum
DissArch	= Dissertationes Archaeologicae, Budapest
DissPann	= Dissertationes Pannonicae
DMÉ	= Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg.	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Érem- és Régiségtárából
EMÉ	= Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
ESA	= Eurasia Septentrionalis Antiqua
Ethn.	= Ethnographia
FA	= Folia Archaeologica

FontesAH	= Fontes Archaeologici Hungariae
GZM—A	= Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu — Arheologija
HA	= Helvetia Archaeologica
HME	= A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, Hajdúböszörmény
HOMÉ	= Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
JAMÉ	= Jóna András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JbRGZM	= Jahrbuch des Römisch—Germanischen Zentralmu- seums Mainz
Jelentés	= Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum . . . évi állapotáról
JPMÉ	= Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
JRS	= Journal of Roman Studies
Közl.	= Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából
KSIIMK	= Kratkie soobšćenija Instituta istorii materialnoj kultury
MAGW	= Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
MAI	= Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Unga- rischen Akademie der Wissenschaften
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MDAPV	= Materialy i doslidžennja z arheologii Prikarpatja i Volini
MFME	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MIA	= Materialy i issledovanija po arheologii SSSR
MKE	= Múzeumi és Könyvtári Értesítő
MM	= Magyar Múzeum
MNy	= Magyar Nyelv
MűvtörtÉrt	= Művészettörténeti Értesítő
MVV	= Magyarország városai és vármegyéi, szerk. Borovszky Samu
NK	= Numizmatikai Közlöny
NyÉ	= Nyelvtudományi Értekezések
PA	= Památky Archeologické
PIDO	= Problemy istorii dokapitalističeskikh obščestv
PWRE	= Pauly—Wissowa: Realencyclopädie der Classischen Alttertumswissenschaft
PZ	= Prachistorische Zeitschrift
RCRF Acta	= Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta
RégTan	= Régészeti Tanulmányok
RF	= Régészeti Füzetek
RSP	= Rivista di Scienze Preistoriche
RVM	= Rad Vojvodjanskih Muzeja
SA	= Slovenská Archeológia
SAI	= Svod arheologičeskikh istočnikov
SAn	= Slavia Antiqua
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche
SČSA	= Sborník Československé Společnosti Archeologické
SMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
Strarohrv.prosvj.	= Strarohrvatska prosvjeta
StuCo	= Studia Comitatus, Szentendre

StuHi	= Studia Historica
StuSl	= Studia Slavica
Sz	= Századok
Sza	= Sovetskaja arheologija
ŠZ AÚSAV	= Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied
SzE	= Sovetskaja etnografija
Sz-SzSz	= Szabolcs-Szatmári Szemle
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
WA	= Wiadomości Archeologiczne
Zprávy ČsSA	= Zprávy Československého státního archeologického ústavu
ZSNM	= Zborník Slovenského Národného Múzea, História

VINČA FINDS IN THE COLLECTION OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

ISTVÁN ECSÉDY

The objects of Vinča provenance, kept in the Prehistorical Collection of the Hungarian National Museum, came into the possession of the Museum partly in 1932, through the donation of Professor Dr. Sima Trojanović,¹ partly with the Fleissig Collection, taken over after World War II.² Though their find circumstances are unknown, it may be assumed that they came from surface collecting, perhaps from smaller illicit diggings. As for their find place, the inventory entries are authenticated by the archival data as well as by the evident typological identity of the objects in question with the material, published by Vasić.

1. Fragment of a clay altar. Inv. no.: 1974. 25. 1.³ (*Figs. 1—2*). The small, reddish-brown altar of a square form with rounded corners is broken in the middle line. The outside of the legs is covered by a linear pattern, the side of the altar slab, decorated with meandroid patterns, forms a raised rim, protruding at the corners of the altar. On the rim there is a fragmentary figurine of a seated woman, her feet resting on the altar slab. The upper part of the statuette is broken but the plastically raised left breast and a part of the incised, double triangle pattern between the breasts remained. The place of the right lower arm, attached to the side of the body and broken off, is still discernible. From the waist downwards the whole surface of the figurine is covered with a stitched pattern, arranged in vertical rows, indicating the dress, closed by two parallel, horizontal incisions under the knees. The toes are marked by short vertical incisions.

On the left of the female figure, on the rim of the small altar, there is a fragment of a leg and the place of further three legs, broken off. The outer side of the remaining leg is decorated with incisions. It is presumably the remain of a smaller, altar-like table or perhaps that of an animal figure.

The best analogy to the fragment shown, having details very close to it as for the position of the seated figurine and the representation of its dress, resp. the

¹ Dept. of Arch. Archiv no. 3/1932.

² Ibid. 58/1944, 21/1947, 82/1949.

³ The object was in 1950 not inventorized together with the other pieces of the Fleissig Collection, it belonged, though, doubtlessly to these as proven by the fact that its three-figure accession number fits into the serial numbers of the inventorized Vinča pieces.

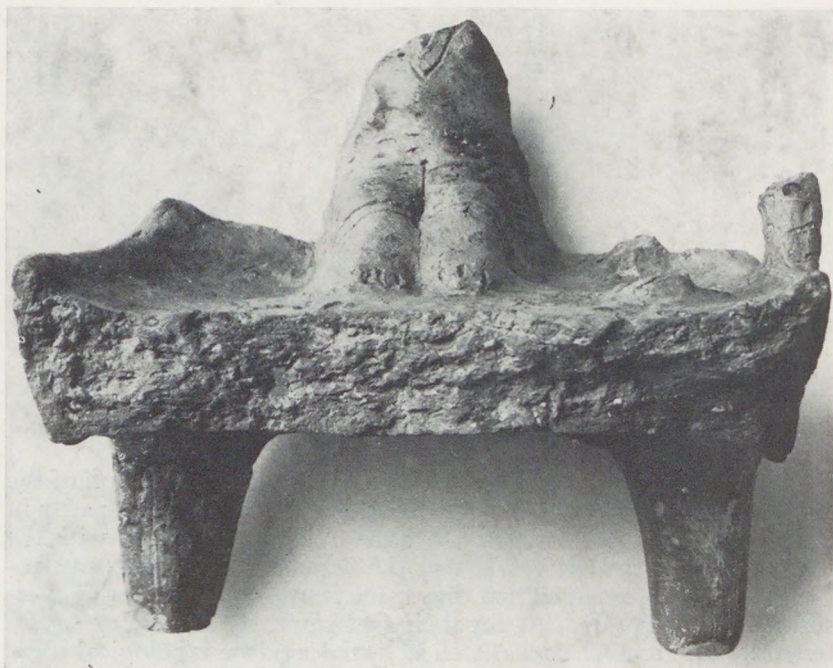

Fig. 1.

modelling of the feet, was unearthed during the excavations of Vasić from a depth of 6 m.⁴ A good analogy is furnished furthermore by a fragment of an altar, found previously to the excavation, whose meandering decorations are identical with those of the above published piece, with the exception that the female figure does not sit on the rim of the altar but on a smaller stool or „throne”⁵

There seems to be no doubt about it that in the case of the present fragment we can speak of the representation of a ritual act or scene. The fragments found also at Vinča, where there are kneeling figures on altar-like platforms before a cylindrical indentation, are to be regarded as representations of a similar character, respecting their formulating and object.⁶ Whether they are representations of a sacrifice, or some other cultic act, connected with a cultic object, inserted into the said indentation, these objects extant from the beginning of Vinča C, reflect an extremely developed ritual practice; as it is highly probable that they

⁴ Vasić, M., *Preistoriska Vinča. III.* (Beograd 1936) 106—107., Fig. 510.

⁵ Ibid. 121., 123., Fig. 555; see also *ibid.* Pl. CX, CXI. The form of the altar and the decoration described — without the sitting female figure — often occurs in Tordos. Cf. Roska, M., *A Torma Zsófia gyűjtemény (Die Sammlung Zs. v. Torma).* (Kolozsvár 1941) Pl. XCVIII. 3—11.

⁶ Vasić, M., *op. cit.* 513—514.

Fig. 2.

represent one — or several ones — of the most essential scene or scenes of the ritual of a developed cult practice.⁷

2. Small, fragmentary clay altar. Inv. no.: 1932:26.22. (*Figs. 4:4a—b*). Altar of small dimensions, made of dark gray clay, decorated on its four legs and outer sides with an incised meander pattern. Its rim is preserved only on one side. The fragment makes it probable that it might have been decorated with an animal head, which was, however, broken off. Analogies to it are known from Level B of Vinča and Tordos as well.⁸

3. Small altar decorated with an animal head. Inv. no.: 1950:8.37. (*Figs. 3: 2. a—c*). Offering-table with four legs, of a reddish-brown, poorly burnt clay. Its two sides and back wall are decorated with incised lines, enclosed in a frame. Its low rim meets on the front side in a stylized animal head; the disproportionately

⁷ Cf.: Höckmann, O., Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit. Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung 3—4. (Hildesheim 1968) 58. (with a further literature)

⁸ Vasić, M., op. cit. II. 159—160., Pl. LXXXVII—LXXXVIII.; Roska, M., op. cit. Pl. XCVIII. 3—11.

big, incised eyes are placed on the two sides of the front side. The breakage above the back wall might have been the place of a stylized tail.⁹

4. Fragment of an idol. Inv. no.: 1932:26.29. (*Figs. 4:1a—b.*) Fragment of a reddish-brown, well-fired clay statuette. Probably the upper part of a schematic, anthropomorphous representation, in standing position. The crown of head is arched, the face triangular with rounded corners, with only the nose indicated. The arms are formed by horizontal stumps.

The form of the head corresponds to Type M1C of Höckmann,¹⁰ the idol form is from Vinča B on general. These simplified figurines are presumably ground forms of the schematic, cross-shaped idols, produced parallelly with the elaborated plastical products of Vinča C, for a different purpose, in a great number and of a poorer workmanship.¹¹ The type is evidently connected with an idol of Szakálhát.¹²

5. Schematic anthropomorphous figurine. Inv. no.: 1932:26.31. (*Figs. 4:2a—b.*) A reddish-brown, well-fired statuette. The face is triangular with rounded corners, with eyes indicated by incisions in the form of inverted L-s, between them the nose is suggested by a flat bulge, the mouth is not marked. The arms are substituted by strongly accentuated shoulders, the torso is cylindrical, the lower part of the body is closed by a slightly broadening, round base. Undecorated. The form corresponds to Type Höckmann M2A, which is observable from the Proto-Vinča period.¹³

6. Idol fragment. Inv. no.: 1932:26.32. (*Figs. 3:1a—c.*) The head of a small statuette with the fragment of the neck. Of a cylindrical form, the crown of head is flat, the face indicated by a sloping plane, with a small protuberance in the middle for the nose.

The form is by all possibility an early one, on the ground of Höckmann's classification it may be ranged with Type M1C.¹⁴ A parallel to the facial form is shown on an idol of unknown provenance in the collection of the Hung. Nat. Mus.¹⁵ As for the formation of the faces, the hypothesis of József Csalog is authoritative, according to which this form is a representation of the mask, covering the face.¹⁶

7. Fragment of an idol. Inv. no.: 1932:26.33. (*Figs. 4:3a—c.*) Head part of a human figure, of a dark gray colour, damaged, the plastically raised nose is broken. The eyes occupying the upper part of the face are marked with incised lines; on both sides, at the place of the temples, there are two small perforations. The hair-do is indicated by a characteristic indentation on the back of the head, on its lower edge there are seven vertical perforations in a row.¹⁷ One of the most

⁹ See note 8.

¹⁰ Höckmann, O., op. cit. 52, 54.; Cf. Vasić, M., op. cit. III. Pl. XXI. 108.

¹¹ Höckmann, O., op. cit. 56—57.

¹² Banner, J. — Bálint, A., *Dolg.* 11(1935) 83., Fig. 4.

¹³ Höckmann, O., op. cit. 52—53., notes 85—88. (With analogies from Vinča.)

¹⁴ Ibid.; For analogies see: Vasić, M., op. cit. III. Pl. XVIII. 93., Pl. XIX. 97., Pl. XX. 103. etc. An especially good analogy is the piece shown on Pl. XI. 50, found at Vinča in a depth of 9,4 to 8 m. This corresponds to the levels Protovinča and Vinča A. A similar piece from Tartaria is shown: Höckmann, O., op. cit. Pl. XXII. 1001.

¹⁵ Idole. Veröff. aus d. Naturhist. Mus. 7. (Wien 1972) Pl. X. 1.

¹⁶ Csalog, J., *Arch. Ért.* 84(1957) 207—210.

¹⁷ For the hairdo see: Csalog, J., *Rejtélyes díszítések újkőkori idoloikon. Csongrád megyei tanulmányok.* 1. (Hódmezővásárhely 1959). 6—8., Pl. IV.

Fig. 3.

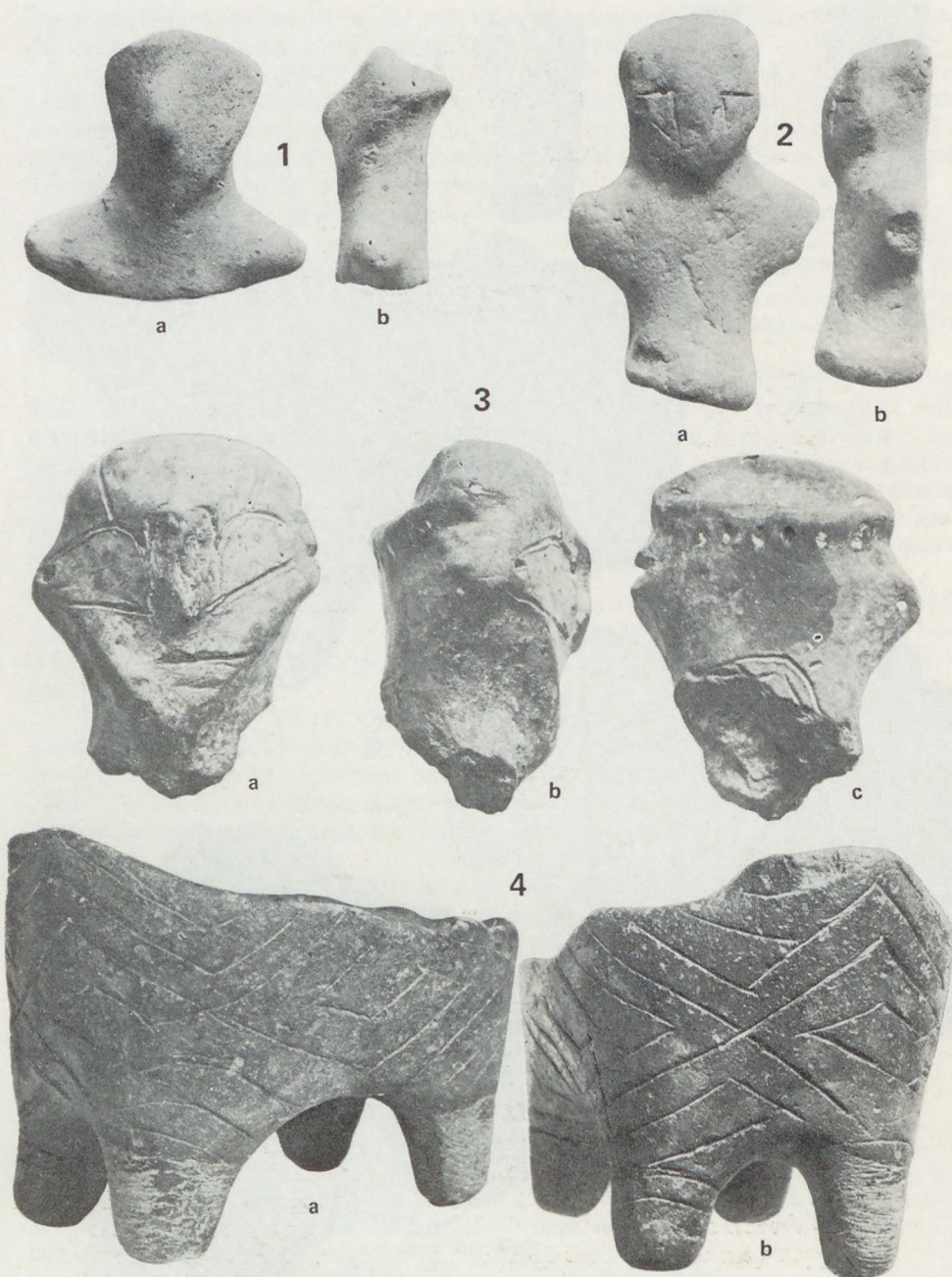

Fig. 4.

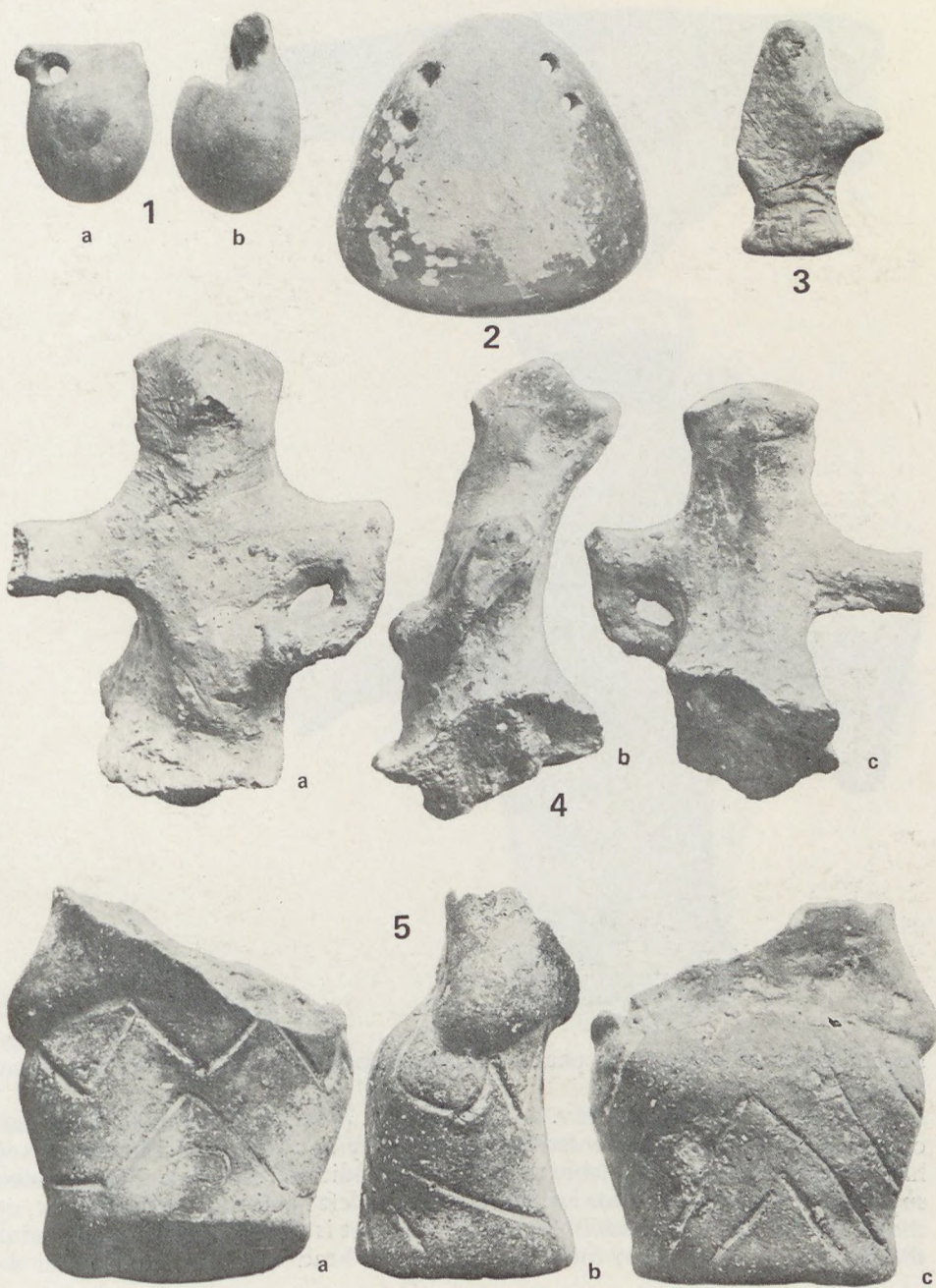

Fig. 5.

Fig. 6.

general types of Vinča C; its parallel, identical to the smallest details, was found in a depth of 2,5 m.¹⁸

8. Fragment of an idol. Inv. no.: 1932:26.36. (*Figs. 5:4a—c.*) The upper part of a human figurine, represented in all possibility in a seated position. Face and hair-do are schematically elaborated, the eyes indicated by ovals incised rather superficially. The upper arms are horizontal, the left hand is close to the belt, on the left wrist the representation of a thick bracelet is to be traced. On ground of the fracture to be seen on the right side of the head we may suppose that the

¹⁸ Vasić, M., op. cit. III. Pl. XCIX. 470. (Its numerous analogies are characteristic for section C—D of Vinča.)

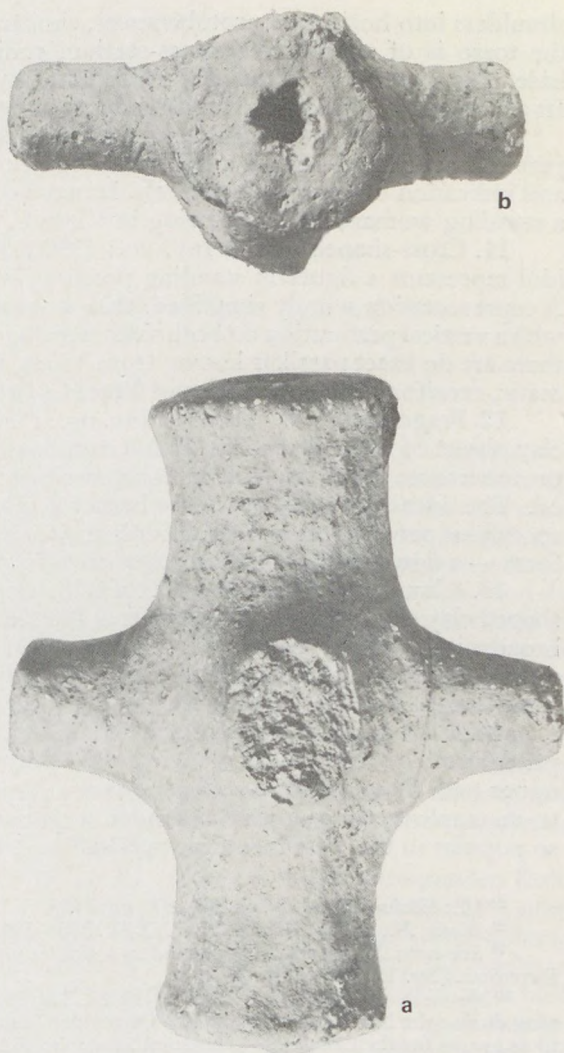

Fig. 7.

right hand was bent to the head. The torso is bent back in a characteristic arch, the statuette considerably broadens under the waist. It may be classed, in all possibility, among the finds of Vinča C.¹⁹

9. Schematic figure. Inv. no.: 1932:26.30. (*Figs. 5:3*). Figurine of small dimensions, made of a well-burnt, grey clay. Fragmentary. Its head and face are not modelled in their details, the upper part, widening downwards, turns at the

¹⁹ Our idol must have been similar to that published by Vasić, M., op. cit. III. Pl. CXII. 518. found in a depth of 5,91 m.

shoulders into horizontal protuberances, similar to arm stumps. At its lower part the torso is of a cylindrical cross-section, ending downwards in a broadening base. The lower part of the idol is decorated by incisions forming a net pattern. Its analogies, published also by Höckmann, range it with Period Vinča C.²⁰

10. Fragment of an idol. Inv. no.: 1932:26.37. (*Figs. 5:5a—c.*) The lower part and cylindrical base of a dark grey statuette, with an incised zig-zag pattern and indication of the female genitals. It may be considered as a representation of a standing woman, often occurring in Vinča C.²¹

11. Cross-shaped figure. Inv. no.: 1950:8.38. (*Figs. 6:a—b.*) The schematic idol represents a figure in standing position, with the arms bent in the elbows. A representation wholly simplified, with a smooth surface, the head is flattened, with a vertical perforation on both sides, serving evidently for suspension. Though there are no exact parallels known from Vinča, it can be connected with the schematic, cruciform representations of Vinča C, already mentioned.²²

12. Fragmentary clay pendant. Inv. no.: 1932:26.27. (*Figs. 5:1a—b.*) Spheroid clay object of an oval vertical section, terminating on its upper part in a rim-like protuberance; of the two perforations, serving for suspension, only one has remained. The idea may present itself whether it might be — as in the case of certain spondylus pendants, resp. marble idols and Copper Age gold pendants of a similar form — a figural representation schematized to the utmost.²³

13. Clay object. Inv. no.: 1932:26.28. (*Figs. 7:a—b.*) Fragment of a star-shaped clay object. In the middle part of the central element of a cylindrical shape, broadening towards the two ends, four arms of a similar shape started, forming a right angle to the axis, of which, however, only two has remained, placed in the same level as the axis. The object type is characteristic for Vinča B.²⁴

14. Clay pendant. Inv. no.: 1932:26.23. (*Figs. 5:2.*) Triangle-shaped clay pendant of an arched form, with rounded corners; burnished red surface. On the upper part there are four perforations for suspending. Its form and finish point to its employment as a jewel intended to copy the form of spondylus pendants, so popular in the Late Neolithic period.²⁵

²⁰ Cf.: Höckmann, O., op. cit. 56—57., note 128.

²¹ Vasić, M., op. cit. III. 69., Pl. LXXIX. 370—371.

²² See note 20. An idol, suspended in a similar way, is published: Kalicz, N., *Clay Gods. Hereditas*. (Bp. 1970) 34., Fig. 23.

²³ No close analogy is known from Vinča. The flat, violin-shaped marble figurines, emerging during the Middle Neolithic in the Carpathian basin as well, and the schematic animal bone idols are, as for their shaping, to be connected with the object shown here. Cf.: Banner, J., *Acta Arch. Hung.* 12(1960) 29., Pl. XXXII. 5.; Cit. by Kalicz, N., op. cit. Fig. 50.; See also: *Gazdapusztai, Gy.*, Ein Goldfund der Kupferzeit in Hencida. *MAGW* 96—97(1967) 295—296. (with a further literature); Höckmann, O., *Menschliche Darstellungen in der bandkeramischen Kultur. JbRGZM* 12(1965) 16—19.; Liebardus, J., *Studien zur Bükker Kultur*. (Bonn 1974) 57., note 127.

²⁴ For its spreading and significance see in detail: Makkay, J., *Alba Regia* 8—9(1967) 9—21.

²⁵ For the spreading of the Spondylus and its imitations see: Vencl, S., *Parure en Spondylus dans le néolithique danubien. ArRoz* 11(1959) 725., Fig. 277., 731, 739—742. For its presumable cultic significance see: Höckmann, O., *Menschliche* ... loc. cit.; Cf.: Rodden, R. J., *The Spondylus — shell trade and the beginnings of the Vinča culture. in: Actes du VIIe Congr. Internat. d. Scienc. Préhist. et Protohist.* Prague 21—27 août 1966. (Prague 1971) 411—413.; Nandris, J., *Alba Regia* 12(1971) 64., notes 11—13.; See also: Renfrew, C., *Trade and craft specialization. in Neolithic Greece.* (Athen 1973) 186—187., Fig. 116.

DER BRONZEFUND VON MENDE

TIBOR KOVÁCS

In den letzteren Jahrzehnten befaßte sich die Urzeitforschung Ungarns sehr intensiv mit der Wertung der Bronzefunde (Hort- und Depotfunde). Nach der Monographie von J. Hampel und den um die Jahrhundertwende erschienenen, dieses Thema betreffenden Mitteilungen — fast nach einer halbhundertjährigen Stille — kann jene Zeitspanne, die damit begonnen hat, daß die Bronzefunde von neuem in den Mittelpunkt des Interessenkreises der Fachwelt getreten sind, von der zweiten Hälfte der 50er Jahre gerechnet werden. Dies bezieht sich besonders auf die sog. Hortfunde von Koszider-Typ, deren chronologische Wertung sowie die Auslegung ihrer historischen Rolle von der einheimischen und internationalen Forschung von vielen Seiten her angenähert wurde. Die stets von neuem aufblühende Diskussion hat sich anderthalb Jahrzehnte lang fast ausschließlich um die Beurteilung der chronologischen Lage der hierhergezählten Bronzefunde gedreht. Der Grund hierfür ist darin zu suchen, daß Mehrheit der Forscher die betreffenden Hortfunde nur als statisches Quellenmaterial, d. h. als einen zu einer gegebenen Zeit verborgenen Fundkomplex behandelt hat.

Die objektive Beurteilung ihrer ein historisches Ereignis anzeigenden Rolle stellt hingegen höhere Ansprüche. Deshalb betrachten wir die komplexe Untersuchung der *Metallkunst von Koszider* von ihrer Ausbildung bis zur Untersuchung ihrer auf die Metallkunst der späteren Zeiten ausgeübten Wirkung als Schlüssel des weiteren Fortschrittes. In diesem Zusammenhang sind die Hortfunde bloß die eine — zweifellos charakteristischste — Erscheinungsform der sog. Koszider-Typen produzierenden Bronzekunst im Karpatenbecken. Sie können also als einen „gegebenen Augenblick“ repräsentierende Funde der örtlichen Bronzeindustrie angesehen werden. Die Herstellungszeit der Einzelstücke der Hortfunde stammen jedoch bei weitem nicht aus ein und derselben Zeit, im großen und ganzen kann jener Umstand, daß sie zur gleichen Zeit in die Erde gelangt sind, höchstens nur als eine ihren „kontinuierlichen Gebrauch“ bzw. ihre Thesaurierung beweisende Tatsache betrachtet werden. Deshalb muß man bei der Untersuchung der auf die Typen abgeschlüsselten Komponenten dieser Metallindustrie möglichst von der durch die doppelte Datierung gegebenen Möglichkeit Gebrauch machen und innerhalb der großen Einheit sollen die aus den Gebietsunterschieden herrührenden eventuellen Abweichungen in Betracht gezogen werden. Um die Ganzheit der Metallkunst von Koszider eingehender werten

zu können, müssen eigentlich die Ausbildung, die kulturellen und materiellen Zusammenhänge des ersten und letzten Erscheinens eines jeden Gerät-Waffen-Schmuck-Typs — ein Einheit mit den Siedlungs- und Grabfunden derselben Zeit — analysiert werden. Dies ist um so mehr nötig, da die Wurzeln der betreffenden Metallkunst weit in die Bronzeindustrie der Völker der mittleren Bronzezeit Ungarns zurückreichen, ihr „Weiterleben“ zeigt in mehreren Gebieten sehr weit und führt bis zur Bronzekunst der ersten Jahrhunderte der Spätbronzezeit.¹

Aus all diesem folgt eindeutig, daß die feinere Bearbeitung der mit dem Namen Koszider bezeichneten Bronzeindustrie von der mittleren und spätbronzezeitlichen, alles umfassenden Forschung abhängt. Den ersten Schritt in Richtung der potentiellen Möglichkeiten kann die Bestimmung der räumlichen und chronologischen Stelle der letzten 100—150 Jahre umfassenden *Koszider-Periode* der mittleren Bronzezeit Ungarns und die ausführliche Bearbeitung ihres kulturellen Bildes bedeuten. Die sich hierauf beziehenden Ergebnisse befinden sich heute nur noch in einem „Versuchsstadium“, da es ja bisher nur die chronologische Umgrenzung der betreffenden Epoche durchgeführt worden ist. Andererseits hingegen besitzt die Forschung über die von der früheren abweichenden, gebietsmäßigen Verteilung der kulturellen Einheiten der um das 14. Jahrhundert v. u. Z. im Karpatenbecken gelebten Völker nur ein sehr skizzenhaftes Bild. Der Grund hierfür liegt auf der Hand: die Häufigkeit der an die Oberfläche geratenen geschlossenen Fundkomplexe ist nur sehr akzidentiell. Die diesbezüglichen bedeutenderen Ausgrabungen beschränkten sich in der letzteren Zeit fast völlig auf die Theißgegend und auf die Landschaften entlang der Donau. Auf diese Weise ist das bei der Lösung vieler Fragen eine Schlüsselstellung innehaltende Transdanubien, in gewissem Sinne „als weißer Fleck“ zwischen den Quelldaten der historische und ethnische Fragen zerlegenden Erforschung größerer Landschaftseinheiten eingekeilt.²

In der nächsten Vergangenheit wurden mehrere solche Bronzehortfunde veröffentlicht, wie z. B. die von Hodejov (Várgede), Včelince (Méhi), Spišsky

¹ Mit den Hortfunden von Koszider-Typ haben sich — außer zahlreichen Studien — drei zusammenfassende Arbeiten ausführlicher befaßt. Bei diesen bedarf es bezüglich der aus der Analyse des Typs gezogenen Schlüsse — nebst vielen grundlegenden Feststellungen — stellenweise einer Revision: *I. Bóna* datierte die Koszider Bronzefunde zuerst in die Spätbronzezeit [Acta Arch.Hung. 9(1958) 211—243.] und demzufolge können seine bei der Analyse der einzelnen Typen angeführten Analogien nicht stichhaltig sein; — *A. Mozsolics* hat ihrer Monographie (Bronzefunde des Karpatenbeckens. Bp. 1967) von ihren früheren — unserer Meinung nach richtigen — Ergebnissen abweichend [vgl. Acta Arch.Hung. 8(1957) 135—140.] die im Vergleich zu dem früheren älteren Hortfunde des räumlich und zeitlich gut umgrenzbaren Volkes der transdanubischen inkrustierten Gefäße zu den Funden von Koszider-Typ gereiht, weshalb ihre Typenanalysen an vielen Stellen ergänzt werden müssen; *B. Hänsel* hat sein auf das Karpatenbecken bezügliches chronologisches System der relativen Chronologie Süddeutschlands angepaßt ausgearbeitet (Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn 1968), woraus es folgt, daß er die Funde der ersten Jahrhunderte unserer Spätbronzezeit an die mittlere Bronzezeit geknüpft hat, weshalb seine Schlußfolgerungen öfters einer Kritik unterzogen werden müssen.

² Mit der chronologischen Umgrenzung der die letzte Phase der mittleren Bronzezeit Ungarns umfassenden Koszider-Periode befaßten wir uns in einem in nächster Vergangenheit erschienenen Aufsatz [FA 24(1973) 12—16.], während die historischen und ethnischen Fragen der Wende der mittleren und Spätbronzezeit Ungarns in einer anderen, in Kürze erscheinenden Studie von uns berührt wurden. [Acta Arch.Hung. 27(1975) in Druck.]

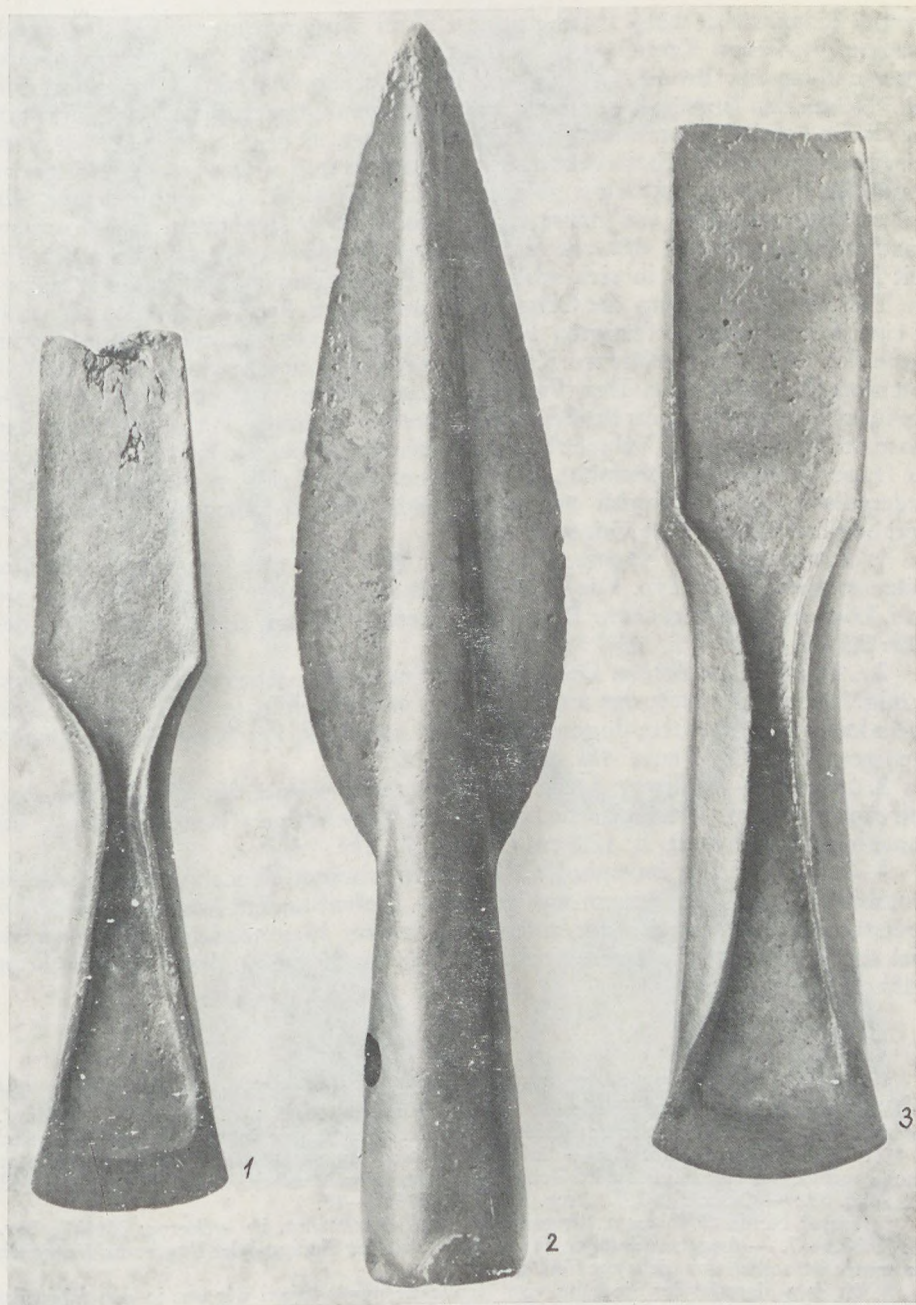

Abb. 1.

Stvrtok (Szepescsütörtök), welche infolge ihrer Zusammensetzung oder durch einzelne, in diesem Kreise bisher unbekannte Gegenstände zur ausführlicheren Untersuchung der Bronzeindustrie von Koszider ein wichtiges Kettenglied bilden.³ Neben den Erwähnten kann unser nachfolgend vorgeführter Fund vielmehr nur als ein bescheidener Beitrag betrachtet werden, da er ja nicht anlässlich einer Ausgrabung zum Vorschein gekommen, sondern durch Ankauf in den Besitz des Ungarischen Nationalmuseums gelangt ist. Daher bildet er vermutlich nur den Teil eines ursprünglich aus mehreren Gegenständen bestehenden, geschlossenen Hortfundes. Aufgrund der zur Verfügung stehenden Angaben wurde der zur Zeit fünf Gegenstände in sich schließende Bronzefund in dem Leányvár genannten Teil der Gemarkung der Ortschaft Mende (Kom. Pest) gefunden.⁴ Leányvár ist eine der zumeist befestigten Höhensiedlungen der Vатьяer Kultur, wo im Laufe der 1966 durchgeführten Kontrollausgrabung eine Fläche von etwa 40 m² durchforscht worden ist. Den Freilegungsergebnissen entsprechend wurde die Siedlung in der letzten, im großen und ganzen die Koszider-Periode vertretenden Phase des Bestehens der Vатьяer Kultur errichtet und bis zur Zeit der Expansion der Hügelgräberkultur bewohnt. Die Eroberer haben sich an dieser Stelle nicht niedergelassen, d. h. Leányvár war in der Spätbronzezeit unbewohnt.⁵ Der Hortfund beinhaltete folgende Gegenstände:

1. *Lanzenspitze aus Bronze*. Sie vertritt den sog. mit lorbeerblattförmiger Spitze ausgestatteten Typ. Die Tülle, die bis an die Spitze reicht, ist unten von zwei Löchern durchbrochen. Ihre Länge beträgt 18 cm, der Durchmesser der Tülle 2,5 cm (*Abb. 1:2, Abb. 3:1*).

2. *Absatzbeil aus Bronze*. Der Stielteil ist mit einem schmalen Rand rechteckförmig. Der Querschnitt des unteren Teiles ist achteckig, an beiden Seiten von einem leicht geschweiften, flügelartigen Rand umsäumt. Die Kante ist geschweift; oben gespalten. L: 15 cm (*Abb. 1:3, Abb. 3:2*).

3. *Absatzbeil aus Bronze*. Der Stielteil ist trapezförmig, der Querschnitt zeigt eine Achteckform. Unten ist sie von einem flügelartigen Rand umsäumt, die Kante leicht geschweift. L: 12,8 cm (*Abb. 1:1, Abb. 3:3*).

4. *Bronzenadel*. Der innen hohle Kopf ist in schräger Ebene von zwei Löchern durchbrochen und von einem aus geritzten Linienbündeln bestehenden Motiv verziert. Am Hals ein ringsumlaufendes, geritztes Linienbündel, der gebogene Stiel leicht tordiert; die Spitze fehlt. L: 21,5 cm, Durchm. des Kopfes: 4,5 cm (*Abb. 2:2, Abb. 3:5*).

³ Hodejov (Várgede: Balaša, G., Praveké osídlenie Gemara. (Banská Bystrica 1965) Taf. II—III.; *Mozsolics, A.*, Bronzefunde ... 177.; — Včelince (Méhi): *Točík, A.*, — *Vladár, J.*, Übersicht der Forschung in der Problematik der bronzezeitlichen Entwicklung der Slowakei. SA 19(1971) 420—421., Abb. 27.; — Spišský Stvrtok (Szepescsütörtök): *Vladár J.*, Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. SA 21(1973) 318., Abb. 65.; — Ócsa: *Topál, J.*, Arch. Ért. 100(1973) 3—18.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum (Ungarisches Nationalmuseum, im weiteren: MNM), Inv.-Nr.: 73.20.3—7. — Angaben darüber, in welchem Teil der Siedlung der Fund zum Vorschein gekommen ist, stehen uns nicht zur Verfügung.

⁵ Mit dem Material der Siedlung von Mende-Leányvár haben wir uns in den folgenden Aufsätzen befaßt: Arch. Ért. 94(1967) 219.; Arch. Ért. 96(1969) 168—169.; Alba Regia 12(1971) 160—163.; FA 24(1973) 7—10. — Hinsichtlich der Höhensiedlungen der Vатьяer Kultur: *F. Petres, É.* — *Bándi, G.* Arch. Ért. 96(1969) 170—171.

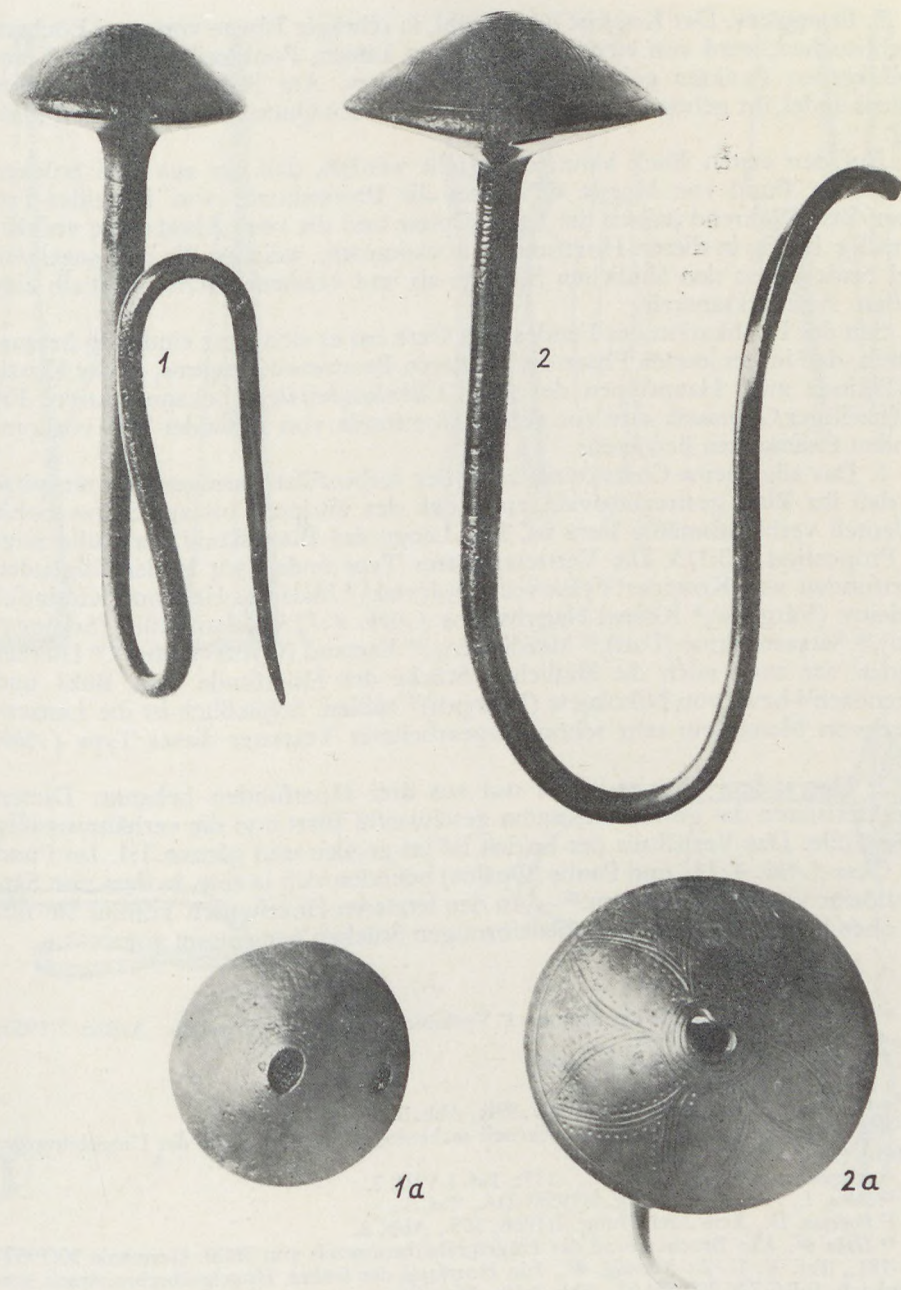

Abb. 2.

5. *Bronzenadel*. Der Kopf ist innen hohl, in schräger Ebene von zwei Löchern durchbrochen; wird von einem aus geritzten Linien, Punktreihen und je 3 eingeschlagenen Punkten gebildeten Motiv verziert. Am Hals ringsumlaufendes Linienbündel, ihr gebogener Stiel zeigt einen runden Querschnitt (*Abb. 2:1, Abb. 3:4*).

Auf den ersten Blick kann festgestellt werden, daß der aus fünf Stücken bestehende Fund von Mende sich unter die Bronzehorte von Koszider-Typ reihen läßt. Während jedoch die Lanzenspitze und die zwei Absatzbeile verhältnismäßig häufig in diesen Hortfunden vorkommen, weichen die hier gezeigten zwei Nadeln von den ähnlichen Stücken ab und verdienen schon deshalb eine größere Aufmerksamkeit.

Seit der Publikation des Fundes von Ócsa hat es sich ganz eindeutig herausgestellt, daß in der letzten Phase der mittleren Bronzezeit Ungarns, in der Koszider-Periode zwei Haupttypen der sog. *Tüllenlanzenspitzen* bekannt waren. Ihr gleichzeitiger Gebrauch wird von den im Hortfunde von Koszider-Typ vorkommenden Exemplaren bewiesen:

1. Das allgemeine Charakteristikum der lorbeerblattförmigen Lanzenspitze ist, daß ihr Blatt gestreckt-oval, ferner daß der übrigens bis zur Spitze hohle Tüllenteil verhältnismäßig kurz ist. Die Länge des Blattes und der Tülle zeigt die Proportion 2/3:1/3. Die Vertreter dieses Typs finden wir in den folgenden Hortfunden von Koszider: Vyškovce (Ipolyvisk),⁶ Malá nad Hronom (Kicsind),⁷ Hodejov (Várgede),⁸ Kölesd-Nagyhangos (*Abb. 4:7*),⁹ Balatonkiliti (Somogykiliti),¹⁰ Sárszentlőrinc (Uzd),¹¹ Mezőberény,¹² Varsand (Gyulavarsánd).¹³ Hierher können wir auch noch die ähnlichen Stücke der Hortfunde von Bühl und Ackenbach¹⁴ bzw. von Nikolajew (Nikopol)¹⁵ zählen. Schließlich ist die Lanzenspitze von Mende ein sehr schön ausgearbeiteter Vertreter dieses Typs (*Abb. 1:2*).

2. Der andere Typ ist bisher nur aus drei Hortfunden bekannt. Diesen charakterisieren das gestreckte, unten geschweifte Blatt und die verhältnismäßig lange Tülle. Das Verhältnis der beiden ist im großen und ganzen 1:1. Im Fund von Ócsa (*Abb. 4:11*) und Pauliš (Ópálos) befinden sich je eine, in dem von Sárszentlőrinc vier solche Lanzen.¹⁶ — In den letzteren Hortfunden kommt sie mit den oben beschriebenen lorbeerblattförmigen Stücken gemeinsam vor.

⁶ Balaša, G., Trouvaille de bronzes à Vyškovcesur-Ipel' en Slovaquie. *ArRoz* 7(1955) 443—445, 563., *Abb.* 208—210.

⁷ *Mozsolics, A.*, Bronzefunde ... 144.

⁸ Balaša, G., Praveké ... Taf. II.

⁹ Hampel, J., *Arch. Ért.* 23(1903) 427, 430., *Abb.* 3.

¹⁰ *Kuzsinszky, B.*, A Balaton környékének archeológiája (Archäologie der Umgebung des Balaton). (Bp. 1920) 4—5, *Abb.* 6:3.

¹¹ *Mozsolics, A.*, Bronzefunde ... 177., Taf. LVIII. 7.

¹² Bóna, I., *Acta Arch.Hung.* 9(1958) 216., Taf. V.

¹³ Popescu, D., *Acta Arch.Hung.* 7(1956) 305., *Abb.* 2.

¹⁴ *Dehn W.*, Ein Brucherzfund der Hügelgräberbronzezeit von Bühl. *Germania* 30(1952) 180—181., Taf. V. 1—2.; *Kimmig, W.*, Ein Hortfund der frühen Hügelgräberbronzezeit von Ackenbach. *JbRGZM* 2(1955) 62., *Abb.* 3:10—16.

¹⁵ *Tallgren, A. M.*, La Pontide préscythique après l'introduction des métaux. *ESA* 2(1926) *Abb.* 50:2.

¹⁶ *Mozsolics, A.*, Bronzefunde ... Taf. XVIII. 3., Taf. LVIII. 6, 8—10.

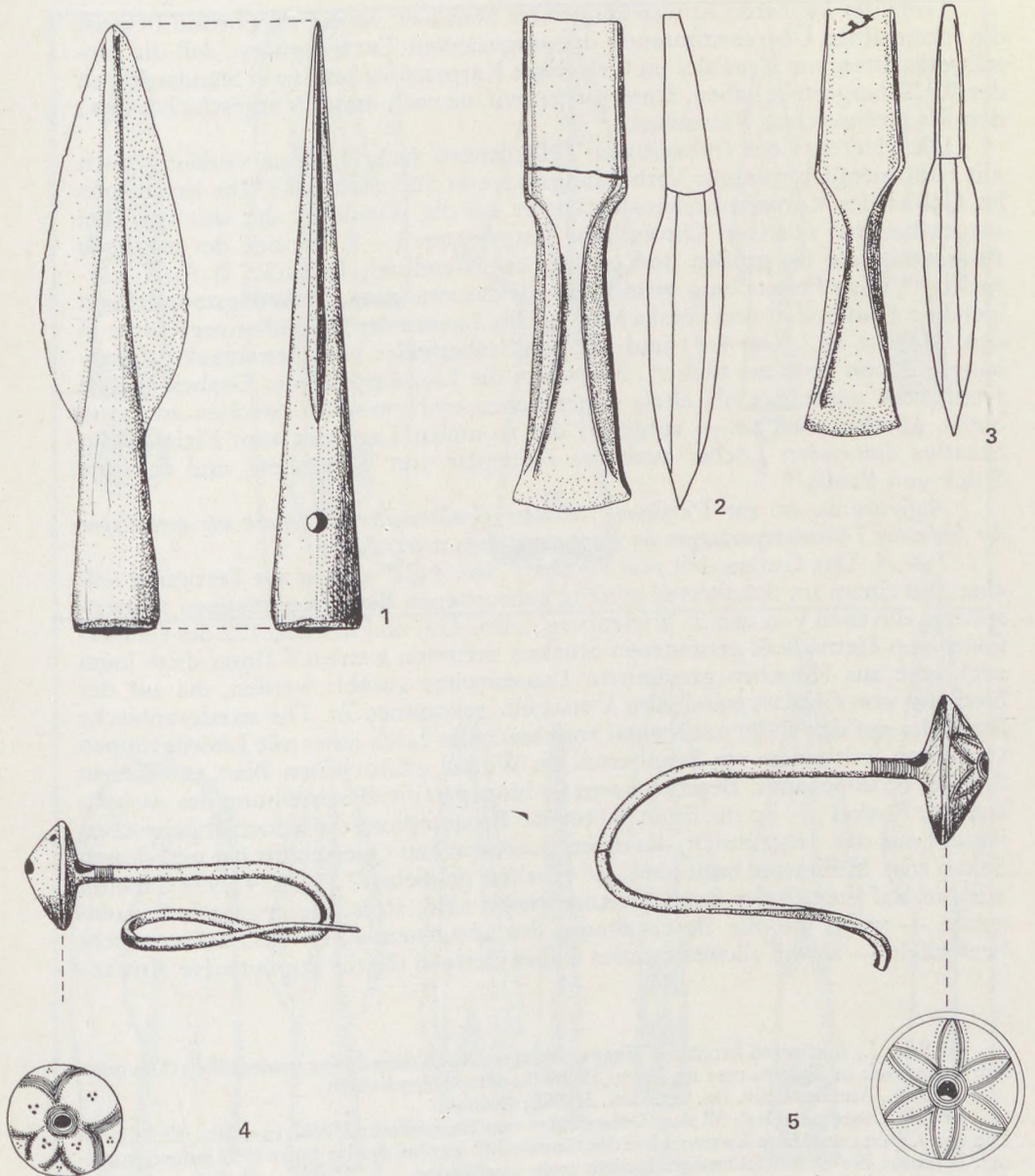

Abb. 3.

Trotz der kleineren Abweichungen im Maß bzw. in der Proportion beweist die formmäßige Übereinstimmung der aufgezählten Lanzen spitzen, daß die Metallwerkstätten von Koszider im Gebiet des Karpatenbeckens zwei Standardtypen der Waffe hergestellt haben. Untersuchen wir sie nach dieser Vorgeschichte bzw. den formtechnischen Versuchen.

Die Herkunft der frühzeitigen Tüllenlanzen sucht I. Bóna vorläufig noch mit Hilfe ziemlich weniger Verbindungsfäden in Südosteuropa.¹⁷ Ihr Erscheinen im Gebiet des Karpatenbeckens datiert er auf die Wendezeit der laut von ihm ausgearbeiteten relativen Chronologie festgelegten 1.—2. Periode der mittleren Bronzezeit, die im großen und ganzen der Wendezeit Reinecke B A₁/A₂ entspricht.¹⁸ Seine Feststellung gründet er auf das eine gute Datierungsmöglichkeit bietende Gußmodell von Pécska bzw. auf die Lanzen der Füzesabonyer Kultur in den Gräbern 38 (Abb. 4:4) und 122 des Gräberfeldes von Hernádkak.¹⁹ Unabhängig davon erwähnt auch A. Mozsolics die Lanzen spitze des Grabes 38 von Hernádkak unter den als ältest angesehenen einheimischen Stücken an erster Stelle. Hierher zählt sie — aufgrund der frontalen Lage der zum Fixieren des Schaftes dienenden Löcher auch das Exemplar von Wietenberg und das eine Stück von Pauliş.²⁰

Aufgrund des uns zur Verfügung stehenden Quellenmaterials können wir drei Typen der frühesten Tüllenlanzen spitzen des Karpatenbeckens unterscheiden:

Typ A. Das Gußmodell von Pécska (Abb. 4:2)²¹ diente zur Fertigung solcher, mit einem am Schulterteil winklig gebrochenen Blatt ausgerüsteten Lanzen spitzen, die auch von den in Wietenberg (Abb. 4:3) und in Grab 122 des Gräberfeldes von Hernádkak gefundenen Stücken vertreten werden.²² Unter diese kann auch jene aus Knochen geschnitzte Lanzen spitze gezählt werden, die auf der Siedlung von Gyulavarsánd zum Vorschein gekommen ist. Die stratigraphische Stelle des auf der Tülle mit frontal angebrachtem Loch bzw. mit Liniengruppen verzierten, mit einem am Schulterteil im Winkel gebrochenen Blatt versehenen Stückes ist unbekannt. Beachtenswert ist hingegen die Beschreibung des Ausgräbers M. Roska: „... in ihr Ende paßte eine Bronzespitze, die jedoch abgebrochen ist und nur das Ansatzstück, das einen quadratischen Querschnitt hat und dessen Seiten vier Millimeter breit sind, ist erhalten geblieben“ (Abb. 4:1).²³ Obwohl wir nur auf literarische Angaben angewiesen sind, so ist die erwähnte Lanzen spitze — wenn wir die Beschreibung des ansonsten guten Beobachters nicht bezweifeln — als ein alleinstehendes frühes Beispiel für die kombinatorische Anwen-

¹⁷ Bóna, I., A középső bronzkor Magyarországon és a Közép-Duna-medencében (Die mittlere Bronzezeit in Ungarn und im Mittel-Donaubecken) (Handschrift)

¹⁸ Ders., Annales Univ. Bp. Sci. Hist. 3(1961) 4.

¹⁹ Die Lanze aus Grab 38 des Gräberfeldes von Hernádkak: MNM Inv.-Nr.: 52.3.12. — Die von I. Bóna erwähnte Lanzen spitze des Grabes 122 war bei der im Jahre 1952 aufgenommenen Inventur des Gräberfeldmaterials nicht mehr vorhanden.

²⁰ Mozsolics, A., Bronzefunde ... 61.

²¹ Roska, M., Dolg. 3(1912) 32—33, Abb. 57.; Popescu, D., Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. (Bucuresti 1944) 73—76., Abb. 27:6.

²² Horedt, K., Die Wietenbergkultur. Dacia 4 (1960) 129., Abb. 13:3. — Die Lanzen spitze von Hernádkak können wir lediglich aufgrund der Angabe der handschriftlichen Arbeit von I. Bóna (vgl. Ann. 17.) zu diesem Typ zählen.

²³ Roska, M., FA 3—4(1941) 6., Abb. 18:1.

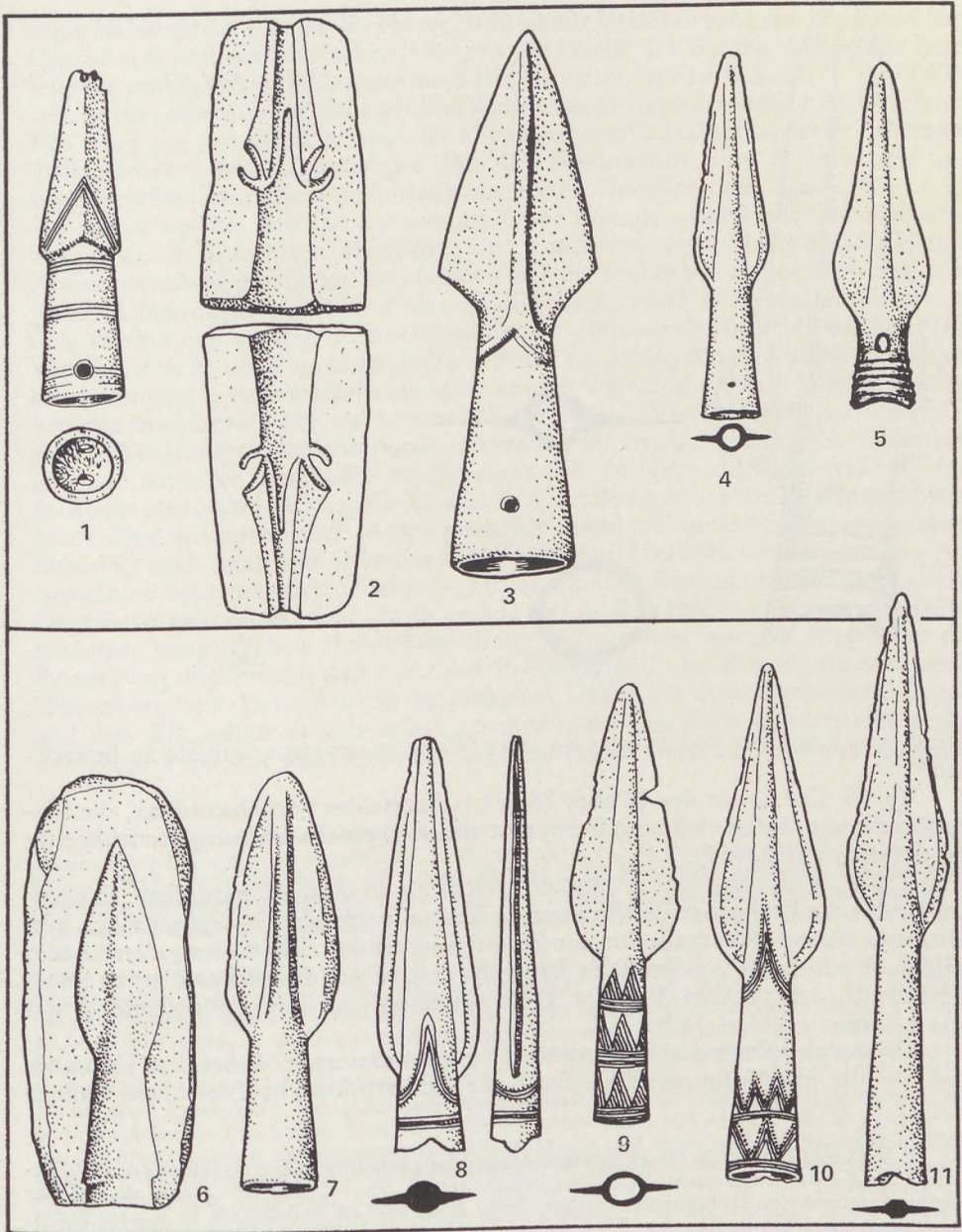

Abb. 4.

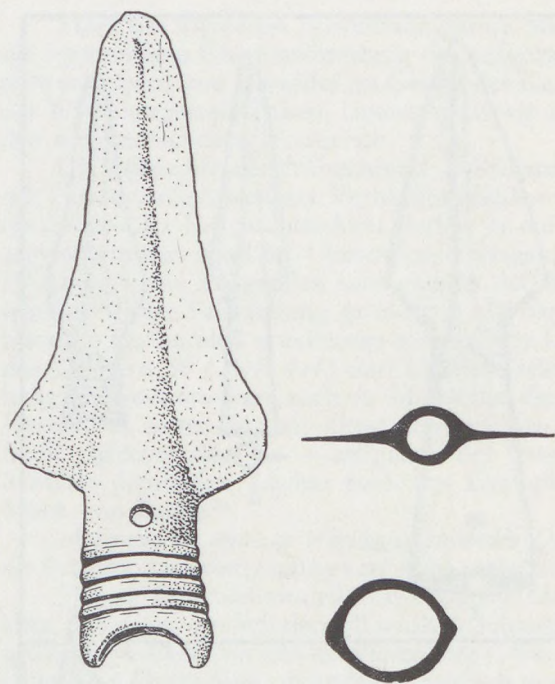

Abb. 5.

dung von Knochen und Bronze an einer Waffe in unserem Gebiete zu betrachten.²⁴

Typ B. Die Lanze des Grabes 38 des Gräberfeldes von Hernádkak, die hingegen die sog. lorbeerförmige Form vertritt, ist ebenfalls eindeutig als frühzeitig zu datieren (*Abb. 4:4*).

Typ C. Von den oben erwähnten weicht die in Grab 35 gefundene Lanzen spitze des die Frühphase der Perjámoser Kultur vertretenden Gräberfeldes von Battonya (Kom. Békés) ab. Die zur Befestigung an den Schaft dienenden Löcher sind auch auf dieser von frontaler Lage, ihr gestrecktes, längliches Blatt ist unten geschweift, den unteren Teil der Tülle verzieren drei rund umlaufende, eingritzte Linien (*Abb. 4:5*).²⁵

Die Stücke dieser drei Frühtypen verbindet miteinander außer dem Umstand, daß sie alle mit Tülle versehen sind, nur jene strukturelle Gleichheit, daß an

²⁴ B. Hänsel, der sich in seiner zusammenfassenden chronologischen Arbeit mit den Tüllenlanzen des Karpatenbeckens ausführlicher befaßt (a. a. O. 74—76, 196—197.), reiht die auf der Siedlung gefundenen frühzeitigen Lanzen, deren Blatt sich am Schulterteil in Winkel bricht, in eine eigene Gruppe: Pécska, Wietenberg, Gyulavarsánd, Ottomány. Das von K. Horedt erwähnte Stück aus Ottomány [Les fouilles d'Otomani. MCA 8(1962) 322., Abb. 8:2] ist zwar seiner stratigraphischen Lage nach unbekannt, kann jedoch aufgrund seiner Form und Größe zu den frühesten Lanzenspitzen gereiht werden.

²⁵ *Gazdapusztai, A.* und Gy. ActaAntArch 12(1968) 15, 35, 45., Taf. II. 33. — Bezüglich der Entstehung der Perjámoser Kultur vgl. Bóna, I., Annales... 13—14.

ihrer Mehrheit die Löcher der Niete, welche zur Verhinderung des Herausschlüpfens vom Schaft gedient haben, eine auf die Fläche des Blattes senkrechte Befestigung ermöglichen. Dies kann im Falle so vieler Stücke keinesfalls ein Zufall sein und so läßt sich mit sehr großer Wahrscheinlichkeit feststellen, daß die frontale Lage der Schaftlöcher eine der allgemeinsten Charakteristika der frühesten Tüllenlanzenspitzen Ungarns ist. Bei der Bestimmung von Streufunden und Einzelstücken kann dies einen beachtenswerten Gesichtspunkt bilden.²⁶

Trotz dessen, daß die Forschung außer den als „Leitfunde“ betrachteten Waffen (z. B. Schwerter, Streitäxte) den Lanzenspitzen verhältnismäßig wenig Aufmerksamkeit gewidmet hat, können letztes Endes die technischen und formalen Änderungen mit Hilfe ihrer ausführlicheren Analyse ebenso verfolgt werden, wie auf den sonstigen Zugehörigen der Bewaffnung der bronzezeitlichen Völker. So ist z. B. nicht zu bezweifeln, daß die mit Bronzespitze kombinierte Lanzenspitze von Gyulavarsánd eine jener ersten Versuche darstellt, mit denen die örtliche Bevölkerung die wahrscheinlich durch die Völker balkanischen Ursprunges hierhergekommen bzw. importierten ersten, aus Bronze gefertigten Tüllenlanzen aus Knochen geschnitzt nachgeahmt hat. Insofern die Beobachtung von M. Roska stichhaltig ist, kann die Anwendung der Bronzespitze auf demangeführten Stück diese ansonsten auch in sich plausible Annahme nur unterstützen. Unserer Meinung nach kann nur teilweise mit einem Zufall erklärt werden, daß — mit Ausnahme des erwähnten Stückes — bisher ähnliche Knochenlanzen nicht an die Oberfläche gekommen sind, da ja gerade das Gußmodell von Pécska das frühe Einsetzen der örtlichen Herstellung dieser Bronzewaffe beweist. Es ist hier die Bemerkung angebracht, daß nicht nur Gyulavarsánd und Pécska, sondern auch Wietenberg bzw. Hernádkak in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens liegen und dies läßt schon in sich selbst vermuten, daß die örtliche Herstellung des erörterten Typs sich wahrscheinlich auch auf dieses Gebiet beschränkt. Zugleich

²⁶ Außer den bereits erwähnten, finden wir auf einer von der Siedlung von Füzesabony stammenden Lanze frontal angebrachte Löcher: *Tompa, F.*, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. BRGK 24—25 (1934—35) Taf. XLI. 8. — Wahrscheinlich deutet die unterste chronologische Grenze der Herstellung der Lanzen mit ähnlicher Schaftbefestigung in Ungarn die auf das 15. Jahrhundert v. u. Z. datierbare Lanzenspitze des Schatzes von Pauliš an (*Mozsolics, A.*, Bronzefunde ... Taf. XVIII. 2.), sowie im Zentrum Mitteleuropas die ähnlich konstruierten Stücke der jüngeren Phase der Aunjetitzer Kultur [vgl. *Hájek, L.*, Kleine Beiträge zur Kenntnis der Aunjetitzer Kultur. PA 44(1953) 214., Abb. 3:9., Abb. 4:2.]. — Zu bemerken ist: im nördlichen und westlichen Teil Europas haben sich derart konstruierte, also mit frontal angebrachten Löchern gefertigte Lanzenspitzen praktisch genommen nicht verbreitet: vgl. *Hachmann, R.*, Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen. (Hamburg 1957) 35, 41., Taf. XVI. 1—3, 11, 17—19., Taf. XXVI. 1—14. usw.; *Lomborg, E.*, Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit. ActaA 30(1959) 91., Abb. 19:4., 104—106., Abb. 30.; *Jacob-Friese, G.*, Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschlands und Skandinavien. (Hildesheim 1967) 165ff. — Von den wenigen Ausnahmen abgesehen ist besonders ein aus Rolsted (Dänemark) stammendes Stück interessant, dessen Tülle von je zwei Löchern, die zur Befestigung des Schaftes dienten, in zwei aufeinander senkrechten Ebenen durchbrochen sind. Den Fund reiht *G. C. Becher* zu den nördlichen frühbronzezeitlichen Lanzen von Bagterp-Typ, die er für örtliche Erzeugnisse hält. Ohne die Möglichkeit der Konvergenz ausschließen zu wollen, möchten wir darauf hinweisen, daß von den nordeuropäischen Stücken die Lanzen von Rolsted zu denen gehören, die sowohl ihre Form, wie auch ihre Struktur betrachtet den frühzeitigen Stücken des Karpatenbeckens sehr nahe stehen. [Frühbronzezeitliche Lanzenspitzen von Fünen, Dänemark. ActaA 38(1967) 215—217., Abb. 2.]

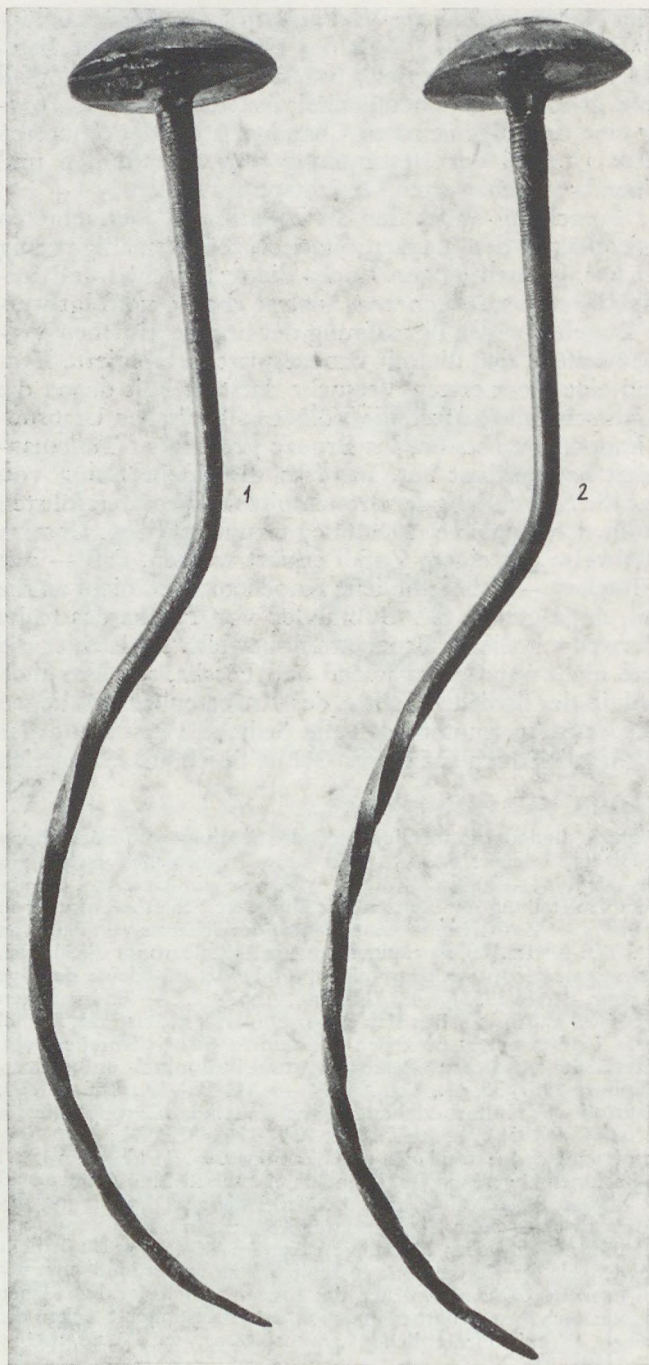

Abb. 6.

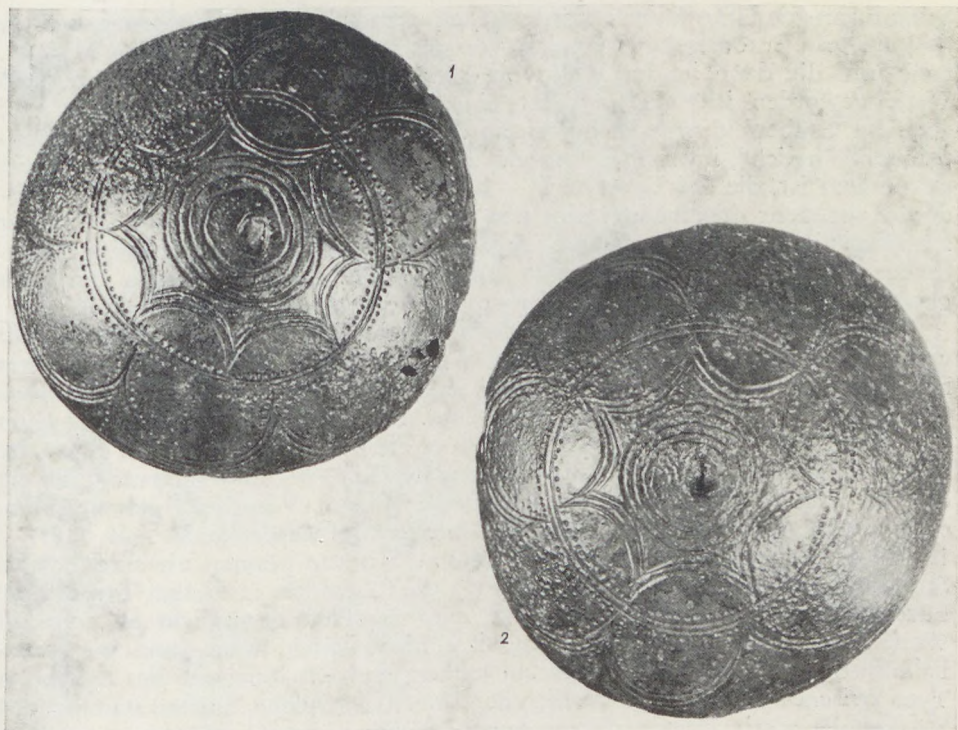

Abb. 7.

kann diese Tatsache — trotz der kleinen Zahl der Fälle — in indirekter Weise die Wahrscheinlichkeit der südosteuropäischen Herkunft unserer frühzeitigen Tüllenlanzen unterstützen. Jedenfalls erscheint es, daß die Fertigung und der Gebrauch der von uns mit A bezeichneten Lanzen verhältnismäßig enge Zeitgrenzen umfaßt (um das 16. Jh. v. u. Z.), da uns ja aus der späteren Phase der mittleren Bronzezeit Ungarns zumindest aus dem authentischen Fundkomplex keine ähnlichen Stücke bekannt sind.²⁷

Obwohl wir uns mit dieser Frage in einer anderen, noch in Arbeit befindlichen Studie eingehend befassen, möchte ich auf den Ursprung unserer frühen Tüllenlanzen im folgenden verweisen. Es liegt außer Zweifel, daß im Verfolgen der Vorformen der im Karpatenbecken gefundenen frühzeitigen Waffen solchen Typs das in Monteoru gefundene Exemplar ein wichtiges Kettenglied bedeutet.²⁸

²⁷ Die Annahme von B. Hänsel (a. a. o. 75), wonach der erörterte Typ — ohne wesentliche Änderung — bis zur Spätbronzezeit kontinuierlich in Gebrauch gestanden hat, wird vorläufig von dem Fundmaterial des Karpatenbeckens noch nicht bewiesen.

²⁸ Nestor, I., — Zaharia, E., Le chantier archéologique de Sărata-Monteoru. SCIV 6(1955) 513., Abb. 6:3.

Seine Form- und Strukturmerkmale stehen dem schmalen, blattförmigen Typ, dessen älteste europäische Exemplare von der Insel Kreta bekannt sind MM III. nahe und die dann in der Welt von Mykene zu einer allgemein verbreiteten Waffe geworden ist.²⁹ Es verdient einer besonderen Aufmerksamkeit, daß auch im Gräberfeld von Pokrowsk an der Wolga eine dem Monteoru-Exemplar sehr ähnliche, im großen und ganzen gleichaltrige Lanze³⁰ zum Vorschein gekommen ist, die der Form nach — bezüglich der Struktur der Tülle — wiederum vielmehr den mediterranischen Stücken näher steht, als das Exemplar aus Rumänien. Es scheint, daß die Lanzenspitze von Monteoru und einige thessalische Stücke³¹ keinen eindeutigen Anhaltspunkt zur Bestimmung des auch gebietsmäßig lokalisierbaren Ursprunges der Lanzenspitzen Ungarns gibt.

Die zuletzt angeführten könnte man am meisten als formale Vorbilder der von uns als *Typ B* bezeichneten Lanze von Hernádkak betrachten.³² Vor allem hat sich in der Metallkunst der mittelbronzezeitlichen Völker des Karpatenbeckens der sog. lorbeerblattförmige Typ verbreitet. Die „chronologische Reihe“ kann vom Stück von Hernádkak (*Abb. 4:4*) über die im Hortfunde des Volkes der inkrustierten Gefäße vorhandenen Exemplare (Lengyeltóti—Tatárvár³³) bis zu den in den Hortfunden von Koszider-Typ zum Vorschein gekommenen, oben bereits aufgezählten Lanzenspitzen gut verfolgt werden (z. B. *Abb. 1:2*). — Aufgrund der Ähnlichkeiten in der Form und Struktur können wir unter den als Streufund zu bezeichnenden Lanzen noch die folgenden zu diesem Typ reihen: Füzesabony, Győr, Szob.³⁴ Die kleine Zahl der Fälle ermöglicht es nicht auf Werkstätten bzw. auf deren Erzeugnisse hinzuweisen. Man kann im besten Falle nur die Aufmerksamkeit darauf lenken, daß wir innerhalb des erörterten Typs zwischen den von den westlich der Donau liegenden Gebieten stammenden Stücken die relativ kleinen, die die namengebende lorbeerblattförmigen am ehesten annähernden Lanzenspitzen mit ovalem Blatt vorfinden: Lengyeltóti—Tatárvár, Kölesd—Nagyhangos (*Abb. 4:7*), Balatonkiliti, Sárszentlőrinc—Uzd, Szob.³⁵

²⁹ Childe, V. G., *The dawn of European civilization*. (London 1967) 30., *Abb. 15:2*; Taylour, W., *The Mycenaeans*. APP. 39. (London 1964) 145., *Abb. 57*; Hutchinson, E. W., *Prehistoric Crete*. (London 1965) 251, 255—257.

³⁰ M. Gimbutas bestimmt die Lanzenspitze von Pokrowsk im großen und ganzen für gleichaltrig mit dem Stück von Monteoru: *Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe*. (The Hague 1965) 227.

³¹ Bezüglich der frühen Lanzentypen der Bronzezeit des Mediterraneums: Catling, H. W., *Cypriot bronzework in the Mycenaean world*. (Oxford 1964) 56.; Renfrew, C., *Cycladic metalurgy and the Aegean Early Bronze Age*. AJA 71(1967) 9—10.

³² Hier müssen wir unbedingt darauf verweisen, daß z. B. die Lanzenspitze von Monteoru und Hernádkak (*Abb. 4:4*) sich voneinander nicht nur in der Teilproportion unterscheiden, sondern auch darin, daß während bei dem rumänischen Stück nur die Tülle hohl ist, reicht die Lanzentülle von Hernádkak ganz bis zur Spitze, die auch heute noch die Reste des Holzschafes enthält.

³³ Kuzsinszky, B., a. a. o. 27—28., *Abb. 35:2*; Mozsolics, A., *Bronzefunde ... 147—148*, Taf. XXVI. 9.

³⁴ Füzesabony: Tompa, F., a. a. O. Taf. XLI. 2, 8.; Győr: Gallus, S. — Mithay, S., *Győr története a vaskorszaktól* (Die Geschichte von Győr bis zur Eisenzeit). (Győr 1942) 16., Taf. XIII. 8.; Szob: Hampel, J., *A bronzkor emlékei Magyarhonban* (Denkmäler der Bronzezeit in Ungarn). I—III. (Bp. 1886—96) Taf. CCV. 3. — Von den hier aufgezählten kann aufgrund der die Bronzeindustrie von Koszider vertretenden Begleitfunde die Lanzenspitze von Szob als die jüngste angesehen werden.

³⁵ Mozsolics, A., *Bronzefunde ...* Taf. XXVI. 9., Taf. XXXVII. 1., Taf. LVIII. 7.; Hampel, J., *A bronzkor ...* Taf. CCXXV. 5.

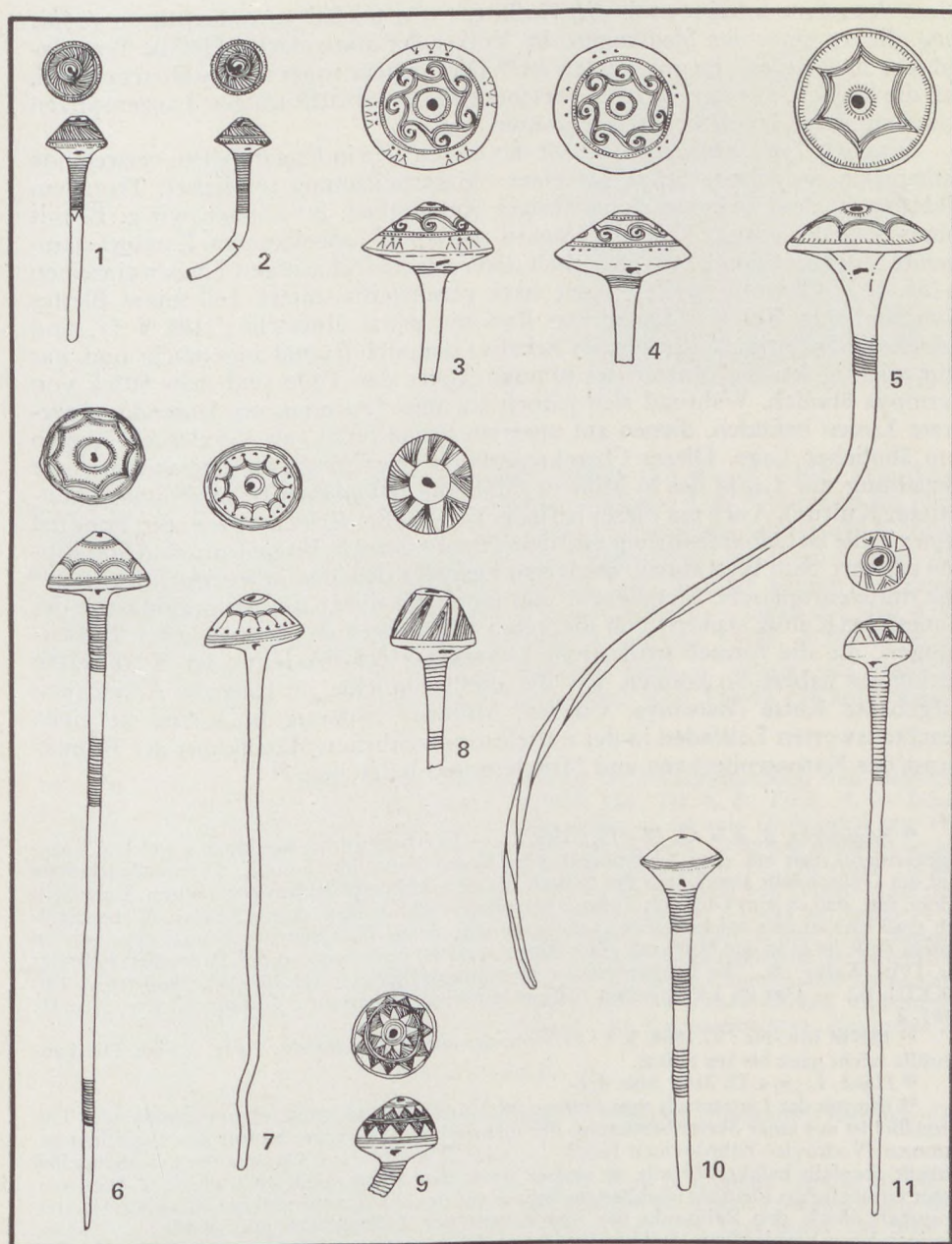

Abb. 8.

Diese Annahme scheint auch die Gußform von Szólád zu unterstützen (*Abb. 4:6*), die an einer der Siedlungen des Volkes der inkrustierten Gefäße Transdanubiens ans Tageslicht gekommen ist.³⁶ Dies macht sogar auch wahrscheinlich, daß die kleinen, mit kurzer Tülle versehenen lorbeerblattförmigen Lanzenspitzen vor allem Produkte örtlicher Werkstätten sind.

Was den *Typ C* anbelangt: wurde das diesen Typ in Ungarn allein vertretende authentisch freigelegte Stück auf einer Skizzenzeichnung publiziert. Trotzdem bildet es zu dem weiteren ein wichtiges Kettenglied. So können wir z. B. mit seiner Hilfe das vorgeführte, aus Ungarn, jedoch mit unbekanntem Fundort stammende Stück mit ziemlicher Sicherheit unter unsere frühzeitigen Lanzen einreihen (*Abb. 5*).³⁷ Obwohl zweifellos der stark geschweifte untere Teil seines Blattes vom ähnlichen Teil der Lanze von Battonya etwas abweicht (*Abb. 4:5*), sind jedoch die Befestigungslöcher des Schaftes dennoch frontal angebracht und was sehr wichtig ist: die Muster des unteren Teiles der Tülle sind dem Stück von Battonya ähnlich. Während sich jedoch auf dem letzteren, um laufende, eingeritzte Linien befinden, dienen auf unserem neuen Stück, als Verzierung Rippen von ähnlicher Lage. Dieses Charakteristikum zeigt hingegen eine unmittelbare Beziehung zur Lanze des in Milfron (Mähren) gefundenen Bronzefundes (Aunjetitzer Kultur). Auch auf dieser befindet sich das Schaftloch vorne, der Randteil seiner Tülle ist halbkreisförmig und dementsprechend in Bogenform von drei Rippen verziert. Sein Blatt ähnelt wiederum vielmehr dem der lorbeerblattförmigen.³⁸ Die mitteleuropäische Metallkunst und innerhalb dieser die Bronzeindustrie der Aunjetitzer Kultur standen von mehreren Richtungen aus unter solchen Einwirkungen, die die formell-strukturelle Gestaltung der Produkte der Werkstätten beeinflusst haben. So können wir die diesbezügliche, auf formelle Ähnlichkeit aufgebaute Kette (Battonya, Ungarn, Milfron) vorläufig höchstens als einen beachtenswerten Leitfaden in der mittelbronzezeitlichen Metallkunst der Bronzezeit des Karpatenbeckens und Mitteleuropas betrachten.³⁹

³⁶ *Kuzsinszky, B.*, a. a. O. 18—19., *Abb. 21*. — Es ist schwer zu bestimmen, welchen Bronzegegenstand man mit dem Gußmodell von Novaj herstellen konnte. Der ausgeschnittene Teil des Gußmodells ähnelt sehr der Gestalt der sog. lorbeerblattförmigen Lanzen. Eins steht jedoch fest, daß es zum Guß von Tüllenlanzenspitzen nicht gedient haben konnte. Wahrscheinlich muß hier an eine solche Lanze gedacht werden, deren Blatt man aus Bronze gegossen (in diesem Falle ist es in der Mitte mit einer Rippe verziert) und dieses an den Holzschaft befestigt hat. [Vgl. *Kalicz, N.*, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. AH 45. (Bp. 1968) 163., *Taf. LXXIII. 6.*] — Das im Ungarischen Nationalmuseum aufbewahrte Gußmodell Inv.-Nr.: 16. 1941. 2

³⁷ MNM Inv.-Nr.: 97.1864. 3. L: 11,3 cm, der untere Durchm der Tülle: 2,3 cm. Die Lanzentülle reicht ganz bis zur Spitze.

³⁸ *Hájek, L.*, a. a. O. 214., *Abb. 4:2*.

³⁹ Ein mit der Lanzentülle von Milfron im Mündungsteil völlig übereinstimmender Tüllenmeißel ist aus einer Skelettbestattung der mährischen Aunjetitzer Kultur ans Tageslicht gekommen (Vedrovice-Zábrdovice): *Hájek, L.*, a.a.O. 213., *Abb. 1:4*. Der erwähnte Tüllenmeißel schließt ebenfalls halbkreisförmig ab und ist unter dem Rand mit Rippen verziert. Auch von dieser tatsächlichen Identität unabhängig liegt es auf der Hand, aufgrund der ähnlichen Herstellungstechnologie den Zeitpunkt des Erscheinens der Tüllenlanzen und -meißel in Ungarn miteinander zu vergleichen. *A. Mozsolics* (Bronzefunde... 63) und *B. Hänsel* (a.a.O. 71—72, 196.) haben die wenigen frühzeitigen Exemplare in Ungarn eingesammelt. Von diesen stammen drei aus Hortfunden von Koszider-Typ: Dunaújváros-Koszider I, „Dunántúl“ („Kom. Somogy“), Kéménd. Alle drei vertreten einen gleichen Typ, ihr gemeinsamer Zug ist der verdickte Randteil. Seiner Form und wahrscheinlich seines Alters nach kann auch das auf der Siedlung von

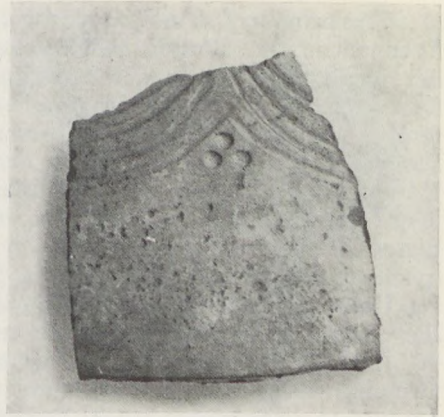

Abb. 9.

Eine eigene Gruppe bilden die Lanzenspitzen mit langer Tülle. Von diesen fanden wir drei solche im Funde von Sárszentlőrinc—Uzd,⁴⁰ je einen im Hortfund von Ócsa (Abb. 4:11) und in dem älteren Schatzfund von Pauliš.⁴¹ Ihr gestrecktes, unten geschweift sich verbreiterndes Blatt ähnelt noch am ehesten dem Lanzenflügel von Battonya. Vor allem können infolge ihrer langen, verzierten Tülle von den aufgezählten das älteste Stück von Nitriansky—Hrádok (Abb. 4:9)⁴² und ein anderes von unbekanntem Fundorte in Ungarn (Abb. 4:10) in diesen Kreis gereiht werden.⁴³ Neben diesem letzteren kann — wegen des ähnlichen Musters ihrer Tülle — eine andere Lanzenspitze von Pauliš erwähnt werden (Abb. 4:8).⁴⁴

Bajč gefundene Stück hierher gereiht werden [Točík, A., Rettungsgrabung von Bajč-Vlkavovo in den Jahren 1959—1960. SZ AUSA V 12(1964) 166., Taf. L. 8.; Točík, A. — Vladár, J., a.a.O. Abb. 26:11.]. Unbedingt älter als die Aufgezählten ist das eine Gußmodell von Pécska, das — wie hierauf auch B. Hänsel hingewiesen hat — zum Guß von Meißeln gedient hat, die am Schulterteil mit einer Rippe verziert waren (vgl. Popescu, D., Die frühe ... Abb. 28:6). Im gegenwärtigen Zusammenhang scheint das von der Siedlung von Dunaujváros stammende Gußmodell (Streufund), das zum Guß eines an der Schulter — oder am Rande — mit drei Rippen verzierten Tüllenmeißels gedient haben dürfte, wichtiger zu sein (vgl. Mozsolics, A., Bronzefunde ... 138., Taf. XX. 5.). — Auch dieses letztere Stück bekräftigt die Möglichkeit der vorausgesetzten Herkunft der mit Rippen verzierten Aunjetitzer Lanzen und Tüllenmeißel aus dem Karpatenbecken. — Hinsichtlich der frühzeitigen mitteleuropäischen Tüllenmeißel siehe noch: Foltiny, S., Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens. Antiquitas 2:1. (Bonn 1955) 83.

⁴⁰ Mozsolics, A., Bronzefunde ... Taf. LVIII. 8—10.

⁴¹ Ebd. Taf. XVIII. 3.

⁴² Točík, A., Opevněná osada z doby bronzové vo Veselom. (Bratislava 1964) 163—164., Abb. 34:4.

⁴³ Hampel, J., A bronzkor ... Taf. XXVII. 6.

⁴⁴ Mozsolics, A., Bronzefunde ... 154., Taf. XVIII. 4. — In unserem Gebiete kommt die am Blatt verzierte Lanze sehr selten vor. Ohne irgendwelchen konkreten Zusammenhang anzunehmen, erwähnen wir, daß unter den ältesten mitteleuropäischen Exemplaren das Blatt der Lanze des Fundes von Lanquaid mit in länglicher Richtung laufenden Punktreihen verziert ist: Behrens, G., Bronzezeit Süddeutschlands. Kataloge des RGZM 6. (Mainz 1916) 13—14., Abb. 4:12.; Spitzlberger, G., Vor- und frühgeschichtliche Fundstätten im Land an der Großen und Kleinen Laaber. (Landshut 1971) Abb. 11.

Das primäre Ziel unseres skizzenhaften Überblickes war das dem Typ gemäße Trennen unserer ältesten Tüllenlanzen und auf diesem Wege die Klärung einer der örtlichen Wurzeln der Metallindustrie von Koszider. Der Gebrauch des Typenzeichens A—B—C ist provisorisch und kann bis zum Vorkommen weiterer authentischer Funde höchstens der leichteren Orientierung dienen. Das Finden der Formmodelle der in den *Typ A* gereihten Lanzen außerhalb des Karpatenbeckens bzw. die Lokalisierung ihrer topographischen Orte wird vielleicht geeignet sein, um auch die Frage beantworten zu können, weshalb sich dieser Waffentyp (vgl. *Abb. 4:1—3*) nicht in breiteren Kreisen der Völker der mittleren Bronzezeit verbreitet hat. Hier verweisen wir auf eine unserer früheren Untersuchungen, als deren Ergebnis festzustellen ist, daß der Gebrauch der in der ersten Hälfte der mittleren Bronzezeit Ungarns (im großen und ganzen das 16. Jh. v. u. Z.) erscheinenden, auf balkanisch-südöstlich-europäische Vorgänge zurückführbaren Dolche mit Griffplatte in verhältnismäßig kurzer Zeit aufgehört hat und so diese frühen Stücke keinesfalls als örtliche Vorformen der spätbronzezeitlichen Dolche mit Griffplatte (sog. Peschiera-Typ) betrachtet werden können.⁴⁵

Schließlich auf unseren Ausgangspunkt, zu den in den Hortfunden von Koszider—Typ vorkommenden Lanzenspitzen zurückkehrend, können wir folgendes feststellen: die keine Vollständigkeit anstrebende Aufzählung der mittelbronzezeitlichen Lanzen Ungarns hat bezüglich der sog. lorbeerblattförmigen Form (*Typ B*) eindeutig bewiesen, daß sie als traditionelle Waffe gefertigt wurde und in der Periode von Koszider in Gebrauch gestanden hat; auf die lokalen Wurzeln der von den Lanzen von Ócsa bzw. Sárszentlőrinc—Uzd vertretenen Formvariante (*Typ C*) können wir über die Stücke von Nitriansky—Hrádok (*Abb. 4:9*) und von Pauliš⁴⁶ bis zur Lanzenspitze von Battonya (*Abb. 4:5*), die man vielleicht als Vorform dieses Typs hierzulande betrachten dürfte, nur in bedingtem Falle hinweisen.⁴⁷

Die beiden *Absatzbeile* im Bronzefund von Mende vertreten einen gleichen Typ (*Abb. 1:1,3, Abb. 3:2—3*). Neben dem Größenunterschied zeigt sich nur im Bogen des Randes ihres unteren Teiles eine Abweichung. Die Herleitung der Absatzbeile des Karpatenbeckens aus Mitteleuropa ist allgemein anerkannt.⁴⁸

⁴⁵ Kovács, T., Arch. Ért. 100(1973) 157—166.

⁴⁶ Vgl. Anm. 41.

⁴⁷ Es kann bezüglich dessen, daß die zwei Grundtypen der erörterten Waffen der Bronzeindustrie von Koszider — zum Teil in geänderter Form — als ein weiterlebender Faden der örtlichen Metallkunst, auch unter den Denkmälern der Spätbronzezeit Ungarns angestrichen werden kann, kein Zweifel aufkommen. Die Verbindungsfäden sind hingegen außerordentlich zerrissen, da uns ja aus dem ersten Jahrhundert unserer Spätbronzezeit (13. Jh. v. u. Z.) aus authentischen Fundkomplexen stammende Tüllenlanzen kaum bekannt sind: vgl. *Kőszegi, F.*, Acta Arch. Hung. 12(1960) 139.; *Kemeneczei, T.*, HOMÉ 5(1965) 123.; *Hänsel, B.*, a.a.0.74—75.; *Mozsolics, A.*, Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. (Bp. 1973) 33—34.; — Zugleich sind zu dieser Zeit in der sog. Bronzezeit der Hügelgräberkultur die schlanken Tüllenlanzen mit geschweifeter Seite schon überall in Europa vorhanden: vgl. *Holste, F.*, Ein Prunkbeil von Lignieres. Germania 25(1941) 162.; *Sprockhoff, E.*, Das Lausitzer Tüllenbeil. PZ 34—35(1949—50): 1. 86.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie ... 77.; *Jacob-Friesen, G.*, a.a.0.168ff.; *Čujanová-Jílková, Ě.*, Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen. ASM 8(1970) Taf. XIX. 5., Taf. XXII. 12. usw. und CXXIV. Typentafel; *Furmanek, V.*, Bronzeindustrie der mitteldanubischen Hügelgräberkultur in Mähren. SA 21(1973) 141.

⁴⁸ *Bóna, I.*, Acta Arch. Hung. 9(1958) 232.; *Mozsolics, A.*, Bronzefunde ... 63.; *Hänsel, B.*, a.a.0.69—70.

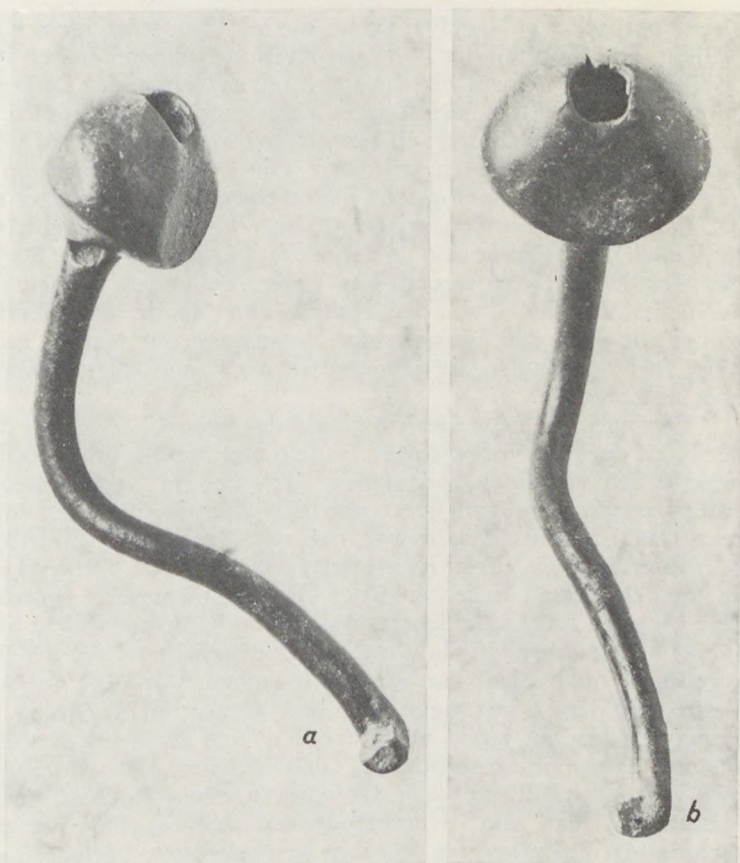

Abb. 10.

Genau so auch, daß in diesem Gebiete die ältesten Stücke von der Siedlung Nitriansky Hrádok stammen.⁴⁹ Die den Beilen von Mende ähnlichen Exemplare kommen in mehreren zu dem Koszider-Typ gehörenden Hortfunden vor: Alsónémedi, Érd, Sárbogárd, Sárszentlőrinc—Uzd.⁵⁰ Mit den aufgezählten stimmt auch das am Solymár—Várhegy an die Oberfläche geförderte Beil überein.⁵¹ Es ist angebracht hier zu bemerken, daß der topographischen Lage der aus den authentischen Fundkomplexen stammenden frühen Absatzbeile entsprechend dieses Gerät sich vor allem im Kreise der in Transdanubien und im Donau-Theiß-Zwischenstromland gelebten mittelbronzezeitlichen Völker verbreitet hat.

Die interessantesten Gegenstände des Hortfundes von Mende sind die zwei *Nadeln* (Abb. 2:1—2). Ihrer Form nach vertreten sie die eine der in weitem

⁴⁹ Točík, A., Opevnená ... 163., Abb. 34:5, 7.

⁵⁰ Mozsolics, A., Bronzefunde ... Taf. LX. 2., Taf. XXVII. 13., Taf. XXXVI. 1., Taf. LVII. 4—9.

⁵¹ Tompa, F., a.a.o. Taf. XXXIII. 21.; Valkó, A., FA 3—4(1941) 101., Abb. 3.

Kreise verbreiteten Nadelvarianten, die mit diskosförmigem Kopf ausgestatteten Nadeln. Der Kopfteil der in diesen Kreis zusammenfaßbaren Nadeln ist von der doppelkonischen Form bis zur sich breit ausdehnenden Diskosform so mannigfaltig, daß wir in der Fachliteratur keine zwei solche Studien finden, die die in weiterem Sinne genommenen Nadeln mit konischem Kopf ähnlichen Gesichtspunkten nach gruppieren würden.⁵² Die Formabweichungen bedeuten nur in gewissen Fällen chronologische Unterschiede. Viel wichtiger scheint es zu sein, daß nicht wenige Formvarianten („Untertypen“) ihrer gebietsmäßigen Verbreitung nach umgrenzbar sind und ihre Fertigung mit großer Wahrscheinlichkeit an die Metallwerkstätten irgendeines Volkes gebunden werden kann. Im weiteren versuchen wir dies — von den Nadeln von Mende ausgehend — zu beweisen, wobei wir nach den Wurzeln der Entstehung der Nadeln mit diskosförmigem Kopf forschen und so die gebiets- sowie auch zeitmäßigen Rahmen ihres Gebrauches untersuchen.

Der wichtige neue Gesichtspunkt des beim Überblicken der Nadeln ist, daß der Kopf der zwei vorgeführten Nadeln von Mende innen hohl ist. Davon ausgehend ließen wir einen bedeutenden Teil der im Ungarischen Nationalmuseum aufbewahrten Nadeln mit kegel- und diskosförmigen Köpfen von neuem restaurieren. Das Ergebnis dessen war, daß wir im weiteren zahlreiche solche Nadeln vorführen können, deren Kopf innen völlig hohl ist. Obwohl diese Beobachtung zur eingehenderen Erkennung der Gußtechnik unserer bronzezeitlichen Völker eine wichtige Angabe bedeutet, können wir heute noch nicht über einen gewissen Punkt hinaus schreiten, da uns die diesbezüglichen exakten Metalluntersuchungsergebnisse noch nicht zur Verfügung stehen. Vorläufig müssen wir uns mit der Festlegung dessen begnügen, daß laut unserer Beobachtung der Kopf der zutreffenden Nadeln völlig geschlossen ist und als in einem Stück gegossen zu sein scheint. Seinen an Gegenständen verschiedenen Alters durchgeführten Analysen und Versuchen folgend hat H. Drescher in seinem Buch zahlreiche technologische Variationen des sog. Überfanggusses ausführlicher bekanntgegeben.⁵³ Die technischen Kriterien der von ihm beschriebenen Verfahren scheinen die Möglichkeit dessen auszuschließen, daß die Nadeln von Mende mit jener Technik gefertigt worden sind, die H. Drescher bezüglich mehrerer Exemplare der sog. Mohnkopfnadeln beschrieben hat.⁵⁴ Gegen die Möglichkeit des sog. Wachsausschmelzverfahrens spricht z. B. auch die Tatsache, daß man den hierzu nötigen „Kern“ beim Guß durch die den diskosförmigen Kopf in schräger Ebene durchbrechenden Löchern, ohne Gefahr der Verrückung wahrscheinlich nicht fixieren

⁵² Tompa, F., a.a.o.96—97.; Willvonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich. (Wien 1937) 103—106., Taf. XXIII. 1—3.; Patay, P., Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Diss. Pann II.13. (Bp. 1938) 97.; Popescu, D., Die frühe ... 128.; Točík, A., Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za rok 1955. (Liblice 1956) 45—46., Taf. XIV. 4, 9., Taf. XIII. 8.; Dehn, W., a.a.o.181.; Hachmann, R., a.a.o.115, 199., Taf. VIII. 26., Taf. XXXVII 7—10.; Bóna, I., Acta Arch. Hung. 9(1958) 226.; Torbrügge, W., Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Materialhefte z. Bay. Vorgesch. 13. (Kallmünz 1959) 142., Taf. XXIX. 5.; Chropovský, B. — Dušek, M. — Polla, B., Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei. Arch. Slovaca, Fontes 5. (Bratislava 1960) 314, 337.; Mozsolics, A., Bronzefunde ... 82—84.; Hänsel, B., a.a.o. 83—85, 198—199.; Kőszegi, F., Acta Arch. Hung. 20(1968) 123.

⁵³ Drescher, H., Der Überfangguß. (Mainz 1958) 5ff., 35—44.

⁵⁴ Ebd. 44., „Das Aufgießen von Nadelköpfen ließ sich zuerst an Fundstücken vom Ende der Hügelgräberbronzezeit feststellen.“

konnte. Die völlig gleiche „Wanddicke“ der Nadelköpfe weist hingegen auf einen erprobten, mit Vollkommenheit durchgeführten technologischen Prozeß. Insofern entgegen der von uns vermuteten Unsicherheitsfaktoren die späteren technischen Untersuchungen der betreffenden Nadeln den Gebrauch des Überganggußverfahrens beweisen würden, so müßte man die betreffenden Stücke, als die mit dieser Technik hergestellten ältesten Exemplare im Karpatenbecken bezeichnen.⁵⁵ Die archäologische Wertung der mit der erörterten Technik gefertigten Nadeln wird leider auch dadurch erschwert, daß die zu diesem Typ reihbaren Stücke veröffentlichenden Autoren nicht darauf verweisen, ob die von ihnen mitgeteilten Gegenstände einen hohlen oder massiven Kopf haben. So können wir aufgrund der uns zur Verfügung stehenden Angaben momentan nur das im folgenden Gesagte festlegen.

Die aller nächsten Analogien der Nadeln von Mende finden wir im Gebiet der Vátyaer Kultur. Von diesen müssen an erster Stelle die auf der Siedlung Pákozd—Várhegy gefundenen Exemplare mit ebenfalls hohlem Kopf erwähnt werden (*Abb. 6—7*).⁵⁶ Die Musterelemente ihrer Verzierung (konzentrische Kreise, geschweifte, mit Punktreihe umfaßte Linienbündel, Punkte) sind den Stücken von Mende gleich. In ähnlicher Weise sind die aus dem Gräberfeld von Adony—Szentmihálypuszta stammenden zwei Nadeln, die deshalb besonders wichtig sind, da sie die ersten solcher, von authentischem Fundort stammenden Stücke in Ungarn bilden, deren Kopf von dem sog. Laufspiralmotiv verziert ist, inwendig hohl. (*Abb. 8:3—4*).⁵⁷ — Übrigens bekräftigen die beiden Nadeln von Adony nur jene unsere Annahme, daß das im Mainzer Römisch-Germanischen Zentralmuseum aufbewahrte Stück von einem unbekannten ungarischen Fundort, tatsächlich aus Ungarn stammt, ja wir sind sogar der Meinung, daß es gleichfalls in irgendeiner Metallwerkstätte der Vátyaer Kultur gefertigt worden sein konnte.⁵⁸ — Die sichelförmige Nadel des unbekannten, wahrscheinlich aus Transdanubien stammenden Hortfundes von Koszider-Typ ist innen ebenfalls hohl (*Abb. 8:5*), doch kann sie auch aufgrund der Form und Verzierung an die vorangehenden geknüpft werden.⁵⁹

Die erörterten sieben Stücke vertreten die charakteristischsten und wahrscheinlich jüngsten Exemplare der Nadeln mit hohlem und diskosförmigem Kopf. Die drei Nadelpaare (Mende, Pákozd, Adony) datieren wir über ihre formell-strukturelle Gleichheit hinaus aufgrund der folgenden Argumente auf die

⁵⁵ L. Lehoczky, der Restaurator des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz lenkte meine Aufmerksamkeit darauf, daß die spezielle Untersuchung einiger Bronzegegenstände des Mittelalters bewiesen haben, daß man die endgültige Form des Gegenstandes nach dem „Zusammenguß“ mehrerer, schon vorher vorgefertigter Teile ausgestaltet hat. Hingegen kann man die Spur des nachträglichen Gusses auf der Oberfläche mit freiem Auge nicht wahrnehmen, die Linie der Zusammenfügung konnten nur durch Röntgenaufnahme nachgewiesen werden. In Kenntnis dessen könnte man auch an die Möglichkeit eines solchen Verfahrens denken.

⁵⁶ Marosi, A., Arch. Ért. 44(1930) 64—66., Abb. 64. — Die Fotoaufnahmen wurden vor der Entfernung der den Innenteil des Kopfes ausfüllenden lehmigen Erde gefertigt.

⁵⁷ MNM Inv.-Nr.: 13/1908. 1—2. — Die Länge der fragmentierten Nadeln ist 3,4 und 2,8 cm, ihr Kopfdurchmesser 1,9 und 2 cm.

⁵⁸ Hundi, H.-J., Verzierte Dolche der Otomani-Kultur. JbRGZM 17(1970) 53—54., Abb. 5:3.

⁵⁹ Hampel, J., Arch. Ért. 18(1898) 84.; Bóna, I., Acta Arch.Hung. 9(1958) 216., Abb. 4:11.

Koszider-Periode und als Herstellungsort betrachten wir die Metallwerkstätten der Vátyaer Kultur:

1. Der Hortfund von Mende ist in solchen Siedlungen zum Vorschein gekommen, die nur in der Spätphase der Vátyaer Kultur, praktisch genommen in der Koszider-Periode bewohnt waren.

2. Auf den zwei Nadeln von Adony (*Abb. 8:3—4*), auf der einen Nadel von Mende (*Abb. 3:4*) bzw. von Pákozd (*Abb. 7:1*) ist ein solches, aus drei Punkten gebildetes Motiv zu finden, das zwar in einem größeren Gebiet vorkommt, jedoch besonders auf den jüngsten keramischen Funden der Vátyaer Kultur häufig angetroffen wird.⁶⁰ Eigens möchten wir hier auf das aus drei Punkten bestehende, in Dreieck geordnete Muster der Nadel von Mende und Pákozd hinweisen (*Abb. 3:4, Abb. 7:1*). Dieses charakteristische Motiv kommt dort zum ersten Male auf den Bronzegegenständen vor. Für uns ist es sehr wichtig, daß wir ihre gebiets- und zeitmäßig allernächste Analogie auf einer Keramik nicht nur auf mehreren Gefäßen der Siedlung Mende, sondern auf einem der aus demauthentisch freigelegten spätzeitigen Siedlungsniveau der Siedlung Dunaujváros-Koszider stammenden Gefäßbruchstücken finden (*Abb. 9*).⁶¹

3. Es kann kein Zufall sein, daß die bisher eingesammelten Exemplare der mit ähnlicher Technik, wie die oben erwähnten hergestellten, bestimmt hohlen, kegelköpfigen Nadeln fast ausschließlich innerhalb des ursprünglichen Stammesgebietes der Vátyaer Kultur ans Tageslicht gekommen sind, u. zw. von den folgenden Fundorten: Csengöd—Bolevár,⁶² Kajászószentpéter—Várdomb (*Abb. 8:9*),⁶³ Dunakeszi (*Abb. 8:8*),⁶⁴ Ócsa (*Abb. 8:1—2*),⁶⁵ unbekannter Fundort, Ungarn (*Abb. 8:6—7, 11*).⁶⁶ Bedingterweise können wir noch einige, zu diesem Kreis gehörende Exemplare vom Gebiet der Vátyaer Kultur, die von uns persönlich nicht untersucht werden konnten, jedoch jedem Anzeichen nach ebenfalls einen hohlen Kopf hatten, hierherzählen: Lovasberény,⁶⁷ Bicske—Máléhegy,⁶⁸ Adony—Szent-

⁶⁰ Tompa, F., a.a.O. Taf. XXIX. 2. (Pákozd); Pósta, B., Arch. Ért. 17(1897) 305., Abb. 4.; Miske, K., Arch. Ért. 18(1898) 319, 321., Abb. 4—5. (Lovasberény); Kada, E., Arch. Ért. 29(1909) 127., Taf. II. (Újhartyán-Vatya); Patay, P., a.a.O. Taf. IX. 5. (Budapest-Rákospalota); Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 8(1957) 132—133., Abb. 4:1—3. (Dunaujváros-Koszider)

⁶¹ Dunaujvárosi Állami Múzeum, Inv.-Nr.: 53.1. — Mit einem ähnlichen Muster verzierten Funde sind uns noch aus der Siedlung Hollabrunn (Österreich) (Willwonseder, K., a.a.O. 194., Taf. IX. 6.) und aus dem einen Urnengrab des aus der spätbronzezeitlichen Hügelgräberkultur stammenden Gräberfeldes von Egyek bekannt [Kovács, T., Arch. Ért. 93(1966) Abb. 7:4.]

⁶² MNM Inv.-Nr.: 35/1939. 3—4.

⁶³ MNM Inv.-Nr.: 55/1909. Die Länge der mangelhaften, stark verbrannten Nadel beträgt: 10 cm (mit den deformierten Stielfragmenten zusammen), der Durchmesser ihres Kopfes beträgt: 2,2 cm. — Hinsichtlich des Fundortes vgl. F. Petres, É. — Bándi, G., a.a.O. 172.

⁶⁴ MNM Inv.-Nr.: 37/1951. 98. Die Länge der mangelhaften Nadel ist 5,7 cm, der Kopfdurchmesser 2,3 cm. Hinsichtlich des Fundortes vgl. Nagy, G., BpR 8(1904) 129—137.

⁶⁵ MNM Inv.-Nr.: 61/1896. 3—4. Die Länge der mangelhaften Nadeln ist 5,6 und 6,2 cm, der Kopfdurchmesser beträgt 1,5 cm. — Nach der originalen Protokollaufzeichnung wurden die Gegenstände im Bereich des Gräberfeldes, im Weingarten von J. Kozma gefunden. Hinsichtlich des Fundortes vgl. Topál, J., Arch. Ért. 100(1973) 12.

⁶⁶ Hinsichtlich der auf *Abb. 8:6—7*. vorgeführten Nadeln: MNM Inv.-Nr.: 52.29.470., L: 19 und 16 cm, Kopfdurchm: 2,6 und 2,4 cm [vgl. Tompa, F., Arch. Ért. 40(1923—26) 77., Abb. 30—31.]; hinsichtlich der auf *Abb. 8:11* vorgeführten Nadeln: MNM Inv.-Nr.: 52.29.469. L: 16,5 cm, Kopfdurchm: 1,7 cm.

⁶⁷ Miske, K., a.a.O. 328—329., Abb. 6—7, 10.

⁶⁸ Székesfehérvár, István Király Múzeum, Inv.-Nr.: 8726.

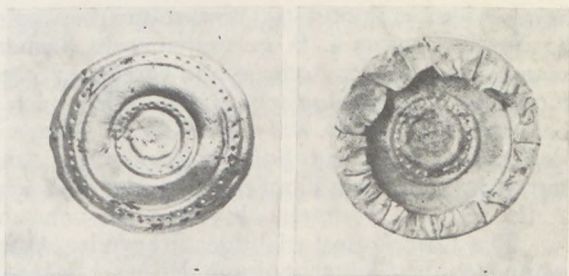

Abb. 11.

mihálypuszta,⁶⁹ Szászhalombatta,⁷⁰ Dunaújváros—Koszider II.—III. Hortfund,⁷¹ Budapest-Kelenföld,⁷² Izsák, Cegléd, Újhartyán—Vatya,⁷³ Kecskemét.⁷⁴

Die Form der Nadeln von Ocsa mit einem geringen, bloß 1,5 cm großen Kopfdurchmesser (Abb. 8:1—2) weist fast eindeutig darauf hin, daß die Vorformen der Nadeln mit diskosförmigem Kopf in den Nadeln mit doppelkonischem Kopf zu suchen sind, die uns in größter Zahl aus den Fundorten der Füzesabonyer Kultur bekannt sind.⁷⁵ Auf dem Fundort Tiszafüred—Majoroshalom, im Gräberfeld der Füzesabonyer Kultur haben wir mehr als vierzig Exemplare dieses Typs freigelegt,⁷⁶ und auf diese Weise können hier die vielseitigen Formänderungen, die von der älteren doppelkonischen Form mit scharfem Bruch (z. B. die auf der Siedlung von Füzesabony gefundenen Stücke)⁷⁷ bis zu den milder gebogenen Kopfformen führen (z. B. Pusztaszikszó, Stereda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely)⁷⁸ gut verfolgt werden. Die Werkstätten der Vatyaeer Kultur haben demnach aller Wahrscheinlichkeit nach die Fertigung dieses Nadeltyps von den Meistern der Füzesabonyer Kultur, vermutlich zu Beginn der Koszider-Periode (Ende des 15. Jahrhunderts v. u. Z., Beginn des 14. Jahrhunderts v. u. Z.) erlernt, als die westliche Expansion der Volksgruppen der Füzesabonyer Kultur in Richtung des Stammesgebietes der Magyaráder — bzw. Vatyaeer Kultur, eindeutig nachgewiesen werden kann.⁷⁹ Die zumeist als Streufunde ins Museum gelangten Nadelfunde von Vatyaa bieten keine Möglichkeit dazu, um von Schritt auf Schritt den Weg der Ausbildung von Nadeln mit hohlem, diskosförmigem Kopf sowie die Vervollkommnung der Herstellungstechnologie innerhalb der Metallkunst der Vatyaeer Kultur verfolgen zu können. Jedenfalls zeigen die von uns vorgeführten Stücke die Kette der Formenvariationen (Abb. 8:1—9, 11), die vielleicht auch auf den

⁶⁹ Ebd. Inv.-Nr.: 3100—3105.

⁷⁰ Hampel, J., Arch. Ért. 22(1902) 424., Taf. II. 3.

⁷¹ Mozsolics, A., Bronzefunde ... 134—136., Taf. L. 7—8., Taf. LII. 1.

⁷² Nagy, G., a.a.0.136., Taf. VI.

⁷³ Patay, P., a.a.0.97., Taf. XIII. 10.

⁷⁴ Tompa, F., 25 Jahre ... 82., Taf. XIX. 7., Taf. XXXIII. 3.

⁷⁵ Der Kopf dieser ist massiv und fast ein jedes Stück wird in schräger Ebene von einem zur Befestigung dienenden Lochpaar durchbrochen.

⁷⁶ Hinsichtlich der Erschließungsergebnisse vgl. Kovács, T., Arch. Ért. 100(1973) 260—261.

⁷⁷ Tompa, F., 25 Jahre ... 96., Taf. XLII. 1—2.

⁷⁸ Kőszegi, F., Acta Arch. Hung. 20(1968) 123—124. Taf. XXIV. 4—7.; Chropovský, B. — Dušek, M. — Polla, B., a.a.0.314, 337., Abb. 15:2.

⁷⁹ Kovács, T., Acta Arch. Hung. 27(1975) im Druck.

Stücken je einer Fundstätte (Werkstätte?) beobachtet werden können. Aus Adony—Szentmihálypuszta z. B. gelangten sechs kleinere Nadeln mit hohlem (?), konischem Kopf, die bis zu den schön verzierten Stücken mit großem diskusförmigem Kopf fast eine typologische Reihe bilden, auch in das István Király-Museum zu Székesfehérvár (*Abb. 8:3—4*).⁸⁰ Die in Mende—Leányvár von uns freigelegte, deformierte Nadel mit hohlem Kopf zeigt, wenn wir sie mit den beiden Nadeln mit diskusförmigem Kopf des von ebendort stammenden Hortfundes vergleichen (*Abb. 2:1—2*), vielmehr die ersten Versuche an (*Abb. 10*).⁸¹

Die Lösung drei wichtiger Fragen ist heute noch nicht möglich: a.) wo und wann sich die Gußtechnologie der geschlossenen, hohlen Körper (im gegebenen Fall Nadelköpfe) ausgebildet hat; b.) es kann aufgrund unserer Funde als Tatsache festgestellt werden, daß diese Technologie in unserem Gebiete nur von der Vатьяer Kultur auf eine hohe Stufe entwickelt wurde; es ist hingegen zu beachten, daß im Gräberfeld von Tiszafüred der Füzesabonyer Kultur (Grab D 346) wir ebenfalls eine Nadel mit hohlem Kopf gefunden haben (*Abb. 8:10*), die die sonstigen Beigaben des Grabes gleichfalls in Betracht gezogen — gleichaltrig, wenn nicht älter, als die typologisch, chronologisch ähnlichen Nadeln der Vатьяer Kultur ist;⁸² c.) In Ermangelung der diesbezüglichen Daten können wir nicht wissen, ob die in der westlichen Hälfte bzw. im Zentrum Mitteleuropas um das 14. Jahrhundert v. u. Z. gelebten Völker die erörterte Gußtechnik gekannt haben.

Schließlich führen wir einen aus einem Goldblech gebogenen Knopf vor, der 1970 — im Laufe einer Störung — auf der Siedlung von Mende gefunden worden ist (*Abb. 11*).⁸³ Es lohnt sich nicht nur deshalb dem Fund eine Aufmerksamkeit zu schenken, weil uns Goldgegenstände aus dem Gebiet der Vатьяer Kultur kaum bekannt sind,⁸⁴ sondern auch deshalb weil ihre Verzierung mit den konzentrischen Musterelementen der einen Nadel aus Adony, die aus einer mit zwei geritzten Linien umsäumten Punktreihe besteht, übereinstimmt (*Abb. 8:3*). Diese auffallende Ähnlichkeit macht hingegen wahrscheinlich, daß der Goldknopf

⁸⁰ Vgl. Anm. 69.

⁸¹ MNM Inv.-Nr.: 68.9.349. Der deformierte Kopf der mangelhaften, hohlen Nadel ist unverziert, am Hals ist hingegen eine ringsumlaufende Liniengruppe zu finden. L: 11,4 cm, Kopfdurchm: 2,9 cm. Der Fund ist an der nördlichen Seite der IV. Grabungsfläche der im Jahre 1966 durchgeführten Ausgrabung, auf dem Gehniveau zwischen den Abfallgruben in 115 cm-Tiefe zum Vorschein gekommen.

⁸² Neben dem sich in leichter Hockerlage befindenden Skelett mit 360° iger NS-Orientierung haben wir in Grab D 346 folgende Gegenstände gefunden: 1. Sog. Heftnadel aus Bronze; 2. Bronzenadel mit Kegelpf (neben dem Beckenknochen); 3. Viereckiges Gefäßchen; 4. Mit spiralförmiger Warze verzierter Krug; 5. Kleines Henkelkrüglehen. — Länge der vorgeführten Bronzenadel: 9,8 cm (die Spitze fehlt), Kopfdurchm: 2,2 cm. Die Oberfläche ist stark korrodiert und so konnte nur so viel festgestellt werden, daß der untere Teil des Kopfes und ihr Hals von einem eingeritzten Linienbündel verziert ist.

⁸³ Goldknopf. MNM Inv.-Nr.: 68.2.1. — Seine Oberfläche ist von vier konzentrischen Linien und zwischen diesen von zwei Punktreihen verziert. Am Hinterteil ist das Blech zurückgehämmert, es blieb also in originalem, auf einem Holz- oder Lederknopf gebogenem Zustand erhalten. Durchm: 1,3 cm, Gewicht: 0,35 g. — Bezüglich dessen, an welchem Teil der Siedlung von Mende wohl das Stück gefunden wurde, stehen uns keine sicheren Angaben zur Verfügung. Angeblich in der Nähe der IV. Grabungsfläche unserer Ausgrabung des Jahres 1966.

⁸⁴ Einige als Kleiderverzierung dienenden Knöpfe bzw. Haarreifen (Dunaújváros, Inárcs). Der einzige außerordentliche, über einen Fachwert verfügende Fund ist die 1972 in Dunavecse gefundene 287,2 g wiegende, reichverzierte Armschutzspirale. Vgl. Kovács, T., Arch. Ért. 100 (1973) 259.

— vermutlich aus importiertem Blech — in irgendeiner örtlichen Werkstatt hergestellt worden ist.

Der auf der mittelbronzezeitlichen Siedlung von Mende—Leányvár zum Vorschein gekommene Hortfund schließt sich also organisch dem Kreise der Hortfunde von Koszider-Typ an, da:

— unserer Analyse nach jeder seiner Gegenstände je einen charakteristischen Typ der mit dem Namen Koszider bezeichneten Metallkunst des Karpatenbeckens darstellt;

— er im Gebiete einer solchen Siedlung gefunden wurde, die nur in der letzten Phase der mittleren Bronzezeit Ungarns, in der Koszider-Periode bewohnt war;

— mit Hilfe der eigenartigen Gußtechnik der örtlich gefertigten Nadeln, denen ähnliche die Bronzewerkstätten der spätbronzezeitlichen Hügelgräberkultur nicht hergestellt haben, auf die relative Zeit, als er in die Erde gelangt ist, schließen kann.

Mit diesem letzteren erhielten wir hingegen zum historischen Ereignis, die im Zuge der Expansion und Ansiedlung der Hügelgräberkultur des Karpatenbeckens den Beginn der Spätbronzezeit Ungarns zeigen, eine wichtige Angabe. Hört nämlich die Herstellung eines der charakteristischsten Produkte der Metallkunst von Koszider mit den Räumen der großen Siedlungen der Vатьяer Kultur endgültig auf, so kann dies nur damit erklärt werden, daß in einem der wichtigsten Metallkunstzentren der Koszider-Periode, in dem mit befestigten Siedlungen geschützten älteren Stammesgebiete der Vатьяer Kultur die leitende Rolle in die Hand der erobernden Volksgruppen der Hügelgräberkultur geraten ist, was übrigens auch das Aufrechtbestehen der auf den von den früheren abweichenden Orten entstehenden neuen, spätbronzezeitlichen Siedlungen und Gräberfelder beweist.⁸⁵ Mit Hilfe durch die Untersuchung der auf der Siedlung gefundenen Holzkohlenreste erhaltenen Daten läßt sich der Zeitpunkt, wo der Hortfunde von Mende in die Erde gelangt ist, auf die Jahre 1330 ± 60 v. u. Z. setzen.⁸⁶ Diese Jahreszahl — können wir — als wahrscheinlichsten Zeitpunkt des Beginns der Spätbronzezeit betrachten.

⁸⁵ Im früheren transdanubischen Gebiet der Vатьяer Kultur: Alcsut, Cece-Papdomb, Dunaújváros-Koszider (Gräberfeld), Dunaújváros-Rácköz, Ercsi, Isztimér-Kálmária dűlő, Lovasberény-Szöszvár, Mór-Táborhegy, Székesfehérvár-Nyúldomb usw. — Im Donau-Theiß-Zwischenstromland: Aszód-Domonyvölgy, Gödöllő, Gyömrő-Felsőkert, Gyón und vgl. noch: Bárdi, G. — Kovács, T., *Acta Arch. Hung.* 22(1970) 31., Anm. 37., Abb. 2.

⁸⁶ Kovács, T., *FA* 24(1973) 12.

ZUR VERBREITUNG DER SPÄTBRONZEZEITLICHEN URNENFELDERKULTUR ÖSTLICH DER DONAU

TIBOR KEMENCZEI

Mit dem spätbronzezeitlichen Fundmaterial des westlichen Karpatenbeckens haben sich im Laufe der letzteren Jahre zahlreiche Arbeiten befaßt. Diese gelangten — obwohl sie zahlreiche Fragen der Geschichte der Periode beantwortet haben — auch zu widersprechenden Feststellungen. Zu diesen verschiedenartig beantworteten Fragen gehören die Beziehungen zwischen der Hügelgräber- und der Urnenfelderkultur, der Prozeß der Gestaltung der Urnenfelderkultur, die Gliederung ihrer Entwicklung in Perioden. Im Zusammenhang mit diesen Problemen vertreten die ungarischen Forscher zwei sich scharf trennende Gesichtspunkte. É. F. Petres und F. Kőszegi haben die Theorie der bis zur Mitte der Periode Hallstatt A andauernden Herrschaft der Hügelgräberkultur des Karpatenbeckens, sodann die der massenhaften Einströmung des Volkes der Urnenfelderkultur nach Transdanubien ausgearbeitet.¹ Demgegenüber brachte E. Patek die Umgestaltung der materiellen Kultur der Population Westtransdanubiens zu Beginn der Periode Reinecke BD mit dem Einströmen des Volkes der Urnenfelderkultur in Zusammenhang, während sie bezüglich des Volkes der Hügelgräberkultur nur ein geringeres Weiterleben als beweisbar betrachtete.²

Die tschechoslowakische Forschung hat im Gegensatz die Vorstellung der die ganze spätbronzezeitliche Periode hindurch anhaltenden kontinuierlichen Kulturentwicklung dargelegt. Demnach hat sich die Hügelgräberkultur des Karpatenbeckens aus der spätbronzezeitlichen Magyarád-Kultur ausgebildet, sodann wurde die Čaka (Cseke)-, im Karpatenbecken die Velatice- und Podol-Kultur deren direkter Nachfolger.³

¹ F. Petres, É., *Acta Arch. Hung.* 9(1959) 314.; *Dies.*, *Alba Regia* 1(1960) 35.; Kőszegi, F., *Acta Arch. Hung.* 12(1960) 176, 182—185.; *Ders.*, *Alba Regia* 2—3(1961—62) 29—30.

² Patek, E., *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, AH 44. (Bp. 1968) 116—117.

³ Točík, A., — Paulík, J., *Die Ausgrabung eines Grabhügels in Čaka in den Jahren 1950—51*, SA 8(1960) 109.; Paulík, J., *Zur Problematik der Čaka-Kultur im Karpatenbecken*, SA 11(1963) 336—337.; *Ders.*, *Das Velatice-Baierdorf Hügelgrab in Očkov*, SA 10(1962) 56.; *Ders.*, *Hügelgrab der Čaka-Kultur in Kolta*, SA 14(1966) 395.; *Ders.*, *Depotfund von Bronzegegenständen aus Dolné Janiky*, ZSNM 12(1972) 33.; Říhovský, J., *Zur Erkenntnis der älteren Phase der donauländischen Urnenfelderkultur — der Velaticer Kultur*, SČSA 3(1963) 90.; *Ders.*,

Die Unsicherheit des Umrisses der einzelnen Kulturen widerspiegelt sich auch in den abweichenden Zeitbestimmungen. R. Pittioni und H. Müller-Karpe haben den Beginn der österreichischen, ostalpinischen Urnenfelderkulturen für die Perioden Reinecke BD bestimmt.⁴ Denselben Schluß hat J. Řihovský bezüglich der südmährischen Gebiete gezogen, der die Frühphase der Kultur von Velatice, die Phase von Lednice ebenfalls auf diese Periode datierte, während er die Periode Hallstatt A für den klassischen Abschnitt der Velatice-Kultur hielt.⁵ In der Westslowakei hingegen waren laut J. Paulík zur Zeit der Perioden Reinecke BD die Vor-Čaka-, Čaka (Cseke)-Kultur, sodann in der Hallstatt A die Velatice-Kultur des Karpatenbeckens heimisch.⁶ J. Bouzek beurteilte die Lage hingegen so, daß die Čaka-Kultur auch noch zu Beginn der Periode Hallstatt A existiert hat, sodann die Periode der Funde von Očkov-Typ, dieser dann die Chotin (Hetény)-Kultur der Periode Hallstatt B folgte.⁷ Die ungarischen Forscher waren einer anderen Meinung. Laut F. Kőszegi siedelten sich zu Beginn der Periode Hallstatt A kleinere Volksgruppen mit Urnenfelderkultur in Transdanubien unter die Population der Späthügelgräberkultur an. Die Urnenfelderkultur wurde hier nur zur Mitte der Periode Hallstatt A allgemein und diese kann man den Perioden Hallstatt A₂ und Hallstatt B entsprechend gliedern.⁸ E. Patek vertrat die Meinung, daß der ältere Abschnitt der Urnenfelderkultur Transdanubiens die Perioden Reinecke BD-Hallstatt A₁, während die jüngere Phase die Perioden Hallstatt A₂ — B in sich faßt.⁹

Ein Beantworten der umstrittenen Fragen der spätbronzezeitlichen Geschichte des westlichen Karpatenbeckens können wir erst nach der vollständigen Bearbeitung der Siedlungen, Gräberfelder und Bronzefunde versuchen. Es besteht jedoch die Möglichkeit, daß sich im Falle einer Untersuchung der im Laufe der Zeit der Urnenfelderkultur aufrechtbestehenden Beziehungen der im Gebiete des westlichen und östlichen Karpatenbeckens gelebten Völker neue Daten und Gesichtspunkte ergeben. Das Problem haben mehrere Forscher berührt, jedoch ermöglichen einige neuere Funde aus Ostungarn die ausführlichere Untersuchung dieser Frage.

Die Fundorte der weiterlebenden Hügelgräber- und Urnenfelderkultur Transdanubiens in den östlich der Donau gelegenen Gebieten hat als erster F. Kőszegi aufgezählt.¹⁰

Die Anfänge der jüngeren (Podoler) Phase der mitteldonauländischen Kreises der Urnenfelderkultur. PA 57(1966) 530.; *Bouzek, J.*, Bemerkungen zur slowakischen Bronzezeit. *Musaica* 5(1965) 9.; *Točík, A.* — *Vladr, J.*, Übersicht der Forschung in der Problematik der bronzezeitlichen Entwicklung der Slowakei. SA 19(1971) 421—422.

⁴ *Pittioni, R.*, Urgeschichte des österreichischen Raumes. (Wien 1954) 405—408.; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. (Berlin 1959) 100.

⁵ *Řihovský, J.*, Die Anfänge der Velaticer Kultur in Mähren. SA 9(1961) 153.; *Ders.*, Zur Erkenntnis ... 93.

⁶ *Paulík, J.*, Die Čakaner Kultur in der Slowakei. Zprávy Čs.SA 13(1971) 89—90.; *Ders.*, Die Velaticer Kultur in der Slowakei. Zprávy Čs.SA 14(1972) 26—28.

⁷ *Bouzek, J.*, a.a.O. 15.

⁸ *Kőszegi, F.*, Acta Arch.Hung. 12(1960) 181.

⁹ *Patek, E.*, a.a.O. 11.

¹⁰ *Kőszegi, F.*, Acta Arch.Hung. 12(1960) 148, 167.; *Ders.*, BpR 22(1971) 78—82.

In der im südlichen Teil des Alföld gelegenen Ortschaft Csorva hat O. Trogmayer im Fundmaterial des erschlossenen Urnenfeldes in der Keramik der weiterlebenden Hügelgräberkultur Transdanubiens (Farkasgyepű, Jánosháza, Koroncó) ähnliche Formen beobachtet. Diese hielt er für örtlich entstandene Typen. Das Alter des Gräberfeldes bestimmte er mit den Perioden Reinecke BD-Hallstatt B.¹¹

In ihrer, das Denkmalmaterial der Urnenfelderkultur Transdanubiens erörternden Monographie hat E. Patek das aus dem Gebiet östlich der Donau stammende Fundmaterial nicht gewertet. Sie wies aber darauf hin, daß die am linken Ufer der Donau gelegenen Fundorte der sog. Gruppe von Csorva zur Urnenfelderkultur Südtransdanubiens gehören, während nördlicher das Volk der Gruppe von Vâl über die Donau sesshaft war.¹²

Das Verbreitungsgebiet der südslowakischen Čaka (Cseke)-Kultur erstreckte sich laut J. Paulik auf den Großteil Transdanubiens und des Donau-Theiß-Zwischenstromgebietes. Im letzteren Gebiete erwähnte er, als charakteristischen Fundort dieser Kultur das Gräberfeld von Csorva. Während er die Čaka-Kultur auf Reinecke BD datierte, wertete er das Material des Gräberfeldes von Csorva derart, daß das Alter dieses auch Hallstatt B erreicht.¹³

J. Paulik hat sich mit der auf die Kulturen von Čaka-Velatrice ausgeübten Wirkung der östlich der Theiß gelebten Volksgruppen ausführlich befaßt. Seiner Meinung nach hat sich die Gáva-Kultur zur Zeit der Periode Reinecke BD aus der Spät-Ottomány- und Vattina-Versec-Cirna-Kultur ausgebildet. Diese übte dann ihre Wirkung auf die Vor-Čaka-Kultur aus und setzte damit die Entfaltung der Čaka-Kultur in Gang. Sie brachte zugleich auch in der Piliny-Kultur Oberungarns eine Änderung und dies führte dort später zur Entwicklung der Kyjatice-Kultur. Dem folgend erreichten das Gebiet der Gáva-Kultur die Volksgruppen des West-Karpatenbeckens (jüngere Phase des Gräberfeldes von Csorva). In der Periode Hallstatt B₃ kann im Gebiet der Ostslowakei die Wirkung der Podol-Kultur beobachtet werden, wo sich ihr folgend der Somotor-Typ ausgebildet hat.¹⁴

Bezüglich der Wirkung der Gáva-Kultur auf die „Vor-Čaka-Kultur“ der Südwestslowakei ist soviel zu bemerken, daß zu dieser Zeit dieser Kultur, zu Beginn der Periode Reinecke BD, die Gáva-Kultur noch nicht existiert hat. Ihre ältesten Funde können nicht früher, als die Zeit des Ausganges der Periode Reinecke BD datiert werden.¹⁵ Betrachten wir die Verbindung dieser beiden Kulturen bloß vom chronologischen Gesichtspunkt, ist es auch schon offenkundig, daß gerade das Volk der Čaka-Kultur auf die Ausbildung der Gáva-Kultur eine Wirkung ausgeübt haben dürfte und nicht umgekehrt. Dafür liefert auch das im weiteren erörterte Fundmaterial einen Beweis.

Die Wirkung der Urnenfelderkultur des westlichen Karpatenbeckens haben östlich der Theiß bereits mehrere Forscher wahrgenommen. D. Popescu hat die

¹¹ Trogmayer, O., Acta Arch. Hung. 15(1963) 122.

¹² Patek, E., a.a.O. 69.

¹³ Paulik, J., Hügelgrab ... 395.; Ders., Depotfund ... 34.

¹⁴ Ders., Zur Problematik der Ostslowakei in der jüngeren Bronzezeit. ZSNM 8(1968) 41—43.

¹⁵ Hampel, J., A bronzkor emlékei Magyarhonban (Denkmäler der Bronzezeit in Ungarn). I—III. (Bp. 1886—96) Taf. CXCI. — Piricse.; Mozsolics, A., Arch. Ért. 90(1963) 255. — Nagykálló.; Jósá, A. — Kemenczei, T., JAMÉ 6—7(1963—64) Taf. XXIV. — Gégény.

unter den Funden der in Marosleken (Lechina de Mureş) erschlossenen Siedlung zum Vorschein gekommenen einzelnen keramischen Typen mit dem Vordringen der Kultur von Dalj bis Mitteltranssylvanien in Verbindung gebracht.¹⁶

K. Horedt hat sogar in zwei Abhandlungen auf die westlichen Elemente des spätbronzezeitlichen Denkmalmaterials Transsylvaniens hingewiesen, deren Herkunft er aus der Dalj- und Velatice-Kultur hergeleitet hat.¹⁷

Die keramischen Funde der in Réty (Reci) freigelegten, aus der Periode Ha A-B stammenden Siedlung widerspiegeln laut Z. Székely auch mitteleuropäische Einflüsse.¹⁸

D. Berciu hat die Ausbildung der spätbronzezeitlichen Kulturen Rumäniens auf örtliche Grundlagen zurückgeführt, zugleich aber auch das Erscheinen von Hallstatter Formen südwestlichwestlicher Herkunft in Mitteltranssylvanien, Muntien und entlang des Unterlaufes der Donau festgestellt.¹⁹

Auf die Verbindungen der südlich der Drau gelegenen Gebiete Jugoslawiens mit der Urnenfelderkultur Transdanubiens haben bereits mehrere Forscher hingewiesen.²⁰ Laut N. Tasić können jedoch die Elemente der Baierdorf-Velatice-Kultur auch in den östlicher gelegenen Gebieten von Syrmien, der Batschka und des Banats beobachtet werden. Seiner Ansicht nach gehören die Funde der in Jakovo freigelegten Siedlung der Periode Hallstatt A-B in das Denkmalmaterial dieser Kultur.²¹ Auf denselben Zusammenhang verweist auch S. Foltiny.²²

Die bisher bekanntgegebenen Meinungen widerspiegeln, daß das Volk des mitteleuropäischen großen Kulturkreises auf die Kulturen der Populationen der östlicher gelegenen Gebiete eine bedeutende Wirkung ausgeübt hat. Über die Bedeutung und wirtschaftliche Kraft des Urnenfelderkulturkreises Mitteleuropas hat W. Kimmig ein lebendiges Bild gezeichnet.²³ Mit ihm zusammen haben mehrere Forscher vorausgesetzt, daß die westliche Hälfte des Karpatenbeckens der Ausgangspunkt jener großen Wanderung war, deren Wellen bis zum Mittelmeerraum vorgestoßen sind.²⁴ Obwohl dieser Annahme auch bedeutende Gegenargumentationen gegenüberstehen,²⁵ war das Volk der Urnenfelderkultur in südlich-südwestlicher Richtung zweifelsohne expansiv. Dafür bestehen im nördlichen Teil der Balkanhalbinsel schon klare Beweise, während man darüber in den öst-

¹⁶ Popescu, D., Acta Arch. Hung. 7(1956) 316.

¹⁷ Horedt, K., Hallstattische Tierfiguren aus Lechința de Mureş. Dacia 7(1963) 527.; Ders., Einflüsse der Hügelgräberkultur und der Velaticekultur in Siebenbürgen. Germania 45(1967) 42.

¹⁸ Székely, Z., Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei. (Brasov 1966) 41.

¹⁹ Berciu, D., Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte Rumäniens. (Bonn 1966) 41—47.

²⁰ Hoffiler, V., CVA, Yougoslavie, fasc. 2. (Beograd 1938) — Dalj.; Gallus, S. — Horváth, T., Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Diss. Pann II:9. (Bp. 1939) Taf. VII—VIII, XXXIV—XXXVII. — Kisköszeg, Dálj.; Marić, Z., Donja Dolina. GZM-A 19(1964) 75.

²¹ Tasić, N., Siedlungen der Urnenfelderkultur in östlichen Teile Syrmien. RVM 11(1962) 144.

²² Foltiny, S., Zur spätbronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina. RVM 15—17(1966—68) 13.

²³ Kimmig, W., Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Studien aus Alteuropa. I. (Köln 1964) 270.

²⁴ Ebd. 220—222.; Bouzek, J., Homerisches Griechenland. (Praha 1969) 66, 83.; Paulik, J., Das Velatice-Baierdorf ... 57.

²⁵ Mylonas, G., Mycenae and the Mycenaean Age. (Princeton 1966) 224.

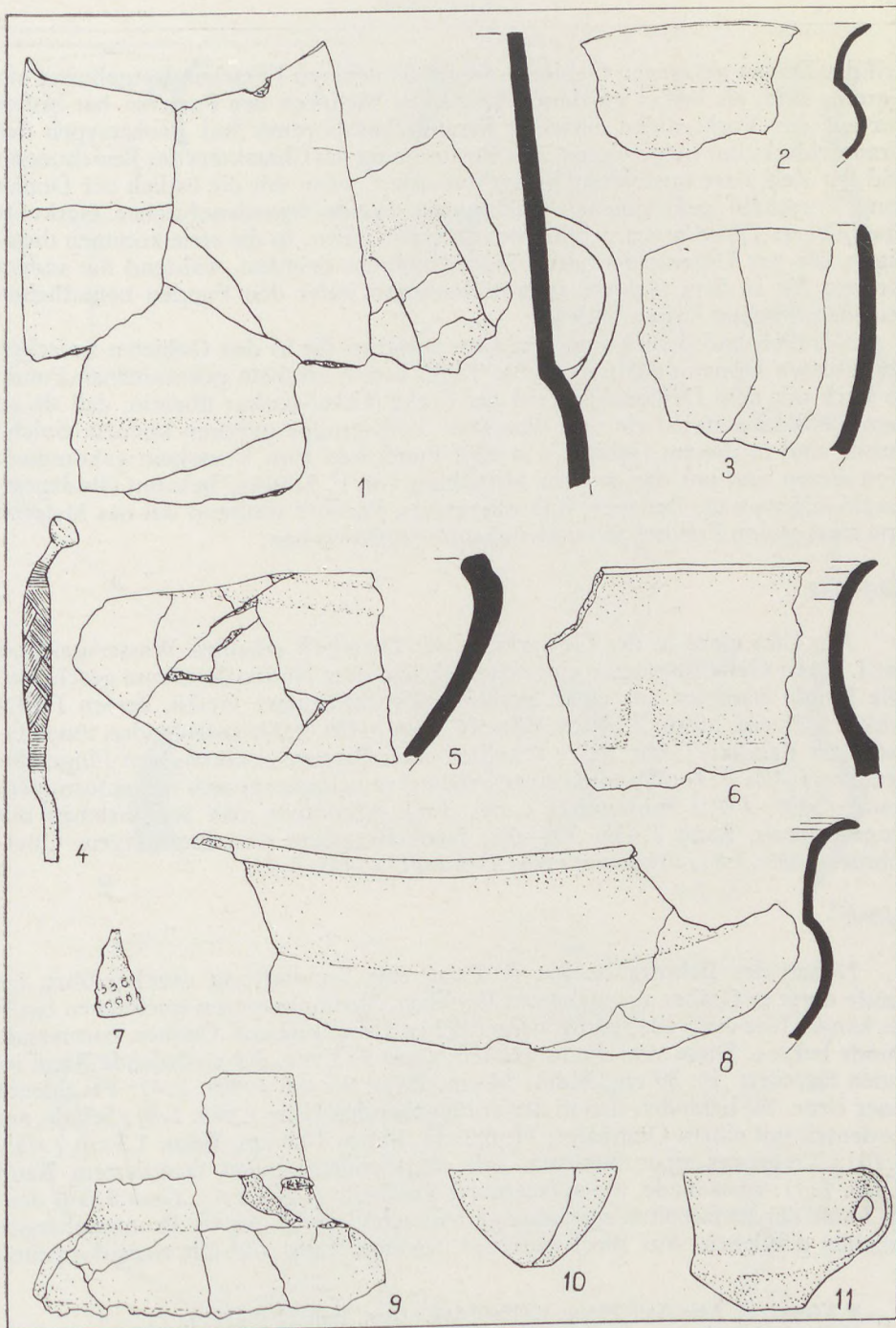

Abb. 1.

lich der Donau gelegenen Gebieten durch die neueren Forschungsergebnisse ein klareres Bild, als bisher gewinnen kann. Die Mehrheit der Forscher hat bisher nur auf das Vorkommen einzelner keramischer Formen und Bronzetyphen der Urnenfelderkultur hingewiesen. Zur Bestimmung des Charakters der Beziehungen und der Zeit ihrer Ausbildung bringt uns näher, wenn wir die östlich der Donau zum Vorschein gekommenen wichtigsten Funde transdanubischer Herkunft überblicken. Diese lassen sich in zwei Gruppen teilen. In die erste kommen diejenigen, die zur Urnenfelderkultur Transdanubiens gehören, während die andere Gruppe die in dem Gebiete anderer Kulturen unter den Funden befindlichen transdanubischen Typen bilden.

Nördlich und östlich von Budapest stimmen die in den Gebieten zwischen den Flüssen Donau und Ipoly sowie Tápió zum Vorschein gekommenen Funde so stark mit dem Denkmalmaterial der Cseke (Čaka)-Kultur überein, daß sie zu dem Denkmalmaterial ein und derselben Volksgruppe gehören können. Solche Funde sind in diesem Gebiete von fünf Fundorten zum Vorschein gekommen. Von diesen sind drei aus der Mitteilung von F. Kőszegi bekannt (Budapest-Zugló, Egressy út, Budapest-Rákoskeresztúr, Pécel),²⁶ während wir das Material von zwei neuen Fundstätten nachstehend veröffentlichen.

Kőspallag

Am Ufer eines in der Gemarkung der Ortschaft erbauten Wasserspeichers hat I. Lázár Gefäßfragmente eingesammelt und dem Nationalmuseum geschenkt. Die Funde stammen aus einer Siedlung. Urnenförmiges Gefäß, dessen Hälfte fehlt. H: 35 cm, Mdm: 22,4 cm, Bdm: 14,5 cm (*Abb. 3:1*); ausladender, innen facettierter Randteil (*Abb. 3:2*); Wandteil einer Rippenverzierung mit Fingereindrücken (*Abb. 3:3*); Wandteil einer Schüssel mit eingezogenem turbanförmigem Rand (*Abb. 3:4*); Spinnwirtel (*Abb. 3:5*); Wandteile von Schüsselchen mit eingezogenem Rand (*Abb. 3:6—7*); Henkelfragment von dreieckigem Querschnitt (*Abb. 3:8*); Fragment eines Tonringes (*Abb. 3:9*).

Mende

Neben der Bahnstation hat P. Patay eine Fundrettung durchgeführt, im Laufe derer er Gräber aus mehreren Epochen, Siedlungsspuren erschlossen hat.²⁷ Es kamen hier auch aus spätbronzezeitlichen Urnengräbern, Gruben stammende Funde hervor. Diese sind die folgenden: *Grab 3*: Urne, der ausladende Rand ist innen facettiert. H: 39 cm, Mdm: 34 cm, Bdm: 9,5 cm (*Abb. 2:4*); Fragmente einer Urne. Sie befanden sich in der vorangehenden Urne (*Abb. 1:9*); Schale, am Bodenteil mit einem Omphalos. H: 6,2 cm, Mdm: 10,6 cm, Bdm: 1,3 cm (*Abb. 1:10*); Fragment einer Schüssel, mit ausladendem, innen facettiertem Rand (*Abb. 1:8*); ausladende, innen facettierte Randteile (*Abb. 2:1*). *Grab 5*: aus dem im Laufe der Erdarbeiten zugrunde gerichteten Grab ist nur ein Bronzeanhänger erhalten geblieben. Aus Blech gefertigt, trichterförmig und mit einer doppelten

²⁶ Kőszegi, F., Acta Arch. Hung. 12(1960) 148.; Ders., BpR 22(1971) 79.

²⁷ Für die Überlassung der Funde zur Publikation spreche ich auch an dieser Stelle meinen Dank aus.

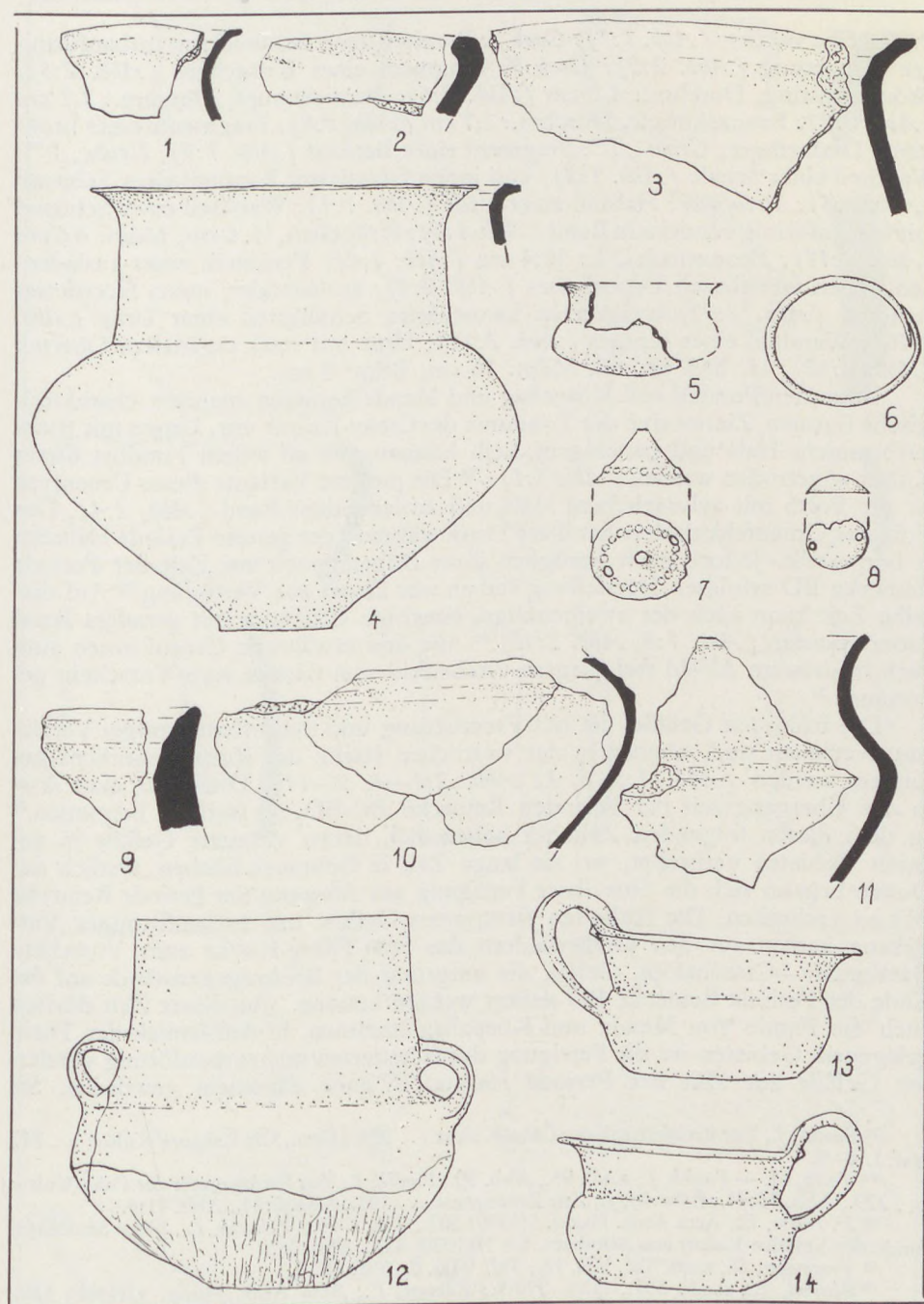

Abb. 2.

Punktreihe verziert (*Abb. 1:7*); *Grab 7*: Randteil einer Schüssel mit turbanförmiger Verzierung (*Abb. 2:2*); *Grab 9*: Fragment eines Krüglehens (*Abb. 2:5*); Bronzearmring, Durchm.: 4,2 cm (*Abb. 2:6*); Bronzeknopf, Durchm.: 2,2 cm (*Abb. 2:7*); Bronzeknöpfe, Durchm.: 1,7 cm (*Abb. 2:8*); Fragmente eines bronzenen Drahttringes; *Grube „T“*: Fragment eines Bechers (*Abb. 1:3*); *Grube „V“*: Wandteil einer Schale (*Abb. 1:2*); von innen facettierter Randteil einer Schüssel (*Abb. 1:6*); *Streufrunde*: Halsteil einer Urne (*Abb. 1:1*); Wandteil einer Schüssel mit turbanförmig verziertem Rand (*Abb. 1:5*); Krüglehens, H: 6 cm, Mdm: 6,6 cm (*Abb. 1:11*); Bronzenadel, L: 10,4 cm (*Abb. 1:4*); Fragment eines ausladenden, innen facettierten Urnenhalses (*Abb. 2:3*); ausladender, innen facettierter Randteil (*Abb. 2:9*); waagrecht kannellierter Schulterteil einer Urne (*Abb. 2:10*); Wandteil eines Kruges (*Abb. 2:11*); Urne mit stark ergänztem Oberteil (*Abb. 2:12*); H: 20,5 cm, Mdm: 16 cm, Bdm: 8 cm.

Unter den Funden von Kóspallag und Mende kommen mehrere charakteristische Formen, Ziermotive der Tonkunst der Cseke-Kultur vor. Urnen mit trichterförmigem Hals und bauchigem Leib können fast an jedem Fundort dieser Kultur angetroffen werden (*Abb. 3:1*);²⁸ Die jüngere Variante dieses Urnentyps ist die Form mit zylindrischem Hals und ausladendem Rand (*Abb. 2:4*). Das Volk der Urnenfelderkultur hat diese Form während der ganzen Periode Hallstatt A hergestellt. Jedoch auch bezüglich ihrer frühen, noch zur Zeit der Periode Reinecke BD erfolgten Herstellung stehen uns Daten zur Verfügung.²⁹ Auf dieselbe Zeit kann auch der zweihenklige, bauchige Urnentyp mit geradem Rand datiert werden (*Abb. 1:9*, *Abb. 2:12*).³⁰ Alle drei erwähnten Urnenformen sind auch in dem im Alföld freigelegten Gräberfeld von Csorva zum Vorschein gekommen.³¹

Die frühesten Gefäße, die mit Facettierung und mit turbanförmiger Verzierung versehen sind, können in der westlichen Hälfte des Karpatenbeckens gefunden werden (*Abb. 1:5*, 6, 8; *Abb. 2:1—4*, 9—11). Diese hat man dort in der Übergangszeit der Perioden Reinecke BC-BD zu fertigen begonnen.³² In dem diesen folgenden Zeitalter haben sich derart verzierte Gefäße in anderen Gebieten verbreitet, wo sie lange Zeit in Gebrauch blieben. Östlich der Donau begann sich die Sitte ihrer Fertigung am Ausgang der Periode Reinecke BD zu verbreiten. Die frühesten facettierten Gefäße mit turbanförmiger Verzierung kamen aus den Gräberfeldern der Spät-Piliny-Kultur zum Vorschein (Jászberény—Cseróhalom, Gelej), die aufgrund der Bronzegegenstände auf das Ende der Periode Reinecke BD datiert werden können. Aus dieser Zeit dürften auch die Funde von Mende und Kóspallag stammen. In den östlich der Theiß gelegenen Gebieten ist die Fertigung der facettierten und turbanförmig verzierten Gefäße zur Zeit der Periode Hallstatt A ganz allgemein geworden. Sie

²⁸ Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 334.; Ders., Die Čakaner Kultur ... 81., Taf. I. 4—8.

²⁹ Točik, A. — Paulik, J., a.a.O. 95., Abb. 30.; Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 229., Abb. 35:44.; Řibovský, J., Zur Erkenntnis ... 101., Abb. 6:24., Abb. 11:4.

³⁰ F. Petres, E., Acta Arch. Hung. 9(1959) 303., Taf. I. 10.; Veliačik, L., Neue Siedlungsfunde der Velatice-Kultur aus Abrahám. SA 18(1970) 423., Abb. 3:2.

³¹ Trogmayer, O., a.a.O. Taf. VII. 11., Taf. VIII. 8., Taf. IX. 5.

³² Pittioni, R., a.a.O. 387., Abb. 270:5.; Kószegi, F., Acta Arch. Hung. 12(1960) 150.; Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 334.; Řibovský, J., Zur Erkenntnis ... Abb. 7: B. 7., Abb. 8: C.3, D. 3—4. usw.

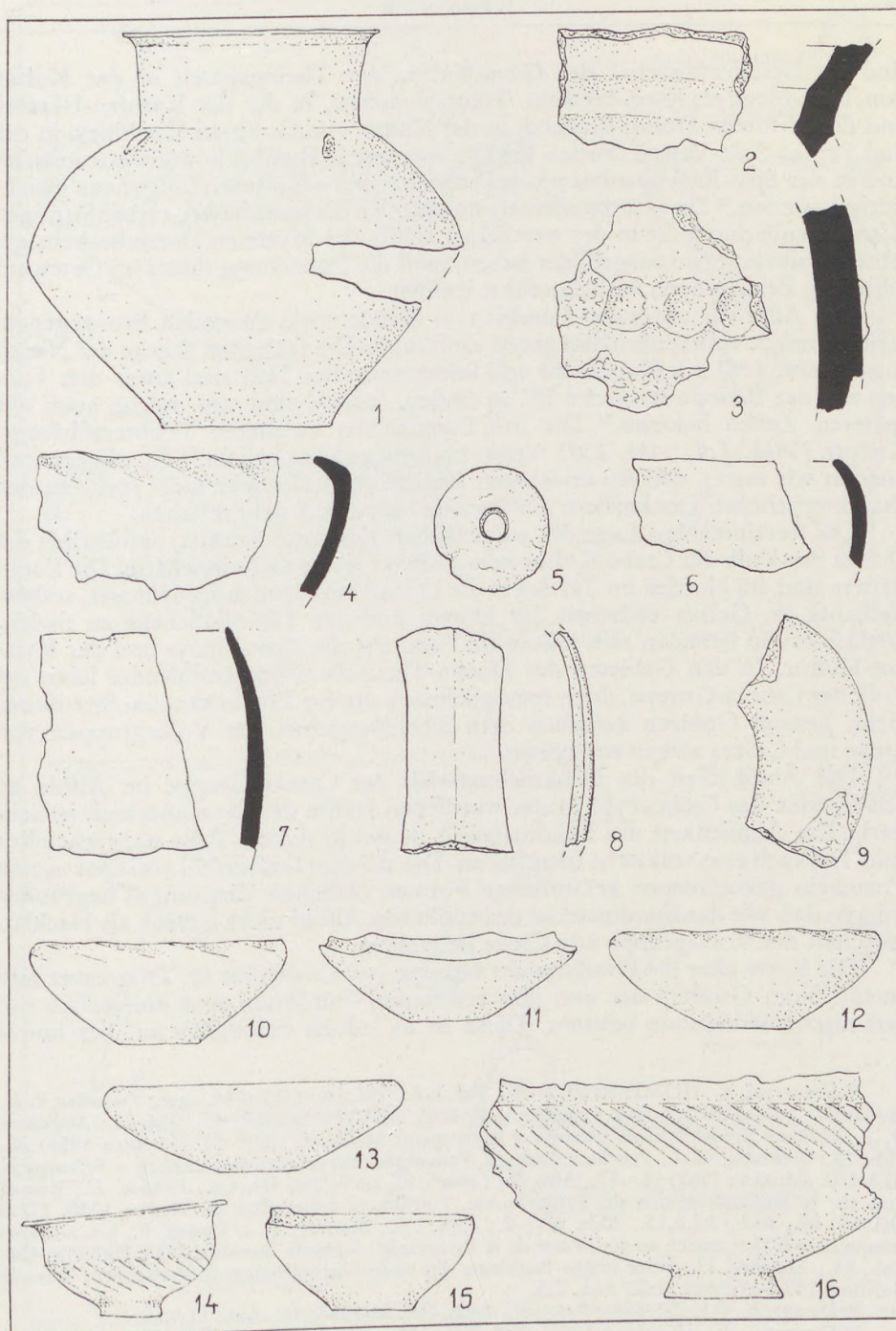

Abb. 3.

sind im Denkmalmaterial der Gáva-Kultur der Theißgegend, in der Kultur von Réty-Meggys (Reci-Medias) Transsylvaniens, in der der Karpato-Ukraine und der Mittleren Dnestr-Gegend, in der Kultur von Goligrad-Kischinew in der von Pécska-Spät-Versec (Pecica-Vrsac), von Insula Banalui in Südwestrumänien und in der Spät-Raskopanitzs sowie Pschenitschewo-Kulturen Bulgariens gleichzeitig zu finden.³³ Da es unzweifelhaft ist, daß sich die facettierten, turbanförmigen Zierelemente durch die in der westlichen Hälfte des Mittleren Donaubeckens gelebten Volksgruppen ausgebildet haben, muß die Entstehung dieser im Osten auf westliche Beziehungen zurückgeführt werden.

Das Alter der unter den Funden von Mende vorkommenden Bronzegegenstände umfaßt verhältnismäßig große Zeiträume. Die frühesten Stücke der Nadelform (*Abb. 1:4*) mit Kugelkopf und linearverziertem Hals sind unter den Funden aus der Periode Reinecke BC zu finden, jedoch sind uns solche auch aus späteren Zeiten bekannt.³⁴ Die mit Punktreihen verzierten Trichteranhänger, Knöpfe (*Abb. 1:6; Abb. 2:6*) waren im selben Alter beliebt.³⁵ Im allgemeinen können wir sagen, daß die erwähnten Bronzeschmuckstücke nicht mehr zu den charakteristischen Denkmälern der Periode Hallstatt A gehört haben.

Die terrainmäßige Lage der aufgezählten Fundorte beweist, daß östlich der Donau das Volk der Cseke-Kultur kein großes Gebiet mehr innehatte. Die Fundstätten sind im Norden im Tal des in die Donau mündenden Ipolyflusses, sodann südlicher im Gebiet zwischen der Donau und des Tápióflusses zu finden. Östlich davon befinden sich schon die Fundorte der Spät-Piliny- und der Kyjatice-Kultur. In den Gebieten des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes lebte das Volk der Csorva-Gruppe, doch ermöglichen es die zur Zeit bekannten Streufunde nicht, genaue Grenzen zwischen dem Siedlungsgebiet der Volksgruppen von Cseke und Csorva ziehen zu können.

Die Ähnlichkeit des Denkmalmaterials der Csorva-Gruppe im Alföld zu den Funden des Cseke-Typs in der westlichen Hälfte des Donaubeckens ist sehr stark. Die Ähnlichkeit des Fundmaterials deutet in diesem Falle wahrscheinlich zum Teil auch eine völkische Identität an. Die aus dem Gräberfeld von Csorva zum Vorschein gekommenen keramischen Formen örtlichen Ursprunges begründen jedoch, daß wir das Fundmaterial des südlichen Alföld nicht einfach als Nachlassenschaft der Volksgruppe von Cseke betrachten.

Die Karte über die Fundorte der Gruppe von Csorva hat O. Trogmayer mitgeteilt. Vom Großteil der von ihm erwähnten Fundorten sind uns jedoch nur keramische Streufunde bekannt. Diese ist es jedoch unmöglich auf bestimmte

³³ Kemenczei, T., HOME 10(1971) 70., Taf. I. 6., Taf. IX. 1,2,7,8,14. usw.; Svesnikov, I. K., Pamjatniki goligradskogo tipa v zapadnoj Podolii. MDAPV 5(1964) 49., Taf. II.; Meljukova, A. J., Kultury predskifskogo perioda v lesostepnoj Moldavii. MIA 64. (Moskau 1958) 38., Abb. 15.; Smirnova, G. I., Poselenie Magala. Pamjatnik drevnefrakijskoj kultury v Prikarpatja. MIA 150. (Moskau 1969) 16—17., Abb. 7.; Székely, Z., a.a.O. Taf. III. 4,6.; Zabaria, E., Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Medias 1958. Dacia 20(1969) 87., Abb. 3:1,8,15., Abb. 4:1—2.; Abb. 5:1.; Morintz, S. — Roman, P., Un nouveau groupe hallstattien ancien au sud-ouest de la Roumanie — Insula Banului. SCIV 20(1969) 408., Abb. 14.; Todorova, H., Über einige Probleme der südosteuropäischen Früheisenzeit. Thracia. (Serdicae 1972) 69., Abb. 1:2., Abb. 2:5.

³⁴ Darnay, K., AK 22(1898); Patay, P., Arch. Ért. 81(1954) 41., Abb. 11:7—8.

³⁵ Kemenczei, T., HOME 5(1965) Taf. XV.; Mozsolics, A., Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. (Bp. 1973) 68.

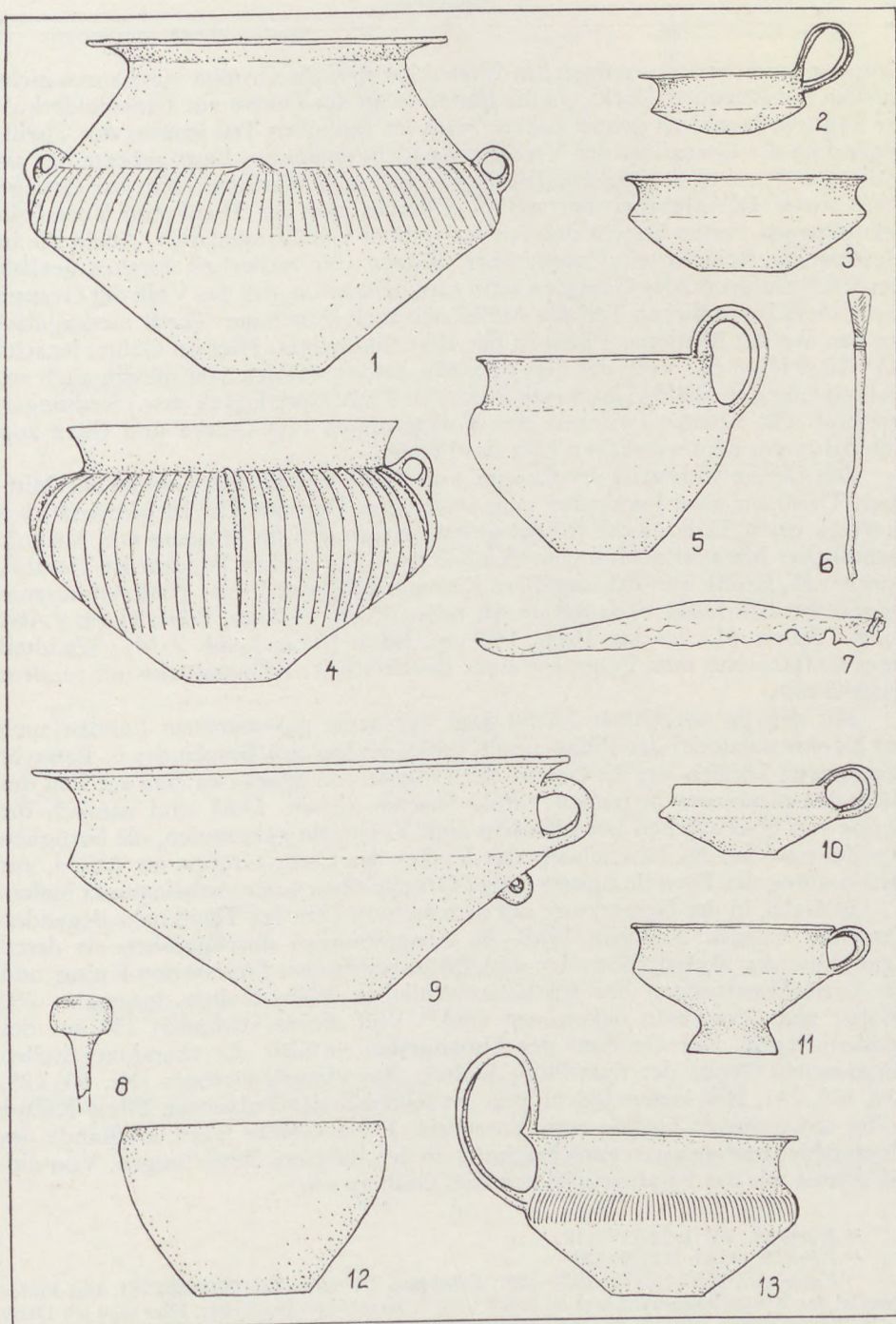

Abb. 4.

Gruppen auseinanderzutrennen. Im Westen hat sich die Gruppe von Csorva nicht ganz an die Donau erstreckt, da die Fundorte an der Donau zur Urnenfelderkultur Südtransdanubiens gehört haben. Auch im südlichen Teil jenseits der Theiß-gegend ist die Grenzlinie der Verbreitung nicht eindeutig. Dort gehörte das als östlichster Fundort angegebene Pécska (Pecica) ganz bestimmt nicht zur Gruppe von Csorva. Die Mehrheit der zwischen Pécska und der Theiß zum Vorschein gekommenen Funde besteht nur aus zerstreuten Gefäßfragmenten. Allein die in Mezőberény freigelegten Urnengräber können mit Sicherheit hierher gezählt werden.³⁶ Aufgrund des Gesagten kann man behaupten, daß das Volk der Gruppe von Csorva im südlichen Teil des Alföld sich auch östlich der Theiß niedergelassen hat. An der Mittleren Theiß ist das Bild eindeutiger. Hier im Gebiet jenseits der Theiß lebte das Volk der Gáva-Kultur, jedoch wurden von diesem auch am rechten Ufer der Theiß (Tiszakeszi, Poroszló, Tiszafüred, Egyek usw.) Siedlungen errichtet. Die Grenze zwischen den Volksgruppen von Csorva und Gáva zog sich daher vor dem westlichen Ufer des Flusses.

Das Denkmalmaterial der Gruppe von Cseke und Csorva kam an der Mittleren Theiß auf zwei Fundorten zum Vorschein. Der eine Ort ist Mezőcsát, wo E. Patek einen Siedlungsteil freigelegt hat, dessen sich im Museum von Miskolc befindliches Material noch unveröffentlicht ist.³⁷ Der andere Fundort ist Tiszabő, von wo K. Kozák aus Brandgräbern stammende Funde in das Nationalmuseum eingeliefert hat. Diese sind: Schale. H: 8 cm, Mdm: 15,2 cm, Bdm: 11 cm (*Abb. 2:13*); Schale, H.: 7,5 cm, Mdm: 16,2 cm, Bdm: 10 cm (*Abb. 2:14*); Wandteil eines Gefäßes mit dem Fragment eines Bandhenkels; Bronzestücke mit rundem Querschnitt.

Mit den im nördlichen Alföld zum Vorschein gekommenen Funden auch das Denkmalmaterial der Piliny- und Kyjatice-Kultur des Berglandes in Betracht genommen, können wir die Grenze der Gruppe von Csorva an dem am Fuß des Bükk-Mátragebirges liegenden Alföld-Streifen ziehen. Dort sind nämlich die Funde von zwei solchen Urnenfeldern zum Vorschein gekommen, die bezüglich des Zeitpunktes des Erscheinens des Volkes der Cseke-Gruppe im Alföld, zur Bestimmung der Entstehungszeit dieser Gruppe einen guten Anhaltspunkt bieten.

In Gelej, in der Gemarkung der dem rechten Ufer der Theiß nahe liegenden Ortschaft wurden zwischen 1963—66 Ausgrabungen durchgeführt, als deren Ergebnisse die Skelettgräber der mittelbronzezeitlichen Füzesabony-Kultur und die Urnenbestattungen der spätbronzezeitlichen Piliny-Kultur, insgesamt 280 Gräber zum Vorschein gekommen sind.³⁸ Von diesen stammten 150 aus der Spätbronzezeit. Der Großteil der Urnengräber enthielt die charakteristischen keramischen Typen der Spät-Piliny-Kultur. Aus einigen Gräbern (Nr. 86, 125, 126, 153, 241, 268) kamen jedoch von der Keramik des Volkes der Piliny-Kultur völlig abweichende Gefäße zum Vorschein. Diese Gräber lagen am Rande des Urnenfeldes und gehören ganz bestimmt zu den jüngsten Bestattungen. Von diesen führen wir das Fundmaterial von drei Gräbern vor.

³⁶ Maráz, B., RF I: 24(1971) 10.

³⁷ Patek, E., MAI 1(1970) 120.

³⁸ Kalicz, N., MAI 1(1970) 102—103.; Kemenczei, T., Arch. Ért. 96(1969) 251. Das Fundmaterial der Ausgrabung wird von E. Patek und T. Kemenczei bearbeitet. Hier sage ich Dank Dr. E. Patek, dafür, daß sie zur präliminären Wertung der Funde des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes beigetragen hat.

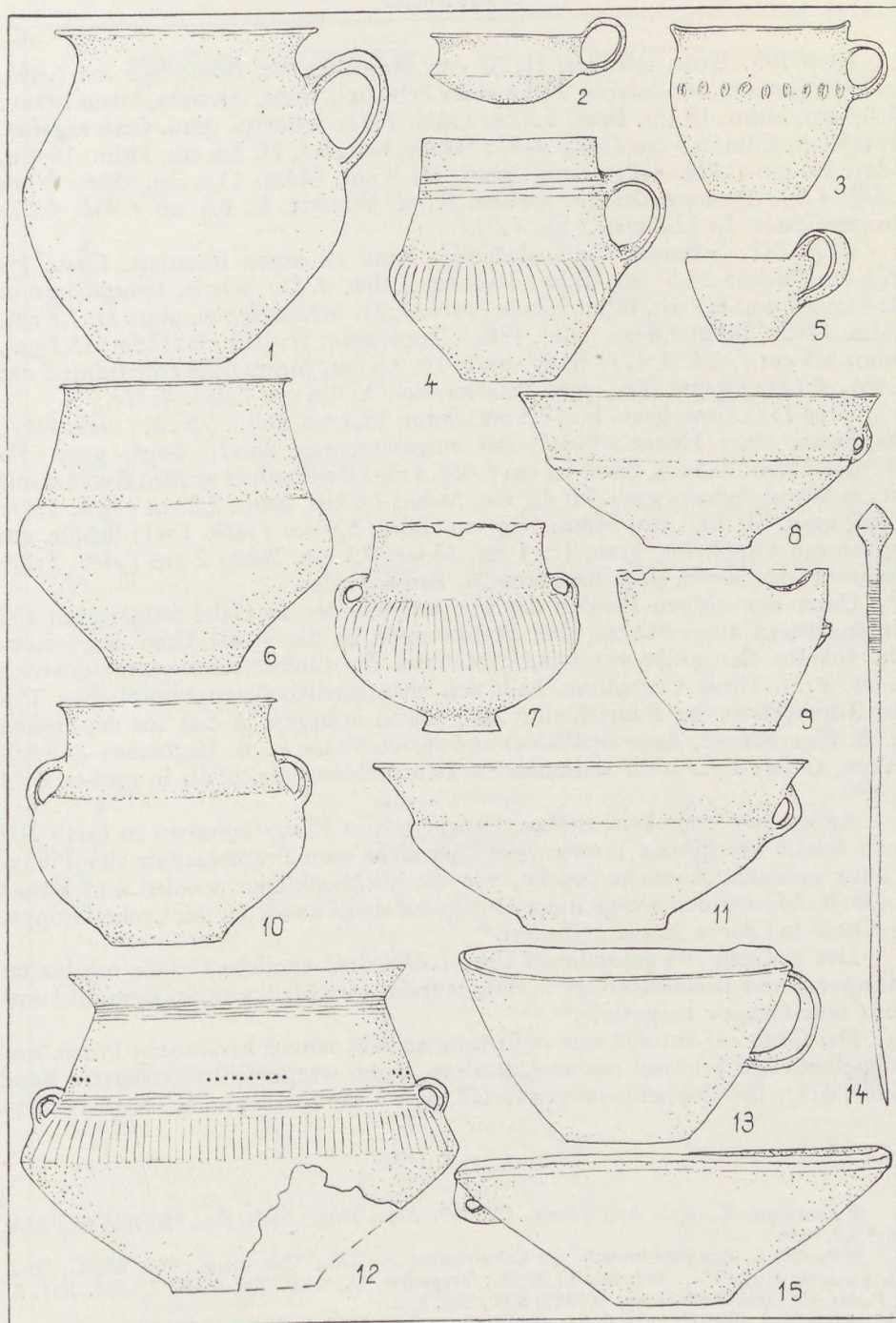

Abb. 5.

Grab 105: Urne, schwarz. H: 31 cm, Mdm: 33 cm, Bdm: 13,5 cm (*Abb. 4:1*); Fragmente des unteren Teiles einer Schüssel; Urne, schwarz, innen braun. H: 14 cm, Mdm: 18 cm, Bdm: 6,3 cm (*Abb. 4:4*); Schüssel, grau, stark ergänzt. H: 6,5 cm, Bdm: 5,3 cm (*Abb. 4:3*); Schale, hellgrau. H: 3,6 cm, Mdm: 10 cm, Bdm: 2,6 cm (*Abb. 4:2*); Krug, grau. H: 9 cm, Mdm: 11,6 cm, Bdm: 5 cm (*Abb. 4:5*); Bronzenadel mit flachem Kopf, verziert, L: 8,5 cm (*Abb. 4:6*); Bronzemesser. L: 12,2 cm (*Abb. 4:7*).

Grab 241: Schüssel, ihr ausladender Rand ist innen facettiert. Grau. H: 16,5 cm, Mdm: 37,5 cm, Bdm: 10,5 cm (*Abb. 4:8*); Schale, bräunlichgrau. H: 4 cm, Mdm: 8,3 cm, Bdm: 3,2 cm (*Abb. 4:9*); Schüsselchen, grau. H: 7,5 cm, Mdm: 12 cm, Bdm: 5,8 cm (*Abb. 4:10*); Topf, grau. H: 10,3 cm, Mdm: 15,1 cm, Bdm: 6,4 cm (*Abb. 4:12*); Krug, grau. H: 9,5 cm, Mdm: 15,8 cm, Bdm: 5 cm (*Abb. 4:13*); Oberer Teil einer Bronzenadel. L: 1,6 cm (*Abb. 4:11*).

Grab 153: Urne, grau. H: 18,8 cm, Mdm: 15,3 cm, Bdm: 6,9 cm (*Abb. 5:1*); Fragmente einer Henkelschüssel mit eingebogenem Rand; Topf, grau. H: 14,3 cm, Mdm: 10,5 cm, Bdm: 6,1 cm (*Abb. 5:3*); Boden eines großen Gefäßes mit dicker Wand; Schale, grau. H: 4,7 cm, Mdm: 7,1 cm, Bdm: 2,8 cm (*Abb. 5:6*); Topf, grau. H: 10,2 cm, Mdm: 10,6 cm, Bdm: 5,9 cm (*Abb. 5:4*); Schale, am Boden mit Omphalos, grau. H: 4 cm, Mdm: 9,3 cm, Bdm: 2 cm (*Abb. 5:2*); Fragment des Stieles einer Bronzenadel; Bronzeperlen.

Unter den obigen Funden der von uns aus den in Gelej freigelegten 150 Urnengräbern ausgewählten drei Bestattungen ist die große Urne des Grabes Nr. 105 für das ganze keramische Material des Gräberfeldes charakteristisch (*Abb. 4:1*). Diese Urnenform stellt den charakteristischsten keramischen Typ der Töpferkunst der Piliny-Kultur dar, solche kommen in den aus der frühen (z. B. Nagybatony, Zagyvapálfalva) und späten Phase (z. B. Jászberény—Cserőhalom, Gelej) der Kultur stammenden Urnenfeldern gleichfalls in großer Zahl vor.³⁹

Außer dem charakteristischen Urnentyp von Piliny kommen in Grab 105 auch solche keramische Formen vor, die nicht zum Formenschatz der Piliny-Kultur gehören. Ähnliche Stücke, wie die hochhenkligen Schalen und Krüge (*Abb. 4:2,5*) wurden westlich der Donau auf den Fundorten der Cseke-Gruppe, im Osten in Csorva zutage gefördert.⁴⁰

Der in Grab 105 gefundenen Urne (*Abb. 4:4*) ähnliche Gefäße mit breiter Mündung und trichterförmigem Hals wurden gleichfalls von der Keramikunst der Cseke-Gruppe hergestellt.⁴¹

Das Grab 241 enthielt eine in Ostungarn sehr seltene keramische Form, eine doppelhenklige Schüssel mit ausladendem, innen waagerecht facettiertem Rand (*Abb. 4:9*). Ein doppelhenkliges Gefäß, eine Urne hat noch O. Trogmayer aus

³⁹ Kemenczei, T., Acta Arch.Hung. 19(1967) 271.; Ders., Arch. Ért. 93(1966) 66., Abb. 1:1,3,8,9. usw.

⁴⁰ Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 275., Abb. 6:3,8., Abb. 22:71.; Ders., Die Čakaner Kultur ... Taf. III. 17,20,25.; Trogmayer, O., a.a.O. Taf. VIII. 7., Taf. XII. 5.; F. Petres, É., Acta Arch.Hung. 9(1959) 303., Taf. I. 2.

⁴¹ Paulik, J., Ein Hügelgrab aus der jüngeren Bronzezeit in Luzany. ZSNM 2(1962) Abb. 20:1,3.

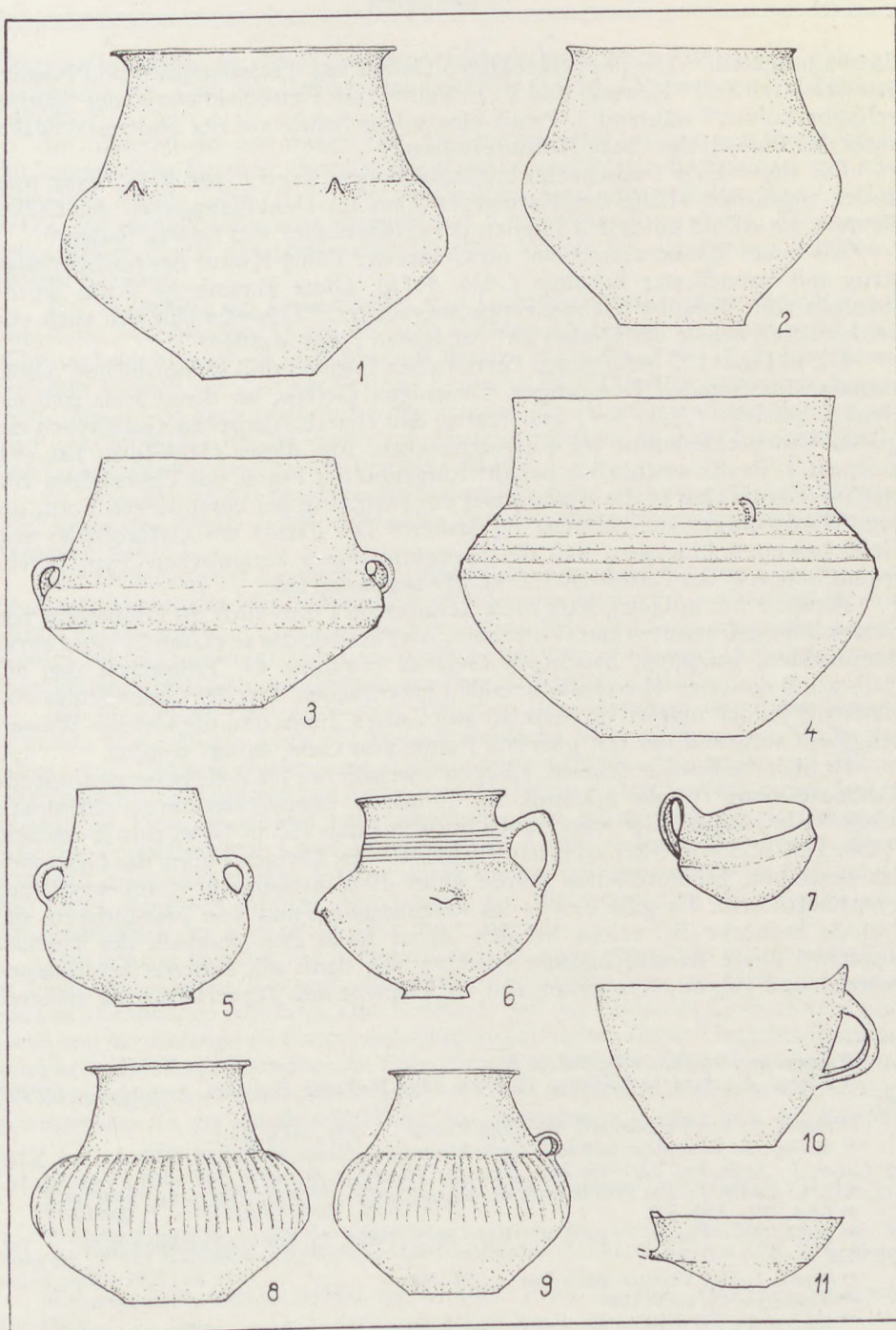

Abb. 6.

Csorva mitgeteilt.⁴² Die doppelhenkligen Gefäße aus Transdanubien und Niederösterreich reihen F. Kőszegi und É. F. Petres zum Denkmalmaterial der Späthügelgräberkultur,⁴³ während J. Paulik eine solche Schale aus der Südwestslowakei unter den Funden der Cseke-Kultur erwähnt.⁴⁴

Die einhenklige Fußschüssel mit ausladendem Rand (*Abb. 4:11*) kann man in der westlichen Hälfte des Karpatenbeckens im Denkmalmaterial der Cseke-Gruppe, im Alföld unter den Funden des Gräberfeldes von Csorva finden.⁴⁵

Als neues Element erscheint im Gebiet der Piliny-Kultur der hochhenklige Krug mit kannellierter Schulter (*Abb. 4:13*). Diese keramische Form wurde ebenfalls vom Volk der Cseke-Gruppe ausgebildet.⁴⁶ Dasselbe läßt sich auch von der kleineren Schale des Grabes 241 behaupten (*Abb. 4:10*).⁴⁷

Die in Grab 153 gefundenen keramischen Formen sind im nördlichen Alföld ausnahmslos fremden Ursprunges. Diejenigen Gefäße, an deren Hals sich ein Henkel befindet (*Abb. 5:4*) gehören zu den charakteristischen Gefäßtypen der späten Urnenfelderkultur im Karpatenbecken. Mit dieser Gefäßform hat sich unlängst J. Paulik ausführlich befaßt. Aufgrund der Funde des Urnenfeldes von Hetény (Chotin) hat er die Anfangszeit der Fertigung der keramischen Form des sog. Wasserkruges auf Hallstatt A₁ datiert.⁴⁸ Die Funde des Gräberfeldes von Gelej beweisen hingegen, daß die Fertigung dieses keramischen Typs bereits früher, schon in der Periode Reinecke BD begonnen hat.

Ähnlich wie in Gelej, kam diese keramische Form auch im Gräberfeld von Csorva in zwei Varianten zum Vorschein. Als Parallele des aus Grab 21 von Csorva stammenden, größeren, bauchigen Gefäßes erwähnte O. Trogmayer den auf Hallstatt B datierten übereinstimmenden keramischen Typ des Gräberfeldes von Hetény.⁴⁹ Jedoch müssen im Material von Csorva dieser und die kleinere Wasserkrugform aufgrund der fast gleichen Funde von Gelej datiert werden.

Er hielt die bei den Schalen, Krügen oberhalb des Henkels hervorspringende Randausbildung für die Keramik der jüngeren Urnenfelderkultur charakteristisch.⁵⁰ Ein solcher Topf kam jedoch auch in Grab 153 in Gelej zum Vorschein (*Abb. 5:3*) und sein Alter wird natürlich durch die übrigen Funde des Gräberfeldes bestimmt. Im nördlichen Alföld kann diese keramische Form westlichen Ursprunges sein. Es gibt bereits im keramischen Fund von Maisbirbaum der Periode Reinecke BC solche Schalen, deren Rand sich oberhalb des Henkels zuspitzt.⁵¹ Diese Randausbildung vererbte sich dann mit anderen keramischen Formen und Ziermotiven zusammen als Element der Töpferkunst der späteren

⁴² Trogmayer, O., a.a.O. 102., Taf. X. 8.

⁴³ Kőszegi, F., Acta Arch.Hung. 12(1960) 149.; F. Petres, É., Acta Arch.Hung. 9(1959) 305.

⁴⁴ Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 301., Abb. 25:1.

⁴⁵ Mithay, S., Bronzkori kultúrák Győr környékén. (Győr 1942) Taf. XVI. 1., Taf. XIII. 4.; Lázár, J., Arch. Ért. 82(1955) 203., Abb. 1.; Trogmayer, O., a.a.O. 100—101., Taf. XI. 16., Taf. XII. 4.; Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 275., Abb. 6:14., Abb. 25:9.

⁴⁶ Ebd. 279., Abb. 8:2.

⁴⁷ Točík, A. — Paulik, J., a.a.O. 87., Abb. 25:2.; Patek, E., Die Urnenfelderkultur ... Taf. XLVIII. 6—8.

⁴⁸ Paulik, J., Das Velatice-Baierdorf ... 53—54.

⁴⁹ Trogmayer, O., a.a.O. 108.

⁵⁰ Kőszegi, F., FA 8(1956) 55.; Patek, E., Die Urnenfelderkultur ... 108.

⁵¹ Pittioni, R., a.a.O. 384., Abb. 268:2—8.

Hügelgräberkultur in die frühe Urnenfelderkultur. Nach Ostungarn gelangte sie bereits zur Zeit der Periode Reinecke BD (Gelej, Jászberény—Cseróhalom, Csorva).⁵²

Im Material der aus dieser Zeit mitgeteilten drei Gräber von Gelej waren die keramischen Formen über die oben erwähnten hinaus, die Schüssel mit ausladendem Rand (*Abb. 4:3*), der henkellose Topf mit geradem Rand (*Abb. 4:12*), die Henkelschale von umgekehrter Stumpfkegelform (*Abb. 5:5*) in der keramischen Kunst der spätbronzezeitlichen Völker fast im ganzen Karpatenbecken bekannt.

Zur Datierung des Gräberfeldes von Gelej der Piliny-Kultur verfügen wir über keine zuverlässigen Daten. In Grab 105 kam die gerade Nadel mit verziertem Kopf und das Messer mit Griffdorn aus Bronze vor (*Abb. 4:6—7*). Solche Bronzenadeln wurden zur Zeit der Periode Reinecke BC-BD im Donaubecken hergestellt, obwohl sie auch noch unter den Funden der Periode Hallstatt A vorkommen können.⁵³ Das Bronzemesser mit Griffdorn gehört zu den charakteristischsten Gegenständen der Periode Reinecke BD.⁵⁴

In Grab 241 lag das Fragment einer nagelköpfigen, mit waagerechter Strichelung verzierten Nadel (*Abb. 4:8*). Das Zeitalter ihrer Herstellung ist ebenfalls Reinecke BD.⁵⁵

Zur Datierung der Keramik von Spät-Piliny-Typ bietet aufgrund der Bronzegegenstände auch das Material des Gräberfeldes von Jászberény—Cseróhalom eine Möglichkeit. Dort kam ein Dolch von Peschiera-Typ, eine Schlangennadel, kegelförmige Nadeln mit verdicktem, verziertem Hals zum Vorschein. All diese waren charakteristische Gegenstandstypen der Periode Reinecke BD.⁵⁶

Die Grabfunde des nördlichen Alföld in der Spätphase der Piliny-Kultur beweisen also, daß am Ende der Periode Reinecke BD zwischen dem Volke der Piliny- und Cseke-Kulturen eine Verbindung zustande gekommen ist. Da in Gelej von den 150 Gräbern nur einige, von der Piliny-Keramik völlig abweichende keramische Typen zum Vorschein gekommen sind, müssen wir mit der Ansiedlung der Population von Cseke im nördlichen Alföld rechnen. Die ihre Nachlassenschaft bildenden einigen Gräber schließen das spätbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej. Hiernach nahm in Nordungarn aus Elementen von Piliny und Cseke die Ausbildung der Kyjatice-Kultur ihren Beginn.

Das genaue Pendant der aufgrund der Bronzegegenstände gut datierbaren, in Gelej gefundenen Keramik von Cseke-Typ treffen wir im Gräberfeld von Csorva im südlichen Alföld an. Dies bedeutet, daß das Ende des Gräberfeldes von Gelej und der Anfang von Csorva auf dieselbe Zeit fallen. Diese Übereinstimmung kann kein Zufall sein, sondern die Folge derselben Ursache. Diese Ursache konnte das Vordringen des Volkes der Gruppe von Cseke in östliche, südöstliche Richtung gewesen sein. In der westlichen Hälfte des Donaubeckens kann von der Periode

⁵² Kemenczei, T., Arch. Ért. 93(1966) 66., Abb. 1:2.; Trogmayer, O., a.a.O. Taf. VII. 4.

⁵³ Kőszegi, F., Acta Arch.Hung. 12(1960) 142.

⁵⁴ Müller-Karpe, H., a.a.O. 89.; Mozsolics, A., Some remarks on „Peschiera” bronzes in Hungary. in The European community in later prehistory. Studies in honour of C. F. C. Hawkes. (London 1971) 64—66.

⁵⁵ Kemenczei, T., HOMÉ 5(1965) Taf. V. 4,6,7.; Patek, E., Acta Arch.Hung. 22(1970) Taf. III. 4.

⁵⁶ Kemenczei, T., Arch. Ért. 93(1966) 77., Abb. 9: 4,6,11., Abb. 10:4., Abb. 11:4—6.

Reinecke BC an die allmähliche Ausbildung der Urnenfelderkultur aus der Späthügelgräberkultur verfolgt werden. Dieser Prozeß ist östlich der Donau nicht zu beobachten. Hier in der Tiefebene des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes kann man das Denkmalmaterial der Späthügelgräberkultur aufgrund des Gußmodellfundes von Soltvadkert auf den Beginn der Periode R BD datieren.⁵⁷ Aus der dieser folgenden Zeit stammen die Funde der Gruppe von Csorva, unter denen auch schon die keramischen Typen der Urnenfelderkultur vorkommen. So können wir mit Recht annehmen, daß die Volksgruppe von Csorva vom Gebiet der Cseke-Kultur auf das Alföld übersiedelt ist. Diese Volksbewegung dürfte einfach das in südlicher und östlicher Richtung erfolgte Weiterziehen der im östlichen Gebiet des Donaukniees gelebten Bevölkerung bedeutet haben, wo durch die Volksgruppe von Cseke und die örtlichen Populationen die materielle Kultur von Csorva ausgebildet wurde.

Hinsichtlich des Alters des Gräberfeldes von Csorva haben O. Trogmayer, F. Kőszegi und J. Paulik gleichfalls festgestellt, daß die ältesten Gräber aus der Periode Reinecke BD, die jüngsten hingegen aus Hallstatt B stammen. Während laut O. Trogmayer die jüngeren keramischen Formen von Vál-Typ im Laufe der örtlichen Entwicklung der Keramik hier erschienen sind, wurden diese nach J. Paulik zur Mitte der Periode Hallstatt A von den im Alföld sich niederlassenden Volkselementen der Urnenfelderkultur mitgebracht.⁵⁸

Auf die Trennung des Fundmaterials des in Csorva freigelegten Urnenfeldes in zwei Gruppen von verschiedenem Alter haben die auf die jüngere Phase der Urnenfelderkultur datierten keramischen Formen einen Beweis geliefert. Ein Teil dieser keramischen Formen (Wasserkrug, Schale, mit einem beim Henkel zugespitzten Rand) kann jedoch auch unter den Funden des Gräberfeldes von Gelej, die aus der entsprechenden Zeit der Periode Reinecke BD stammen, angetroffen werden. Der andere Teil keramischen Typen des Urnenfeldes von Csorva (bauchige Urnen mit ausladendem Rand, zylindrischem Hals, zweihenklige Urnen mit geradem Rand, tiefe Schüsseln mit facettiertem Rand) sind uns aus dem westlichen Teil des Mittleren Donaubeckens wohl bekannt. Der Beginn der Fertigung dieser fällt auf Reinecke BD. Diese keramischen Typen sind auch unter den Funden der Gräber von Mende zu finden (*Abb. 1:1,8,9; Abb. 2:4,12*). Ziehen wir auch die Grabkomplexe des Gräberfeldes von Csorva in Betracht, so können wir feststellen, daß die für älter und für jünger bestimmten keramischen Typen einerseits in Gesellschaft von gleichen Funden vorkommen, andererseits sind die diese enthaltenden Gräber im Gebiete des Gräberfeldes gleichmäßig verteilt. Aus all diesen Tatsachen können wir den Schluß ziehen, daß sich das Fundmaterial des Gräberfeldes von Csorva nicht in zwei Gruppen verschiedenen Alters trennen läßt, sondern aus dem Zeitalter zwischen dem Ende der Periode Reinecke BD und der Mitte der Periode Hallstatt A stammt.

Fassen wir die aus der Analyse und aus dem Vergleich der Funde der Gräberfelder von Gelej und Csorva ziehbaren Schlüsse zusammen, so können wir feststellen, daß die Funde von der Übersiedlung der in der Südwestslowakei und in Nordtransdanubien wohnhaften Population der Cseke-Gruppe in die Gebiete der Tiefebene im Donau-Theiß-Zwischenstromland zeugen. Dieses Ereignis er-

⁵⁷ *Gazdapusztai, Gy.*, Acta Arch.Hung. 9(1958) 265.

⁵⁸ *Trogmayer, O.*, a.a.O. 122.; *Paulik, J.*, Zur Problematik der Ostslowakei ... 43.

folgte im nördlichen Alföld am Ausgang der Piliny-Kultur, während es südlicher das Ende der Hügelgräberkultur bedeutete. Die Anwesenheit der keramischen Typen der Urnenfelderkultur in den Gräberfeldern von Gelej und Csorva beweist aber nicht, daß in diesen ganz bis zur Zeit der Periode Hallstatt B Bestattungen vorgenommen wurden, sondern daß die charakteristischen Gegenstandstypen der Urnenfelderkultur auf eine frühere Zeit, bereits auf Reinecke BD datiert werden können. Dies gilt gewiß nicht nur für das Donau-Theiß-Zwischenstromland, sondern auch für die westlich der Donau gelegenen Gebiete. Wir müssen also den Meinungen beistimmen, die das aus der Zeit der Periode Reinecke BD Transdanubiens stammende Denkmalmaterial in den Kreis der Urnenfelderkultur reihen.

Das Volk der sich im Alföld niederlassenden Cseke-Csorva-Gruppe hat auf die materielle Kultur der örtlichen Bevölkerung eine sehr starke Wirkung ausgeübt. Zahlreiche Elemente ihrer Töpferkunst wurde von den auf den östlich der Theiß gelegenen Gebieten gelebten Volksgruppen übernommen. Im östlichen Karpatenbecken wurden zu diesem Zeitalter die zum Teil örtlich hergestellten Bronzegegeräten, Waffen (Griffzungensicheln, Lappenbeile, Tüllenbeile ohne Öse, Schwerter von Riegsee-Typ, Griffzungenschwerter, Dolche usw.) westlichen Ursprunges abgelöst. Die Verbreitung dieser in den östlich der Theiß gelegenen Gebieten war natürlicherweise nicht das Ergebnis einer Volksbewegung, sondern das der Beziehungen zwischen den verschiedenen Volksgruppen. Die expansive Bestrebung des Volkes des Urnenfelderkulturkreises im westlichen Karpatenbecken manifestiert sich jedoch darin, daß in den Anfangsphasen der Beziehungen die Keramik und die Bronzetypen westlichen Ursprunges östlich der Theiß in unvergleichlich größerer Zahl vorkommen, als die östlichen Typen im Westen. Die eine Ursache der östlichen Expansion der westlichen Volksgruppen dürfte wahrscheinlich das Erlangen des Kupfererzes und des Salzes von Transsylvanien gewesen sein. Der traditionelle Weg der Beziehungen, den noch die Population der Hügelgräberkultur ausgebaut hat, stand schon aufrecht.

Die Beziehung zwischen den Völkern der östlichen und westlichen Hälfte des Karpatenbeckens zur Zeit der Periode Reinecke BD wurde von J. Paulik so beurteilt, daß den östlichen, aus den Vor-Gáva-, Vatina-Vrsac-Cirna, Füzesabony-Ottomány-Kulturen stammenden Wirkungen in der Ausgestaltung der Cseke-Kultur eine bedeutende Rolle zugefallen ist.⁵⁹ Das Fundmaterial unterstützt jedoch unserer Meinung nach diese Vermutung nicht. Die Füzesabony-Ottomány-Kultur hat zur Zeit der Ausgestaltung der Cseke-Gruppe nicht mehr existiert. In der Körösgegend lebten zwar noch in der Periode Reinecke BC die Nachkommen des Volkes der Ottomány-Kultur (Hajdúbajos-Ottomány III-Kultur), doch zur Abwehr gegenüber dem Volke der Hügelgräberkultur gezwungen, hatten sie nach Westen zu keine bedeutenden Beziehungen. Dasselbe gilt auch für die Spät-Versec-Kultur. Ein Teil des Volkes der Gáva-Kultur entstammte diesen Kulturen, doch existierte zu dieser Zeit die Gáva-Kultur noch nicht. Der Großteil der für östlichen Ursprunges gehaltenen keramischen Formen der Cseke-Gruppe stammt aus der Hügelgräberkultur des Karpatenbeckens und ist demnach ein örtliches

⁵⁹ Ders., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 336.; Ders., Hügelgrab der Čaka-Kultur ... 395.

Element (Schüssel mit zugespitztem Mundrand, facettierte, kannelierte Verzierungen). Ihr anderer Teil (Kannelierung des Gefäßhalses, Girlandverzierung) kann aus der Piliny-Kultur oder der Hügelgräberkultur des Alföld stammen, doch nicht als eine bedeutende Wirkung betrachtet werden. Schließen wir die östlichen Wirkungen in der Ausgestaltung der Cseke-Gruppe aus — und sie muß auch ausgeschlossen werden — so kann sich die Frage stellen, welchen Faktoren eine Rolle darin zugefallen ist, daß sich die Töpfer- und Metallkunst des Volkes der Hügelgräberkultur im westlichen Karpatenbecken verändert, umgebildet hat.

Diese Veränderungen lassen sich auf eine Ursache zurückleiten, auf die stets fortschreitende Entwicklung der Bronzekunst. Die Periode Reinecke BD war die Entfaltungszeit der ostalpinischen Bronzekunst. Die wichtigsten bronzeverarbeitenden Werkstätten in der westlichen Hälfte des Karpatenbeckens, Velem-Szentvid und Celldömölk-Sághegy gehörten zum Zentrum der ostalpinischen Bronzekunst, sie verarbeiteten deren Erz und stellten deren Gegenstandstypen her. Das Leben dieser Siedlungen hat mit der Periode Reinecke BD begonnen, d. h. man kann mit dem Erscheinen der zur Urnenfelderkultur gehörenden Volksgruppen in Westtransdanubien zu dieser Zeit rechnen.⁶⁰ Im Gebiete der Cseke-Gruppe, in Nordtransdanubien und in der Südwestslowakei weisen die gegenwärtigen Funde nicht darauf hin, daß sich dort bedeutende Volksbewegungen abgespielt hätten. Die Töpferkunst der Cseke-Kultur kennt jedoch mehrere für die Urnenfelderkultur charakteristische keramische Typen, Ziermotive und die Bronzegegenstände hatten mit den Produkten der Bronzekunst der Urnenfelderkultur eine übereinstimmende Form. Die Cseke- und die Urnenfelderkultur gestalteten sich gleichfalls aus dem Volke der Hügelgräberkultur aus.⁶¹ Unter den verwandten Volksgruppen war jedoch die auf dem Wege der Handelsverbindungen zur Geltung kommende stärkere Wirkung des westtransdanubischen Bronzekunstzentrums der Faktor, der zur Entfaltung der Cseke-Kultur führte. In der Ausbildung dieser haben also nicht die östlichen, sondern die westlichen, südwestlichen Wirkungen, die Übernahme der Keramik der Urnenfelderkultur und ihrer Bronzetypen die Hauptrolle gespielt. Es besteht die Möglichkeit, daß ein Teil des Volkes der Cseke-Kultur sich gerade vor der in Transdanubien vordringenden Urnenfelderkultur zurückziehend ihre Siedlungen und Erdburgen im Bakonygebirge⁶² errichtet hat und es kann angenommen werden, daß dies auch die Ursache ihrer Wanderung nach dem Alföld war.

Dem Ausbau der Beziehungen zwischen den Populationen im westlichen, südlichen und nördlichen Teil des westlichen Karpatenbeckens folgend hat sich die materielle Kultur der örtlichen und zugewanderten Volksgruppen allmählich vereinheitlicht und es entstand der Urnenfelderkulturreis des westlichen Karpatenbeckens. In der Entwicklung dieses Kulturreises trat dann zur Mitte der Periode Hallstatt A eine Änderung ein. Dies war das Zeitalter, wo laut F. Köszegi die Volksgruppen der Urnenfelderkultur in Transdanubien in einer großen

⁶⁰ Foltiny, S., Velem-szentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa. (Wien 1958) 42—46.; Patek, E., Die Urnenfelderkultur ... 36, 41.

⁶¹ Říbovský, J., Das Brandgrab von Velatice und seine Position in der Entwicklung der Velaticer Kultur. PA 59(1958) 117.; Ders., Die Anfänge ... 153.; Ders., Zur Erkenntnis ... 92.; Paulik, J., Zur Problematik der Čaka-Kultur ... 337.; Ders., Die Čakaner Kultur ... 89.

⁶² Patek, E., Acta Arch. Hung. 22(1970) 42., Abb. 1.

Zahl erschienen sind.⁶³ E. Patek setzt den Beginn der jüngeren Periode der Urnenfelderkultur ebenfalls auf dieses Zeitalter und hält es für möglich, daß zu dieser Zeit neuere Volksgruppen der Urnenfelderkultur in Transdanubien erschienen sind.⁶⁴ Daß die überwiegende Mehrheit der Gräber der großen Urnenfelder aus der Zeit der Perioden Hallstatt A₂-B stammt, beweist, daß die Bevölkerung Transdanubiens damals in beträchtlicher Weise zugenommen hat. Die aus der mittleren Periode Hallstatt A stammenden vielen Bronzefunde (Fundgruppen von Typ Kisapáti—Lengyeltóti, Kurd),⁶⁵ die Änderung des Formenschatzes der keramischen Kunst sprechen gleichfalls dafür, daß zu dieser Zeit — und nicht wie ein Teil der slowakischen Forscher behauptet,⁶⁶ zu Beginn der Periode Hallstatt A — in der Entwicklung der Urnenfelderkultur des westlichen Karpatenbeckens eine neue Phase eingesetzt hat.

Zur Zeit der jüngeren Phase der Urnenfelderkultur kam es nicht nur westlich der Donau, sondern auch östlich dieser zu bedeutenden Änderungen. Im Gebiet der Cseke- und Csorva-Gruppe kamen Funde zum Vorschein, die die Niederlassung des Volkes der jüngeren Urnenfelderkultur bewiesen haben. Von diesen ist in bedeutendster Anzahl das Denkmalmaterial der Váler Gruppe bekannt.

Das Siedlungszentrum des Volkes der Váler Gruppe ist Osttransdanubien. Seine Funde kamen jedoch auch östlich der Donau zum Vorschein. É. F. Petres und F. Kőszegi zählten in diesem Gebiet die folgenden Fundorte auf: Budapest-Zugló-Egressy út, Bazsarózsza út, Budapest-Sashalom, Budapest-Kerepes, Szada, Kísszentmihály, Galgamácsa-Iklad, Szolnok, Tiszavárkony, Borsodharsány.⁶⁷ Von diesen sind die in Galgamácsa-Iklad und in Borsodharsány zum Vorschein gekommenen Funde Überlieferungen des Volkes der Kyjatice-Kultur, während der Fundort von Tiszavárkony im Gebiet der Gáva-Kultur liegt. Den übrigen aufgezählten Fundorten schließt sich als neuer Fund ein in Pécel zum Vorschein gekommenes Urnengrab an, dessen Material wir nachstehend veröffentlichen.

Pécel, Pesti út 4.

Die Funde des bei der Baumpflanzung im Garten des Hauses zum Vorschein gekommenen Urnengrabes hat G. Fehér ins Nationalmuseum eingeliefert. Diese sind, wie folgt: Unterer Teil einer Urne. Bdm: 8,5 cm (*Abb. 3:16*); Fußschüsselchen. H: 7,1 cm, Mdm: 13,1 cm, Bdm: 4 cm (*Abb. 3:14*); Schüsselchen mit fehlendem Henkel. H: 5,7 cm, Mdm: 12,4 cm, Bdm: 5,6 cm (*Abb. 3:15*); Schüssel mit turbanförmig verziertem Rand. H: 6,1 cm, Mdm: 14,1 cm, Bdm: 4,3 cm (*Abb. 3:10*); Schüssel mit turbanförmig verziertem Rand. H: 6 cm, Mdm: 15,2 cm, Bdm: 6,4 cm (*Abb. 3:12*); Schüssel mit welligem Rand. H: 5,1 cm, Mdm: 16 cm, Bdm: 6 cm (*Abb. 3:11*); Schüssel mit eingezogenem Rand. H: 5,4 cm, Mdm: 16,5 cm, Bdm: 5 cm (*Abb. 3:13*).

⁶³ Kőszegi, F., *Acta Arch. Hung.* 12(1960) 184.

⁶⁴ Patek, E., *Die Urnenfelderkultur* ... 117.

⁶⁵ Brunn, W. A. v., *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit.* (Berlin 1968) 290—291.; *Mozsolics, A.*, Beziehungen zwischen Italien und Ungarn während „Bronzo recente“ und „Bronzo finale“. *RSP* 27(1972) 387—393.

⁶⁶ Paulik, J., *Das Velatice-Baierdorf* ... 556.; *Ders.*, *Die Velatice Kultur* ... 26—27.; *Točík, A.* — *Vladár, J.*, a.a.0. 422.

⁶⁷ F. Petres, É., *Alba Regia* 1(1960) 39.; Kőszegi, F., *Acta Arch. Hung.* 12(1960) 167.; *Ders.*, *BpR* 22(1971) 81.

Zur Bestimmung des Alters des Grabes von Pécel ist die Urne mit kannellierter Schulter und das Schüsselchen (*Abb. 3:16,14*) geeignet. Genaue Parallelen von beiden sind uns aus den Gräberfeldern der jüngeren Phase der Urnenfelderkultur Transdanubiens bekannt.⁶⁸ Aufgrund dieser können wir das Urnengrab von Pécel auf Hallstatt A₂ datieren.

Aufgrund der wenigen Funde ist es schwer das Siedlungsgebiet des Volkes der Váler Gruppe östlich der Donau zu bestimmen. Die gewiß in die Nachlassenschaft dieses Volkes einreihbaren Urnenbestattungen kamen lediglich in der unmittelbaren Umgebung von Budapest zum Vorschein, entfernter sind uns nur Streufunde bekannt. Diese lassen sich mit Sicherheit in keine der Kulturen einreihen. Das Volk der Váler Gruppe hat jedoch nach dem Fundmaterial der benachbarten Volksgruppen geurteilt, mit der Bevölkerung der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens ausgedehnte Beziehungen angeknüpft.

In Nordungarn hat zur Zeit der Periode Hallstatt A-B das Volk der Kyjatice-Kultur gelebt. Die Urnenbestattungen dieses Volkes kamen unter anderen auch in Borsodharsány zum Vorschein. Das Vorkommen der im Material dieser Gräber vorhandenen Keramik von Váler Typ haben schon mehrere Forscher erwähnt. Das aus Borsodharsány stammende Material besteht jedoch aus Streufunden und so ist es zur genaueren Bestimmung der Wirkung der Urnenfelderkultur nicht geeignet. Hierfür ist das Fundmaterial des Urnenfeldes von Szajla mehr geeignet.

In Szajla (Kom. Heves) haben wir am Tarna-Bach im Jahre 1964 insgesamt 95 Urnenbestattungen freigelegt. Von diesem Fundmaterial berichten wir nun über die Funde von drei Gräbern.

Grab 40. Urne, grau, innen braun. H: 23,5 cm, Mdm: 18 cm, Bdm: 10,5 cm (*Abb. 5:6*); Schüssel, bräunlichgrau, Rand innen facettiert. H: 9,8 cm, Mdm: 22,7 cm, Bdm: 6,5 cm (*Abb. 5:8*); Topf, braun. H: 10,2 cm, Mdm: 8 cm, Bdm: 3,5 cm (*Abb. 5:7*).

Grab 45. Urne, braun. H: 18,3 cm, Mdm: 16,8 cm, Bdm: 9,8 cm (*Abb. 5:10*); Schüssel, Rand innen facettiert, bräunlichgrau. H: 10,4 cm, Mdm: 28,5 cm, Bdm: 8,8 cm (*Abb. 5:11*); Bronzenadel, L: 9 cm (*Abb. 5:14*).

Grab 48. Urne, außen schwarz, innen braun. H: 23,4 cm, Mdm: 24,6 cm, Bdm: 10 cm (*Abb. 5:12*); Schüssel, braun. H: 12,5 cm, Mdm: 21,5 cm, Bdm: 8,4 cm (*Abb. 5:13*); Schüssel, Rand facettiert, grau. H: 9 cm, Mdm: 27 cm, Bdm: 8 cm (*Abb. 5:15*); Topf, oben grau, unten braun. H: 9,5 cm, Mdm: 12,2 cm, Bdm: 5,7 cm (*Abb. 5:9*).

Unter den vorhererwähnten Funden des Gräberfeldes von Szajla haben wir mit dem Denkmalmaterial der Váler Kultur übereinstimmende keramische Formen gefunden. Zu diesen gehört die Urne mit stumpfkegelförmigem Hals (*Abb. 5:6*), die zweihenklige Urne mit geschweiftem Hals (*Abb. 5:10*), die Schüssel mit breitem Hals und innen facettiertem Rand (*Abb. 5:8, 11*), die Schüssel mit aufwärts hervorspringendem Rand (*Abb. 5:13*), die Schüssel mit eingezogenem, facettiertem Rand (*Abb. 5:15*), der zweihenklige Topf mit Standfläche (*Abb. 5:7*).⁶⁹ Die Mehrheit dieser keramischen Typen hat zuerst die keramische Kunst der älteren Urnenfelderkultur hergestellt, doch sind sie in dieser ihrer Form bereits für Hallstatt A charakteristisch.

⁶⁸ Patek, E., Die Urnenfelderkultur ... Taf. VI. 14,18.

⁶⁹ Ebd. Taf. III. 27,28., Taf. IV. 3., Taf. VI. 7, 13,28., Taf. VII. 27.

Außer den keramischen Formen der jüngeren Urnenfelderkultur kommen im Fundmaterial des Urnenfeldes von Szajla in großer Anzahl die Gefäßtypen der Töpferkunst der Piliny-Kultur vor. Diese erscheinen sehr selten mit der charakteristischen Keramik der Kyjatice-Kultur in einem Grab. Unter den Funden der hier mitgeteilten Bestattungen gehört die Urne des Grabes 48 zur typischen Keramik der Kyjatice-Kultur (*Abb. 5:12*). Eine ähnliche, henkellose Urne kam in dem in der Gemarkung der Ortschaft Neszmély (Transdanubien) erschlossenen Urnenfeld der Váler Gruppe zum Vorschein. Ihr Alter hat E. Patek mit den Perioden Hallstatt A₂-B₁ bestimmt.⁷⁰ Die jüngere Variante dieses Urnentyps vertreten die in den präskythischen Skelettgräbern gefundenen Urnen von Füzesabony und Sirok, die auf die Perioden Hallstatt B₂-C₁ datiert werden können.⁷¹

Das Urnenfeld von Szajla wurde eine längere Zeit der Geschichte der Kyjatice-Kultur hindurch belegt. Die älteren Bestattungen stammen von der Population von Piliny und der sich ihr anschließenden Population von Cseke. Die Verschmelzung dieser beiden Völker hat zum Beginn der Ausbildung der Kyjatice-Kultur geführt. Die jüngeren Grabkomplexe des Gräberfeldes von Szajla enthalten eine Keramik von charakteristischem Kyjatice-Typ. In diesem sind die keramischen Formen der jüngeren Urnenfelderkultur und in geringer Anzahl die der slowakische Lausitzer Kultur zu finden.

Die Funde der Kyjatice-Kultur beweisen also, daß die jüngere Urnenfelderkultur Transdanubiens auf die Population Nordungars derselben Zeit eine bedeutende Wirkung ausgeübt hat. Außer den Funden des Gräberfeldes von Szajla zeugen davon noch mehrere, in diesem Gebiet zum Vorschein gekommene keramische Formen von Urnenfeldertyp. Ohne daß wir die Vollständigkeit anstreben würden, können wir hierfür die folgenden Beispiele erwähnen: Zweihenklige Urne mit geradem Rand und stumpfkegelförmigem Hals: Szécsény (H: 17,5 cm, Mdm: 10 cm, Bdm: 7,5 cm *Abb. 6:5*); Urnen mit geradem oder ausladendem Rand und stumpfkegelförmigem Hals: Borsodharsány (H: 26 cm, Mdm: 27 cm, Bdm: 9 cm, *Abb. 6:1*; H: 22,5 cm, Mdm: 17 cm, Bdm: 9 cm, *Abb. 6:2*), Ózd, Sály, Sajószentpéter, Szirmabesenyő;⁷² Urne mit waagrecht facettierter Schulter: Borsodbóta (H: 13,5 cm, Mdm: 13,5 cm, Bdm: 7,5 cm, *Abb. 6:3*), Mátra-szőlős (H: 30 cm, Mdm: 26,5 cm, *Abb. 6:4*); Einhenkliger Krug: Ózd (H: 10 cm, Mdm: 8 cm, Bdm: 4,2 cm, *Abb. 6:6*); Henkelschale mit halbkugelförmigem Boden: Ózd (H: 6 cm, Mdm: 9 cm, Bdm: 2 cm, *Abb. 6:7*). Borsodharsány, Szirmabesenyő.

Das Vorkommen der Funde der Váler Gruppe der Urnenfelderkultur in Nordungarn können wir nicht damit erklären, daß das Volk von Vál das Gebiet der Kyjatice-Kultur besetzt hätte. Östlich des Raumes der jetzigen Hauptstadt Budapest reichte das Verbreitungsgebiet der Váler Gruppe nicht über die Flüsse Galga-Zagyva hinaus. Nördlich und nordöstlich davon kommen ihre Funde selbständig nicht vor, nur im Denkmalmaterial der Kyjatice-Kultur. Dies kann bedeuten, daß sich kleinere Váler Volksgruppen im Gebiet der Kyjatice-Kultur angesiedelt haben und in die dortige Bevölkerung eingeschmolzen sind, jedoch

⁷⁰ Dies., *Acta Arch. Hung.* 13(1962) 67—70., Taf. IV. 1.

⁷¹ Gallus, S. — Horváth, T., a.a.O. Taf. I. 1.; Szabó, J. Gy., *EMÉ* 1969. 74, 125.

⁷² Patek, E., *Die Urnenfelderkultur* ... Taf. III. 15., Taf. IV. 3,7., Taf. V. 16., Taf. VII.

können diese Funde auch Beweise der friedlichen Beziehungen zwischen den beiden Volksgruppen sein. Die in verhältnismäßig großer Anzahl erhalten gebliebenen keramischen Formen der jüngeren Urnenfelderkultur im Gräberfeld von Szajla und das Vorkommen dieser in selbständigen Grabkomplexen bieten eine Möglichkeit, um auch die Ansiedlung der Váler Population vorauszusetzen. Die Ansiedlung dieser Population im Gebiete der Kyjatice-Kultur dürfte unter friedlichen Umständen vor sich gegangen sein und verursachte keinen Bruch im Leben der örtlichen Bevölkerung, sondern trug mit neuen Elementen zu ihrer Kultur bei.

Im Denkmalmaterial des bedeutendsten spätbronzezeitlichen Kulturkreises der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens kommen ebenfalls die Elemente der keramischen Kunst der Urnenfelderkultur vor. Zu Beginn der Periode Hallstatt A hat sich der Prozeß der Ausbildung der neuen Kulturen östlich der Theiß überall abgeschlossen. Im Gebiet jenseits der Theiß, nördlich von den Körös-Flüssen nahm die Geschichte der Populationen der Gruppen von Gáva, südlicher der von Pécska-Spät-Versec (Pecica-Vrsac), Dubovac, in Transsylvanien Oláh-lápos (Lăpus), Réty (Reci), Meggyes (Mediaş) zu dieser Zeit ihren Beginn. Die Keramik und Metallkunst hat vom Beginn an zahlreiche westliche Formen und Typen übernommen, die sich in der jüngeren Urnenfelderzeit mit neuen erweitert haben.

Der Großteil der keramischen Funde der Gáva-Kultur stammt von Siedlungen. Die Verzierungen der Siedlungskeramik blieb fast während der ganzen Periode der Gáva-Kultur unverändert, so können die Elemente der älteren und jüngeren Urnenfelderkultur in ihr nicht unterschieden werden. Im Laufe der im bisher einzig bekannten Urnenfeld der Population von Gáva, in Taktabáj durchgeführten Ausgrabung kamen 18 Bestattungen ans Tageslicht. Im Material dieser kommen zwei solche keramische Formen vor, die mit den Gefäßtypen der jüngeren Urnenfelderkultur übereinstimmen. Die eine ist die Schale mit halbkugelförmigem Boden (H: 4,1 cm, Mdm: 11,3 cm, Bdm: 2,5 cm — Abb. 6:11), die andere die Schale mit sich zuspitzendem Rand (H: 10 cm, Mdm: 15 cm, Bdm: 6,5 cm — Abb. 6:10). Außerdem kommen unter den Funden des Gräberfeldes auch Schüsseln mit turbanförmig verzierten und facettierten Rändern vor. Das Alter des Gräberfeldes kann aufgrund einer in großer Spiralscheibe ausgehenden Bronze-fibel mit schildförmigem Rücken mit der Periode Hallstatt B₁ festgesetzt werden.⁷³

In Nyíregyháza-Bujtos und in Nyírlugos, also im Zentrum des Siedlungsgebietes der Gáva-Kultur kamen zwei solche Urnen zum Vorschein (H: 20 cm, Mdm: 11,3 cm, Bdm: 8,5 cm — Abb. 6:9; H: 21,5 cm, Mdm: 14,5 cm, Bdm: 9,8 cm — Abb. 6:8), deren wichtigsten Pendants in Transdanubien im Fundmaterial der jüngeren Urnenfelderkultur zu finden sind.⁷⁴

In Transsylvanien kommen auch im Fundmaterial der mit der Gáva-Kultur verwandten Réty-Meggyes (Reci-Mediaş)-Kultur keramische Formen der jünge-

⁷³ Die Fibel von Taktabáj gehört zum gleichen Typus, als die HA B₁-zeitliche Fibeln aus dem Depotfund von Érsekúdvárt: *Mozsolics, A.*, Spätbronzezeitliche Depotfund aus Ungarn. *Inventaria Archaeologica*, Ungarn 2. (Bonn 1967) Taf. XVIII.

⁷⁴ *Patek, E.*, Die Urnenfelderkultur ... Taf. IV. 5., Taf. V. 10.; *Paulik, J.*, Das Velatice-Baierdorf ... 94., Taf. VI.

ren Urnenfelderkultur vor,⁷⁵ auf deren westlichen Ursprung die rumänischen Forscher bereits hingewiesen haben.

Auch die Denkmäler der Metallkunst zeugen über die Beziehungen der in der östlichen und westlichen Hälfte des Karpatenbeckens gelebten Volksgruppen. In Nordungarn, in der Gegend der oberen Theiß und in Transsylvanien haben sich in der Periode Reinecke BC sehr bedeutende Zentren der Bronzekunst ausgebildet. Die Mehrheit ihrer Produkte sind örtliche Typen mittelbronzezeitlichen Ursprunges.⁷⁶ In größerer Zahl gelangten diese Bronzegegenstände westlichen Ursprunges erst am Ende der Periode Reinecke BD in diese Gebiete. Einer der Vermittler dieser dürfte das Volk der auf das Alföld eingedrungenen Cseke-Gruppe der frühe Urnenfelderkultur gewesen sein. Am Ende der Periode Reinecke BD gerieten in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens in großer Menge Bronzegegenstände unter die Erde (Schatzfunde von Typ Rimaszombat, Ópályi und Uriu). Die Ursachen der Verbergung dieser konnten Volksbewegungen gewesen sein, infolge derer sich neue Kulturen entfaltet haben. Zu Beginn der Periode Hallstatt A fertigten die Bronzekunstzentren des einstigen Oberungarns, der Theißgegend und von Transsylvanien Gegenstände westlichen Typs schon in grosser Zahl. Charakter und Richtung der Beziehungen wurden zu dieser Zeit von den Expansionsbestrebungen des Volkes der Urnenfelderkultur bestimmt. Das Volk der Csorva-Gruppe hat im südlichen Teil des Alföld auch einen Teil des Gebietes zwischen den Flüssen Maros und Körös in Besitz genommen. In der Mitte der Periode Hallstatt A veränderte sich die Lage und das Volk der Gáva-Kultur hat auch den südlichen Teil des Gebietes jenseits der Theiß in Besitz genommen (Urnengräber von Szőreg).⁷⁷ Zu dieser Zeit haben sich in der Theißgegend jene großen Bronzewerkstätten ausgebildet, deren Produkte (Kessel von Typ Hajdúböszörmény, Situlen, Helme)⁷⁸ auch nach dem Westen gelangt sind. Zur gleichen Zeit begannen die Werkstätten Oberungarns, der Theißgegend und Transsylvaniens neuere Gegenstände westlichen Typs herzustellen (Schalen von Typ Kirkendrup, und Fuchsstadt, Schwerter mit Schalenkrauf).⁷⁹ Die Periode Hallstatt A₂-B₁ charakterisiert also daß an der Theiß zwischen zweigroßen Kulturkreisen das Gleichgewicht zustande gekommen ist, was die Entfaltung regelmäßiger, ständiger Handelsbeziehungen ermöglicht hat. In Nordungarn war die Lage ähnlich, obwohl dort nach Bezeugung des Fundmaterials die Wirkung des Volkes der Urnenfelderkultur stärker zur Geltung gekommen ist.

⁷⁵ Horedt, K., Hallstattische ... 530., Abb. 3—4.; Ders., Einflüsse ... 47., Abb. 2.; Soroceanu, T., Die bronzezeitlichen Funde von Obreja. ActaMN 10(1973) 512., Taf. VIII. 7,9.

⁷⁶ Kemenczei, T., HOMÉ 5(1965) 105—133.; Mozsolics, A., Bronze- und Goldfunde ... 105.-; Rusu, M., Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsylvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit. Dacia 7(1963) 177.

⁷⁷ Párducz, M., Dolg. 16(1940) Taf. XII.; Foltiny, I., Dolg. 17(1941) Taf. XXIII. 11., Taf. XXIV. 30.

⁷⁸ Merhart, G. v., Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift des RGZ im Mainz. II. (Mainz 1952) 4.-; Patay, P., Acta Arch.Hung. 21(1969) 180, 186, 193.; Hencken, H., Earliest European helmets. (Cambridge Mass. 1971) 42., Abb. 20.

⁷⁹ Rusu, M., a.a.O. 192.; Müller-Karpe, H., Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. (München 1961) 88.; Thrane, H., Dänische Funde fremder Bronzegefäße der jüngeren Bronzezeit. ActaA 36(1965) 162, 184.

Zur Mitte der Periode Hallstatt B ist im Leben der in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens gelebten Völker eine bedeutende Änderung eingetreten. Die Einheit der im Gebiet zwischen der Theiß und dem Mittleren Dnestr gelebten verwandten Volksgruppen wurde von den sich im Alföld niederlassenden präskythischen Population zerbrochen. Hiernach haben Volksgruppen östlichen Ursprunges die ganze östliche Hälfte des Karpatenbeckens jahrhundertlang beherrscht. Die Gestaltung ihrer Beziehungen zu den westlich der Donau gelebten Populationen gehört bereits zur Geschichte der Früheisenzeit.

ABRIGETIOI KATONAVÁROS FAZEKAS TELEPEI

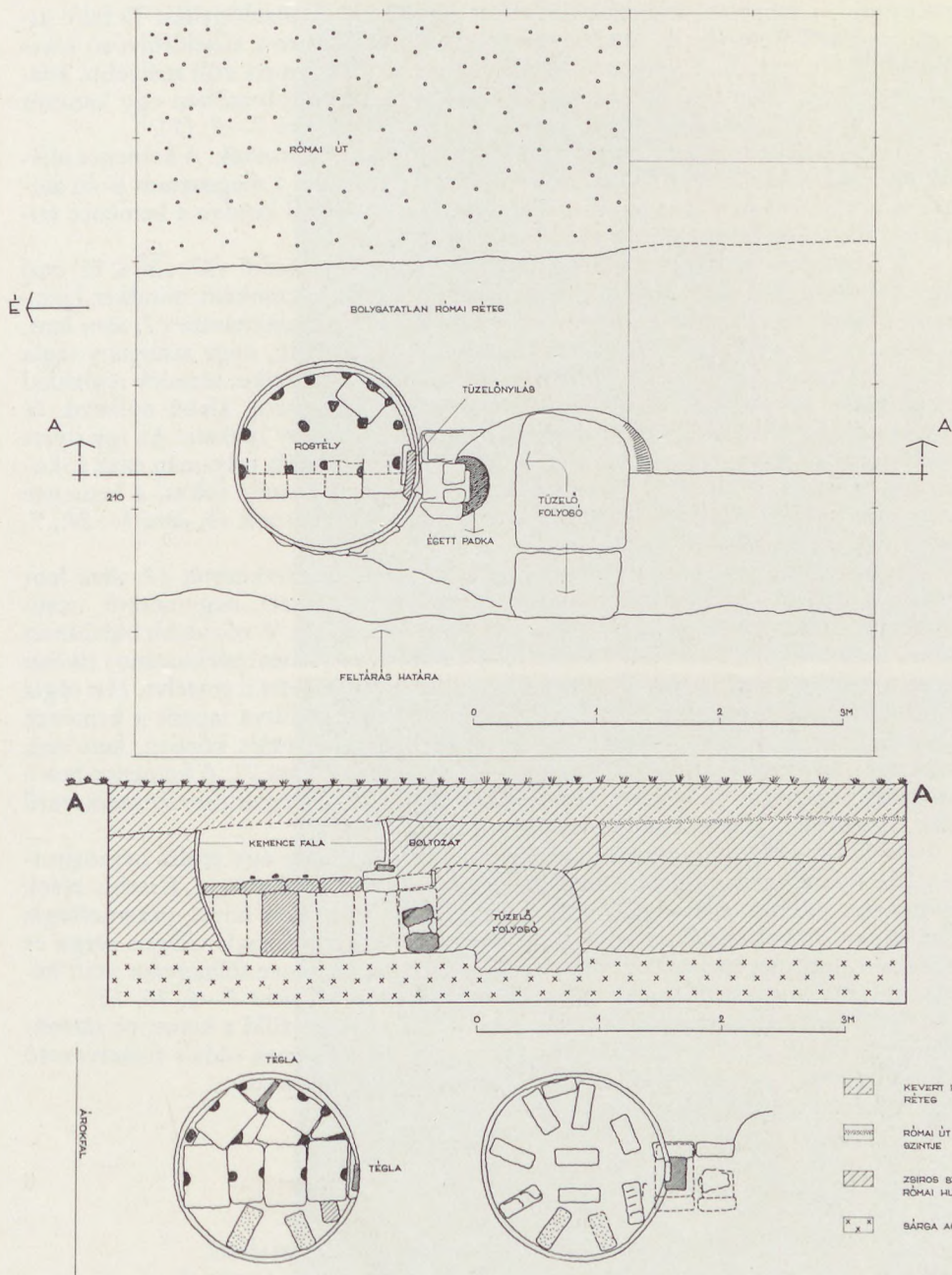
B. BÓNIS ÉVA

A brigetioi (Szöny, Komárom m.) canabaeban feltárt fazekastelepek anyagának közzétételét egy sajátságosan felépített kemence bemutatásával folytatjuk. Ez a kemence az MTA Régészeti Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint az érintett múzeumok közös leletmentő munkálatai folyamán, 1959-ben került elő Szöny község területén (1. ábrán x-el jelölve). Ezeket, a Visegrádon tervbevett vízierőmű építkezését megelőző, leletmentési munkálatokat éveken keresztül folytatták.

A brigetioi katonai tábor területén végzett leletmentő ásatás vezetője 1959-ben Barkóczi László volt, akinek a helyszínrajz (1. ábra), az ásatási napló,¹ és a fényképek rendelkezésemre bocsátásáért külön köszönettel tartozom. Mint a munkaközösség tagjának, feladatomból volt többek között a 11. sz. árok és az abban kibontakozó kemence feltárása.

A június 22-én kijelölt 11. sz. árok (ill. felület) ÉD—NyK irányú volt, mérete 6×6 m. Ebbe a felületbe beleesett az a modern árok is, amelyben korábban gátépítéshez szükséges földkitermeléskor Petrovics Jenő — a Nemzeti Múzeum helyi megfigyelője — egy kemence nyomait már észlelte. A felület Ny-i részében 25 cm mélyen a kemence körvonalai már mutatkoztak. Ny-i részét a gátépítéskor levágták (2. ábra felül). A kemence átmérője ebben a mélységben 160 cm. A felület K-i részén, a kemencétől 86 cm-re, ÉD irányú gyenge kavicsos út mutatkozott, mely a feltárt blokkban 2 m szélességben futott. A gyenge kavicsos út bizonyára a fazekastelepen belüli közlekedésre szolgált. A kemencétől Ny-ra levő törmelékes földet 130 cm mélységig bontottuk ki. Itt több edénycserépet találtunk (8. ábra 13—24). A kemencétől D-re sárga, agyagos földet észleltünk. Erről a bontás folyamán bebizonyosodott, hogy a kemence fűtőfolyosójának mesterséges betöltése. A D-i oldalon boltozatosan indult a kemence fűtőnyílása (tűzelőnyílás) (3. ábra 1., 5. ábra 1). Felül egy vályogtéglával biztosították, oldalt égetett téglákkal erősítették meg, majd gondosan kisározták. A tűzelőnyílás a kemencéből trapéz alakú

¹ Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet Adattára: A-21-1959.; A térkép eredetije közlésre került: Barkóczi L., Brigetio. DissPann II:22 (Bp. 1951) 1. ábra.; Ua., Anth 3(1949) 68., térkép. — A leleteket a tatai Kuny Domokos Múzeum őrzi.

2. ábra

ívvel indul, a kemence felé szűkül, szélessége 46 cm. A tüzelőnyílást D felől átégett padka keretezte. A tüzelőnyílástól D-re, 115 cm-re a tüzelőfolyosó elkarodott Ny felé. Ez a kemence alapszintjénél csak 22 cm-rel volt mélyebb, átlagos szélessége 84 cm (2. ábra fent, 5. ábra 1). A tüzelőfolyosóban egy kancsót töredékekben (9. ábra 4) és kevés cserepet találtunk (8. ábra 7—9, 11).

A kerek kemencét a nyers agyagba vágták bele és kisározták. A kemence aljának átmérője 120 cm, rostélyánál 136 cm, a mai felszínnél a megmaradt boltcztársz rész átmérője 144 cm. Az igen alaposan letapasztott aljától kezdve a kemence felé dézsaszerűen bővül (2. ábra lent).

A kemence rostélyát gyengén iszapolt, szabványméretű ($47 \times 30 \times 12$ cm) nagy vályogtégglákból építették. A vályogtégglák egyik, esetenként mindkét hosszanti oldalát félkörívben kivágták a rostély lyukainak kialakítására (2. ábra lent, 4. ábra 2). A rostély közepén, a tüzelőnyílástól az É-i falig, négy szabvány tégl feküdt egymás mellett, ezekre rézsútosan még kettő. A közeiket töredék tégglákkal és sározással töltötték ki. A tégglák között hagyott háromszög alakú nyílások és a tégglák fent említett félkör alakú vájatai alkották a rostély lyukait. Az így nyert rostélyt erősen lesározták (3. ábra 2., 4. ábra 1) így a feltárás folyamán csak fokozatosan lehetett a vályogtégla konstrukciót észlelni. A rostély fölött, a kemence boltozott terében, földdel keverve számos cserepet találtunk (6. ábra 1—24., 7. ábra 1—8., 9. ábra 1—3,5).

A rostély lebontása után megismertük a tüzelőtér szerkezetét (2. ábra lent jobbra, 5. ábra 1—2). A rostélyt ugyancsak előre elkészített, nagyméretű, ocsúval kevert vályogtégglák tartották. Méretük: $47 \times 30 \times 10$ cm. A rövidebb oldalukon élükre állított tégglák közül kettő a tüzelőnyílás előtt, a nyílással párhuzamos síkban állott, a közepén ezekre merőlegesen állított két tégl tartotta a rostélyt. Hat tégl sugárszerűen elhelyezve, a kemence falára merőlegesen állítva tapadt a kemence falához. Ezek közül kettő félbetört a gátépítési földkitermelés közben, kettőnek pedig csak az átégett alapját találtuk meg (2. ábra lent, 5. ábra 2). A kemence belső sározásán vízszintes ujjnyomok láthatók, az egyik vályogtégglán bevált számszerű jelek, egy tetőtégla teredekén X jel maradt ránk.

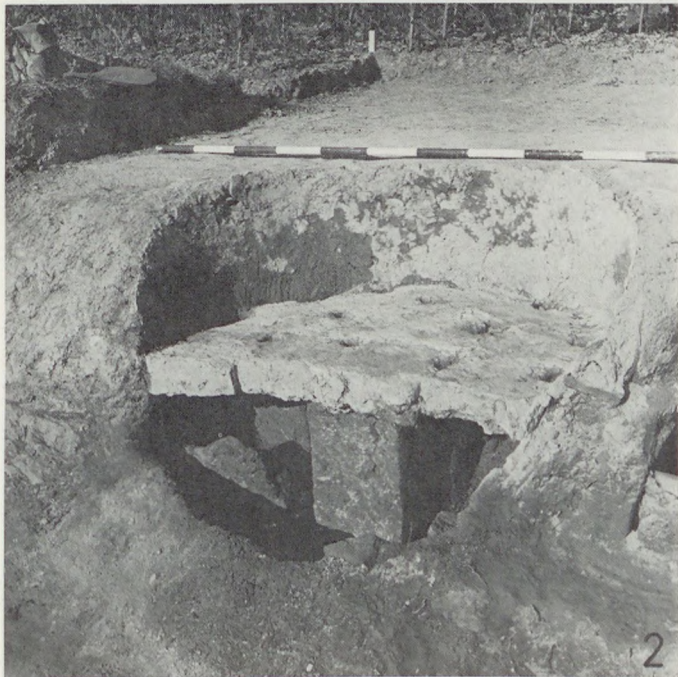
Az ÉK-i oldalon, a kemencefallal párhuzamosan, még egy téglát beszorítottak, bizonyára ezen a helyen meg kellett erősíteni az építményt. Kisebb rések betömésére és mint már említettük a tüzelőnyílás boltozata felett, peremestégla töredékeket is felhasználtak. A rostély alatt a tüzelőtérben csak világos sárga és vörösre festett cserepeket találtunk, ezek azonban a kemence felhagyása után kerülhettek ide, mert nem voltak másodlagosan átégtve (8. ábra 1—6, 10, 12).

A kemence alján faszén törmelék feküdt. Az agyagos föld a kemence sározásán kívül oldalt és alul sötétbarnára égett át. A kemencének oldalt füstelvező nyílása nem volt, valószínűleg felül ment ki a boltozatból a füst.

A leletanyag:

A rostély fölötti betöltésből:

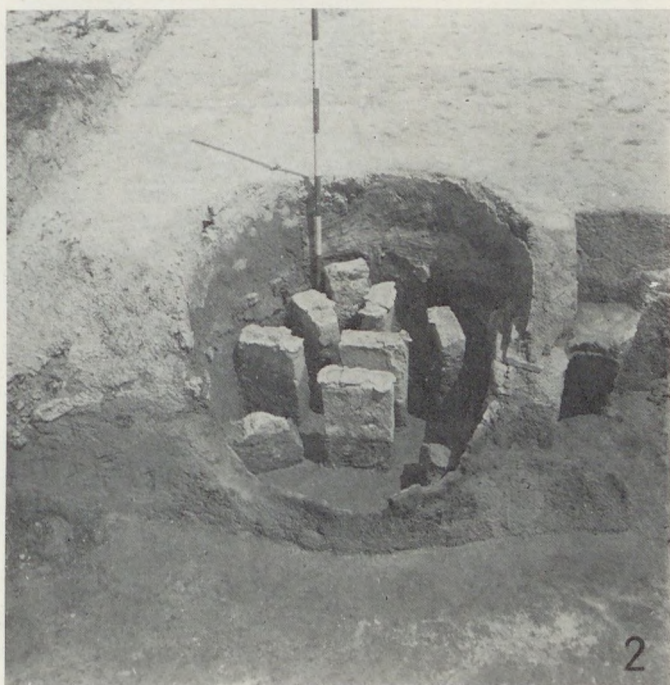
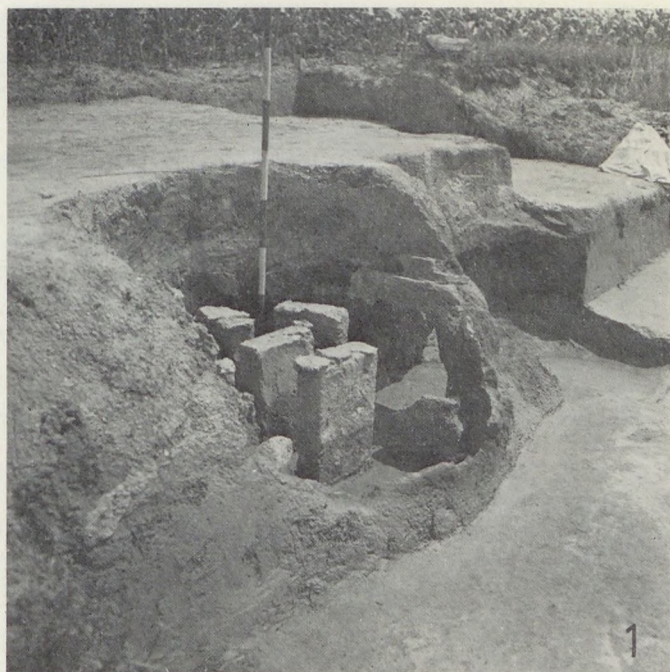
- 6. ábra 1. Kis korsó szájtöredéke, világos sárga, vörös festéssel.
- 6. ábra 2. Korsó szájtöredéke, világos sárga, matt vörös festéssel.
- 6. ábra 3. Nagy korsó szájtöredéke, világos barna.
- 6. ábra 4. Korsó szájtöredéke, világos sárga, át nem égett vöröses folttal.

3. ábra

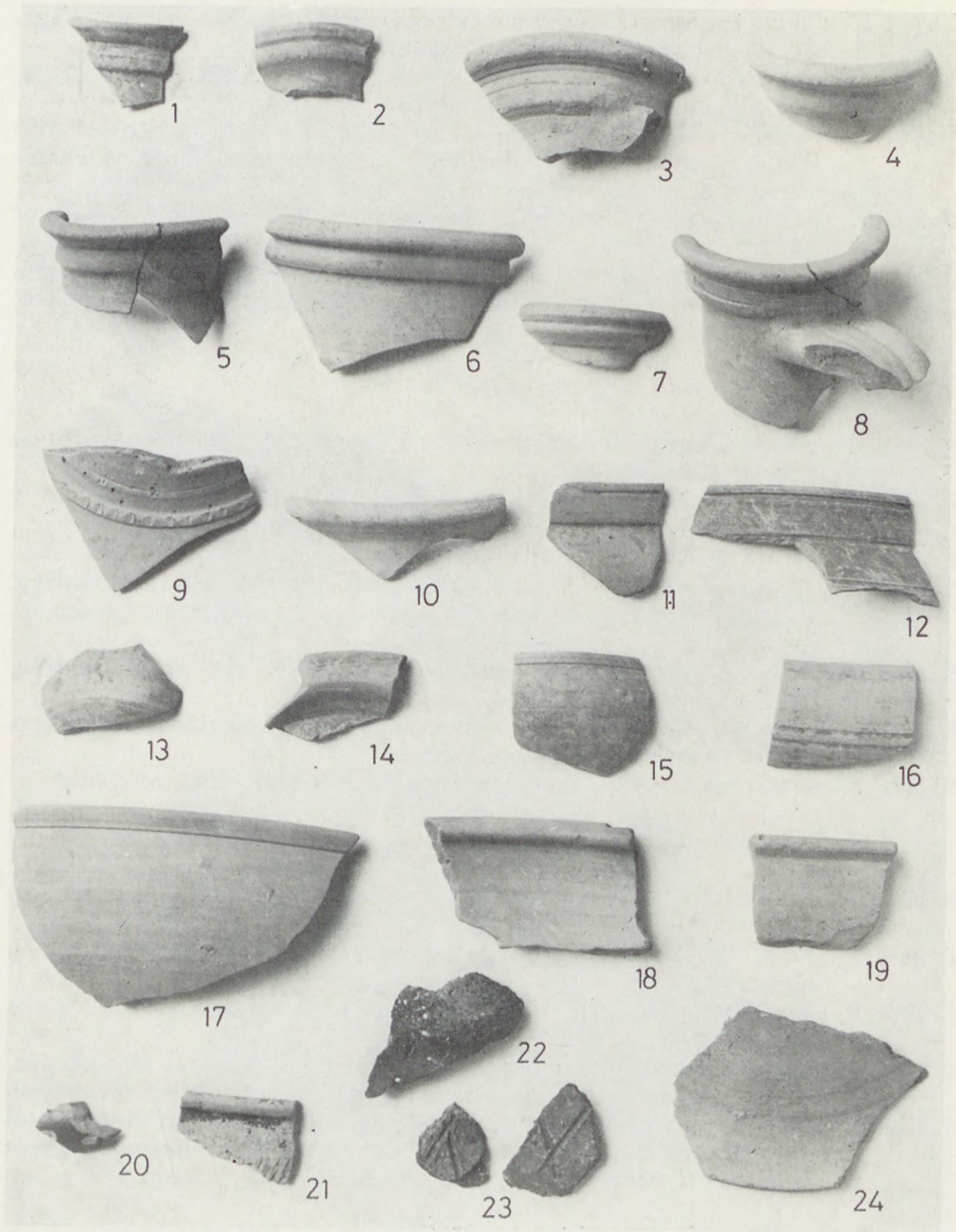

4. ábra

5. ábra

6. *ábra* 5. Korsó szájtöredéke, égetésnél elnyomódott, világos sárga, vörös festés nyomaival.
6. *ábra* 6. Nagy korsó szájtöredéke, égetésnél elnyomódott, világos sárga, belsőjében vörös festékfolttal.
6. *ábra* 7. Korsó szájtöredéke, világos sárga.
6. *ábra* 8. *Profil: 10. ábra 1.* Nagy korsó szájtöredéke, gazdagon profilált peremrésszel, fül indulásával, világos sárga.
6. *ábra* 9. Korsó nyaktöredéke rovátkolt léccel. Világos sárga.
6. *ábra* 10. Kancsó szájperem töredéke. Világos sárga.
6. *ábra* 11. Gömbtestű fazék peremtöredéke. Téglaszínű, pereme belül és külső felülete vörösre festett.
6. *ábra* 12. *Profil: 10. ábra 2.* Gömbtestű fazék peremtöredéke. Téglaszínű, pereme belül és külső felülete vörösre festett.
6. *ábra* 13. Kis, vékony falú korsó oldaltöredéke. Téglaszínű, vörösre festett.
6. *ábra* 14. *Profil: 10. ábra 3.* Vízszintes peremű kis tál töredéke. Téglaszínű, matt vörös festéssel.
6. *ábra* 15. *Profil: 10. ábra 5.* Félgömb alakú kis tál töredéke. Világos téglaszínű, vörös festéssel.
6. *ábra* 16. *Profil: 10. ábra 4.* Fémgömb alakú tál töredéke befelé hajló peremmel, kívül két csatornával. Világos sárga, vörös festés.
6. *ábra* 17. *Profil: 10. ábra 6.* Nagyméretű mély tál töredéke, befelé rézsűs peremmel. Téglaszínű.
6. *ábra* 18. *Profil: 10. ábra 7.* Mély tál peremtöredéke. Világos téglaszínű.
6. *ábra* 19. *Profil: 10. ábra 8.* Mély tál peremtöredéke. Világos téglaszínű.
6. *ábra* 20. Drag 35. formájú terra sigillata talacska kihajló peremtöredéke.
6. *ábra* 21. Pannóniai szürke tál peremtöredéke. Szürke, porózus, fekete, fényes bevonással, karcolt fogas dísszel. Erősen lekopott.
6. *ábra* 22. *Profil: 10. ábra 9.* Kézzel formált fedő töredéke. Fekete lyukacsos, apró fehér kavicsokkal kevert anyagú, a fedő fogója alatt egy hosszúkás ék-bevágás.
6. *ábra* 23. Kézzel formált fazék oldaltöredéke. Fekete, érdes felületű, apró fehér kavicsokkal kevert anyagú. Rács alakban éles bevágások díszítik.
6. *ábra* 24. Fedő töredéke, érdes felületű, téglaszínű.
7. *ábra* 1. Nagy korsó válltöredéke (a képen belülről nézve). Világos sárga, csillámszemes. Külső felülete vörösre festett, belül vörös festéknyomok.
7. *ábra* 2. *Profil: 10. ábra 12.* Bö szájú, ún. „gyűrűs” tál töredéke. Téglaszínű, matt vörös festéssel, amely kívül-belül lekopott.
7. *ábra* 3. *Profil: 10. ábra 13.* Ún. gyűrűs tál töredéke. Téglaszínű, matt vörös festéssel, amely kívül-belül lekopott.
7. *ábra* 4. Nagy kancsó oldaltöredéke. Világos sárga, matt vörös festéssel.
7. *ábra* 5. Vékony falú korsó oldaltöredéke. Világos sárga, vörös festett sávval. A világos alapon Y alakban festett vonalak.
7. *ábra* 6. *Profil: 10. ábra 16.* Kancsó peremtöredéke. Világos téglaszínű, a külső peremszél alatt kezdődő vörös festéssel.
7. *ábra* 7. Nagy kancsó oldaltöredéke, a fül kiindulásának nyomával, világos sárga, a váll alatt széles ecsettel festett vörös festés.

6. ábra

7. *ábra* 8. *Profil: 10. ábra 17.* Nagy kancsó váll- és hastöredéke. Világos sárga, széles ecsettel festett barnásvörös bevonással.
9. *ábra* 1. *Profil: 10. ábra 11.* Nagy kancsó perem- és fültöredéke. Világos sárga, a fül kiindulásánál felül festett vörös csík.
9. *ábra* 2. *Profil: 10. ábra 10.* Dörzsöltál töredéke. Világos sárga, belül apró szürke és fehér kavicsokkal érdesített. A perem szélétől befelé fehéres engobe bevonás.
9. *ábra* 3. Nagy kancsó fültöredéke. A fül alsó végén kerek benyomás. Világos sárga.
9. *ábra* 5. Egyfülű korsó, égetésnél elnyomódott, alul erősen kiszélesedő hasú. Érdes szürke felületű. M: (töredékes): 18,5 cm, Sz: (töredékes): 6 cm, T: 8,4 cm, hasátm.: 18,4 cm.

A rostély alatt előkerült cserepek:

8. *ábra* 1. Félgömb alakú tál fenéktöredéke. Világos téglaszínű, kívül-belül lekopott vörös festéssel.
8. *ábra* 2. *Profil: 10. ábra 21.* Egyfülű korsó szájtöredéke, világos sárga.
8. *ábra* 3. Korsó oldaltöredéke. Világos sárga, mély csatornákkal.
8. *ábra* 4. *Profil: 10. ábra 14.* Hengeres fül töredéke, világos sárga.
8. *ábra* 5. *Profil: 10. ábra 19.* Vízszintesen kihajló peremű tálacska töredéke. Világos téglaszínű, kívül-belül vörös bevonással, amely erősen lekopott.
8. *ábra* 6. *Profil: 10. ábra 18.* Nagy tál rézsútosan befelé lejtő peremtöredéke. Téglaszínű.
8. *ábra* 10. *Profil: 10. ábra 15.* Rosszul kiégett fül, vsz. nagy tál vízszintesen illesztett füle lehetett. Világos téglaszínű.
8. *ábra* 12. *Profil: 10. ábra 20.* Gyűrűs tál töredéke. Világos sárga, porózus.

A tűzelőfolyosóból előkerült cserepek:

8. *ábra* 7. *Profil: 10. ábra 22.* Gyűrűs tál töredéke. Téglaszínű, matt vörös festéssel.
8. *ábra* 8. *Profil: 10. ábra 24.* Vékony falú bögre, függőlegesen álló peremmel, téglaszínű.
8. *ábra* 9. Kis korsó oldaltöredéke. Téglaszínű, porózus anyagú, lekopott vörös festéssel.
8. *ábra* 11. *Profil: 10. ábra 23.* Kihajló peremű, „pannóniai” szürke tál töredéke. Külső oldalán matt, belső felületén fényes palaszürke bevonással.
9. *ábra* 4. Egyfülű kancsó, sok töredékből rekonstruálva. Téglaszínű, peremtől a has alsó hajlásáig vörös festéssel. Az edény erősen használt, festése igen kopott, nem új áru. M: 22,5 cm, Sz: 9 cm, T: 7,2 cm.

A kemencétől Ny-ra, a törmelékes, betöltött földből 110—130 cm mélységből; (a 16. és 20—24. sz. cserepek 0—20 cm mélyről):

8. *ábra* 13. Drag 37. formájú, kisméretű terra sigillata tál fenéktöredéke, lapos talpgyűrűvel.

7. ábra

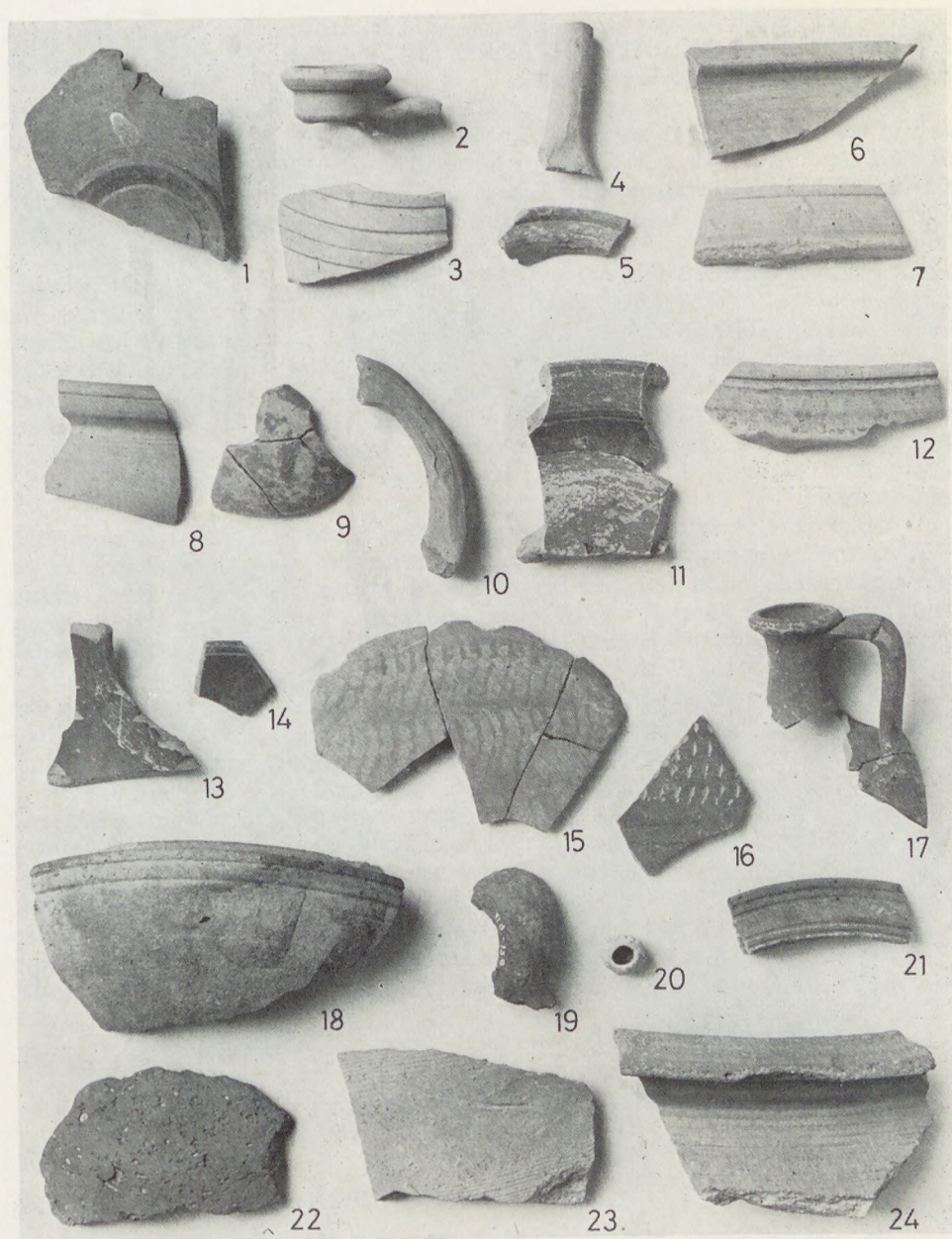
8. *ábra* 14. Drag 33. formájú terra sigillata csésze peremtöredéke jó, fényes felülettel.
8. *ábra* 15. Nagy korsó válltöredéke. Világos téglaszínű, ritkásan márványozott, vörös festéssel.
8. *ábra* 16. Korsó oldaltöredéke. Világos sárga, vörös festéssel, karcolt fogas dísszel.
8. *ábra* 17. *Profil*: 10. *ábra* 25. Kis körte alakú korsó töredékei. Téglaszínű alap, matt vörös festés. Égetésnél elnyomódott, felszíne rücskös.
8. *ábra* 18. *Profil*: 10. *ábra* 26. Bőszájú, erősen profilált vállú tál töredéke. Profilja a háromlábú tálak tálrészére jellemző. Szürke, érdes felületű.
8. *ábra* 19. Fül töredéke, selejtes, rosszul kiégett. Anyaga fekete, salakszerű, felülete szürke, érdes.
8. *ábra* 20. Gerezdes gyöngy, kékes fehér pasztából. Átm.: 1,5 cm.
8. *ábra* 21. Szögletes profilú, vízszintes peremű fazék peremtöredéke, a perem szélén két-két csatorna. Érdes, szürke felületű.
8. *ábra* 22. Fazék töredéke, elnagyoltan korongolt. Sárgásszürke, durva anyagú, fehér kavicsokkal kevert.
8. *ábra* 23. Hombár oldaltöredéke, vízszintes és rézsútos sűrű fészüléssel. Világos szürke, felszínén világosbarna réteg.
8. *ábra* 24. Hombár peremtöredéke. Pereme többszörösen profilált, nyakán sűrű csatornák. Világos szürke, érdes felületű.

A kemencében talált cserépanyag alapján a következőket állapíthatjuk meg. A viszonylag sok cserépből csak egy edény volt összeállítható, egy már erősen használt, kopott korsó a tüzelőnyílásból (9. *ábra* 4). Tehát e kemencében nem a benne égetett edények töredékeit találtuk meg, hanem a kemence utólagos betöltéséhez használt cserepeket.² Így került a rostély fölé olyan idegen cserépanyag is, amelyet semmiképpen sem égethettek ki az anyag zömét képező edényekkel egy munkafázisban. Vagyis a fazekaskemencét, felhagyása után a környéken talált selejt anyaggal töltötték be, a célból, hogy a további munkálatok folyamán már elegyengetett talajon tudjanak dolgozni. Az egy kemence betöltésében talált anyag azonban jelentős így is, mert a nagyjából egykorú darabok egymás korhatározásában segítenek, és egészükben jellemzőek az ebben a korban a közvetlen körzetben gyártott, ill. használt kerámiatípusokra vonatkozóan.

Bizonyosan a feltárt, vagy a környező kemencéknek az anyagából kerültek a rostély fölötti betöltésbe az égetésnél deformálódott cserepek (6. *ábra* 5, 6., 9. *ábra* 5). Ebben a fazekaskörzetben gyártják a kettős peremű korsókat (6. *ábra* 1–8), vörösre festett, félgömb alakú edényeket (6. *ábra* 11–12) a félgömb alakú tálakat (6. *ábra* 15–16), a gyűrűs tálakat (7. *ábra* 2., 8. *ábra* 7, 12), a rézsútos peremű tálakat, vízszintesen fekvő fülekkel (6. *ábra* 17–19., 8. *ábra* 6–10) s főképpen a nagy, bőszájú, egyfűlű kancsókat (6. *ábra* 10., 7. *ábra* 6–8., 9. *ábra* 1, 3).

Idegen eredetű, vagyis nem a bemutatott és a közvetlen egykorú kemencékben készült, a töredékes, jellegtelen terra sigillata anyag (6. *ábra* 20., 8. *ábra* 13–14), az ún. pannóniai szürke edények töredékei (6. *ábra* 21., 8. *ábra* 11),

² L. Augusta Raurica DK-i fazekastelepén a X. számú kemence betöltését: Svoboda, R. M., Der Töpferbezirk am Südostrand von Augusta Raurica. HA 2(1971) 5. szám. 17.

8. ábra

a durva kidolgozású edények (6. ábra 22—23) és a törmelékes betöltésben talált háromlábú tálból származó cserép (8. ábra 18). A dörzsöltál (9. ábra 2) készülhetett ugyanebben a fazekasnegyedben.

Sajnos, a leletek között határozottan korhoz köthető darab nincs. A II. század első felére utalnak az anyagba belekerült pannóniai szürke tálak töredékei és a háromlábú tál töredéke. A kettősperemű korsók és vízszintes fogójú nagy tálak párhuzamait az aquincumi polgárvárosi gázgyári fazekastelep II. század első felébe tartozó, korai periódusában találjuk meg.³ A félgömb alakú és a nagy szalagfüles tálak az ugyancsak Hadrianus korában tevékeny aquincumi katonai fazekasnegyed anyagában is feltűnnek (Óbuda, Bécsi út 126—128).⁴ A most bemutatott kemence anyagában jellegzetes a bőszájú, nagy egyfülű kancsó, széles, vörös festett övvel. Ezt a kancsótípust az 1959-ben feltárt kemencétől nem messze K-re elterülő, ún. Gerhát fazekastelepen (1. ábra) készítették.⁵ A Gerhát fazekastelep Hadrianus korától kezdve működött, s egyszerű edényeket még a markomann háború után is gyártottak itt.⁶ A nagy kancsók főleg a II. század közepére és második felére meghatározható leletegyüttesekben fordulnak elő. Ezek szerint a bemutatott cserépanyag összessége a Hadrianus és Antoninusok korában gyártott darabokból áll.

A fentiekben bemutatott kemence nem állott egyedül. A gát számára történő földkitermeléskor Petrovics Jenő további kemencékre utaló nyomokat is látott. A megmaradt és feltárt kemence Brigetio légiós tábora ÉK-i sarkán kívül feküdt, mint említettük, a Gerhát fazekastelep⁷ irányában. Valószínűnek tartjuk, hogy ugyanennek a fazekastelepnak a táborfalhoz legközelebb fekvő kemencescrának egyik kemencéjét tártuk fel.

Az erősen tűzveszélyes fazekastelepeket a katonai- és polgárvárosok falán kívül telepítették, mint ezt Aquincum viszonylatában Póczy Klára már bemutatta,⁸ utalva egyúttal a víz közelségének fontosságára. A fazekastelepnak ezt az elhelyezését megfigyelték Pannóniában Savaria esetében, ahol a fazekasműhelyek a városfalon kívül, a falak közelében húzódtak meg a Perint patak közelében.⁹ A brigetioi táborhoz tartozó legkorábbi fazekasműhely, a kurucdombi,¹⁰ szintén a táborfalon kívül, attól távolabb, a Duna mellett feküdt. A Gerhát fazekastelep, mely szintén a táborváros fazekastelepe volt, ugyancsak közel feküdt a Dunához, a tábortól K-re. Az aquincumi polgárvároshoz tartozó, ún. gázgyári fazekastelep ehhez hasonlóképpen, a város K-i fala és a Duna között helyezkedett el. Mint alább látni fogjuk, ez utóbbi két fazekastelep között még más hasonlóságot is találhatunk.

³ Sz. Póczy K., Acta Arch.Hung. 7(1956) 103—105., 8. ábra 1,4.

⁴ Parragi Gy., Arch. Ért. 98(1971) 75., 20. ábra, 13. ábra 2—6.

⁵ B. Bónis É., FA 21(1970) 75., 9. ábra.

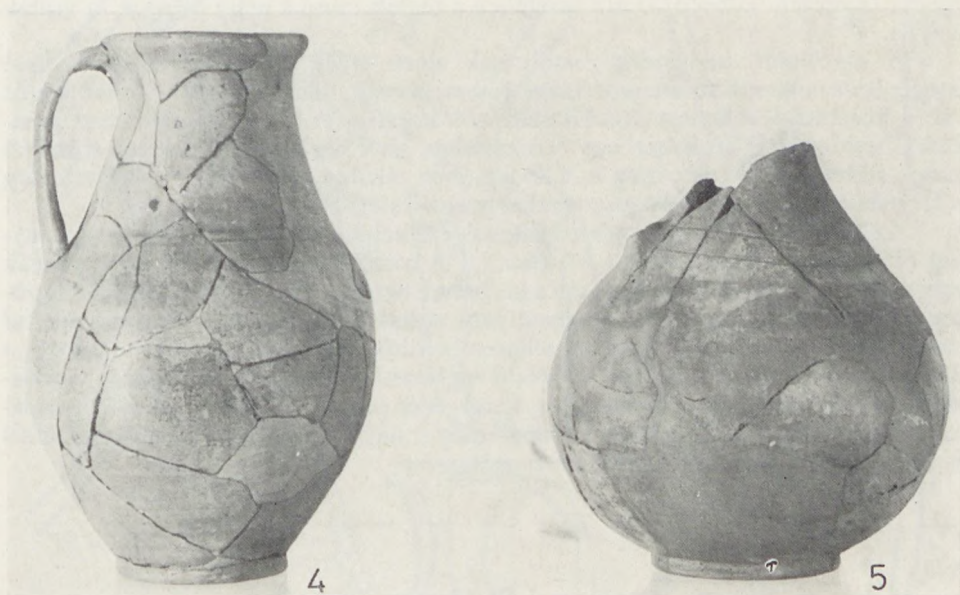
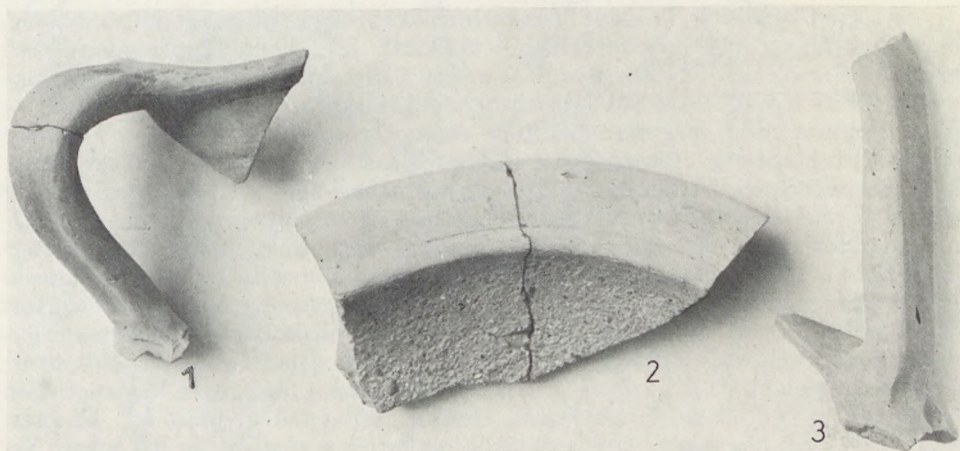
⁶ Sz. Póczy K., i. m. 102., 132.j.

⁷ Barkóczi L., Brigetio. 9.; Sz. Póczy K., i. m. 74—75., 102., 112 sk.; Ua., DissArch 1(1958) 90.

⁸ Ua., Acta Arch.Hung. 7(1956) 75 sk., 92 sk., 111., 176. j.; L. még Petrikovits, H. v., Römisches Militärhandwerk. Archäologische Forschungen der letzten Jahre. Anz. d. phil.-hist. Klasse d. ÖAW 111(1974)7.

⁹ P. Buocz T., Savaria topográfiája. (Szombathely 1968) 10.

¹⁰ Paulovics I., Arch. Ért. 47(1934) 139 sk., 100—101. ábra.; Barkóczi L., AhtH 3(1949) 68.; Sz. Póczy K., Acta Arch.Hung. 11(1959) 156.

9. ábra

Az 1959-ben feltárt és most bemutatott fazekaskemencére a legjellemzőbb az, hogy „előregyártott” vályogtéglából építették fel. A pannóniai edényégető kemencetípusok fejlődési sorában,¹¹ — amely a kétosztatú LT típusú kemencéktől¹² a tömör agyagsövekből kialakított későcsászárkori kemencéig¹³ vezet — ilyen felépítést eddig még nem találtunk. Az agyagos altalajba bevágott kemence természetes kiegészítő építőanyaga a vályogtégla. Vályogtéglák használata edényégető kemencéknél,¹⁴ különösen tégláégető kemencéknél¹⁵ a II. századtól kezdve már előfordul. Ritkábban találkozunk azonban olyan vályogtéglákkal, amelyeknek az oldalát egy-, két, vagy négy oldalon már szárítás előtt félkörívesen kivágják, abból a célból, hogy azokból a felrakás során a rostély lyukait kialakítsák. Ilyen típusú vályogtéglákat Kuzsinszky Bálint az aquincumi polgárvárosi gázgyári fazekastelep I. és III. számú tégláégető kemencéiben talált. Mindkét esetben nagyméretű, négyszögletes tégláégető kemencék rostélyát építették meg az előregyártott vályogtéglákból. A gázgyári fazekastelep I. számú tégláégető kemencéjében (mérete: 7,90×7,35 m),¹⁶ hosszanti oldalain félkörívű nyílásokkal készített 45×29×12 cm nagyságú, vályogtéglákból építették a rostélyt. A III. számú kemence (méretei: 4,05×3,70 m)¹⁷ esetében a téglák mind a négy oldalon ki voltak vágva.

A tégláégető kemencék rostélyának előre kivágott vályogtéglákból való megépítése nemcsak aquincumi (brigetioi) sajátosság, hanem távolabb fekvő legiós tábor körzetéből is ismert. Az Antoninusok korában volt használatban Britanniában Cheshire-ben, Holt-ban egy fazekastelep, ahol tégláégető kemence rostélyát hasonlóképpen építették meg a XX. legióhoz tartozó téglavető.¹⁸ Valószínűleg a II. században általános fazekas-gyakorlattal állunk szemben.

Az 1959-ben feltárt, kisméretű edényégető kemence rostélyja számára viszonylag túl nagyok a vályogtéglák (4. ábra 2). A rostélyhoz felhasznált vályogtéglák egy részét el kellett szabdalni, hogy a kis helyre beférjenek. A rostélyt tartó, függőlegesen álló vályogtéglák — amelyek nem voltak kilyukasztva — ugyancsak túl nagyok ebbe a kis térségbe, szinte teljesen betöltik. Arra kell gondolnunk, hogy a II. század közepén a közelben működő téglavető kemencékhez használt vályogtéglákból építették fel gyorsan a kis, kerek edényégető kemencét. A vályogtéglákat beszerezhették a II. század közepén még működésben levő¹⁹ és tégláégetéssel is foglalkozó kurucdombi fazekastelepről.

¹¹ Mócsy, A., Pannonia. PWRE Suppl. IX. (Stuttgart 1962) 678 sk.

¹² B. Bónis, É., Die spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest. AH 47. (Bp. 1969) 212.

¹³ Soproni, S., Spätrömische Töpferöfen am pannonischen Limes. RCRF Acta 10(1958) 28 sk., 2—3 ábra.; L. még: Roman Britain in 1959. JRS 50(1960) 218—220., 21. ábra: Cantley Doncaster, 33. kemence (J. R. Lidster nyomán).

¹⁴ Kuzsinszky B., BpR 11(1932) 49. 9. sz. kemence, 59., 40. ábra 7. sz. kemence, 63., 43. ábra 21. sz. kemence. A brigetioi kurucdombi fazekastelepen fényképezett Paulovics István hasonlót: MNM Adattár 4868—4870. R. sz. lemez

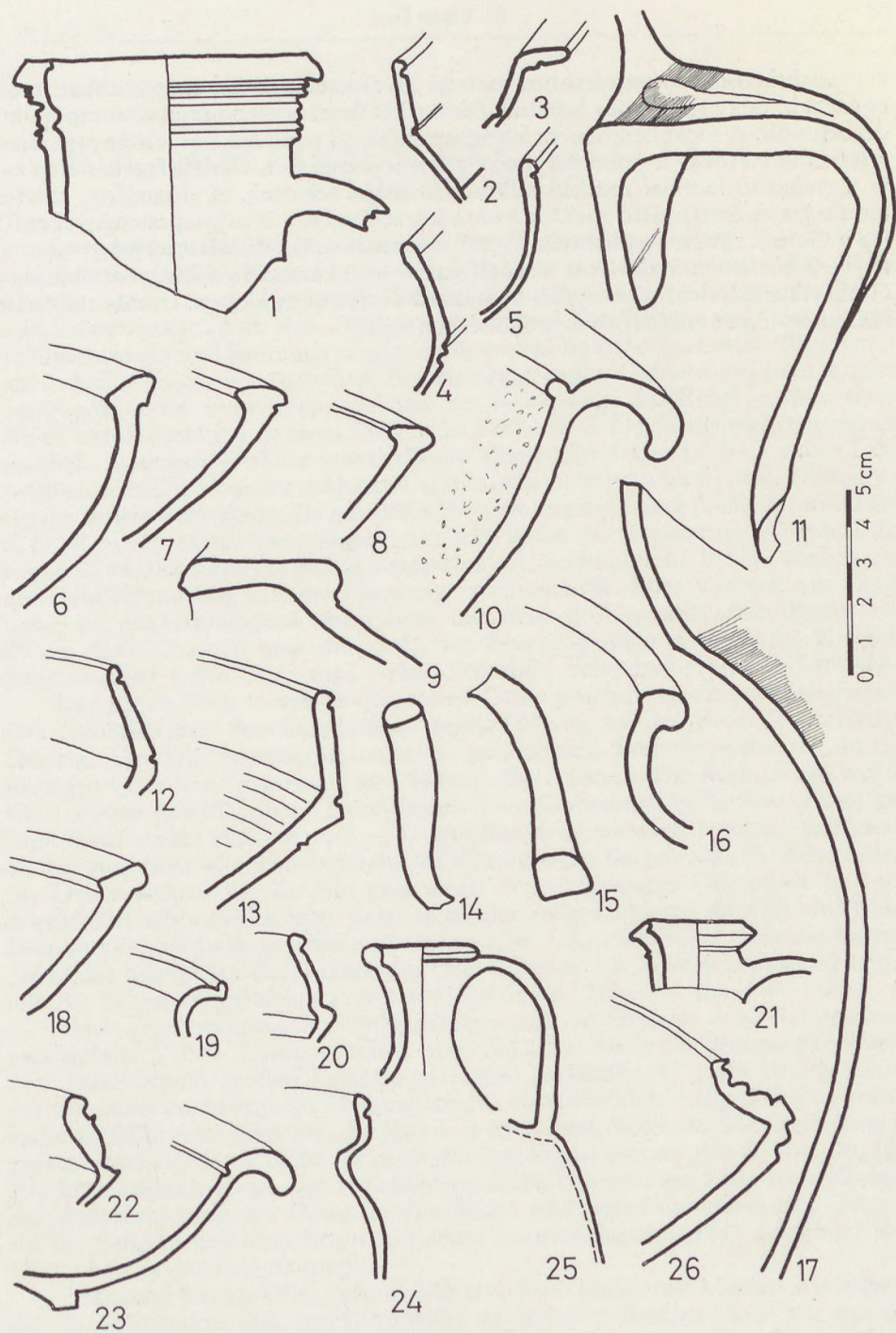
¹⁵ Parragi Gy., i. m. 63.

¹⁶ Kuzsinszky B., i. m. 27—28., 6. ábra.

¹⁷ Uo. 38—39., 20—21. ábra

¹⁸ Thompson, F. H., Roman Cheshire. (Chester 1965) 53, 57—58., 13. ábra., 33—34. t.

¹⁹ Radnóti, A., Eine ovale Bronzeplatte aus Regensburg. BVBl 30(1965) 221.

10. ábra

A brigetioi katonavároshoz tartozó fazekastelepek ismertetői abban megegyeznek, hogy Hadrianus korában mind a két fazekastelep párhuzamosan működésben volt. A most bemutatott kemence felépítési technikája és leletanyaga ismeretében felmerül az a gondolat, hogy a kurucdombi és a Gerhát fazekastelep egy és ugyanazon katonai műhely különböző részei lehettek. A díszedény, mécses, terrakotta és téglagyártó szektor volt a kurucdombi, a közönséges edényeket főleg a Gerhát részben gyártották. A sok évtizedes működés alatt természetesen az egyik, a korábban kiaknázott részt (Kurucdomb) hamarabb felhagyhatták, míg a Gerhát fazekastelepi rész tovább terjeszkedett térben és időben. Utóbbi még a III. század első két évtizedében is működésben volt.²⁰

²⁰ Sz. Pócz y K., DissArch 1(1958) 90.

DIE TÖPFEREIEN DER MILITÄRSTADT VON BRIGETIO

Im Laufe der Materialpublikationen von Töpfereien, feigelegt in den *canabae* von Brigetio (Szöny, Kom. Komárom), legen wir nun einen merkwürdig gebauten Ofen vor. Dieser Töpferofen kam 1959 bei Rettungsgrabungen im Gebiet von Szöny zutage (Auf *Abb. 1* mit x bezeichnet).¹ Die W-Seite des Ofens wurde anlässlich zu einem Dammbau nötiger Erdgewinnungsarbeiten bereits abgeschnitten (*Abb. 2* oben). Am östlichen Teil des freigelegten Gebietes, in einer Entfernung von 86 cm vom Ofen, erschien ein Kieselweg, durch den erschlossenen Block in NS-Richtung in einer Breite von 2 m laufend. Der Kieselweg diente mutmaßlich zu einem Verkehr innerhalb des Töpfereibezirkes. In der Schuttschicht westlich vom Ofen wurden mehrere Gefäßbruchstücke gefunden (*Abb. 8:13—24*). An der S-Seite befand sich die gewölbte Heizöffnung des Ofens (*Abb. 3:1* und *Abb. 5:1*), oben mit einem Lehmziegel gesichert, unten mit gebrannten Ziegeln befestigt und anschließend sorgfältig ausgeschmiert. Breite: 46 cm. 115 cm südlich von der Heizöffnung bog sich der Feuerungsraum nach W. Dies war nur um 22 cm tiefer als die Grundebene des Ofens, mit einer durchschnittlichen Breite von 84 cm (*Abb. 2* oben und *Abb. 5:1*). Im Feuerungsraum wurden ein Krug in Bruchstücken (*Abb. 9:4*) und einige Scherben gefunden (*Abb. 8:7—9, 11*).

Der runde Ofen wurde in den rohen Lehm geschnitten und ausgeschmiert. Der Durchmesser des Ofenbodens mißt 120 cm, an der Brenndecke (Rost) 136 cm. Der Durchmesser des erhalten gebliebenen Brennkuppelrestes, an der heutigen Oberfläche gemessen, ist 144 cm (*Abb. 2* unten). Die Brenndecke wurde aus schwach geschlämmten Lehmziegeln von Normalmaß (47×30×12 cm) gebaut. Eine—oder evtl. mehrere—Längsseiten der Lehmziegel wurden halbkreisförmig ausgeschnitten, um dadurch die Öffnungen der Brenndecke zu bilden (*Abb. 2*). Die zwischen den Ziegeln gelassenen dreieckförmigen Öffnungen und die erwähnten halbkreisförmigen Ausschnitte der Ziegel bildeten die Öffnungen der Brenndecke, die stark geschmiert wurde (*Abb. 3:2; Abb. 4:1*). Über die Brenndecke, im gewölbten Brennraum des Ofens, haben wir zahlreiche, mit Erde gemischte Scherben gefunden (*Abb. 6:1—24; Abb. 7:1—8; Abb. 9:1—3, 5*).

Nach der Abtragung der Brenndecke wurde die Struktur des Feuerungsraumes sichtbar (*Abb. 2*, unten rechts; *Abb. 5:1—2*). Auch die Brenndecke wurde von Lehmziegeln großen Formats getragen. Ausmaße: 47×30×10 cm. Unter der Brenndecke kamen im Heizungsraum ausschließlich hellgelbe und rotbeimale Gefäßbruchstücke vor, die aber erst nach dem Auflassen des Ofens hierher geraten durften, da sie nicht sekundär durchgebrannt waren (*Abb. 8:1—6, 10, 12*). Am Boden des Ofens lag eine Holzkohlenschicht. Die lehmige Erde ist außerhalb der Ausschmierung des Ofens an den Seiten und unten dunkelbraun gebrannt. An der Seite ist kein Rauchrohr zu finden, wahrscheinlich verließ der Rauch den Ofen oben an der Brennkuppel.

Aufgrund des im Ofen gefundenen Bruchstückmaterials können wir folgendes feststellen. Aus den verhältnismäßig zahlreichen Bruchstücken war nur ein Gefäß zusammenzustellen, usw. ein schon stark gebrauchter, abgenützter Krug

aus der Heizöffnung (*Abb. 9:4*). Im Ofen haben wir also nicht Bruchstücke der daselbst gebrannten Gefäße gefunden, sondern Scherben, welche zu einer nachträglichen Verfüllung des Ofens gebraucht wurden.² So kam über die Brenndecke auch ein solches Bruchstückmaterial fremden Ursprungs, das keineswegs in derselben Arbeitsphase ausgebrannt sein konnte, wie die, den Großteil des Materials bildenden Gefäße. Dies bedeutet aber, daß der Töpferofen nach seiner Auffassung mit dem in der Umgebung gefundenen Ausschußmaterial verfüllt war, damit man im Laufe der weiteren Arbeiten schon auf einem nivellierten Boden arbeiten konnte.

Sicherlich aus den Produkten des freigelegten Töpferofens, bzw. aus jenen der Umgebung, kamen die Fehlbrände in die Verfüllung über die Brenndecke (*Abb. 6:5—6 und Abb. 9:5*). In dieser Töpferei wurden die doppelrandigen Krüge (*Abb. 6:1—8*), die halbkugelförmigen, rotgemalten Gefäße (*Abb. 6:11—12*), die halbkugelförmigen Schüsseln (*Abb. 7:15—16*), die Ringschüsseln (*Abb. 7:2; Abb. 8:7, 12*), die großen Schüsseln mit schrägem Rande und horizontalen Henkeln (*Abb. 6:17—19*), und hauptsächlich die großen, weitmündigen Henkelkannen (*Abb. 6:10; Abb. 7:6—8; Abb. 9:1, 3*) gefertigt.

Fremden Ursprungs, d. h. nicht in dem vorgelegten, bzw. in den gleichzeitigen Töpferöfen hergestellt ist das fragmentarisch erhalten gebliebene, nicht charakteristische Terra Sigillata-Material (*Abb. 6:20; Abb. 8:13—14*), Bruchstücke des sog. grauen pannonischen Gefäße (*Abb. 6:21; Abb. 8:11*), ein grob ausgeführtes Gefäß (*Abb. 6:22—23*) und ein in der Verfüllung gefundenes Bruchstück von einem Dreifußgefäß (*Abb. 8:18*). Die Reibschüssel (*Abb. 9:2*) dürfte in demselben Töpfereibezirk gefertigt worden sein.

Leider sind unter den Funden keine Stücke zu finden, die eindeutig zu einer bestimmten Periode zu binden sind. Auf die erste Hälfte des 2. Jhs. weisen die Bruchstücke der grauen pannonischen Schüsseln hin, die unter dem Material gemischt aufgefunden waren, weiters das Fragment des Dreifußgefäßes. Parallele zu den Doppelrandkrügen und den großen Schüsseln mit horizontalen Henkeln sind in der Frühperiode des Töpfereibezirkes der Zivilstadt Aquincum (Gasfabrik), zur ersten Hälfte des 2. Jhs. gehörend, zu finden.³ Die halbkugelförmigen Schüsseln und jene mit großen Bandhenkeln kommen auch im Töpfereibezirk der Militärstadt von Aquincum vor, welcher gleichfalls in der Zeit des Hadrianus tätig war (Óbuda-Bécsi-út 126—128).⁴ Im Material des hier vorgelegten Ofens ist die Henkelkanne mit weitem Mund und breitem, rotgemaltem Gürtel charakteristisch. Dieser Kannentyp wurde in dem sog. Gerhát-Töpfereibezirk, in östlicher Richtung vom in Jahre 1959 freigelegten Töpferofen hergestellt.⁵ Die Gerhát-Töpferei war von der hadrianischen Zeit an in Betrieb; einfache Gefäße wurden auch noch nach den Markomannenkriegen hier gefertigt.⁶ Die großen Kannen kommen hauptsächlich in Fundkomplexen vor, die auf die Mitte, bzw. zweite Hälfte des 2. Jhs. zu setzen sind. Dementsprechend besteht das Ganze des vorgelegten Keramikmaterials aus Stücken, hergestellt in der hadrianischen und antoninischen Zeit. Der Ofen lag außerhalb der NO-Ecke des Legionslagers von Brigetio, wie schon erwähnt, in der Richtung der Gerhát-Töpferei.⁷ Wir halten es für wahrscheinlich, daß wir hier einen Ofen desselben Töpfereibezirkes freigelegt haben, der zur Lagermauer nächstgelegenen Ofenreihe gehörte.

Die stark feuergefährlichen Töpfereien wurden außerhalb der Militär- und Zivilstädte angesiedelt, wie es schon für Aquincum Klára Póczy bewiesen hat,⁸

gleichzeitig auf die Wichtigkeit der Wassernähe anweisend. Eine ähnliche Lage der Töpfereien wurde in Pannonien auch im Falle von Savaria beobachtet, wo die Töpferwerkstätten außerhalb der Stadtmauern, in der Nähe derselben, unweit vom Bach Perint hinzogen.⁹ Die früheste, zum Lager von Brigetio gehörende Töpferei, jene vom Kurucdomb,¹⁰ lag gleichfalls außerhalb der Lagermauer, in einer gewissen Entfernung, am Donauufer. Die Gerhát-Töpferei, gleichfalls zur Lagerstadt gehörend, lag auch unweit von der Donau, östlich vom Lager. Die zur Zivilstadt Aquincum gehörende, sog. Gasfabrik-Töpferei lag ähnlicherweise zwischen der Ostmauer der Stadt und der Donau. Wie es in den folgenden zu sehen ist, können wir zwischen den letzteren zwei Töpfereibezirken noch weitere Ähnlichkeiten entdecken.

Für den 1959 freigelegten und jetzt publizierten Töpferofen ist es am meisten bezeichnend, daß er aus „präfabrizierten“ Lehmziegeln gebaut worden ist. In der Entwicklungsreihe der pannonischen Töpferöfen¹¹ — von den doppelt geteilten Öfen LT-Typs¹² bis zu den spätkaiserzeitlichen, aus Volltonröhren gebildeten¹³ — ist ein ähnlicher Aufbau noch nicht vorgekommen. Ein natürliches Ergänzungsmaterial des in den lehmigen Boden gegrabenen Töpferofens ist der Lehmziegel. Die Verwendung von Lehmziegeln bei Töpferöfen,¹⁴ besonders bei Ziegelöfen,¹⁵ kommt vom 2. Jh. an schon vor. Seltener begegnen wir jedoch solchen Lehmziegeln, deren Seiten auf einer, bzw. zwei oder vier Seiten schon vor dem Trocknen halbkreisförmig ausgeschnitten waren, um daraus beim Bau die Öffnungen der Brenndecke bilden zu können. Derartige Lehmziegel wurden von Kuzsinszky in den Ziegelöfen I und III der Töpferei der Zivilstadt Aquincum-Gázgyár gefunden.^{16,17}

Der Bau von Brenndecken der Ziegelbrennöfen aus vorher ausgeschnittenen Lehmziegeln ist keine Spezialität von Aquincum, bzw. Brigetio, sondern ist auch aus dem Bereich entfernter liegender Legionslager bekannt. In Holt, Britannien, gibt es eine Töpferei aus der antoninischen Zeit, wo die Brenndecke eines Ziegelofens von den, zur Legion XX gehörenden Ziegelbrennern ähnlicherweise gebaut worden ist.¹⁸ Wir begegnen hier wahrscheinlich einer im 2. Jh. allgemeinen Übung der Töpfer.

Im Falle des hier vorgelegten Ofens müssen wir daran denken, daß der kleine, runde Töpferofen um die Mitte des 2. Jhs. aus Lehmziegeln, zu den nahen Ziegelbrennöfen verwendet, in der Eile gebaut worden war. Die Lehmziegel durften von der Kurucdomb-Töpferei,¹⁹ wo auch Ziegel gebrannt wurden, beschaffen worden sein, welche noch um die Mitte des 2. Jhs. tätig war.

Laut einstimmiger Meinung der Veröffentlicher der zur Militärstadt Brigetio gehörenden Töpfereien waren beide Töpfereibezirke in der hadrianischen Zeit parallel in Betrieb. Mit der Bautechnik und dem Fundmaterial des hier vorgelegten Brennofens verbunden taucht der Gedanke auf, daß die Gerhát-Töpferei und jene am Kurucdomb zu demselben Töpfereibetrieb der Militärstadt gehören durften. Auf dem Kurucdomb wurde das feine Tafelgeschirr, weiters Lampen, Terrakotten, aber auch Ziegel verfertigt, das Gebrauchsgeschirr hauptsächlich in der Sektion Gerhát. Während ihrer Tätigkeit von mehreren Jahrzehnten dürfte der eine, früher ausgenützte Teil (Kurucdomb) die Tätigkeit auch früher eingestellt haben, während die Sektion Gerhát-Töpferei sich in Raum und Zeit weiter verbreitet hatte; letztere war noch in den ersten zwei Jahrzehnten des 3. Jhs. tätig.²⁰

AQUINCUMI EKELELETEK

R. PETŐ MÁRIA

A római kori munkaeszközök kutatása napjainkban öröndetes módon fellendült, több olyan jellegű kiadvány jelent meg, melyek módszertani szempontból komoly segítséget nyújtanak a különböző múzeumi gyűjtemények vaseszköz-anyagának feldolgozásához. A közelmúltban látott napvilágot Balassa Iván könyve a magyarországi ekékről,¹ mely feldolgozás módszerében és formájában is követtendő példát jelent a témával foglalkozó kutatók számára. Ugyanakkor a benne szereplő leletanyag számszerű nagysága és tipológiai, valamint fejlődéstörténeti rendszere lehetővé teszi más leletek meghatározását is.

A továbbiakban az aquincumi gyűjteményben levő ekeleleteket adjuk közre Balassa Iván rendszerezése alapján.

A Budapesti Történeti Múzeum gyűjteménytárában óbudai lelőhellyel 3 db szántóvas szerepel, ezek közül csak az itt 2. számmal jelölt darabot publikálták, a másik kettő ezideig közöletlen. Mindhárom ekevas közös jellemző vonása, hogy a legáltalánosabb római kori típust képviseli. Szimmetrikusak, túrókéhez tartoztak, annak egy-egy változatát jelentik.

1.) Ltsz.: 50117. — Szimmetrikus, kisméretű, lapát alakú ekevas (1. ábra a—b), töredékes állapotban. H.: 22 cm, köpű átm.: 7,2 cm. — A köpű nyílt, hajlított, visszakalapált, töredékes. *Lelőhelye*: Aquincum.

A leltárkönyvben közelebbi helymeghatározást nem találunk. Kuzsinszky Bálint két világháború közötti ásatásaiból származik, s mivel a tárgyat 1949-ben újra leltározták, lelőköörülményeit ma már megállapítani nem tudjuk. Formája szerint a lapát alakú ekevasak közé tartozik,² mint a legtöbb hazai római kori ekevasunk is.

2.) Ltsz.: 53779. — Nyeles ekevas (2. ábra a—b). H.: 67,1 cm, ekefej h.: 21 cm, a nyél keresztmetszete négyzet alakú, mérete 2,4=2,4 cm. Szántóvasa szimmetrikus. Jó megtartású darab. *Lelőhelye*: Óbuda, közelebbi meghatározás nélkül.

A tárgyat elsőnek Schauschek János publikálta,³ szántóvasnak határozva meg. A kölni ekemodell alapján el is végezte a tárgy rekonstrukcióját, bár az aquincumi

¹ Balassa I., *Az eke és a szántás története Magyarországon*. (Bp. 1973)

² Uo. 103—110.

³ Schauschek J., *Arch. Ért.* 76(1949) 59—61.

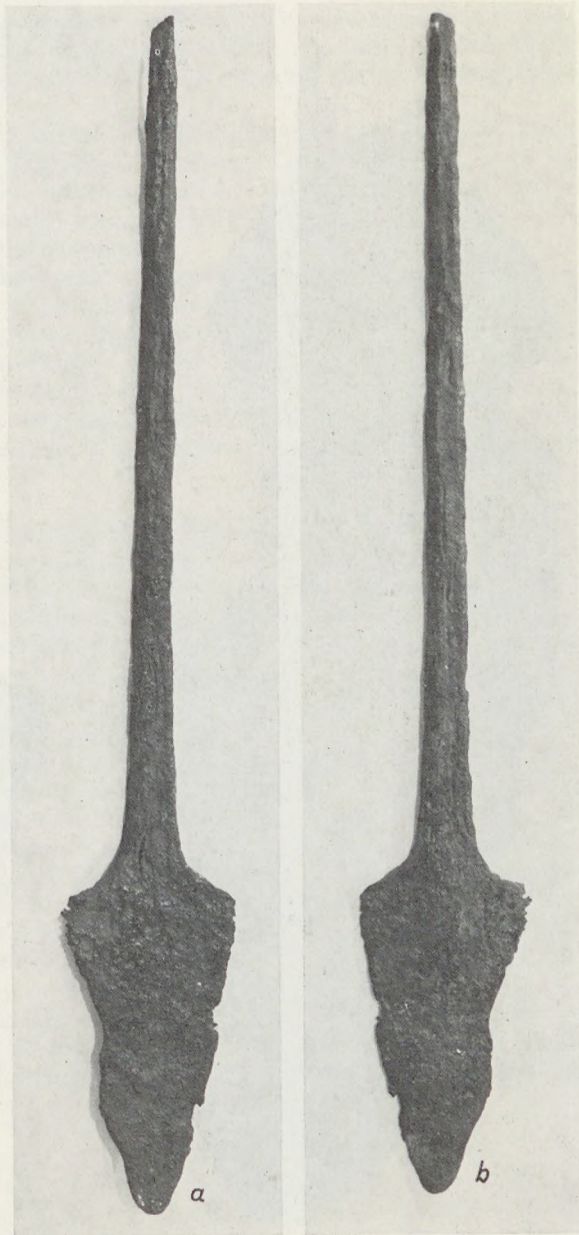
1. ábra

ekevas néhány lényegtelen jegyében némiképp eltér az általa használt analógiától. Ez a tárgy is Kuzsinszky Bálint Aquincum polgárvárosi ásatásaiból származik, Schauschek János szóbeli, szíves közlése szerint a múzeum épülete mellett végzett földmunkák során került elő.

Balassa Iván idézett munkájában⁴ szintén foglalkozik a darabbal, nyeles ekevasnak nevezi, ellentétben a régebbi irodalommal, ahol ezeket a vasakat általában csoroszlyának határozták meg. Balassa Iván a Schauschek-féle rekonstrukciót lényegében elfogadja.

Az ekevas nagy mérete (60 cm feletti) szokatlan, mindenképpen archaikus típust képvisel. Balassa Iván a római korra való kelteezést elfogadhatónak tartja, de véleménye szerint a budai oldalon előforduló vaskori kultúrák valamelyikéhez is lehet kötni. Ez utóbbi feltételezés kevésbé valószínűsíthető, amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy a darab az Aquincumi Múzeum épülete közelében került elő, ahonnan eddig vaskori leletről nincs tudomásunk.

⁴ Balassa I., i. m. 75.

2. ábra

3. ábra

Szilágyi János Aquincum könyvében⁵ említ egy ekevasat, amelyet a polgár-város déli kapuja melletti vendéglő feltárásánál találtak, de ennek leltári számát nem közli, ezért kizárásos alapon csak fentebb tárgyalt két ekevas valamelyikére vonatkozhat megjegyzése.

3.) Ltsz.: 55.2.273. Ekevas (3. ábra a—b). H.: 22,3 cm, sz.: 9,5 cm, köpű átm.: 3 cm, köpű jelenlegi h.: 5 cm. Töredékes. *Lelőhelye*: Óbuda, Majláth u. 16 sz. előtt. (Ma a Szentendrei út Miklós utcához közel eső szakasza, az egykori legiós tábor területe.) 1938-ban, leletmentés során került elő, több adat a lelőköörülményekre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre.

Balassa Iván dárda alakú ekevasnak nevezi ezt a típust,⁶ az általa publikált darabok közül egy fenékpusztai lelőhelyű ekevas a legközelebbi analógiája. Megállapítja, hogy a dárda alakú ekevasak között a délebbre előkerült daraboknál a köpű hosszabb, az északiaknál rövidebb. A tárgy töredékes volta ellenére megállapítható, hogy a rövid köpűjű ekék csoportjába tartozik. Balassa Iván megjegyzi, hogy az ilyen típusú ekevasak inkább az illírek lakta területen fordulnak elő, de kijelenti, hogy a munkaeszközök etnikumhoz kötése mindig nagy nehézséget jelent.

Fenti darabok kis számából általánosabb következtetés az aquincumi szántás-technika fejlettségére nehezen vonható le. Mégis e néhány vaseszköz és egyéb más adatok segítségével megkockáztatunk néhány megállapítást, melyet remélhetőleg az újabban nagyobb mértékben megindult óbudai feltárások eredményei igazolni fognak. Aquincum körzetéből, a polgár- és katonavárosból egyaránt, de még a környező villatelepüléseket is ide számítva, igen kis számú munkaeszköz, egyáltalán kis számú vastárgy került elő. A vas a római korban is megbecsült nyersanyag volt, ezért a tönkrement munkaeszközökből új, még valamilyen más célra használható eszközt kovácsoltak, ahogy erre a magyar népi gyakorlatból is igen sok példát idézhetnénk. Kevés a leletünk Aquincum történelmének sajátos alakulása miatt is. Hiszen nemcsak az elhasználódás miatt semmisültek meg az eszközök, hanem a későrómai korszak harcai, majd a tartomány átadása, az azt követő népvándorlás időszaka miatt alig maradt ránk római munkaeszköz fővárosunk területéről. Néhány eszközfajta vizsgálata, így a balta nélküli metszőkések,⁷ az egyszerű sarlóformák⁸ megléte, valamint az aszimmetrikus ekevasak, ekehúzó-láncok, csoroszlyák hiánya, az előbbieken tárgyalt három ekevas archaikus formája, mind arra mutatnak, hogy a politikai és társadalmi viszonyok következtében, Aquincum térségének mezőgazdasága a termelés technológiáját tekintve elmaradottabb a tartomány más részeihez, elsősorban a Balaton vidékéhez viszonyítva. Aquincum körzetében feltehetőleg erősen továbbéltek az eraviscus-kelta

⁵ Szilágyi J., Aquincum. (Bp. 1956) 52.

⁶ Balassa I., i. m. 99.

⁷ A szőlőtermesztésre vonatkozó anyag összefoglalva: Patay Á., A szőlő termesztéstörténete hazánk területén a legrégebb kortól a IX. század végéig. (Bp. 1965) doktori értekezés, kézirat.

⁸ Pető M., Ethn. 84(1973)301—307

hagyományok, majd ehhez járult a veterán középirtokok kialakulása, mely utóbbi gazdasági forma sem kívánta meg a fejlettebb technológia alkalmazását. Ezt az óvatosan felvázolt technikátörténeti képet, természetesen erősen körvonalazhatná és pontosabbá tehetné a környékbeli gazdasági villák feltárása, ugyanis bőségesebb leletanyag alapján a kutatásnak módjában lenne a tartomány területén belül a helyi jellegzetességek erőteljesebb, megbízhatóbb bemutatása is.

PLOUGH FINDS FROM AQUINCUM

In the collection of the Aquincum Museum there occur three plough-shares, of which two ones are published first here according the classification of Iván Balassa:

1 spade-shaped, 1 tanged and 1 spear-shaped share. These three pieces belong all to the type of symmetrical ards, general in the Roman age.

The analysis of above objects, when comparing it with the evidence of other find material, point to the fact that the technology of agricultural production was in the area of Aquincum on a less developed level than in other parts of the province. This fact as well as the scarcity of find material may be explained by the specific historical and political situation of Aquincum.

HONFOGLALÁS KORI KERÁMIÁNK KELETI KAPCSOLATAI

MESTERHÁZY KÁROLY

A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának vizsgálata során számos alkalommal felvetődött a IX. századi vagy korábbi előzmények kérdése. Honfoglalás kori emlékeink keleti párhuzamait elsőként Pósta Béla igyekezett felderíteni,¹ majd Fettich Nándor kísérelte meg újabb adatok bevonásával történetileg is értelmezni X. századi leleteink oroszföldi kapcsolatait.² Az ő ösztönzésére írták meg könyvüket A. Zakharov és V. Arendt orosz kutatók, akik az 1900-ban Verhnye Szaltovoban részben feltárt temetőt a IX. századi magyarság hagyatékának határozták meg.³ A szaltovói leletek és a honfoglalás kori emlékek kapcsolata, egyáltalán a szaltovo-majaki kultúra népeinek kérdése sokáig vitatott volt.⁴ Ma már

¹ Pósta B., Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. (Bp.—Leipzig 1905)

² Fettich N., Sz 67(1933) 373—374.; *Ua.*, Arch. Ért. 45(1931) 60, 69.; *Ua.*, A honfoglalás magyarság fémművészete. AH 21. (Bp. 1937) 45—49.

³ Zakharov, A. A. — Arendt, V. V., Studia Levedica. AH 16. (Bp. 1935) 43, 72.

⁴ Fettich N. nyomán, aki számos szaltovói emléket magyarnak tartott, elfogadták a szaltovói kultúra és a magyarság szoros kapcsolatát: Deér J., A honfoglaló magyarság. A magyarság őstörténete. (Bp. 1943) 147.; Czeglédy K., MNy 41(1945) 54.; Vernadsky, G., Ancient Russia. (New Haven 1946) 239—240.; Molnár E. pedig a vorobjevói tartotta magyarnak: Problemü etnogeneza i drevnej isztorii vengerszkoy naroda. StuHi 13. (Bp. 1955) 117.; Az orosz kutatók közül ezen a véleményen volt Sramko, B. A., Drevnoszti szeverzskogo Donca. (Harkov 1962) 288.; László Gy. egyetemi előadásaiban hívta fel a figyelmet e nézet tarthatatlanságára. M. I. Artamonov már 1935-ben kifejtette nézeteit a szaltovói kultúráról: A. Zakharov und W. Arendt, Studia Levedica. (ism.) PIDO 1935:9—10. 243—246.; Alán eredetűnek tartotta a szaltovói kultúrát Szpicin, A. A., Isztoriko-archeologicseskije raziszkaniya I. Iszkannüje obitateli Dona i Donca. Zsurnal Miniszersztva narodnogo proszvescsenija 19(1909) január. 72.; Idézi Ljapuskín, I. I., Pamjatniki szaltovo-majackoj kulturü v baszszejne r. Dona. MIA 62. (Moszkva 1958) 86, 88.; A magyar irodalomban azonban az alán származtatás újabb elképzelése hatott csak: Merpert, N. Ja., O geneziszse szaltovszkoj kulturü. KSzIIMK 36(1951) 14—30.; Erdélyi I., Arch. Ért. 87(1960) 169.; Perényi J., StuSl 2(1956) 1—29.; *Ua.*, A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt. Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. (Bp. 1956) 3. A szaltovói kultúra eredetének kérdésében a ma általánosan elfogadott nézetet M. I. Artamonov fogalmazta meg: Isztorija Hazar. (Leningrad 1962) 312—313, 344., mely szerint a szaltovói kultúra az elterjedési területén élt alán és bolgár—török népekhez köthető. Artamonov kutatásaihoz kapcsolódik Ljapuskín, I. I., i. m. 137—138. és Pletneva, Sz. A. munkássága: Ot kocsevüj k gorodom. MIA 142. (Moszkva 1967) 4—8., magyar részről pedig Febér G., StuSl 5(1959) 293—300.; Bartha A., A IX—X. századi magyar társadalom. (Bp. 1968) 23—25, 125, 145.

biztosan állíthatjuk, hogy a IX. századi magyarság e kultúrájának csak néhány elemét vette át.⁵ Másrészt néhány, korábban szaltovói eredetűnek vélt kapcsolatról kiderült, hogy nincs köze a szaltovói kultúrához,⁶ vagy a szaltovói kultúrán kívül máshol is előforduló jelenségről van szó.⁷

Honfoglalás kori emlékeink keleti elemeit vizsgálva a kutatókat újabban a kabarok hagyatékának meghatározása is foglalkoztatja. Ez a kérdés részben összefonódik a szaltovói kapcsolatok kutatásával,⁸ részben pedig önállóan jelentkezik régészeti és történeti irodalmunkban.⁹ A szaltovói kultúra és a kabar emlékek összekapcsolásának az a felismerés az alapja, hogy a szaltovói kultúra a Kazár Kaganátus népeinek,¹⁰ így a kabaroknak is anyagi műveltsége. A kabarok magyarországi régészeti hagyatékát Györffy György a Felső-Tisza-vidéki klasszikus honfoglalás kori leleteinkben vélte felismerni.¹¹ Régészeink közül — Györffy nyomán — elsőként Dienes István kapcsolta a Szabolcs megyei X. századi magyar anyagot a kabarokhoz.¹² A kabarság népi összetevőivel újabban¹³ Györffy György és Czeglédy Károly foglalkozott. Ezek közül a horezmi kálizok jelentőségét kell kiemelnünk, akik a kora Árpád-kori Magyarország gazdasági életében és hadszervezetében jelentős szerepet játszottak.¹⁴ Györffy Gy. szerint a kabarok részét képező kálizok a honfoglaláskor kerültek Magyarországra.¹⁵ Czeglédy K. viszont arra figyelmeztet, hogy az eredetileg iráni nyelvet beszélő kálizok török nyelvű népek (besenyők, kúnok) között is megtelepedtek, és velük együtt, későbbi időben is kerülhettek hozzánk töredékeik.¹⁶ A kazár—kabar—káliz politikai viszonyok és a szaltovói kultúrájának, mint a Kazár Kaganátus népei anyagi műveltségének összekapcsolása vezette Kiss Attilát és Dienes Istvánt arra a következtetésre, hogy honfoglalás kori kerámiánk egy ritka típusának előzményeit a szaltovói kultúrán belül keresse.¹⁷

⁵ Pl. cserépüstök: *Febér G.*, i. m. 297—300.; *Méri I.*, Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RF II:12a (Bp. 1964) 54., 18. j. — településszerkezet és gazdasági épületek: uo.

⁶ A honfoglaló magyarság fémművességét nem lehet levezetni a szaltovói kultúrából, ahogy *Fettich N.* vélte: Sz 67(1933) 371—374.; *Bartha A.*, i. m. 23—25.

⁷ A szaltovói kultúra emlékei, elsősorban a veretes övek, a szaltovói kultúra elterjedési területének északi peremén élő szláv népeknél, volgai bolgároknál, sőt az északabbra lakó finn-ugor népeknél is előfordulnak. 1974-ben az Ukrán Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében tanulmányozhattam D. T. Berezovec ezideig közöletlen szaltovói ásatási anyagát. Az egyik katakombából (1961. évi ásatás, 13. katakomba) három db ugyanolyan bronz fűrés alakú függő került elő, amelyeket Dienes I. mutat be Szakonyból és J. A. Halikova Tankejevából. *Dienes I.*, A honfoglaló magyarok. Hereditas. (Bp. 1972) 48. (a továbbiakban: Hereditas); *Halikova, J. A.*, HME 1(1973) 7. ábra.

⁸ *Dienes I.*, Hereditas. 82.; *Kiss A.*, MFMÉ 1969:2. 177.

⁹ *Györffy Gy.*, Tanulmányok a magyar állam eredetéről. (Bp. 1959) 119—126.

¹⁰ *Artamonov, M. I.*, Iszt. Hazar. 313—316.; *Pletneva, Sz. A.*, i. m. 8.

¹¹ *Györffy Gy.*, i. m. 122.

¹² *Dienes I.*, Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története. (Kisvárdai 1961) 103, 132—137.

¹³ A kabar—káliz kapcsolatokat már *Pauler Gy.*, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. (Bp. 1899) 166. és *Nagy G.*, Ethn. 22(1911) 220—222. is felvetette.

¹⁴ *Györffy Gy.*, i. m. 51—52.

¹⁵ Uo. 51.

¹⁶ *Czeglédy K.*, Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. NyÉ 70. (Bp. 1970) 257—259.

¹⁷ *Dienes I.*, Hereditas. 82.; *Kiss A.*, i. h.

1. ábra

Honfoglalás kori régészeti emlékeink sorában ez ideig majdnem kizárólag a fémművességre irányult a kutatók figyelme, a kerámia kutatása érdeklődési körükön kívül maradt. Ennek okát leginkább abban látjuk, hogy X—XI. századi temetőinkben viszonylag kevés a kerámia. A temetők nagyobb részében egyáltalán nincs. Az újabb nagy és hiteles feltárások közöletlenek, a korábbi közleményekből pedig csak a díszes fémtárgyakat tették közzé (Kenézlő, Karos stb.).¹⁸ Másrészt közzététel esetében sem foglalkoztak a kerámiával. A következőkben néhány olyan kerámiatípussal foglalkozunk, amelyek a Kárpát-medencében kizárólag a honfoglaló magyarságra jellemzők. A köztük levő összekötő kapocs néhány alaki sajátosság, s ezért jogosult, hogy együtt tárgyaljuk őket.

Vízszintes bordákkal tagolt hengeres nyakú edények¹⁹

1906-ban Hajdúsámsonban, a Majorsági földön egy kis sírszámú temetőt bolygattak meg szőlő alá való forgatáskor. Ez alkalommal kengyelek, zabla, nyílcsúcsok és más leletek mellett egy különös formájú cserépedény is előkerült

¹⁸ Fettich N., Arch. Ért. 45(1931) 78—102.; Ua., A honfoglaló magyarság ... 134., CXVII. t.

¹⁹ Kiss A., i. h.

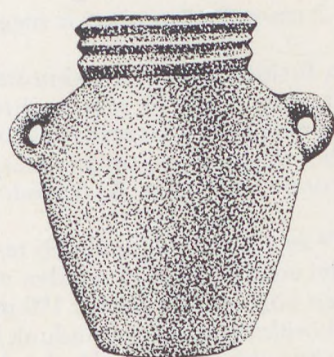

2. ábra

(1. ábra). Zoltai L. a leleteket a következő évben közzé is tette, s jó érzékkel, az összes lelet közül csupán a különleges edényről, ceruzarajzos ábrát is közölt.²⁰ A 3 cm-es rajzocskáról azonban, bár ez volt a legkiemelkedőbb tárgy, a szaktudomány elfeledkezett, s amikor már párhuzamait kezdték publikálni, a legkorábbi darabra sehol sem hivatkoztak.

Az edény vállán kiszélesedő, gömbölyded alakú, zömök, talpa széles. Szűk hengeres nyakát két vízszintes borda tagolja, pereme lekerekített. Vállának két szemben levő oldalán egy-egy függőleges állású, vaskos, lapos, átfúrt, felfüggesztésre szolgáló fül van. Homokkal és kevés csillámmal soványított agyagból készült. Színe szürkés-sárga, válla és nyaka sárgásbarna. Kézi korongon készült, talpán elmosódott fenékbélyeg látható: kör, melyben egymásra merőleges és egymást metsző V alakú ékvonal van. Legfontosabb méretei: m: 134 mm, szá: 70 mm, legnagyobb átm: 128 mm, fá: 82—87 mm között változik. Készítésének menete, melyhez Parádi Nándor szíves véleményét is kikértem, a következő lehetett. Egy agyagcsomóból külön kiformálták az edény talpát, majd ehhez hozzáerősítették a hurkákból felépülő gömbölyded edény testét, és végül összedolgozták a külön elkészített hengeres nyakkal. A két fület a szakaszosan összeépített kész edényre erősítették rá úgy, hogy az edényfalhoz tapadó részt elnyomkodták. Az edény oldal- és fenékrészének tapadási helyét a korongról való levétel után valószínűleg fakéssel vagy simító fával körbesimították. Ennek lenyomata jól látszik az alsó 2—3 cm-es sávon. A simítás kiinduló és összeérő pontjainál a fa kissé megcsúszott, és a nagyobb nyomóerő hatására bemélyedt az edény falába. A simítófával való

²⁰ Zoltai L., MKÉ 1(1907) 37.

1

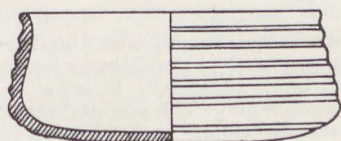
2

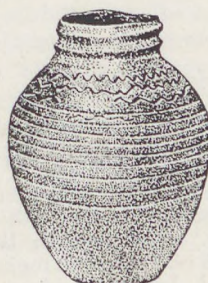
3

4

5

6

3. ábra

szakaszos formázás még két másik, egymástól 2 cm-re levő ponton is meglátszik ferde, benyomott csík formájában.

A külön készült hengeres nyakon szintén formázó fakéssel alakították ki a megközelítőleg háromszög metszetű bordákat, még a két fő rész egybeépítése előtt. Ezt az bizonyítja, hogy az egyik oldalon az alsó hornyolat aránytalanul megszélesedik, míg a másikon szabályos marad. Ahol megnyúlt, ott az összedolgozásnál durvábban, azaz erősebben nyomkodták össze a két részt. Az összedolgozás nyoma a belső oldalon kitapintható.

A hajdúsámsoni edény formájához a bélyi²¹ és a kissé megnyúltabb testű ágcsernyői²² példány alakja áll legközelebb. A bélyi edény (2. ábra) minden méretét nem ismerjük, magassága J. Eisner képaláírásában közölt adata szerint 190 mm, tehát nagyobb, mint a hajdúsámsoni. Sajnos, lelőkörményeiről sem tudunk semmi pontosat, csupán annyit említ a szerző, hogy lovas sírból került elő. Az Ágcsernyő-nagyréti dombról származó darab fazék formájú (3. ábra 1). Magassága 165 mm, átmérője a szájnál 80 mm. Nyaka felfelé kissé kiszélesedő, három vízszintes borda tagolja. J. Pastor jelentése szerint kb. 15 sírt pusztítottak el mélyszántással. A leletek a felszínen csoportosan jelentkeztek a ló- és embercsontokkal együtt. A kassai múzeum három szablyát, egy kétélű kardot, hét nyílcsúcsot, zablát, ezüst berakásos kengyelt és az említett edényt mentette meg, amely feltehetőleg az egyik lovas-sírból származott.

A fül nélküli változatok közé tartozik a fazék alakú, Miskolc-repülőtéri²³ (4. ábra) és két halimbai (87. és 313. sír)²⁴ példány. Az előbbi magas nyakú, pereme enyhén kihajlik, nyakán három erőteljes és egy laposabb borda látszik. Vállán és hasán egymásra karcolt vonal és hullámvonal díszíti. M: 192, szá: 93, fá: 92 mm. Fegyveres és lovas sírokat tartalmazó temető szörványlelete. Gömbölyded, zömök testű, fül nélküli a Szob-vendelini 25. sír.²⁵ a halimbai 149. sír²⁶ edénye, és talán a debreceni töredék.²⁷ A szobi edény (3. ábra 2) színe sárga, nyaka felfelé szűkülő, rajta négy borda látható. Vállán fésűs hullámvonalas, hasán kilenc sorban körülfutó bekarcolt spirálvonal díszítés van. M: 192, szá: 52, fá: 50 mm. A leltárkönyv alapján közölt adatok sajnos ellenőrizhetetlenek, mivel az edény a világháború idején elpusztult. Fényképét a Nemzeti Múzeum régi leírókartonjai őrizték meg. Erről rajzoltatta át és közölte egyszerű vonalas rajzát Török Gyula is.

²¹ Eisner, J., Rukovet slovanské archeologie. (Praha 1966) 166., V. t. I.; *Ua.*, Slované a madjari v archeologii. SAN 7(1960) 192. Eisner szerint a magyarok kerámiájában a bodrogszerdahelyi edény szaltovói típusú. A szintén keleti eredetű bélyi, ágcsernyői, halimbai, szobi és zalavári edények azonban más típust képviselnek. Hozzájuk legközelebb álló párhuzamként a rajkoveci gorodiscéből és Berdicsevből származó fazekakat említi. Ezek azonban későiek (XII—XIII. sz.) és a kétségtelen hasonlóság ellenére is mások. Legfeljebb az általunk vizsgált típus továbbélő változataiként foghatók fel.

²² Pastor, J., Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou. *ArRoz* 4(1952) 487.; *Ua.*, Fáklya 3(1953) márc.; Eisner, J., Rukovet ... 166.; *Ua.*, SAN 7(1960) 192.

²³ K. Végh K., *HOMÉ* 9(1970) 82, 97.

²⁴ Török, Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *AH* 39. (Bp. 1961) 67, 71., LXIX. t.

²⁵ *Ua.*, FA 8(1956) 133., 36. ábra 4.

²⁶ *Ua.*, Die Bewohner ... 68, 148., LXIX. t.

²⁷ Mesterházy K., *DMÉ* 1973. 145.

4. ábra

Ebbe a csoportba sorolhatunk három további edényt, bár ezek kissé eltérnek az eddigiektől. Elsőként a debreceni Déri Múzeum ismeretlen lelőhelyről (Nagyhegyes-Józsa tanya?)²⁸ származó példányát említjük (5. ábra), mert formáját tekintve ez áll legközelebb az alaptípushoz. Zömök, gömbölyded alakú, talpa széles. Nyakán az eddigieknél szélesebb, szalagszerű, vízszintes borda látható. Az edény nyaka szája felé szűkülő. Kézi korongon készült, jól iszapolt agyagból, színe világosbarna. Vállán egymás alatt két sekélyen bekarcolt hullámvonal, ez alatt hat sorban, szabálytalan közökkel körbefutó sekély spirálvonal díszíti. Fenekén durva szövésű textília lenyomata látszik. Szabályos alakja fejlett korongtechnikára utal. M: 186, szá: 100, legnagyobb átm.: 173, fá.: 106 mm. Előkerülési körülményei ismeretlenek. — A nyak és a perem bordás tagolását tekintve hasonló a tiszaburai sír megnyúlt, fazék formájú edénye (3. ábra 6), melynek kísérő leletei nyílcsúcsok, csiholó, bizánci csat.²⁹

²⁸ Debrecen, Déri Múzeum. Ltsz.: 57.20.1. A leltárkönyvi bejegyzés szerint a „Szunyogh testvérek ajándéka”. Lelőhely és más közelebbi adatok hiányoznak. *Kralovánszky A.*, Nagyhegyes-Józsa tanyáról említ egy X. századi edényt, amely 1957-ben került be a Déri Múzeumba: DME 1962—64. 40. A két adatot feltételeken összekapcsoltuk.

²⁹ *Horváth T.*, Arch. Ért. 47(1934) 141—148.

5. ábra

Végül ide sorolhatunk egy zalavári edényt³⁰ (6. ábra), amely a várszigeti kápolna melletti kútból került elő, és Méri István véleménye szerint a XI. századi temető alatti településhez tartozik.³¹ Cs. Sós Ágnes a tiszaburai edénnyel veti össze, de cseh és romániai párhuzamokra is utal.³² A palackszerű edény hengeres nyakának vízszintes bordái laposak és a halimbai 149. sírból származó és a Miskolc-repülőtéren edényhez hasonlíthatók. Talpának vastag, tagolt kiképzése teljesen egyedülálló.

A második csoportba a *szaltovoi kultúra kétfülű edényei* tartoznak. Ezek közül az irodalomból legjobban a bodrogszerdahelyi temető kétfülű agyagfazeka (7. ábra) ismert.³³ Magassága J. Eisner képaláírásban adott adata szerint 205 mm.

³⁰ Cs. Sós, Á., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. AH 41. (Bp. 1963) 148., 89. t. l.

³¹ Méri I., i. m. 52., 10. j.

³² Cs. Sós, Á., i. m. 148.

³³ Neustupný, J., Staromaderské pohřebiste z X. stol. ve Sterde nad Bodrokom. ČNM 112(1938) 163—164.; Eisner, J., SAN 7(1960) 191.; Erdélyi I., JAMÉ 1961—62. 17—30.; László Gy., Hunor és Magyar nyomában. (Bp. 1967) 113.

6. ábra

A Tiszaeszlár-újtelepi fazék³⁴ (8. ábra) alakja gömbölyded, talpa széles, nyaka rövid, tölcészerűen kiszélesedő. Pereme ferdén álló, tagolt. M.: 215, szá.: 130, legnagyobb átm.: 192, fá.: 105 mm.

A harmadik csoportba a *cserépüstök* tartoznak. E helyen csupán két peremtöröredéket ismertetünk. Az edények első csoportjára jellemző, vízszintes bordákkal tagolt felületű egy Hajdúböszörményből származó, pontosabb lelőhely nélküli peremtöröredék³⁵ (9. ábra). Az üst külső oldalán öt egymás alatti vízszintes hornyolat ill. négy borda látható. Sajnos, az üst falából túl kevés részlet maradt meg, így nem lehet tudni, hogy az egész oldalfal bordázott volt-e vagy sem. Nagyhegyes-Elep-Miklaposról, X—XI. századi településről egy szabadkézzel formált üst peremtöröredéke (10. ábra) került elő.³⁶ A település melletti X—XI. századi te-

³⁴ Dienes I., Hereditas. 28. ábra.

³⁵ Mesterházy K., i. m. 163. Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény. Ltsz.: 52.487.3.

³⁶ Az üsttöröredék elveszett. E helyen is megköszönöm Parádi Nándor szíves közlését, aki a tárgyat lefényképezte annakidején, és felhívta rá a figyelmemet.

7. ábra

metőből 31 sírt tártak fel 1957-ben.³⁷ A leletek közül kiemelkedik két ezüstlemezes korong,³⁸ aranyozott bronz ruhadíszek. A temető XI. századi részét pénztöredékek jelzik. Kétségtelen, hogy a telep és a temető egykorú és összetartozik. Valószínű, hogy az üst töredéke a X. századra keltezhető.

A tárgyalt 16 edényt, ill. edénytöredéket két formai ismertető jegy (a vízszintes bordákkal tagolt nyak és a két fül) kapcsolja össze, melyek együttesen vagy külön-külön, más jellegzetességekkel (gömbölyded, zömök test, fazék forma) együtt fordulnak elő. Az edények többsége sírlelet. Jellemző azonban, hogy csupán két lelőhely tartozik a köznépi temetők közé (Halimba és Szob-Vendelin). A középréteghez tartozó nagycsaládi temetőkből származó példányok, amennyiben a kísérő leleteket is ismerjük, fegyveres és lovas sírokból, vagy azok közeléből kerültek elő (Tiszaeszlár, Ágcsernyő, Hajdúsámson, Bodrogszerdahely, Miskolc-repülőtér, Tiszabura). Telepről a Debrecen-Baromvásár téri töredék, a két üsttöredék és a zalavári edény származik. Jellemző a lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése is: leggyakoribbak a Felső-Tisza-vidéken. Időrendjüket tekintve többségük a X. század első felére keltezhető. A halimbai példányok azonban legkorábban is csak a X. század végén készülhettek. Közös jellemzőjük, hogy valamennyi darab szépen kidolgozott, korongolt, jól iszapolt agyagból készült (leszámítva két halimbai edényt és a nagyhegyesi üsttöredéket).

³⁷ Balogh I. — Csallány D. — Erdélyi I. — Szabó Gy., Arch. Ért. 84(1957) 90.; Fehér G. — K. Éry K. — Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. RégTan 2. (Bp. 1962) 706. tétel.; Kralovánszky A., DMÉ 1962—64. 40.

³⁸ Csallány D., Acta Arch.Hung. 10(1959) 302.

8. ábra

Edényeink párhuzamait keresve a nyomok a szaltovoi kultúra területére vezetnek. A cserépüstök szaltovoi párhuzamaira már korábban rámutatott Fehér Géza, Szőke Béla³⁹ és Méri István. Az újabb dél-oroszországi ásatások eredményeit Fodor István és Szabó János fogja a közeljövőben értékesíteni⁴⁰ ezért e cserépüstök részletes vizsgálata alól felmentve érezzük magunkat. Számunkra az a fontos, hogy egy tárgytípus, nevezetesen a cserépüstök, biztosan a szaltovoi körhöz vezetnek. Mivel pedig az összes többi edénytípusunk a bordázott oldalú üsttöredéken keresztül szoros kapcsolatban van egymással, először a szaltovoi kultúrán belüli párhuzamaikat kell megkeresnünk.

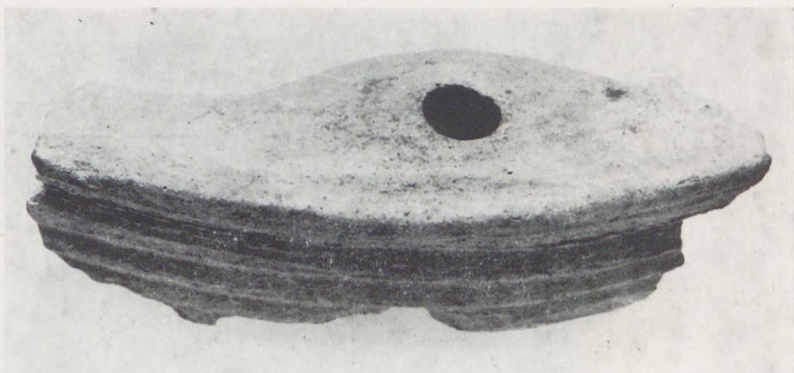
A kétfülű edények sokféle típusát ismerjük a Szovjetunió területéről. Ezek közül eddig a Pletneva által közölt és a bodrogszerdahelyi fazékkal rokon dmitrovszkojei kétfülű fazék⁴¹ a legismertebb és legközelebbi párhuzam. A kétfülű edények korongon és szabadkézzel készült párhuzamai a szaltovoi kultúrán kívül is nagy számban ismertek.⁴² Ezeknek azonban semmi közük a magyarországi dara-

³⁹ Szőke B., Arch. Ért. 82(1955) 90.

⁴⁰ Fodor I., FA 24(1973) 160.; Szabó J. dolgozatáról szíves szóbeli közléséből van tudomásom.

⁴¹ Pletneva, Sz. A., i. m. 122—123.

⁴² A kétfülű edények egyik jellegzetes típusát az ún. kievi típusú amforák alkotják, melyeket néha kievi típusú korsóknak is neveznek. A X. sz.-tól a XII—XIII. sz. fordulójáig gyakran előfordulnak. Goncsarov, V. K., Rajkoveckoje gorodiscse. (Kiev 1950) 119., XXV. t. 2., 14.; Karger, M. K., Drevnij Kiev. I. (Moszkva—Leningrad 1958) 419.; Ua., Archeologicseszkie isz-

9. ábra

bokhoz. Úgyszintén nem használhatók fel párhuzamként sem a cseh, sem a romániai edények.⁴³ Legtöbbjük csak annyiban hasonló a honfoglalás kori edényekhez, hogy két fülük van. Ugyanakkor teljesen különböző korúak, olyan területről származnak, melyekkel az adott időben nem mutathatók ki régészeti kapcsolatok. Eltérő az edények kivitele, alakja és legfőképpen nem találjuk meg rajtuk a vízszintes bordákkal tagolt nyakat. Szovjetunióbeli tanulmányutunk alkalmával 1972-ben meggyőződhattünk arról, hogy a moszkvai Történeti Múzeum anyagában sem található hasonló kerámia. Kérésre Fodor István 1972-ben a kievi múzeumban keresett párhuzamokat — sajnos ott sem találta meg ezt a típust. A Volga-könyök és Baskíria környékének viszonylag gazdag magyarországi párhuzamokat szolgáltató temetőiből és telepeiről szintén hiányzik ez az anyag.⁴⁴ Ezzel természetesen nem azt állítjuk, hogy egyáltalán nem fordulhat elő, vagy a kiadatlan anyagban nincs hasonló, esetleg teljesen egyező kerámia. Önkéntelenül is felmerül az a párhuzamosítási lehetőség, hogy honfoglalás kori lemezes tarsolyaink kelet-európai elterjedéséhez hasonló helyzetben vagyunk a vízszintes bordákkal tagolt nyakú edényeket illetően is. Míg Magyarországról hűsznál több lemezes tarsolyt ismerünk, addig a Szovjetunióból csupán kettőről van tudomásunk.⁴⁵ Ha ehhez hozzászámítjuk azt a fokozott érdeklődést is, amely a tarsolylemezek

szledovanija drevnego Kieva (1938—1947). (Kiev 1951) 125.; Jura, P. O., Drevnij Kalodjazsin. Arh.Pam.URSzR 12(1962) 111., 38. ábra 2, 4.; Dovzsenok, V. J., Rozkopki drevnego Visgoroda. Arh.Pam.URSzR 3(1952) 14—27., I. t. 5.; Kétfülű fazekakat közöl: Riibakov, B. A., Remeszlo drevnej Ruszi. (Moszkva 1948) 354.; Alekszejev, L. V., Polockaja zemlja. (Moszkva 1966) 160., 36. ábra 4. közöl Druck-ból, Belorussziából X. sz.-i sírokból összeszűkülő nyakú és erőteljesen kihajló peremű edényt, melynek vállán két fül látható. Egy, fül nélküli, XI. sz.-i edény, amely a plisznecki gorodiscéből került elő, a közölt rajz szerint közeli párhuzam, de ez is késői számunkra: Kucsera, M. P., Drevnij Pliszneszk. Arh.Pam.URSzR 12(1962) 49.; Szabadkézzel készült változat a krjukovo-kuzsnovoi mordvin temető 544. sírjából ismert: Materialu po isztorii Mordvü VIII—XI vv. Krjukovszko-kuzsnovszkij mogilnik. (Morsanszk 1952) XLI. t. 2.

⁴³ Vana, Z., Lahovitě tvary z zapadoslovenské keramice. PA 47(1956) 121—122.; Kiss A., i. h.; Cs. Sós, Á., i. m. 148.

⁴⁴ Hlebnikova, T. A., Goncsarinoje proizvodstvo volzsszkij Bolgar X-nacsalo XIII vv. MIA 111. (Moszkva 1962) 98.; Gening, V. F. — Halikov, A. H., Rannie bolgarü na Volge. (Moszkva 1964)

⁴⁵ Erdélyi I., Arch. Ért. 88(1961) 95—100.; Dienes I., Hereditas. 61.; Fodor I., i. m. 159.

10. ábra

párhuzamainak felkutatásánál jelentkezett, akkor egyáltalán nem meglepő, hogy a kérdésfeltevés szintjén álló kerámiakutatás alig mutathat fel számottevő eredményeket.

A továbblépés lehetőségét az adta meg számunkra, hogy kiterjesztettük a párhuzamok felkutatására számbajöhető területek határait. A magyarországi edények zömmel Felső-Tisza-vidéki elterjedése ugyanis azt sugallta, hogy a kérdéses kerámiatípusnak a kabarsággal kell valamilyen kapcsolatban állnia. Ezért a Kazár Kaganátus egész területét bevontuk vizsgálódási körünkbe. A kiadott és számunkra hozzáférhető közlemények tanulmányozása végül is eredményre vezetett. A legközelebbi és legjobb párhuzamokat Horezm területén sikerült megtalálni. Toprak Kalában és Kunya Uaz felső rétegében,⁴⁶ a késői kusán időben tűnik fel egy ritka edényforma. Az edények teste zömök, gömbölyded, széles talpú, vállukon két, felfüggesztésre szolgáló fül van. Az alacsony „kézelő” formájú nyakat két vízszintes borda tagolja. A felső borda, amely egyben a szájnylás pereme is, lekerekített. Az edények külső felületét agyagmázzal vonták be, melyen gyakori a besimított szabálytalan csíkozás. Anyaguk jól iszapolt agyag. Az edények technikai vizsgálata azt mutatta, hogy a tagolt nyakat, melyet formázó fával alakítottak ki, külön készítették. Az összedolgozás nyoma néha jól látszik az edények vállán. Esetenként megfigyelhető volt az is, hogy a fenékrészt is külön készítették. Míg a korai kusán kori kerámia díszesebb edényeit lábbal hajtott korongon készítették, a későbbi korban egyre gyakoribbá válik a gyengébb minőségű, kézzel formált változat. Ezeken festés látható. Vorobjeva szerint Toprak Kalában és Kunya Uazban a III. század végére, IV. század elejére keltezhető, melyet az ásatásokon előkerült pénzek bizonyítanak. Az edények mérete 25×25 vagy 30×30 cm-es. Az egyetlen egyedien megadott méretű edény (3. ábra 3) magassága 27 cm, átmérője 21 cm. Vorobjeva feltételezi, hogy ezek a ritka típusok, melyek a horezmi terület központjában kerülnek elő, ahol kiváló minőségű kerámia készült, valószínűleg fémedények utánzatai.

⁴⁶ Vorobjeva, M. G., Kerámika Horezma anticsnogo perioda. Kerámika Horezma. (Moszkva 1959) 161., 36. ábra 6., 163, 184, 186, 194, 218—219.

Horezm területén a bordázott nyakú edénytípus a későbbi korban, az ún. afrigida időszakban is tovább élt. E. E. Nerazik szerint⁴⁷ a kisebb méretű példányok mellett két egészen nagyméretű is előkerült, melyeknek hengeres nyaka 12,5 cm magas és átmérőjük 25 cm körül volt. Nerazik a Berkut Kala-i oázis 32. számú várából közöl egy edényt (3. ábra 4). Ez áll legközelebb a magyarországi darabokhoz. A gömbölyded, zömök alakú, a szerző meghatározása szerint korsószerű edények nyakán rendszerint három vízszintes borda látható, melyek közül a felső szélesebb, az alsó kettő pedig valamivel keskenyebb. A bordák metszete háromszögletű. Rendkívül fontos Nerazik megfigyelése, hogy a szóban forgó ritka típus a VIII. század elejére Berkut Kulából eltűnik. Párhuzamokat a VIII. század elején keletkezett Tesik Kala alsó rétegeinek kerámiájából említ.

Végezetül, hogy párhuzamaink köre teljes legyen, szintén Horezm területéről ismerünk egy csészének meghatározott késő kusán kori agyagedényt (3. ábra 5). Szá: 15, legnagyobb átm.: 18, m: 7 cm. Oldala a peremétől a gömbölyded fenéig sekély, benyomott vízszintes hornyolatokkal tagolt. Az edény külső oldala vöröses agyagmázzal van bevonva és fényezett felületű.⁴⁸ A közölt ábra szerint teljesen hasonló a mi cserépüstjeinkhez, és a méretbeli eltérések ellenére is, a hajdúböszörményi üsttöredéknek jó formai párhuzama, bár rendeltetése biztosan más.

A további kérdés az, hogyan értékelhetjük történetileg a régészeti párhuzamokat?

Cserépüstjeink és a bodrogszerdahelyi kétfülű fazék szaltovói párhuzamai minden nehézség nélkül magyarázatukat lelik abban a körülményben, hogy a szaltovói kultúra elterjedési területe nagy részben egybeesik a Kazár Kaganátus területével.⁴⁹ Bár a cserépüstök kialakulási helye a szaltovói kultúrán belül eléggé lazán határolható körül,⁵⁰ ebből mégis arra következtethetünk, hogy a cserépüstök elterjedési területén belül kellett a magyarságnak a IX. század folyamán élnie. Történeti források szerint a magyarság egy bizonyos időszakban a Kazár Kaganátustól függőségbe jutott. Bíborbanszületett Konstantin jegyezte fel azt az Árpád-házi Tormás hercegtől nyert értesülést, mely szerint a magyarok 3 évig részt vettek a kazárok minden háborújában és együtt laktak a kazárokkal. A magyarok szállásterülete, az első vajda nevével elnevezett Levédia, Konstantinosz szerint Kazáriához közel feküdt.⁵¹

A vízszintes bordákkal tagolt hengeres nyakú edények származását illetően a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy sem a magyarság kelet-európai szállásai-

⁴⁷ Nerazik, E. E., *Keramika Horezma afrigidiskogo perioda. Keramika Horezma.* (Moszkva 1959) 242., 6. ábra 3., 244., 7. ábra 4.

⁴⁸ Vorobeva, M. G., i. m. 165., 37. ábra 9. A szerző feltételezése szerint parthos-hellenisztikus előképekre mennek vissza.; Itt említjük meg, hogy a szasszanida korszakot követő időszak perzsa kerámiaművészetében is találunk hasonló nyak- és peremképzésű korszakot. Csupán két darabra hívjuk fel a figyelmet: az egyik a berlini Staatliche Museen gyűjteményében található, két füle a nyakat és a vállat kapcsolja össze, magassága 24,7 cm; a másik darab az Ackerman-Pope gyűjteményben van, fül nélküli, magassága 23,7 cm, a hangeres, szűk nyak mindkét darabnál sekély vízszintes hornyolatokkal tagolt, felületükön festett díszítés látható: *Ettinghausen, R., Parthian and Sasanian pottery. A survey of Persian art from prehistoric times to the present.* II. (London 1967) 664—, VII. 191. t. B., 192. t. B.

⁴⁹ Pletneva, S. Z., i. m. 188.

⁵⁰ Fodor I., i. m. 160. további irodalommal. A cserépüstök észak-kaukázusi eredetének elmélete ma már nem tartható. Fodor I. baráti közlése.

⁵¹ Bíborbanszületett Konstantin. A birodalom kormányzása. Ed. Moravcsik Gy. (Bp. 1950) 171.; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. (Bp. 1958) 80.

nak területéről, sem azok környezetéből nem ismerjük párhuzamaikat. A legközelebbi hasonló darabok Horezm területéről valók, ahol a VIII. század elejéig több századon át nyomon követhetők. Figyelemre méltó a horezmi kerámia fel dolgozóinak az a tapasztalata is, hogy ez a kerámiatípus ott is ritka, akárcsak Magyarországon. Ez a megfigyelés feljogosít bennünket annak feltételezésére, hogy a szaltovói kultúra területén is elő kell kerülniök, hiszen a magyarság magával hozta ezeket az edényeket. Ha feltételezésünk bizonyítást nyer, és erre minden reményünk megvan, akkor egy olyan kultúrelem vándorútja rajzolódik ki előttünk, melynek jelentősége nagyobb, mint honfoglalás kori fémművességünk néhány kiemelkedő tárgytípusáé, pl. a tarsolylemezeké. Mindenekelőtt arra kell hivatkoznunk, hogy rendkívül ritka és jellegzetes edénytípusról van szó, amely önmagában is felveti annak lehetőségét, hogy etnikumhoz kössük. Ezt sugallja magyarországi elterjedésük is. Kiss Attila ezen az alapon és kísérő leleteinket is figyelembe véve kapcsolta őket a kabarokhoz.⁵²

Milyen történeti valószínűsége van annak, hogy bizonyító régészeti összekötő kapocs nélkül is Horezmben keressük a magyarországi darabok előfutárait? Erre a horezmi és magyar történeti adatok egyaránt lehetőséget adnak. Egy nagyon jellegzetes kerámiafajtának egy bizonyos területről egy adott időben való eltűnése legkézenfekvőbbben azzal magyarázható, hogy készítői és használói más területre költöztek. Horezm történetében a VII. század végétől adva voltak ennek feltételei. Az arab hódítás már a VII. század végén elérte Horezmet. 712-ben belső hatalmi harcok lángoltak fel a sah és a hatalmat ténylegesen gyakorló testvére között, melyet végülis Kutejba ibn Muszlim, a sah kérésére beavatkozó arab vezér dönt el — a saját javára. Az arabok elfoglalják Horezmet, és elpusztítják kultúráját.⁵³ Akár a belső viszály, akár a külső hódítás számlájára írjuk, bizonyos népcsoportok kiválását bármelyik esemény kiválthatta. Sajnos, a Kazár Kaganátus és Horezm VIII. századi kapcsolataira közvetlen adataink nincsenek.⁵⁴ A kazárookra vonatkozó VIII. századi viszonylag nagyszámú híradásban nem találunk semmiféle kazár-horezmi politikai kapcsolatra utaló adatot. Artamonov nem fogadja el Tolsztov közvetett adatait és erősen hipotetikus elképzelését éleseszű, de eredménytelen kísérletnek nevezi. Számunkra azonban nem meggyőzőek Artamonov érvei sem, mivel mind a magyar, mind a kabar kérdésben elfogult véleménye erősen vitatható. Ha Tolsztov egyes kazár és horezmi adatokat hibásan is kapcsolt össze, és elmélete teljes egészében bizonyíthatatlan, részleteiben számos helyes felismerést tartalmaz, és a magyar forrásokat objektíven használja fel. Így Artamonov elutasító bírálata ellenére is elfogadhatjuk Tolsztov következő szempontjait:

1. A horezmi belháború egyes horezmi népcsoportokat menekülésre készítetett. E csoportok Kazáriába menekültek. (Tolsztov itt csupán a judaista tudós- és vezető rétegre gondol.) Kiemeli, hogy a horezmi menekültek a kazár seregben vezető szerephez jutottak.⁵⁵ Ezzel kapcsolatban figyelembe kell vennünk, hogy bár régészetiileg nem bizonyíthatjuk a horezmiek elköltözését, helyesebben elmenekülését, ezt mégsem vonhatjuk kétségbe. Jellemző, hogy a menekülők hatalmi

⁵² Kiss A., i. h.

⁵³ Tolsztov, A. P., Az ősi Chorezm (Po szledam drevnehorezmszkoj civilizacii). (Bp. 1948) 9., 226—235.

⁵⁴ Artamonov, M. I., Iszt. Hazar. 284—285.

⁵⁵ Tolsztov, A. P., i. m. 229, 242, 246.

vetélkedés, lázadás elbukása következtében kénytelenek elhagyni Horezmet. Figyelemreméltó, hogy ugyanez a népcsoport, legalábbis részben, ugyanezen okból válik ki a Kazár Kaganátusból is, és csatlakozik a magyarokhoz. A magyarországi régészeti leletek alapján a fegyveres vezető- és középréteghez tartoztak. Mint ha elérték volna céljukat? Így nem fogadhatjuk el Artamonov érvelését, mely szerint a kazár források hallgatása az események meg nem történt voltával lenne egyenlő;⁵⁶

2. A Kazár Kaganátusból elmenekült kabarok csak részben azonosak a kálizokkal.⁵⁷ Ezt az azonosítást Artamonov nem fogadja el, részben azzal az indokkal, hogy a magyar történetírás a kálizokat nem a kabarokkal, hanem a Taksony idejében beköltözött bolgárokkal azonosítja. Artamonov e ponton viszont egyetlen magyar kutatóra sem hivatkozik.⁵⁸ Ezzel szemben az újabb magyar történeti kutatás a kálizokat a kabarok részének tekinti, akik a honfoglalás idején költöztek a Kárpát-medencébe.⁵⁹ Ezért teljesen jogos a kabarok ill. a kálizok hitvilágának judaista, keresztény, pogány, muzulmán elemeiről beszélni, melyről mind történeti, mind régészeti forrásaink is tanúskodnak;⁶⁰

3. Tolsztovszov erősen épít a Kézainál fennmaradt hagyományra, mely szerint Aba Sámuel anyai ágon horezmi származású.⁶¹ Ezt a hagyományt Artamonov megalapozatlannak tartja.⁶² Ezzel szemben Györffy György is jelentőséget tulajdonít e származtatásnak. Annál is inkább, mert Anonymus az Aba nemzetségek őseiként számontartott Ed-et és Edömen-t a Kievnél csatlakozott kun vezérek közül valónak mondja. Történetírásunk pedig már régóta azonosnak tekinti Anonymus kunjait Konstantinosz kabarjaival.⁶³

A Kazár Kaganátuson belül a 820–830 közötti években⁶⁴ beháború zajlott le, melynek eredményeképpen a lázadók vereséget szenvedtek. Egyeseket kivégeztek, mások pedig elmenekültek a magyarokhoz — írja Bíborbanszületett Konstantin.⁶⁵ Ez azt jelenti, hogy a kazároktól elmenekült elemek, akiket a magyarok „holmi kabarok”-nak, azaz lázadóknak hívtak, a honfoglalásig kb. 70 éven át együtt éltek a magyarokkal. Ennyi idő elegendőnek látszik egy kerámiatípus átvételéhez is. És valóban, honfoglalás kori köznépi temetőinkben is feltűnik bordázott nyakú edényünk, pl. Halimbán három sírban is. Feltűnő azonban, hogy viszonylag későn, a temető második periódusának sírjaiban fordul elő. A másik, figyelemre méltó jelenség, hogy csak egy példány kivitele közelíti meg a jobb minőséget, a másik kettő kirívóan gyenge és formátlan darab. A magyarság fazekas gyakorlataitól eléggé idegen volt ez a forma, s meghonosodása ellenére sem terjedt el nagyon.

Ahogy a magyarsághoz a csatlakozott kabaroktól került át ez az edénytípus, ugyanúgy nem tartozott a szaltovói kultúra saját kerámiai anyagához sem. A szal-

⁵⁶ Artamonov, M. I., Iszt. Hazar. 285.

⁵⁷ Tolsztovszov, A. P., i. m. 233. Ez csak részben felel meg a valóságnak.

⁵⁸ Artamonov, M. I., Iszt. Hazar. 286.

⁵⁹ Györffy Gy., i. m. 51–53.; Czeglédy K., Az Árpád-kori ... 254–255.

⁶⁰ Tolsztovszov, A. P., i. m. 233.; Kiss A., Acta Arch. Hung. 22(1970) 341–349. gazdag irodalommal.

⁶¹ Tolsztovszov, A. P., i. m. 233.; Ua.; Horezmijszkaja genealogija Szamuila Abü. SzE 1947.1: 104–107.

⁶² Artamonov, M. I., Iszt. Hazar. 286.

⁶³ Györffy Gy., Krónikáink és a magyar őstörténet. (Bp. 1948) 49, 144, 125.; Ua., Tanulmányok ... 44, 46.

⁶⁴ Artamonov, M. I., Iszt. Hazar. 324, 328.; Fodor I., SzA 1969:4. 287–288.

⁶⁵ Bíborbanszületett ... 175.

tovoí kultúra elterjedési területére a horezmi kálizokkal kerülhetett, a VIII. század elején. Ez azt jelenti, hogy kb. 50—60 évig készültek a bordázott nyakú edények a Kazár Kaganátuson belül. Ennyi idő ugyan elegendő lehet egy kerámiatípus átveteléhez, nagyobb körzetben való elterjedése azonban mégsem valószínű, mivel a napi használatban levő agyagedények ritkán kerültek kereskedelmi forgalomba. Ily módon a dél-oroszországi IX. századi kerámiatípusok felgyűjtése esetén a kabarok korábbi és a magyarokhoz való csatlakozás utáni szálláshelye egyértelműen lokalizálható lenne. Ez természetesen azt is jelenti, hogy pontosan meg lehetne határozni Levédia helyét.

Honfoglalás kori fémművességünk eredetét vizsgálva Bartha Antal arra a következtetésre jutott, hogy fémművészetünk formanyelve a szaltovói és kaukázusi műhelyek gyakorlatától eltérő.⁶⁶ Honfoglalóink legkritikább edénytípusának, a vízszintes bordákkal tagolt hengeres nyakú edényeknek elterjedése is a kaganátus területére vezet gyaníthatólag, egyúttal azonban felvillantja a továbbnyomozás lehetőségét is. Eredetüket az iráni kultúrájú Horezmben kereshetjük. A kép teljessége érdekében idézzük László Gyula majd 10 évvel ezelőtti sorait: „Kovács István, Kolozsvárott élt kiváló régészünk, ismerte fel azt, hogy a honfoglalás kori palmetták húsos levelű, víztároló növények, olyanok, amelyek a homokos steppén élnek. Innen kerülhettek művészetükbe is. Ez a megjegyzés jól kapcsolható azokkal a feltevésekkel, hogy a palmettás, iráni = perzsa jellegű művészetünk mestereit a kabarok közt kell keresnünk, akik a mohamedán Horezmből hozták magukkal művészetüket.”⁶⁷

Talán azt a településföldrajzi jelenséget sem kell véletlennek tartani, hogy klasszikus honfoglalás kori leleteink éppen a Duna—Tisza közének, a Felső-Tisza-vidékének és a Nyírség⁶⁸ homokos és mezősi talajsávokkal tagolt földjén jelentkeznek zárt települési egységet alkotva. Csak az a nép telepedhetett előszeretettel ilyen vidékre, amely korábban is hasonló területen élt.

A bordázott nyakú edények vizsgálatával kapcsolatos következtetéseink csupán egy láncszemét alkotják a IX—X. századi magyarság történetéről ez ideig kialakított gondolatsornak. Korántsem állítjuk, hogy most már kétségtelen bizonyítékaink vannak a kabarság eredetére vonatkozóan, hiszen a régészeti következtetéseket egyetlen kerámiatípus elterjedése alapján vontuk le. Munkánk legnagyobb hiányosságát abban látjuk, hogy nem sikerült dél-oroszországi párhuzamokat találnunk, pedig ez rendkívül fontos lenne mind a régészeti, mind a történeti kérdések megválaszolásában. A különböző jellegű adatokból azonban történeti események sorozata látszik kibontakozni. A kabarok Horezmtől Magyarorszáig tartó vándorútját egyelőre valószínű feltevésnek tartjuk, melyet még számos adattal kell igazolni. Úgy hisszük azonban, hogy a kérdés felvetésével és a kérdésre vonatkozó adatok összegyűjtésével a honfoglaló magyarság anyagi kultúrájának szaltovói és iráni kapcsolatait újabb területen sikerült körvonalazni.⁶⁹

⁶⁶ Bartha A., i. m. 145.

⁶⁷ László Gy., Hunor és Magyar ... 128—129.; Kovács I., Közl. 2(1942) 111.; „A tarsoly-lemezek növénymotívuma valahogyan a párban dús levegőn nőtt honfoglalás kori növénymotívumot általában jellemző növényvilág és a fentebb említett minuszinszki növényvilág közti területre kívánczik...”

⁶⁸ Németh P., Sz-SzSz 8(1973):4. 67—69.

⁶⁹ E helyen is megköszönöm J. Pastor szíves segítségét, hogy rendelkezésemre bocsátotta a bodrogszerdahelyi és bélyi edény fényképét.

ÖSTLICHE BEZIEHUNGEN DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEITLICHEN KERAMIK

Im Lichte der neueren Forschungen treten die osteuropäischen Beziehungen des archäologischen Nachlasses der landnehmenden Ungarn immer mehr hervor. Die nach Südrußland führenden Fäden regen die Forschung an, den Chasarischen Chaganat und seine charakteristischste archäologische Kultur, die Saltovo-Majak-Kultur eingehender kennenzulernen. Im Laufe der vergleichenden Arbeiten, die seit 1935 immer mehr an Intensivität gewinnen, wurde es erwiesen, daß — obwohl die Saltovo-Kultur nicht für die Nachlassenschaft der landnehmenden Ungarn gehalten werden kann — zahlreiche Elemente davon von den Ungarn und den sich zu ihnen anschließenden Völkergruppen übernommen worden waren und in ihre eigene Kultur eingebaut weiter gebildet wurden. Die Untersuchungen jener Forscher, die sich mit der Metallkunst der landnehmenden Ungarn befaßten, lenkten zuerst die Aufmerksamkeit auf die Saltovo-Kultur; es ist ihnen auch gelungen, auf mehrere verwandte Züge hinzuweisen. Mit der Erforschung des Ursprungs der von den landnehmenden Ungarn gebrauchten Keramiktypen blieb unsere Archäologie der Landnahmezeit jedoch schuldig. Die auf diesem Gebiet auftauchenden Unsicherheiten haben den Verfasser dazu bewogen, Untersuchungen zu machen, welche Beziehungen die von den Ungarn des 10. Jhs. gebrauchte Keramik mit der Saltovo-Kultur habe, andererseits ob wir für unseren seltensten landnahmezeitlichen Gefäßtyp, die Gefäße mit horizontal geripptem zylindrischem Hals einen Slatovoer Ursprung annehmen könnten.

Tonkessel und zweihenkelige Tontöpfe gehören zu den beliebten Gefäßtypen der Saltovo-Kultur. Die Tonkessel waren um die Wende des 8. und 9. Jhs. auf dem Gebiet des nördlichen Steppenraum ausgebildet, von dorthin kam ihr Gebrauch im frühen 9. Jh. zu den Ungarn, benachbart wie auch verbündet mit dem Chasarischen Chaganat. Aus der charakteristischen Keramik Slatovoer Ursprungs führen wir zwei Kesselfragmente (Nagyhegyes-Elep-Mikelapos: *Abb. 10*; Hajdúböszörmény: *Abb. 9*) und einen Topf (Bodrogszerdahely: *Abb. 7*) vor.

Das erste Exemplar der Gefäße mit zylindrischem, geripptem Hals kam 1906 in Hajdúsámson zutage (*Abb. 1*). Ihre Zahl — die Varianten einberechnet — ist auch seitdem nur auf 14 gestiegen. Die Gefäße haben eine rundliche, gedrungene Form, ihr Fuß ist breit, der enge Hals zylindrisch, mit 2 bis 4 horizontalen Rippen. Auf der Schulter befinden sich manchmal zwei Henkel zum Aufhängen, (Hajdúsámson, Bély: *Abb. 2*), doch gibt es auch henkellose Varianten (Szob-Vendelin: *Abb. 3:2*; Debrecen, Halimba). Der Körper der topfförmigen Stücke ist schlanker, ihr Großteil ist henkellos (Miskolc-Reptér: *Abb. 4*; Halimba, Tiszabura: *Abb. 3:6*), doch ist auch ein doppelhenkeliges Exemplar bekannt (Ágcsernyő: *Abb. 3:1*). Sie wurden auf der Handtöpferscheibe gefertigt, ihre Ausführung ist fast ausnahmslos gut. Auf dem Exemplar von Hajdúsámson ist auch die Verfertigungstechnik zu beobachten: Hals und Körper wurden getrennt geformt. Wahrscheinlich wurden auch Bodenteil und Wand aus zwei Teilen zusammengesetzt.

Für spezifische Varianten dieses Typs sind auch die Gefäße von Nagyhegyes (*Abb. 5*), Zalavár (*Abb. 6*) und Tiszaeszlár (*Abb. 8*) zu halten.

Bisher ist es nicht gelungen, die Parallelen dieser Gefäße in Südrußland aufzufinden, vermutlich deshalb, da sie daselbst — wie auch in Ungarn — in einer äußerst geringen Zahl verfertigt worden waren, während sie — obwohl auch ziemlich sporadisch — von der Wende des 3. und 4. Jhs. an bis zum Anfang des 8. Jhs. auf dem Gebiet von Choresm (Toprak Kala, Kunja Uas, Teschik Kala, Berkut Kala) vorkommen.

Eine einander ergänzende Reihe der archäologischen und historischen Daten zeigt daraufhin, daß diese Keramik mit den Chalisen im Chasarischen Chaganat angesiedelt, in Verbindung gebracht werden darf. 712 wird Choresm von den Arabern erobert, und wahrscheinlich dieser Tatsache ist es zuzuschreiben, daß am Anfang des 8. Jhs. diese Keramik aus Choresm verschwindet, obwohl sie in den unteren Schichten von Teschik Kala, gegründet um die Mitte des 8. Jhs., noch vorkommt. Der Weg der Flüchtlinge führte wahrscheinlich nach Chasarien. Anfang des 10. Jhs. kämpfen schon im Söldnerheer des chasarischen Chagans 10 000 Chalisen aus Choresm. Unter den ungarischen Quellen ist es die Chronik von Kézai, wo es erwähnt wird, daß König Samuel Aba mütterlicherseits choresmischen Ursprung ist; Anonymus nennt jedoch Abas Ahnen Kumanen. Diese Kumanen von Anonymus werden von der ungarischen Historiographie mit den Kabaren des Konstantinos Porphyrogenetos identifiziert. Es ist anzunehmen, daß unter den Kabaren, um 830 zu den Ungarn angeschlossen, auch Chalisen in beträchtlicher Zahl zu finden waren. Der Großteil der ungarländischen Gefäße kam aus den Gräbern, bzw. Gräberfeldern einer bewaffneten-kriegerischen Schicht. Das Zentrum ihres Verbreitungsgebietes ist die Gegend der oberen Theiß, wo wir auch die Siedlungsgebiete der Kabaren vermuten. Aus der Reihe der archäologischen und historischen Daten fehlt uns lediglich ein Glied: aus dem Gebiet zwischen Choresm und Ungarn ist uns kein einziges Stück bekannt. Da aber zur Übernahme eines Keramiktyps eine längere Zeit erforderlich ist, und dieser Typ von den landnehmenden Ungarn mitgebracht war, halten wir diese Lücke für den Gang der Ereignisse für nicht entscheidend.

Die Ungarn mochten im 9. Jh. durch die Chaliser von Choresm mit dieser Keramik in Verbindung getreten haben. In dieser Zeit lebten die Chaliser hauptsächlich auf dem Verbreitungsgebiet der Saltovo-Kultur; aus diesen Gründen können wir die Gefäße mit geripptem Hals, obwohl sie vom Gebiet der Saltovo-Kultur zu den Ungarn gelangten, nicht für Saltovoer Ursprungs halten, sondern sie können als Denkmäler des zum iranischen Kulturkreis gehörenden Choresm gelten.

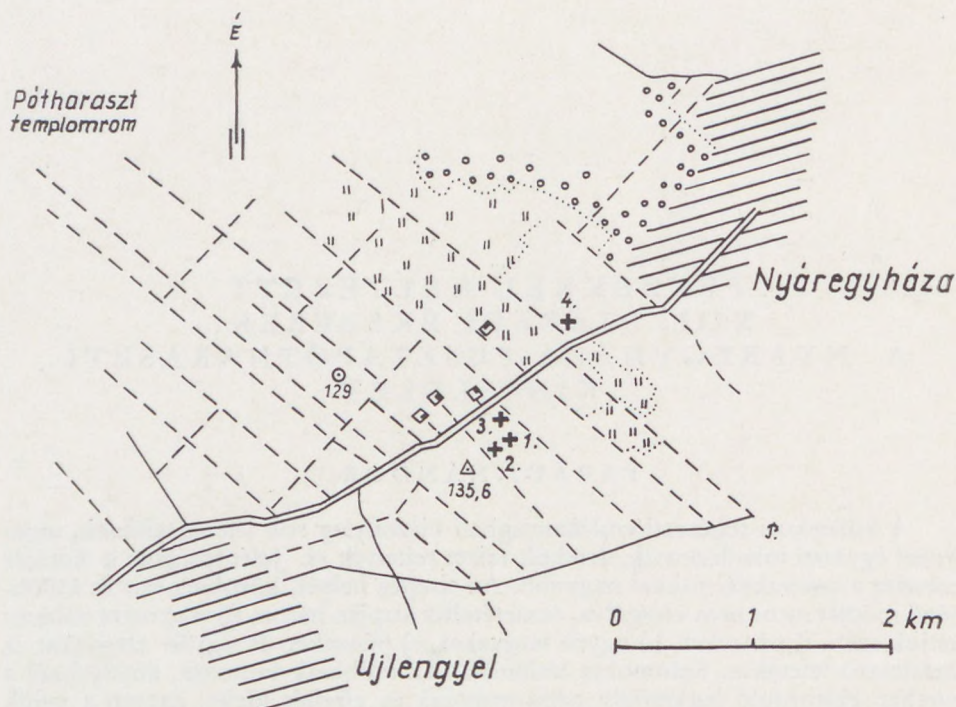
PÉNZEKKEKEL KELTEZETT
XIII. SZÁZADI ÉKSZEREK.
A NYÁREGYHÁZA-PUSZTAPÓTHARASZTI
KINCSLELET

PARÁDI NÁNDOR

A középkori régészeti emlékanyagban viszonylag sok leletet találunk, amelyeket egykori tulajdonosaik, értékük miatt rejtettek el. Jelentőségük a kutatás számára a számuknál sokkal nagyobb. Az elrejtés helyét, körülményeit és különböző módját most nem vizsgálva, összetételük alapján három fő csoportra választhatjuk szét: a) pénzeket, b) egyéb tárgyakat, c) pénzeket és egyéb tárgyakat is tartalmazó leletekre. Számunkra különösen az utóbbiak fontosak, amelyeknél a leletben előforduló legkésőbbi pénz nemcsak az elrejtés idejét, hanem a velük együtt elrejtett tárgyak korának, készítési idejének közelebbi megállapítását is lehetővé teszik. Dolgozatunkban elsősorban a Nyáregyháza-pusztapótharaszti és ehhez kapcsolódva a XIII. században elrejtett — pénzek mellett ékszereket is magukban foglaló — kincsleletekkel foglalkozunk. Vizsgálatukkal — többek között — Árpád-kori ékszereink megismerését is bővíteni kívánjuk.

1965 áprilisában Nyáregyházáról Kovács Károly szőlészeti munkavezető kb. 480 db pénzt és egy ékköves elektrongyűrűt, nem sokkal később pedig mintegy 130 db pénzt küldött be a Magyar Nemzeti Múzeumba, amelyeket a Nyáregyházához tartozó pusztapótharaszti Zsengellér dűlőben, a Béke Tsz. területén szőlőtelepítéskor találtak. A terepszemle folyamán a lelőhelyen újabb 65 pénzt gyűjtöttünk össze és Kovács Károly munkavezető 160 pénzt adott át, amelyeket a terepszemle előtt szedtek össze. Nem sokkal később a lelőhelytől 150—160 cm távolságra, tárcsázáskor újabb ékszerek (karperecek, gyűrűk, fülbevaló, hajkarika, csat, hegyikristály) és kb. 350 pénz került elő. Ezt követően a lelőhely környékének feltáráskor 483 darab, a terület fémkutató műszeres átvizsgálásakor pedig 33 ezüstpénzre bukkantunk. Ugyanekkor a kincslelet előkerülési helyétől ÉNy-ra 4 m-re kb. 50 cm mélységben egy elrejtett mezőgazdasági eszközleletet, négy egymásra helyezett vassarlót találtunk.¹

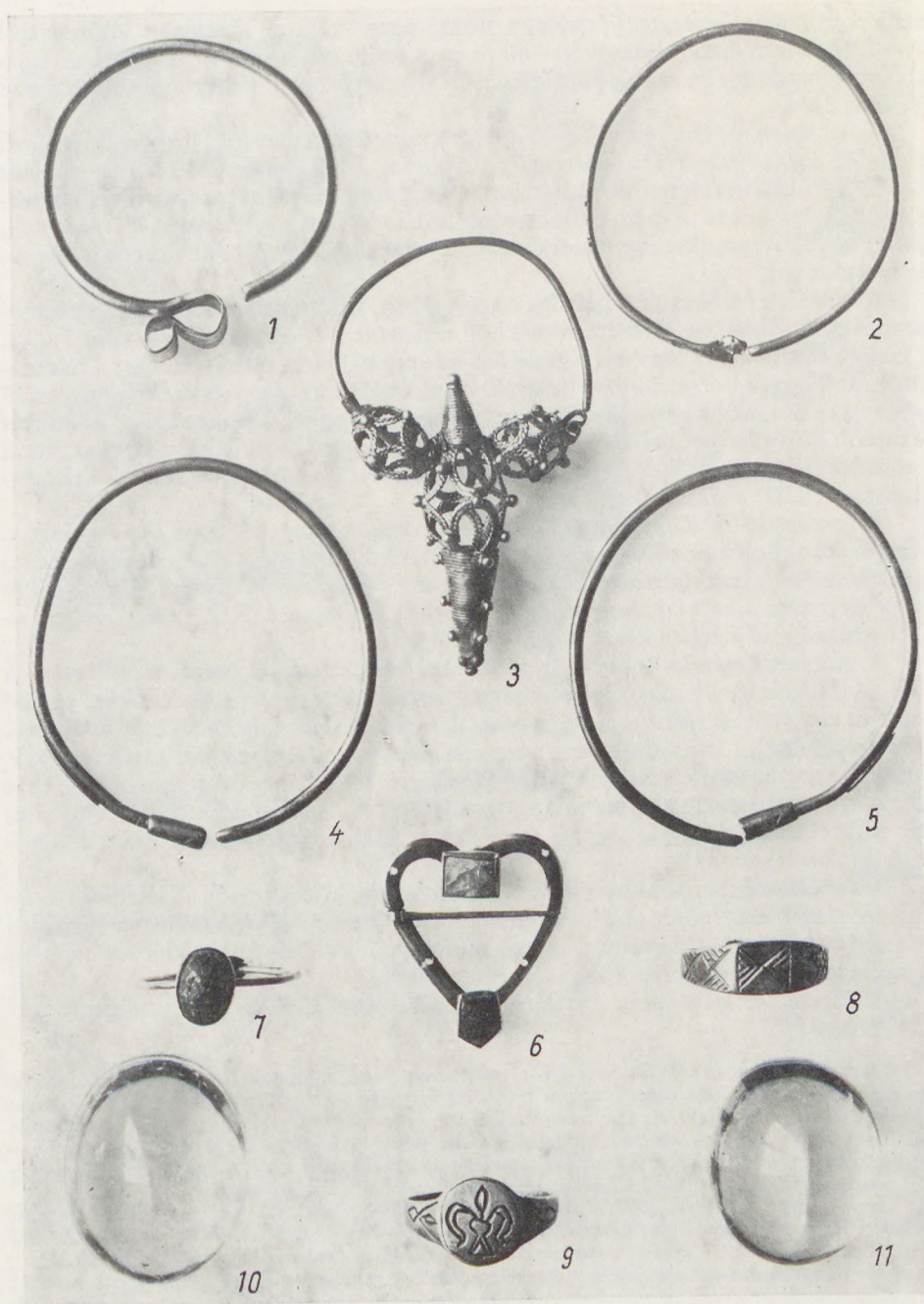
¹ A terepszemléről és a leletmentésről készült jelentés: MNM Adattár XVII. 235/1965. A kincslelettől különálló, négy sarlót tartalmazó vaseszköz-lelet ismertetését a Fol.Arch. következő kötetében tervezzük.

1. Az ékszerekkel együtt talált pénzek és a sarlók előkerülési helye
2. A 24 db. Árpád-kori pénz előkerülési helye
3. Árpád-kori cserépfazék lelőhelye
4. Kő- és habarcstörmelék a felszínen

1. ábra

A lelőhely a Nyáregyházáról Újlengyelre vezető országút 15. számú kilométerkövétől D—DNy-ra 300 m-re volt (1. ábra 1). Ezen a részen 1964 őszén átlagosan 50 cm mélységig szőlőtelepítéshez földforgatást végeztek. A pénzek és az ékszerek, ekkor több méteres körzetben szóródtak szét. A 15. és a 16. számú kilométerköv között a felszínen nagy területen legnagyobb részben Árpád-kori cseréptöredék, állatcsont, kemence-maradványok és átégett agyagtapasztások mutatkoztak, amelyek elpusztult középkori település helyét bizonyítják. A szőlő alá forgatással tehát település maradványait rombolták szét, s a mély földforgatással a kincslelet környékén nagyobb cserépedény-töredékek (4. ábra 1—7., 5. ábra 1—2), és egy törött, de összeállítható cserépfazék is (a már említett 15. számú kilométerkövőtől 120—130 m-re, az innen kiinduló földút DNy-i oldalán) felszínre került (6. ábra). Fenekén kereszt alakú fenékbélyeg látszik; egyik szárának végéből, a

2. ábra

körüli időre állapította meg.⁷ A pénzeket és az ékszereket 1241-ben a tatárok elől rejtették el.

Az 1756 db pénzen kívül a kincsletben az alábbi ékszerek voltak: (2. *ábra* 1—11., 3. *ábra* 1—11).

Karperec-pár (2. *ábra* 4—5., 3. *ábra* 9—10). Ezüsből készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított. Egyik vége egyenesre vágott, mely a másik végére forrasztott hengeres tokba illeszkedett. A hengeres tok ék alakú rovátkolással díszített. Mellette a huzalra hosszúkás levél alakú lemezkét forrasztottak, amelynek felületét is ék alakú vésés díszíti. Ép, jó megtartású. Átm. $4,8 \times 5,2$ — $5,3$ cm, huzal vastagsága 2 mm. Leltári száma 65.81.2.B. (MNM)

Karperec (2. *ábra* 2., 3. *ábra* 11). Elektronból készült. Kerek metszetű, kör alakúra hajlított vékony huzalkarika, amelynek egyik vége egyenesre vágott és a másik végén levő kissé tölcseresen kiszélesedő tokba illeszkedett. Tölcserszerűen kissé kiszélesedő tokja összenyomódott. Jó megtartású. Átm. $4,4 \times 4,6$ cm, huzal vastagsága 1,5 mm. Leltári száma 65.81.6.B. (MNM)

Ékköves gyűrű (2. *ábra* 7., 3. *ábra* 4). Elektronból készült. Kerek metszetű vékony huzalkarika, amelyhez ovális csontakúpos foglalatot forrasztottak. Foglalatában erősen domborodó féltojás alakú csiszolt felületű, valószínűleg korund ékkő helyezkedik el. A gyűrű karikája előkerülésekor három darabra tört, restaurálásakor összeforrasztották. Az ékkő a foglalatban meglazult, kiesik. Közepes megtartású. Gyűrű átm. $2,1 \times 2,9$ cm, karika vastagsága 1 mm, foglalat átm. $0,8$ — 1 cm. Leltári száma 65.81.7.B. (MNM)

Gyűrű (2. *ábra* 8., 3. *ábra* 6). Ezüsből készült. Lapos lemezű kör alakú abroncsa téglalap alakú feje felé kiszélesedik. Fejét átlós vésés négy mezőre osztja, amelyek közül a két egymással szemben levő hosszanti mezőben ék alakú vésett díszítés látszik. A fej egyik oldalán az előbbi díszítés ferde vonalas véséssel ismétlődik, a másik oldalán rácsos vésett minta van. Ép, jó megtartású. Gyűrű átm. 2 cm, fej átm. 7 mm. Leltári száma 65.81.3.B. (MNM)

Gyűrű (2. *ábra* 9., 3. *ábra* 5). Ezüsből készült. Lapos lemezű abroncsa kör alakú feje felé kiszélesedik. Fejét vésett lilium, az abroncs fejhez csatlakozó részét trapéz alakú vésés díszíti. Ép, jó megtartású. Gyűrű átm. 2,1 cm, fej átm. 1,2 cm. Leltári száma 65.81.4.B. (MNM)

Ékköves csat (2. *ábra* 6., 3. *ábra* 3). Elektronból készült. Szív alakú, vékony lemezből kivágott keretén egymással szemben szabályosan elhelyezkedő két-két kicsiny kerek átfúrt lyuk van. Felső íves részének találkozásánál, fekvő téglalap alakú foglalatban fehér színű, topáznak látszó, az alsó, csúcsban találkozásánál ötszögű foglalatban korundnak látszó ékkő helyezkedik el. Szív alakú keretén középen kivágott vájatba erősített csat-tüske helyezkedik el. A szív alakú csatkeret az egyik alsó kis lyuknál el van törve. Jó megtartású. Hosszúsága 2,9 cm, szélessége 2,5 cm, csat keret szélessége 2,5 mm, felső foglalat átm. 7×8 mm, alsó foglalat átm. $6,5 \times 8$ mm. Leltári száma 65.81.8.B. (MNM)

Hajkarika (2. *ábra* 1., 3. *ábra* 8). Elektronból készült. Kerek metszetű, kör alakúra hajlított huzal. Egyik vége egyenesre vágott, másik vége ellapított S alakúra hajlított, rajta négy hosszirányban húzódó bordával. Ép, jó megtartású. Átm. 4,2 cm, vastagsága 2,5 mm, S végének szélessége 6 mm. Leltári száma 65.81.5.B. (MNM)

⁷ Uo. 39.

4. ábra

Fülbevaló (2. ábra 3., 3. ábra 7). Ezüstből készült. Kerek metszetű, vékony huzalból kör alakúra hajlított S végű hajkarika. A hajkarika kicsiny S vége mellett két áttört, granulációval díszített filigrános tojásdad alakú tag, közte pedig kettős kúp alakú, a középső részén az előbbivel egyező áttört filigrános, granulációs díszítésű tag helyezkedik el. A középső tag áttört részén három sorban négy-négy ráforrasztott gömböcske van. Kúpos része vékony csavart huzalból készült, amelyek közül az alsó hosszabbikon négy sorban három-három, mindkét csúcán pedig egy-egy ráforrasztott gömböcske helyezkedik el. A felső csúcson levő gömböcske a többinél kevéssel nagyobb méretű. A két szélső, tojásdad alakú áttört tag felületének középső részén négy, a külső végei közelében két gömböcske helyezkedik el. A középső és az S vége felőli tag forrasztása a huzaltól letört. Jó megtartású. Hosszúsága 6,1 cm, átm. 3,7 cm, középső tag hosszúsága 4 cm, huzal vastagsága 1 mm. Leltári száma 65.81.1.B. (MNM)

Hegykristály (2. ábra 10., 3. ábra 1). Tojásdad alakúra csiszolt hegyikristály. Egyik fele kissé, a másik fele erősen domborodik. Erősen domborodó felén hosszirányú élbe csiszolt gerinc húzódik végig. Ép, jó megtartású. Hosszúsága 3,2 cm, szélessége 2,6 cm, vastagsága 1,8 cm. Leltári száma 65.81.9.B. (MNM)

Hegykristály (2. ábra 11., 3. ábra 2). Tojásdad alakú, az előbbinél zömökebb. Egyik fele enyhén, a másik fele erősen domborodik és rajta hosszirányú élbe csiszolt gerinc húzódik végig. A szélének erősen domborodó felén fémfoglalattól származó karcolt vonal látszik. Ép, jó megtartású. Hosszúsága 2,8 cm, szélessége 2,5 cm, vastagsága 1,9 cm. Leltári száma 65.81.10.B. (MNM)

A korábban elmondottakból láttuk, hogy a leletben előforduló legújabb pénzeket is 1240 előtt verték és a tatárjáráskor rejtették el. Ez a körülmény azt is bizonyítja, hogy az ékszerek is a XIII. század negyvenes éveitől készültek és használták. A pénzeket tehát az ékszerek korának megállapítására is felhasználhatjuk, de az elrejtésükre nem ritkán használt edényeknél szélesebb időhatárral, mivel az ékszerek használati ideje a cserépedényekénél hosszabb volt, amelyet több tárgyunknál felületük erős kopottságán is megfigyelhetünk.⁸

Az Árpád-kori érem- és kincsleletek áttekintéséből megállapítható, hogy a legrégebbiek a XI. század első feléből származnak (pl. Nagyharsány-Szárhegy-Kőbánya). Számuk csekély, de a század második felében és a XII. században kevéssel gyakoribbá váltak (pl. Andornaktálya, XI. század vége–XII. század eleje, Etyek-Richárdpuszta, Kiskunlacháza, Tatárszentgyörgy, XII. század vége). A XIII. században viszont 1240 körül — a magyar középkor folyamán először — egyszerre megszokasodtak, amelynek magyarázatát az országra zúduló és csaknem az egész országot végigpusztító tatárjárásban kereshetjük. A történeti források mellett a régészeti kutatás és emléanyag is a pusztulás méreteit bizonyítja. Árpád-kori falvaink jelentős részének pusztulását, amelyek nem települtek újra, ehhez a történeti eseményhez kapcsolhatjuk. Az ekkor elrejtett és felszínre jutott

⁸ A tárgyak készítése idejét az elrejtésnél sokkal nehezebb megállapítani; erre az elrejtés idejéből inkább következtetni lehet. Anyaguktól, használatuk gyakoriságától és elhasználódásuk, kopásuk mértékétől függően az egyes tárgyak használati ideje különböző volt. A régészeti emléanyagból példának a következőt említhetjük: a pénzzel keltezett cserépedények esetében, a törékeny és éppen ezért általában rövidebb élettartamú cserépedény készítése idejét általában az elrejtését megelőző egy-két évtizedre tehetjük. Más a helyzet az ékszereknél, amelyeknek egyes darabjai hosszú ideig, több évtizedig vagy esetleg egy évszázadnál tovább használatban voltak. A sok és hosszú használatot a rajtuk megfigyelhető kopottságuk is bizonyítja.

5. ábra

sok pénzlelet is (és nagy előkerülési területük) a pusztulás méreteit érzékeltetik. A hirtelen érkezett veszély elől, könnyen és gyorsan elrejthető értékeiket, elsősorban pénzüket és ékszereiket, aki tehette, biztonságba helyezte.⁹ Az elrejtés tényét

⁹ A tatárjárással kapcsolatban *Gedai I.* több dolgozatában rámutatott: FA 20(1969) 101.; VMMK 8(1969) 254.

nemcsak a felszínre került és ismertté vált leletek bizonyítják, hanem Rogerius mester váradi kanonok Siralmas Énekének az esztergomi királyi várossal kapcsolatos alábbi részlete is: „S a magyarok, frankok és lombárdok, kik mintegy urai valának a városnak, észrevén, hogy magokat meg nem védhetik, elégeték a külvárosokat és a faházakat, melyek sokan valának, egész a város palotájáig. Számptalan posztót és ruhát is égetének el a házakban, leöldösék a lovakat, az aranyat ezüstöt földbe ásák s minden javaikat elrejték, s hogy magokat védjék, a palotákba vonulának.”¹⁰

A kérdést közelebbről vizsgálva, a tatárjáráskor elrejtett éremleletek között több — a pusztapótharasztihoz hasonló — kincsleletet találunk, amelyekben a pénzek mellett ékszerek is voltak. Ebből az anyagból nemcsak a pénzgazdálkodás, pénzforgalom mértékére és irányára lehet következtetni, hanem ami számunkra most ugyanilyen fontos, az akkor használt ékszereknek a régebbi időknél (XI—XII. század) bővebb megismerésére lehetőséget adnak. E munkához elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum középkori gyűjteményének XIII. századi, a pusztapótharaszttal párhuzamba állítható és felhasználható anyagát vizsgáltuk át, de ahol lehetett, más múzeumok hasonló együtteseit is bevontuk vizsgálatunkba. Az összegyűjtött anyagot három csoportra osztottuk fel.

I. Pénzekkel együtt talált, 1240 körül elrejtett ékszerek

Abony (Pest megye). 1931-ben csere útján kis mázas cserépbögre jutott a Magyar Nemzeti Múzeum középkori gyűjteményébe, amelyben két kerek formájú csat, két ezüströg és 52 pénz volt.¹¹

Csat (7. ábra 1). Ezüsből készült. Lapos, kissé ovális formájú, amelyet vésett kettős zezzug vonal, az általa bezárt háromszög alakú mezőket három-három poncolás díszít. A csat-tüskét tövénél kis borda tagolja. Jó megtartású. Átm. 2,3—2,5 cm, csatkeret szélessége 3 mm. Leltári száma 49/1938. b. (MNM)

Csat (7. ábra 2). Ezüsből készült. Lapos, kerek formájú, amelyet vésett hullámvonal között rövid ferde vonalak díszítenek. Csat-tüskéje hiányzik. Jó megtartású. Átm. 2,1 cm, csatkeret szélessége 3 mm. Leltári száma 49/1938.c. (MNM)

Akasztó-Pusztaszentimre (Bács-Kiskun megye). Az Akasztó községhez tartozó Pusztaszentimrén (ma Soltszentimre) Ivánka Oszkár birtokán szántás közben két ezüst karperecet, négy gyűrűt, három csatot, két hajkarikát és 261 db friesachi denárt találtak.¹²

¹⁰ Rogerius mester váradi kanonok siralmas éneke. Ford. Szabó K. (Pest 1861) 47.

¹¹ *Huszar L.*, MM 1945 dec. 72—74.; *Höllrigl J.*, Arch. Ért. 50(1937) 147—151.

¹² MNM Érem- és Régiségértár, aktaszám: 163/1893, 400/1893, 461/1893, 172/1894.; Arch. Ért. 13(1893) 286., 14(1894) 270., 15(1895) 184. — A 461/1893. sz. irat a pusztaszentimrei lelethez tartozó tárgyakkal említ két sarkantyút, szegeket, pántokat, csat (vas) töredékeket, ezenkívül „cserépedény sajátságos széllel, mely laposan befelé van hajlítva és két ellentett helyen két-két lyukkal bír, hogy az edény rajta fölakasztható legyen”. A leírásból megállapítható, hogy cserépüst volt. Kétséges azonban, hogy a felsorolt vastárgyakat az ékszerekkel együtt a cserépüsthöz rejtették el. Sokkal valószínűbb, hogy az ékszereket az Árpád-kori település területén helyezték biztonságba és szántáskor a település használati tárgyaival kerültek a felszínre. — A leletet az iratanyagban három különböző helynévvel (Akasztó községhez tartozó Pusztaszentimre, Pusztaszentimre, Kiskörösi határ szentimrei pusztája) is említik. Ebből ered, hogy több numizmatikai dolgozatban három, teljesen különálló éremleletnek (Kiskörös, Akasztó, Pusztaszentimre) számítják [*Gedai I.*, NK 66—67(1967—68) 97.; *Ua.*, Acta Arch.Hung. 21(1969) 114.],

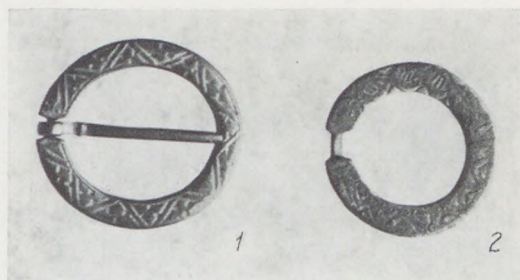
6. ábra

Karperec-pár (8. ábra 7—8). Ezüstből készült. Kerek metszetű huzalból az egyiket kör alakúra, a másikat oválisra hajlították. Egyik vége hosszúka, a tölcser alakú tokká alakított, amelybe másik vége illeszkedett. A tölcser alakú tok belső oldalán hosszabb, a külső oldala felé erős íveléssel rövidebbé válik. A tok tövéénél kis gömbös, kissé távolabb, kisebb vastagodása van, amelyet vésett bordák díszítenek. Jó megtartású. Átm. 6,9—7 cm, és 6,4—7,5 cm, huzal vastagsága 2 mm. Leltári száma 48/1894.1—2. (MNM)

Gyűrű (8. ábra 4). Ezüstből készült. Kívülről domborodó, a feje felé kissé szélesedő karikája ovális fejhez csatlakozik. A fejen vésett vonalkeretben két egymással szemben álló alak van, amelyek közül a jobboldali kezében egyenes kétélű kardot, a másik, karján madarat, valószínűleg sólymot tart. A két alak mögött közelebből meg nem határozható minta (madár?) van. Karikája szélét a fej felé eső részén vésett kis körívek és poncolás díszíti. Jó megtartású. Magassága 2,3 cm, karika átm. 2,3 cm, fejátm. 1,2—1,5 cm, karika vastagsága 3 mm. Leltári száma 48/1894.3. (MNM)

Gyűrű (8. ábra 3). Ezüstből készült. Lapos karikája kiszélesedve kerek fejhez csatlakozik. Fejét vésett vonalkeretben liliom, alatta kétfelé ágazó vonal között

holott itt egyetlen érem- és ékszerletről van szó. A lelet előkerülésekor Akasztó községhez tartozott Pusztaszentimrére: *Reiszig E.*, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye községei. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. I. MVV (Bp. é.n.) 31.

7. ábra

két vízszintes vonal díszíti. Karikájának a fej felé eső részén egymásra derékszögben álló három-három vonalköteg látszik. Jó megtartású. Magassága 1,8 cm, karika átm. 1,9 cm, fejátm. 1,3 cm, karika vastagsága 2 mm. Leltári száma 48/1894.4. (MNM)

Gyűrű (8. ábra 2). Elektronból készült. Kerek metszetű vékony karikája kissé kiszélesedve kerek fejhez csatlakozik. Fejét poncolt keretben vésett lilium díszíti. Jó megtartású. Magassága 1,9 cm, karika átm. 2,1 cm, fejátm. 1 cm, karika vastagsága 1 mm. Leltári száma 48/1894.5. (MNM)

Gyűrű (8. ábra 1). Elektronból készült. Kerek metszetű vékony karikája hozzáforsztott kerek fejhez csatlakozik. Fejét poncolt keretben vésett lilium díszíti. Jó megtartású. Magassága 1,8 cm, karika átm. 2 cm, fejátm. 1 cm. Leltári száma 48/1894.6. (MNM)

Csat (8. ábra 9). Ezüstműből készült. Kerek formájú, szélesebb lapos lemezből áll, amelyet a külső szélén vésett vonalakkal díszített körkikkelyek, a belső szélénél ugyanilyen félkörös vésett minták díszítik. Vékony csat-tüskéje van. Ép, jó megtartású. Átm. 2,6 cm, csatkeret szélessége 4 mm. Leltári száma 48/1894.11. (MNM)

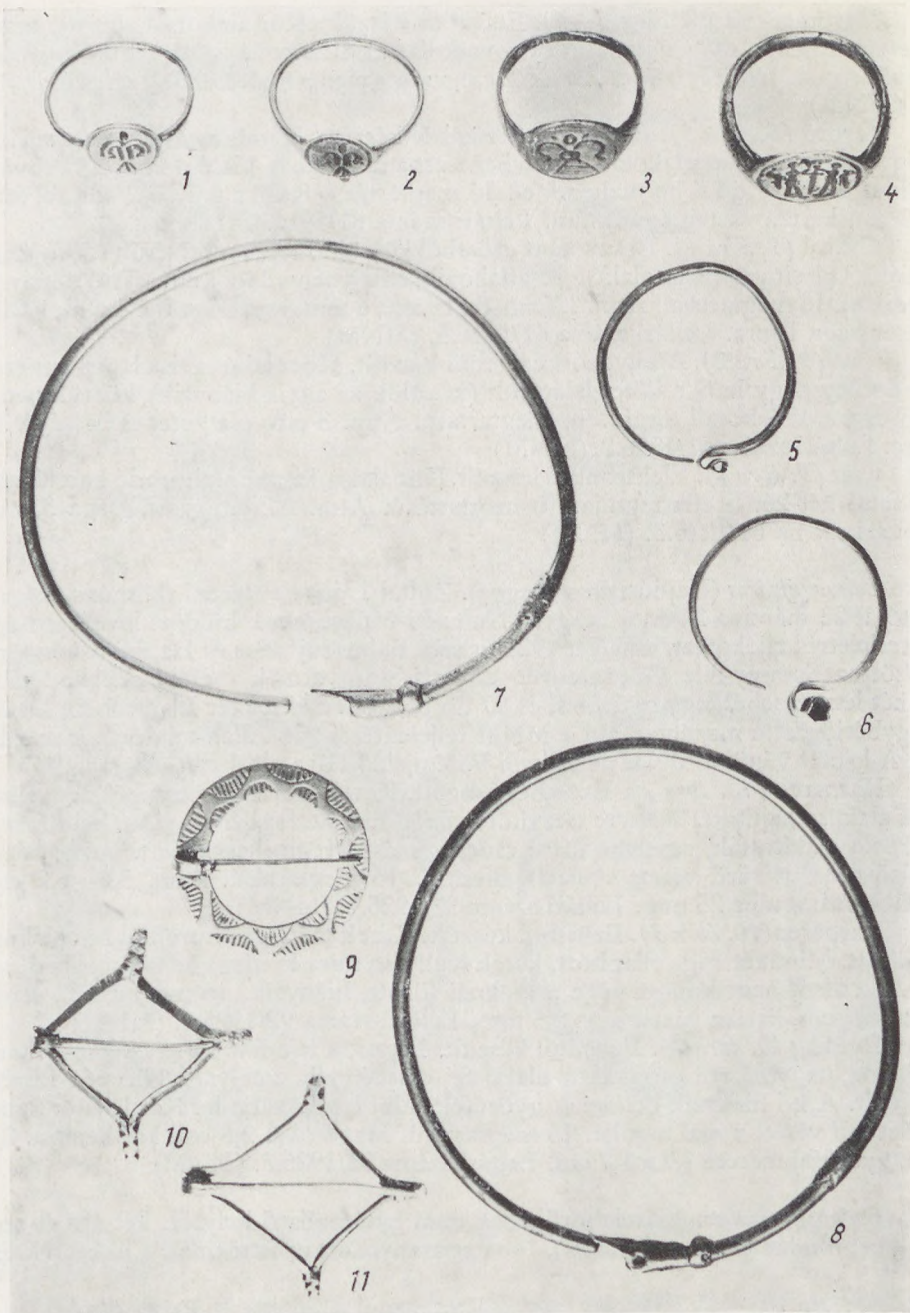
Csat (8. ábra 10). Ezüstműből készült. Négyyszögletes keresztmetszetű vékony pálcából rombusz alakúra hajlított, három sarkán kiugró nyúlvánnyal, amelyet mindkét szélén három-három ékalakú bevágás díszít. Vékony csat-tüskéje van. Jó megtartású. Hosszúsága 3 cm, szélessége 3,2 cm, vastagsága 1,5 mm. Leltári száma 48/1894.10. (MNM)

Csat (8. ábra 11). Ezüstműből készült. Az előbbihez hasonló, csupán a csat-tüske irányában kissé megnyúltabb, laposabb formájú és vékonyabb pálcából készült. Jó megtartású. Hosszúsága 3,3 cm, szélessége 3 cm, vastagsága 1 mm. Leltári száma 48/1894.9. (MNM)

Hajkarika pár (8. ábra 5–6). Elektronból készült. Nagyjából kör alakúra hajlított, négyyszögletes metszetű huzal. Az egyik vége ellapított és S-alakúra hajlított, amelyek közül az egyiket hosszirányban vésett kis mélyedés húzódik, a másik végük kissé csúcsosodik. Az egyik hajkarika S-vége görbült. Átm. 2,6–2,7 cm, karika vastagsága 1,5 mm. Jó megtartású. Leltári száma 48/1894.7–8. (MNM)

Bajót (Komárom megye). Jámbor János bajóti lakos a Szentkereszt alatti szérús földek dűlőben levő szántóföldjén cserépedényben két gyermek-karperecet, két aranyozott ezüstcsatot, egy aranyozott ezüst-, egy aranygyűrűt, 89 db denárt és 4 római pénzt talált. A leletet Baits György bajóti jegyző küldte be a MNM-ba.¹³

¹³ MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 263/1916. A leletet említi Höllrigl J., Arch. Ért. 44(1930) 156.

8. ábra

Karperec-pár (9. ábra 5—6). Ezüstből készült. Kör alakúra hajlított, kerek metszetű huzal. Megvastagodó és rovátkolással díszített nyitott végük kígyófejhez hasonló. Jó megtartású. Átm. 5,2 cm, vastagsága 3 mm. Leltári száma 61/1916.1. (MNM)

Gyűrű (9. ábra 3). Aranyozott ezüstből készült. Kerek metszetű karikájához négyszögletes fej csatlakozik, amelyben barna masszában kissé domborodó ovális zöldes üvegszerű kő helyezkedik el. Jó megtartású. Karika átm. 2,2 cm, fej átm. 1,2 cm, karika vastagsága 2 mm. Leltári száma 61/1916.4. (MNM)

Gyűrű (9. ábra 4). Aranyozott ezüstből készült. Kerek metszetű vékony karikájához kicsiny téglalap alakú fej csatlakozik, amelyben világos ametiszt kő helyezkedik el. Jó megtartású. Átm. 1,7 cm, fej hossza 6 mm, fej szélessége 4 mm, karika vastagsága 1 mm. Leltári száma 61/1916.5. (MNM)

Csat (9. ábra 2). Aranyozott ezüstből készült. Kör alakú széles lapos lemezén eredetileg négy kúpos köfoglalat volt (közülük az egyik hiányzik), köztük pedig egy-egy kiálló korall díszíti. Jó megtartású. Átm. 3 cm, csatkeret szélessége 3,5 mm. Leltári száma 61/1916.2. (MNM)

Csat (9. ábra 1). Elektronból készült. Kör alakú, kissé domborodó keretét alul és felül két-két borda tagolja. Jó megtartású. Átm. 2,2 cm, vastagsága 3 mm. Leltári száma 61/1916.3. (MNM)

Balmazújváros (Hajdú-Bihar megye). Zoltai Lajos debreceni tb. múzeumigazgató 1922 március 24-én a Magyar Nemzeti Múzeumnak küldött levelében egy kincsletről tájékoztat, amelyet 1921 nyarán Balmazújváros és Hajdúböszörmény között a Semsey-féle Görögtanyán egy pásztorgyermek cserépfazékban talált. A két karperecből, egy gyűrűből és 97 db pénzből álló leletet Lichtscheine Dezső nagybérlő vette magához, aki a MNM feljelentésére az Államrendőrségnek adta át. A leletet végül a MNM az Állami Főfémjelző Hivaltól váltotta meg.¹⁴

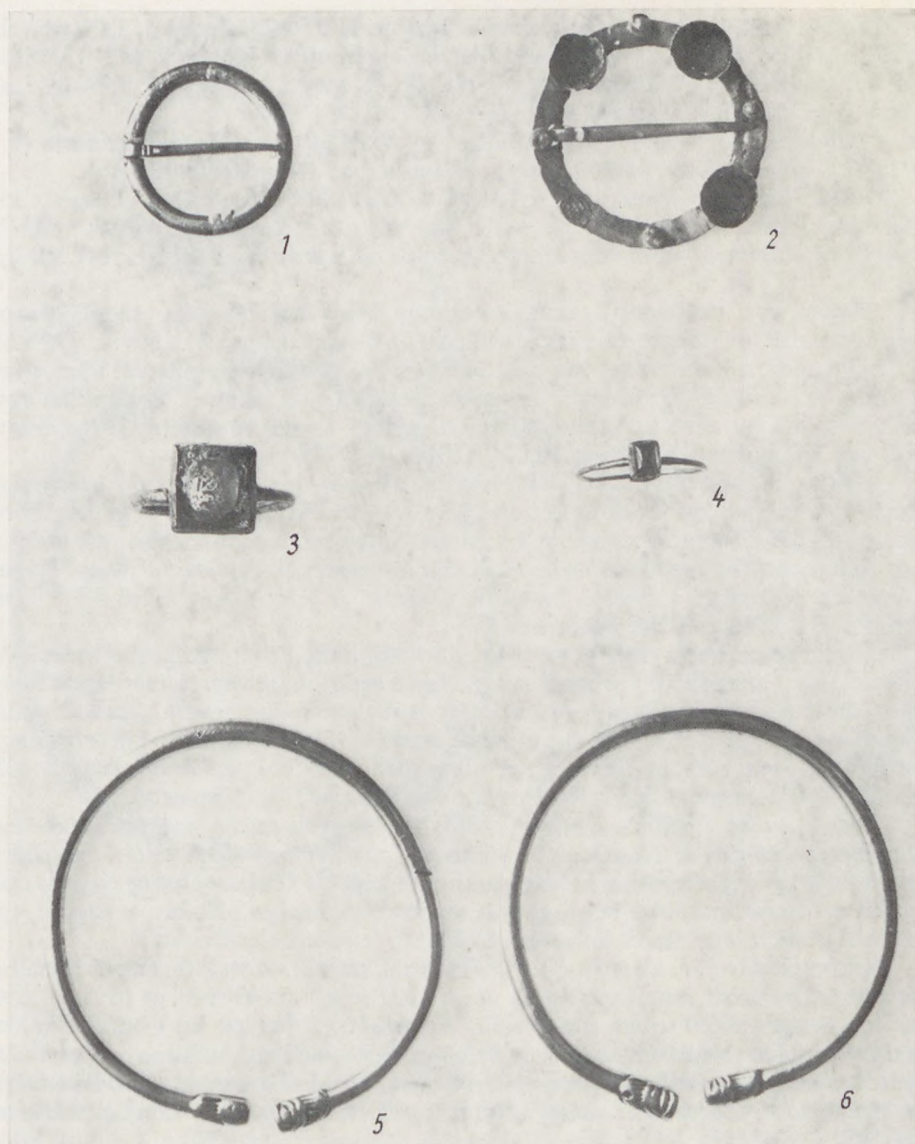
Karperec (10. ábra 2). Ezüstből készült. Kerek metszetű huzalból nagyjából kör alakúra hajlított. Szélesre ellapított végét mindkét szélének visszahajlításával tokosra alakították, amelybe kissé csúcsos másik vége illeszkedett. Tokos végét külső oldalán sűrű vésett vonalak díszítik. Jó megtartású. Átm. 5,6—6,2 cm, karika vastagsága 25 mm. Leltári száma 92/1925.1. (MNM)

Karperec (10. ábra 3). Ezüstből készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított. Mindkét vége ellapított, kerek lyuk van rajta és sűrű vésett vonalak díszítik. Az alsó, nem kopott vége a lyuknál törött, hiányzik. Jó megtartású. Átm. 6,2—6,4 cm, karika vastagsága 2,5 mm. Leltári száma 92/1925.2. (MNM)

Gyűrű (10. ábra 1). Ezüstből készült. Lapos, a feje felé kissé szélesedő karikájához, nagyméretű csontakúp alakú fej csatlakozik, amelynek közepén kisebb kő volt. A kő hiányzik belőle. A gyűrűfejet alul lemez zárja le. Karikáját a fejnél szélesebb vésett vonal tagolja. Jó megtartású. Magassága 2,8 cm, karika átm. 2,2 cm, gyűrűfej mérete $1,7 \times 1,7$ cm. Leltári száma 92/1925.3. (MNM)

Budapest területe. Közelebről meg nem határozható helyről, két áttört aranyozott boglár (páros palástdísz), 140 cgr aranyozott ezüstitörmelék, ékkő rekesz,

¹⁴ MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 73/1922.; *H(uszár) L.*, NK 34—35(1935—36) 80. — A MNM Érem- és Régiségtár 200/1922. sz. irata a lelet előkerülési helyét Balmazújváros Maláton domb mellett említi.

9. ábra

egy darab sötétkék üvegpaszta és 957 db ezüstpénz jutott a MNM középkori gyűjteményébe¹⁵

¹⁵ MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 292/1896, 293/1896.; Arch. Ért. 16(1896) 375., 17(1897) 88. — A MNM Érem- és Régiségtár 293/1896 és a 450/1896. sz. irata 977 db érmet sorol fel.

Boglár. Aranyozott ezüsből készült. Öntött. Két félgömb alakú, áttört darab-ból áll, indákkal és két erősen stilizált állatalakkal díszített. Közepén és a rovátkolt szélén nyolc kiálló kőfogalat töredéke látszik. Jó megtartású. Átm. 6,2—6,3 cm, szélessége 2 cm. Leltári száma 43/1896.1—2. (MNM)

A leletből a 43/1896.4. leltári számú 140 cgr ezüstitörmelék, ékkő rekesz és a 43/1896.3. leltári számú, sötétkék drágakövet utánzó üvegpasza hiányzik.

Gödöllő-Babat (Pest megye). A babati erdőben két ezüstyűrűvel együtt kb. 4060 darab pénzt találtak. A leletet a MNM vásárolta meg.¹⁶ A két gyűrűt a MNM középkori gyűjteményéből nem lehetett azonosítani, ezért a leltárkönyvből leírását adjuk:

„Árpád-kori ezüstyűrű, fejét a keskeny lapos karikára négyszögű alapon álló, hosszúkas négylapú csongagula képezi.” Leltári száma 20/1899.1. (MNM)

„Ugyanaz, a karika a fej két oldalán vésett díszítéssel van ellátva, a fejet egy laposabb (az alsó) és egy magasabb csongagula képezik, melyek alapjaikkal egymáshoz voltak forrasztva. A fej tetejébe jobbra lépő négy lábú sárkány hátratekintő fejjel van ábrázolva.” Leltári száma 20/1899.2. (MNM)

Hajdúszoboszló-Aranyseg (Hajdú-Bihar megye). Hajdúszoboszló aranysegi pusztáján cserépedény fenekén két gyűrű, egy töredékes karperec, egy csat töredéke és 142 db friesachi denár volt, a lelet többi része valószínűleg szántáskor vagy más mezeti földmunkánál szóródott szét és veszett el. A leletet a városi Tanács a Nemzeti Múzeumba küldte tanulmányozásra. A lelet rajzát és rövid leírását Hampel J. közleményéből ismerjük.¹⁷

„A karperec belül üres hengerded karikából áll, két helyütt gömbszerű kihajlással, ahol a csőszzerű szélesebb végső tag kezdődik, letört. A csat lapos lemezéből, mely tojásdad hajlású, egy db letört, a tüskéje megmaradt. Mindkét gyűrű feje lapos korong. Egyik korongon hazai árpád-kori pénzekről is ösmeretes díszítést látunk, mely részben bevészt, részben nielloval kirakott. A másik fejkoron-gon két heraldikusan stilizált ló-féle állat van egymás fölött bevésve.”

Karcag határa (Szolnok megye). 1881-ben Karcag város polgármestere egy kincsleletet küldött a Nemzeti Múzeumnak, amelyet a város határában Béres István talált. A kincsleletben halvány aranyból készült két karperec és egy kis csat, egy kis ezüstcsat, továbbá négy gyűrű, amelyekből három halvány aranyból, egy ezüsből készült, egy arany fülbevaló és 283 db friesachi denár volt.¹⁸

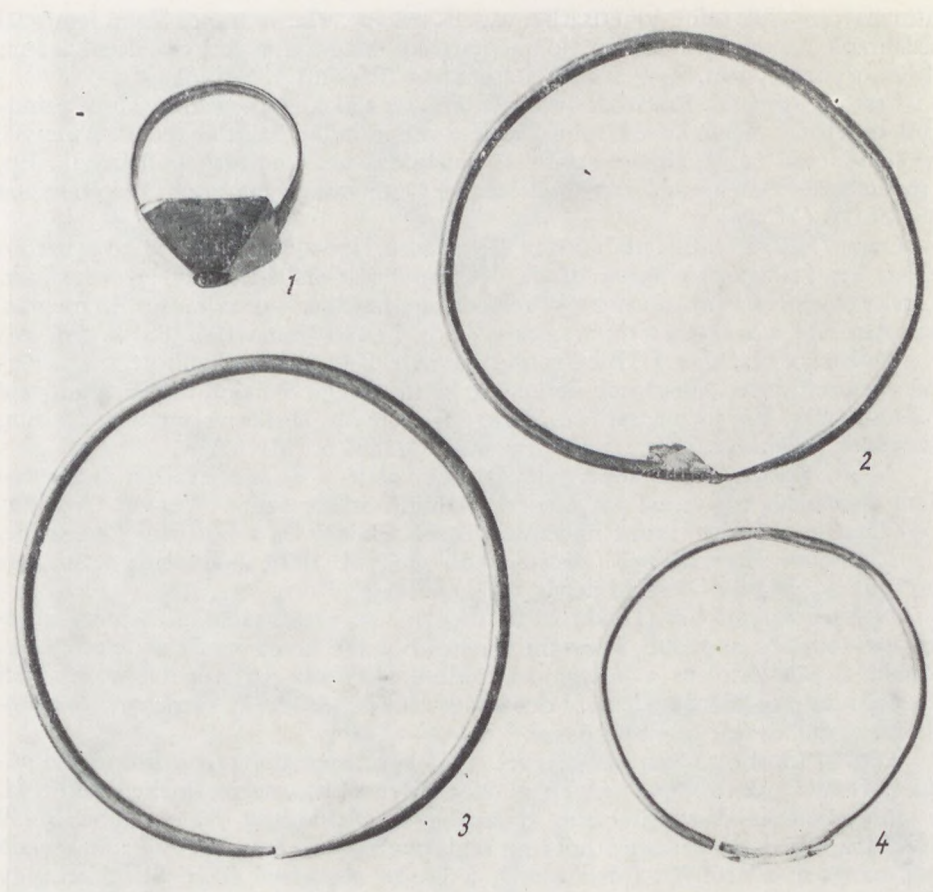
Karperec-pár (11. ábra 7—8). Elektronból készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, amelynek egyik vége a két félgömböcskével és rovátkolással díszített henger alakú tokba illeszkedik. A karikát két helyen kis gömböcskéekkel díszítés tagolja. Mindkét karperec belső oldalán néhány helyen, valószínűleg égéstől származó kissé kidudorodó olvadásnyomok látszanak. Mindkettő két darabra tört. Jó megtartású. Átm. 5,5 cm, huzal vastagsága 0,2 mm. Leltári száma 106/1881.1. (MNM)

Gyűrű (11. ábra 5). Elektronból készült. Kerek metszetű, a feje felé szélesedő karikája ovális formájú nagyobb fejhez csatlakozik, amelynek felül lépcsős beug-

¹⁶ MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 34/1899, 127/1899.; Arch. Ért. 19(1899) 377., 20(1900) 434, 439.

¹⁷ H(ampel J.), Arch. Ért. 13(1893) 454—455., a 455. oldalon a lelet rajzával. — MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 463/1893.

¹⁸ MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 237/1881, 245/1881, 246/1881, 247/1881, 300/1881.; Hampel J., Arch. Ért. 2(1882) 148. a lelet rajzával.

10. ábra

rással tagolt foglalat van és alját kb. negyedrészen hiányzó lemez zárja le. A karika kiszélesedő, fejhez csatlakozó részén függőleges rovátkolás, ráforrasztott rombusz alakú lemezke van, amelyet vésett mankós kereszt, alatta pedig ékalakú rovátkolás díszít. A gyűrű fejből az ékkő hiányzik. A közfoglalat kis része is hiányzik. Jó megtartású. Magassága 2,6 cm, karika átm. 2,3 cm, gyűrűfej átm. $1,2 \times 1,6$ cm. Leltári száma 106/1881.3. (MNM)

Gyűrű (11. ábra 6). Elektronból készült. Kerek metszetű, vékony huzalból álló karikája csonkakúp alakú kerek fejhez csatlakozik, amelyben kissé domborodó halvány lila színű ametisztű van. Ép, jó megtartású. Magassága 2,4 cm, karika átm. 2,2 cm, gyűrűfej átm. 7 mm. Leltári száma 106/1881.4. (MNM)

Gyűrű (11. ábra 4). Elektronból készült. Kerek metszetű, vékony huzalból álló karikája, kiszélesedő ovális fejhez csatlakozik, amelyben domborodó, féltojás

alakú halvány lila színű ametisztkő van. Karikája vékony trapéz alakú lemezzel csatlakozik a gyűrűfejhez. Ép, jó megtartású. Magassága 2,5 cm, karika átm. 2,1 cm, gyűrűfej átm. 7—9 mm. Leltári száma 106/1881.5. (MNM)

Csat (11. ábra 2). Ezüsből öntött. Rombusz alakú, lapos vékony keret, mind-egyik oldalának befelé kissé homorú ívelése van, mindkét széle élszedett. Az egyik sarkánál a csat-tüske számára szögletes bevágása van. Csat-tüskéje hiányzik. Ép, jó megtartású. Hosszúsága 3 cm, szélessége 3,1 cm, vastagsága 3 mm. Leltári száma 106/1881.7. (MNM)

Csat (11. ábra 3). Ezüsből öntött. Kör alakú, lapos kicsi keret, amelyet három helyen kis szalagszerű minta díszít. Keskeny csat-tüskéje csúcsban végződik. A tüske tövéénél három, a csúcsa közelében egy bevágás van rajta. Ép, jó megtartású. Átm. 2,1 cm, csatkeret vastagsága 3 mm. Leltári száma 106/1881.8. (MNM)

Hajkarika (11. ábra 1). Elektronból készült. Kör alakúra hajlított, négyszögletes metszetű huzal, amelynek keskenyre lapított vége S-alakú, másik vége kissé kicsúcsosodik. Ép, jó megtartású. Átm. 2,2—2,6 cm, karika vastagsága 1,5 mm, S végének szélessége 2 mm. Leltári száma 106/1881.6. (MNM)

A leltárkönyv — 106/1881.9. leltári szám alatt — és az Arch. Ért.-ben megjelent ismertetés egy ezüst gyűrűfejet is említ,¹⁹ amely azóta elveszett. A leltárkönyvben levő leírás szerint halvány ezüsből készült és a kő hiányzott belőle.

Ladánybene-Hornyákdomb (Bács-Kiskun megye). 1973 májusában ezüst karperecpár és 1143 db friesachi denár került felszínre.²⁰

Nyírmártonfalva-Gut (Hajdú-Bihar megye). Az erdőgazdaság csemetekertjében valószínűleg nagyobb, friesachi denárokból álló érem- és ékszerleletre bukkantak. A találatoktól és a bolygatott földből Horváth Attila a debreceni Déri Múzeum régésze 105 db friesachi denárt, gyűrűket, töredékes karperecet és csüngős díszű fülbevalót gyűjtött össze.²¹

Pátroha (Szabolcs-Szatmár megye). 1931-ben Szirmai János a Butorka dűlőben Borbély Ferenc földjén pénzekkel telt edényt talált, amelyet az eke borított ki. A hullámvonalas díszítésű edény összetört és elkallódott. Az edényben 7439 ezüstpénz, két darab ezüstdrótból font téglalapalakú 4×3 cm méretű ruhára való dísz, melynek aljáról hat fonat csüng, a végén csengetyű alakú díszekkel, egy ezüst karperec, egy másikkal egyharmad része, egy ezüst fülbevaló, öt ezüst pecsétgyűrű és egy vésett karneol ékkővel ellátott ezüst gyűrű volt.²²

Pécel (Pest megye). Jamriska Lajos péceli jegyzőtől a MNM egy kincsleletet vásárolt, amelyben három ezüst karperec, gyűrű, két öntvénydarab, kicsi csiszolt hegyikristály és 450 db Árpád-kori pénz volt.²³

Karperec-pár (12. ábra 5, 7). Ezüsből készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, amelynek mindkét megvastagodó, henger alakú nyitott végét négy-négy vésett vonal díszíti. Jó megtartású. Átm. 5,7 és 6,2 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 117/1901.1—2. (MNM)

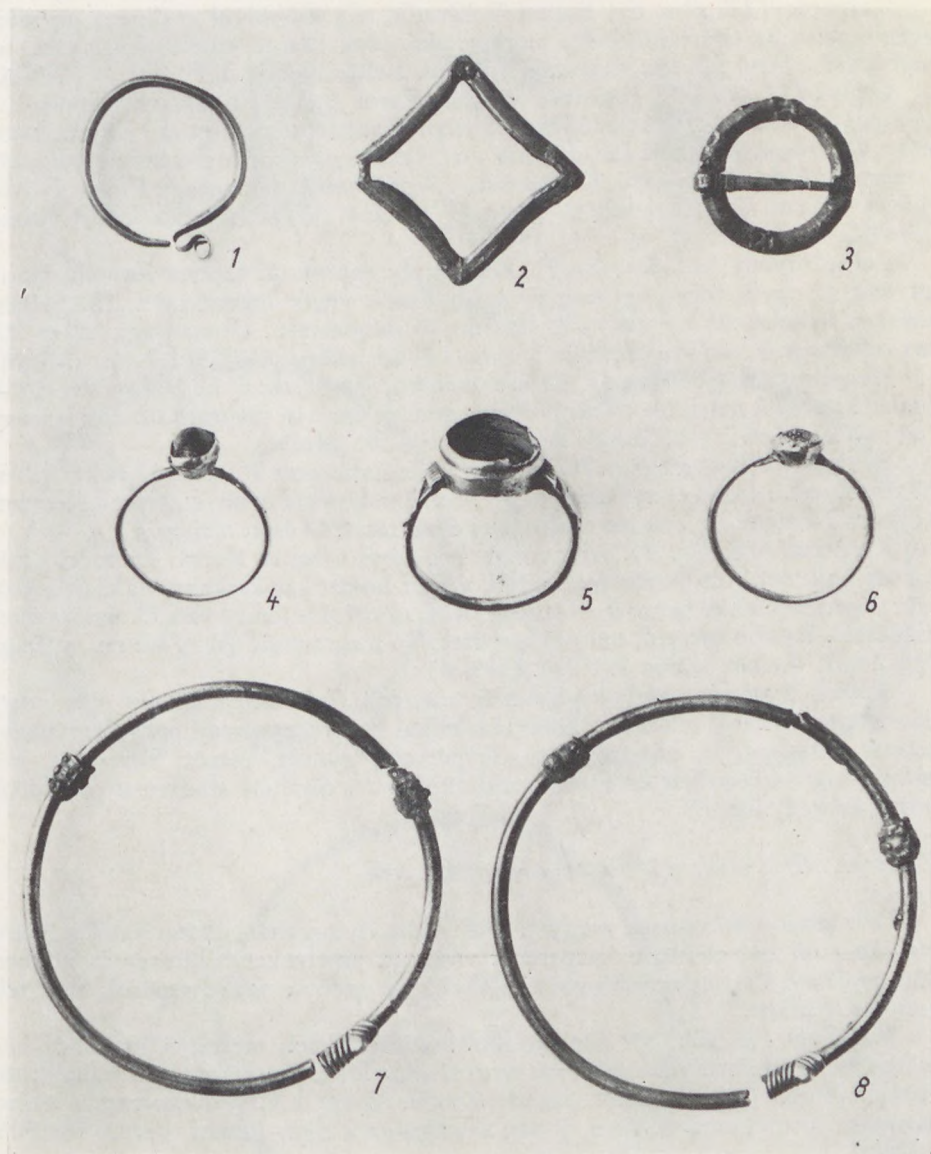
¹⁹ Uo.

²⁰ A leletre H. Tóth Elvira hívta fel a figyelmet. Szívességét ezúton is köszönöm.

²¹ RF I:13(1960) 112.; G(edai) I., NK 70—71(1971—1972) 81. Leleghelyét itt — tévesen — Bakonszeg néven találjuk.

²² A közigazgatásilag ideiglenesen egyesített Szabolcs és Ung vármegyék ... alispánjának Jelentése a vármegyei közigazgatás 1931-ik év első félévi állapotáról. (Nyíregyháza) 103.; G(edai) I., NK 66—67(1967—68) 37.

²³ Arch. Ért. 22(1902) 87, 188.; Jelentés 1901. 28—29, 37.

11. ábra

Karperec (12. ábra 6). Ezüstből készült. Az előbbivel csaknem egészen egyező, azzal az eltéréssel, hogy egyik végén csak három vésett vonal van. Jó megtartású. Átm. 5,7 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 117/1901.3. (MNM)

Gyűrű (12. ábra 1). Ezüstből készült. Kerek metszetű vékony karikája kiszélesedve csatlakozik kerek fejéhez, amelynek szélét vésett vonal keretezi, rajta vésett liliommal. Karikája két darabra tört, restaurálásakor a gyűrűfejhez hozzáforrasztották. Jó megtartású. Karika átm. 2,4 cm, karika vastagsága 1 mm, gyűrűfej átm. 1,2 cm. Gyűrűfej leltári száma 117/1901.4., karika töredék leltári száma 117/1901.5—6. (MNM)

Ezüstöntvény (12. ábra 2—3). Két darab, egymással azonos formájú lapos öntvény, az egyik végén egyenesre vágott, másik végén lekerekített. Az egyikken öntéskor keletkezett kis mélyedés látszik. Jó megtartású. Hosszúsága 2,3 és 2,4 cm, szélessége 9 mm, vastagsága 3 mm. Leltári száma 117/1901.7—8. (MNM)

Hegykristály (12. ábra 4). Tojásdad alakú, kicsi csiszolt hegyikristály, egyik oldalán kisebb, a másikon erősebb domborodása van. Jó megtartású. Hosszúsága 2 cm, szélessége 1,3 cm. Leltári száma 117/1901.9. (MNM)

Tápiógyörgye (Pest megye). Hugyi Gábor, az Attila utca 90. számú ház kertjében 187 db friesachi érmet és egy aranyozott bronz karperecet talált, amelyet a Nemzeti Múzeum Deneberger Sándor tápiószelei ékszerésztől vásárolt meg.²⁴

Karperec (10. ábra 4). Aranyozott bronzból készült. Kerek metszetű, kör alakúra hajlított huzal, amelynek egyik végén hosszúkás keskeny téglalap alakú, a két végénél ék alakú beugrással tagolt, ráforrasztott kis lemez van, ék alakú vésett díszítéssel. Kisebb méretű, nyitott karperec. Jó megtartású. Átm. 4,3 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 19/1941. (MNM)

Tyukod-Bagolyvár (Szabolcs-Szatmár megye). Szántáskor az eke egy nagy kincseletet fordított felszínre. Több részletben nagymennyiségű pénzt, egy nagyméretű ezüstlepenyt, ezüströgleket, karperecet, gyűrűt, csatot, korongot, két arany S-végű hajkarikát és egy almandinkövekkel díszített aranyozott mellédszt tudtak összegyűjteni.²⁵

II. Pénzek nélkül talált, 1240 körül elrejtett ékszerek

Oros (Szabolcs-Szatmár megye). Oláh Géza nyíregyházi ékszerésztől a Nemzeti Múzeum hat elektron karperecet vásárolt, amelyeket földforgatás közben diófa gyökere alatt agyagedényben találtak. Az edény a fejszecsapások alatt teljesen szétmállott.²⁶

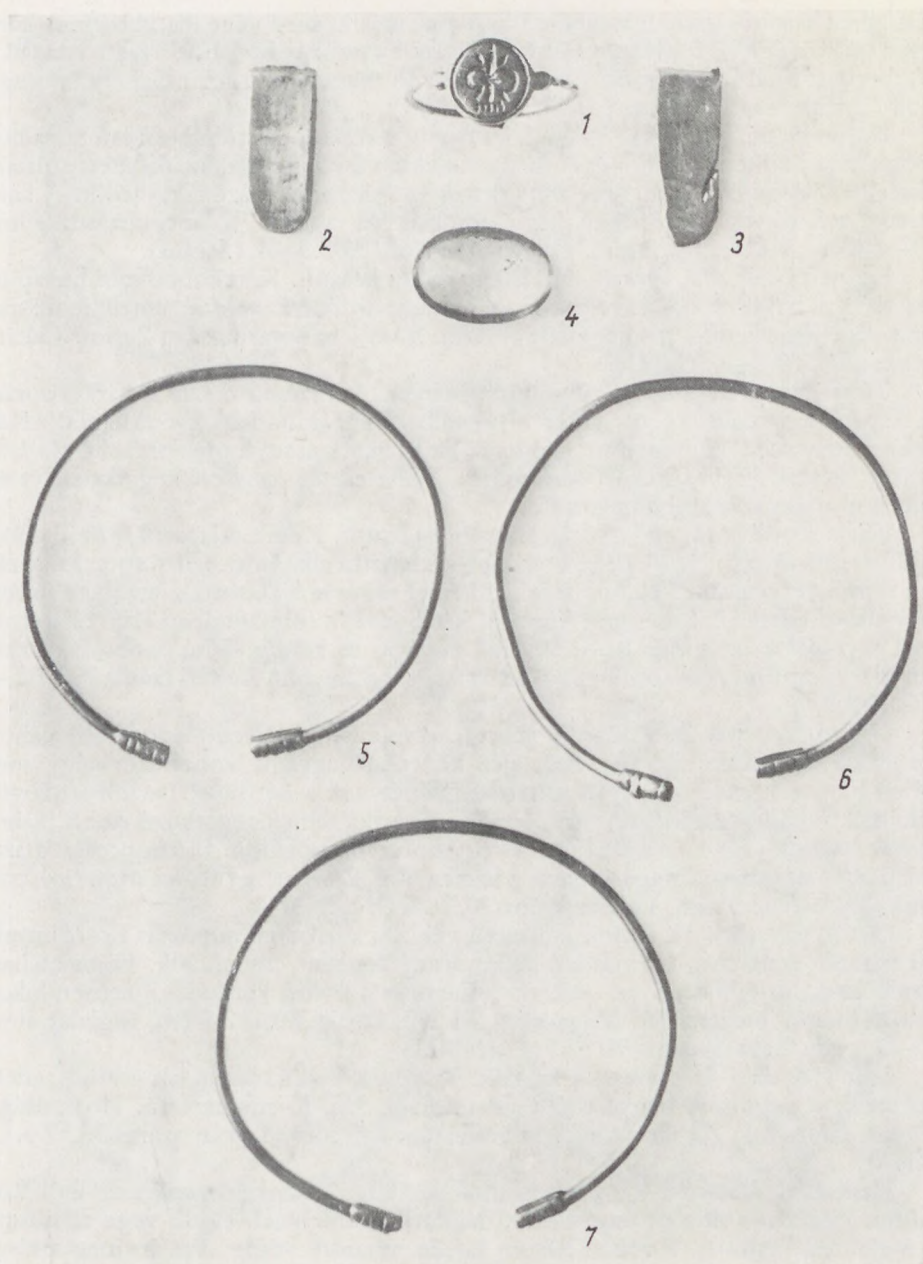
Karperec (16. ábra 5). Elektronból készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, amelynek mindkét nyitott vége kissé ellapított és visszahajlított. Visszahajlított végén rovátkolt díszítés látszik. Az egyik visszahajtott része letört, hiányzik. Jó megtartású. Átm. 7 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 68/1903. 1. (MNM)

Karperec (13. ábra 3). Elektronból készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, egyik végén henger alakú, vésett vonalakkal díszített, stilizált

²⁴ MNM Éremtár, aktaszám: 50/1941.; *Bárányné Oberschall M.*, MM 1946 ápr. 37.; *H(uszár) L.*, NK 46—47(1947—48) 55.

²⁵ RFI:24(1971) 77., 25(1972) 105.

²⁶ MNM Érem- és Régiségár, aktaszám: 403/1903.; Arch. Ért. 23(1903) 436.; Jelentés 1903. 33.

12. ábra

állatfejhez hasonló tokkal, amelybe a karperec másik, sima vége illeszkedik. A karperec tokos vége közelében, a külső hajlására hosszúkás keskeny, vésett vonalak-kal díszített levél alakú lemezt forrasztottak. Jó megtartású. Átm. 5,5 cm, vastagsága 2,5 mm. Leltári száma 68/1903.2. (MNM)

Karperec-pár (13. ábra 1—2). Elektronból készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, egyik végén henger alakú, vésett vonalakkal díszített stilizált állatfejhez hasonló tokkal, amelybe a karika másik, sima vége illeszkedik. A karperecet tokos vége közelében kicsi gömböcske tagolja. Jó megtartású. Átm. 4,3—4,6 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 68/1903.3—4. (MNM)

Karperec-pár (13. ábra 4—5). Elektronból készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, egyik végén henger alakú, bordázott tokkal, amelybe másik, sima vége illeszkedik. Jó megtartású. Átm. 5—5,1 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 68/1903.5—6. (MNM)

Tiszaörvény-Templomdomb (Szolnok megye). A középkori falu feltárása során az Árpád-kori házak között lapos bronztálban levő kincsleletre bukkantak: Két ezüst karperecet, nagyméretű elektron hajkarikát, aranyfoglatú ékköves női gyűrűt, vésett díszítésű ezüst férfigyűrűt, ezüst csatot, csiszolt hegyikristályt és kalcedon gyöngyöt tartalmazott.²⁷

Karperec-pár (14. ábra 5—6). Ezüsből készült. Kerek metszetű, kör alakúra hajlított ezüsthuzal. Egyik vége hosszabb szakaszon ellapított. Ellapított szakaszának mindkét szélét befelé egymásra hajlítással tokosra alakították, amelybe másik vége illeszkedett. Tokos végét kívülről két borda, a folytatásában levő ellapított részt kívülről a két szélén öt-öt ékalakú bevágás és két ék alakú poncolás díszíti. Ép, jó megtartású. Átm. 6,2 cm, karika vastagsága 2,5 mm. Leltári száma 70.37.2 — 3. C. (MNM)

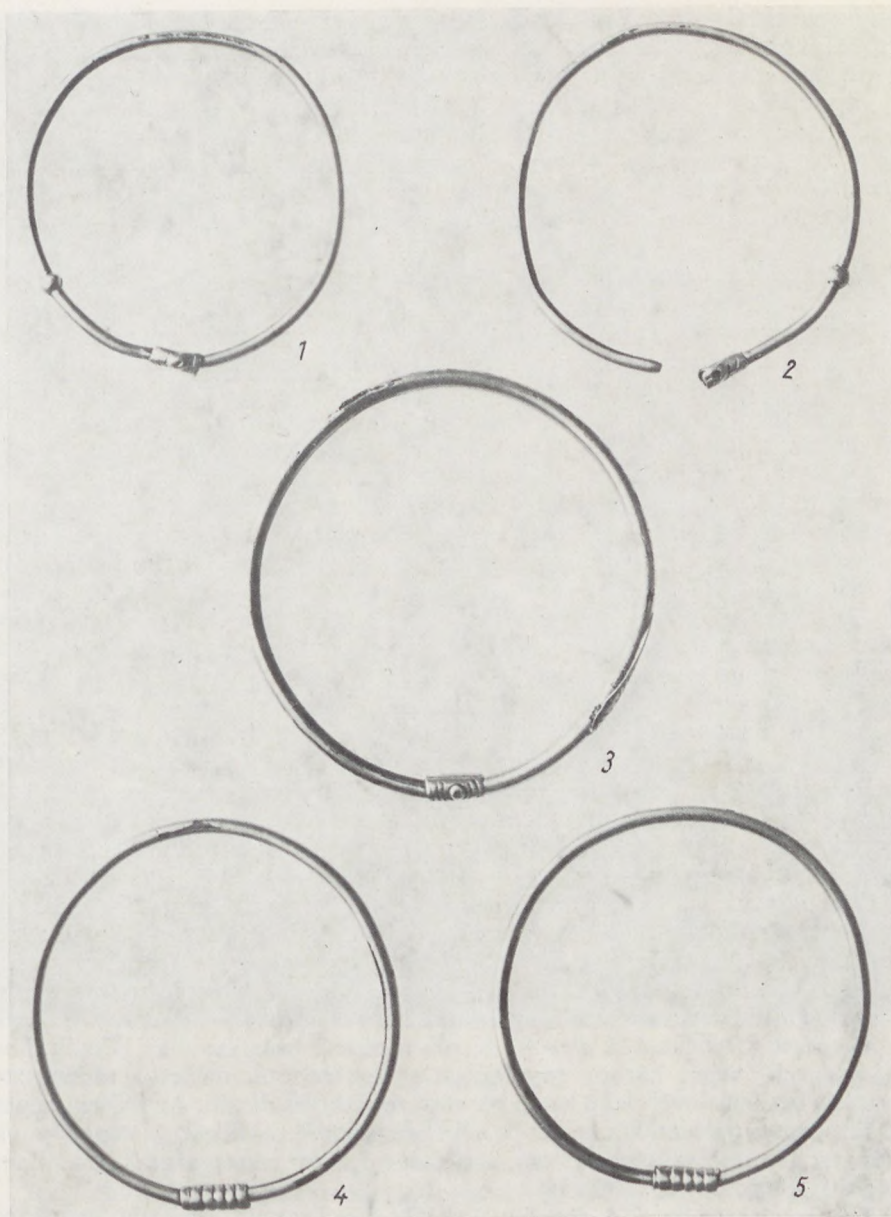
Gyűrű (14. ábra 2). Ezüsből készült. A feje felé szélesedő lapos karikájához kör alakú fej csatlakozik. A gyűrű fején középen négyágú vonal és a négy mezőben három köríves poncolt minta van, amelynek a két külső íve között rövid vonalakból álló poncolt díszítés látszik. A karika fejhez csatlakozó részét is két sávban hasonló, rövid vonalakból és egy hosszabb vonalból álló poncolás díszíti. Ép, jó megtartású. Magassága és a karika átm. 2,1 cm, gyűrűfej átm. 1,4 cm, karika szélessége 3 mm. Leltári száma 70.37.4. C. (MNM)

Gyűrű (14. ábra 3). Kerek metszetű vékony karikája aranyozott bronzhuzalból készült, amelyhez féltojásdad alakú arany foglat csatlakozik. Foglatában barnás színű domborodó kő van. Az aranyozás a gyűrű karikájáról erősen lekopott. Közepes megtartású. Magassága 2,5 cm, karika átm. 2,1 cm, foglat átm. 0,9—1,1 cm. Leltári száma 70.37.7. C. (MNM)

Csat (14. ábra 4). Ezüsből készült. Rombusz alakú, lapos kis csat élszedett szélekkel, a vége felé hegyesedő csat-tüskével. Ép, jó megtartású. Hosszúsága 2,3 cm, szélessége 2,2 cm, csatkeret szélessége 2,5 mm. Leltári száma 70.37.6. C. (MNM)

Hajkarika (14. ábra 1). Elektronból készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított aránylag nagyméretű hajkarika, amelynek egyik vége ellapított és S-alakúra hajlított. S-végén három borda húzódik végig. Ép, jó megtartású. Átm. 3 cm, karika vastagsága 2 mm. Leltári száma 70.37.5.C. (MNM)

²⁷ RF I:22(1969) 72.; Horváth B., Arch. Ért. 97(1970) 132., 5. ábra 1—9., 6. ábra 1—3.

13. ábra

Hegykristály (14. ábra 7). Tojásdad alakúra csiszolt hegyikristály. Egyik oldala kissé, a másik oldala erősen domborodik. Utóbbi oldalán hosszirányú élbe csiszolt gerinc húzódik végig. Jó megtartású. Hosszúsága 1,8 cm, szélessége 1,4 cm, vastagsága 1 cm. Leltári száma 70.37.8.C. (MNM)

Gyöngy (14. ábra 8). Hordó alakú, csiszolt felületű, nagyméretű kalcedon gyöngy. Egészen halvány lila színű. Közepén fúrt lyuk van, amelyet a két végétől fúrtak. Közepén a lyuk kisebb átmérőjű, mint a két végén. Jó megtartású. Hosszúsága 2,3 cm, szélessége 1,4–2 cm. Leltári száma 70.37.9.C. (MNM)

III. Pénzekkel együtt talált XIII–XIV. századi ékszerek

Nagykamarás-Bánkút (Békés megye). Az egykori főhercegi pusztán Amendt Mihály eleki lakos szántás közben ékszerekből és pénzekből álló leletre bukkant: Két elektron gyűrű, összecsavart, görbített karperecek töredékei, elgörbített, összehajlított ezüsthuzalok, ezüstlemez töredékek, kis veret, ezüstolvadékok és 2772 db pénz volt a leletben.²⁸ A legkésőbbi pénz IV. Béla denárja volt.

Gyűrű (15. ábra 1). Elektronból készült. Négyzet alakú feje a pereme felé összeszűkül. Lapos karikája a fejnél szögletesen kiszélesedik és a fejhez kapcsolódó kiszélesedő részét sűrű rövid karcolás díszíti. Foglalatából a kő hiányzik. Jó megtartású. Átm. 2,1 cm, gyűrűfej hosszúsága 1,5 cm, szélessége 1,4 cm. Leltári száma 103/1896.32. (MNM).

Gyűrű (15. ábra 2). Elektronból készült. Csonkakúp alakú magas fején kerek lyuk van, amelyből a kő hiányzik. Fejéhez vékony keskeny, kissé lapos karika csatlakozik. Jó megtartású. Átm. 1,9 cm, gyűrűfej hosszúsága 1,3 cm, szélessége 1,2 cm. Leltári száma 103/1896. 31. (MNM)

A leltárkönyvben 103/1896. 30. leltári szám alatt a 31. számúhoz hasonló, de annál díszesebb gyűrű leírását találjuk: „Ezüstgyűrű, sima szalagkarikával, derékszögű paralellogramma alapú csonkagúla idomú fejjel, melyben borostyánkő van. Karikája egyik vége a fejnél elpattant, feje négy oldallapját zeg-zug mintás és ékbordás vésett dísz takarja. Magassága 2,1 cm, szélessége 2 cm.” A gyűrű a MNM középkori gyűjteményéből hiányzik, valószínűleg elveszett.

Összecsavart karperec (15. ábra 3). Kerek metszetű ezüsthuzal, amelynek egyik vége ellapított, az egyik oldalát ék alakú vésett minta díszíti. Jó megtartású. Hosszúsága 3,8 cm, szélessége 2,2 cm, ellapított végének szélessége 3 mm, vastagsága 1,5 mm. Leltári száma 103/1896. 21–29. (MNM) (A karperec hosszúsága 16,8 cm, nagyjából közepes méretű karperecnek felel meg.)

Karperec töredéke (15. ábra 4). Kerek metszetű ezüsthuzalból készült. Kissé megvastagodó végét három rovátkolás, a közvetlenül mellette ráforrasztott hosszúkás keskeny levél alakú lemezkét sűrű rovátkolás díszíti. Az erősen megcsavart karperec töredéken két helyen, a végéhez hasonló rovátkolt vastagodása van. Jó megtartású. Hosszúsága 3,3 cm, szélessége 3,2 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 103/1896. 21–29. (MNM)

Karperec töredéke (15. ábra 5). Az előbbihez hasonló, rövidebb ezüsthuzal, kissé megvastagodó végén három rovátkolással. A töredék valószínűleg a karperec másik vége volt. Jó megtartású. Hosszúsága 3,1 cm. Leltári száma 103/1896. 21–29. (MNM)

²⁸ MNM Érem- és Régiségtár, aktaszám: 632/1896.; Arch. Ért. 17(1897) 87–88.

14. ábra

Az előbbiekkal egyező vastagságú görbült ezüsthuzal töredék. Hosszúsága 3,5 cm. (15. ábra 6).

Görbült ezüsthuzal. (15. ábra 7). Hosszúsága 3 cm, szélessége 2,6 cm.

Összecsavart ezüsthuzal (15. ábra 8). Hosszúsága 2,8 cm, szélessége 1,1 cm.

Elgörbített, egymásra hajlított végű vastagabb ezüsthuzal (15. ábra 9). Hosszúsága 3,5 cm, szélessége 1,3 cm, vastagsága 2,5 mm.

Az előbbivel nagyjából egyező vastagságú, oválisra hajlított ezüsthuzal

(15. ábra 10). Hosszúsága 4,6 cm, szélessége 2,1 cm. Jó megtartásúak. Leltári számuk 103/1896.21—29. (MNM) A leltárkönyv 103/1896.21—29. leltári számok alatt kilenc karperec töredéket sorol fel, amelyek közül „egyiknek vége lapított és levélbordákat utánzó vésett vonaldísszel ékített, három darabon rovátkolt ráforrasztott pántdíszek s ezek közül kettőn ráforrasztott lándzsás levelek vésett vonal bordákkal látszanak.” A kilenc töredék közül az egyik ráforrasztott vésett levélmintás töredék hiányzik.

Ezüstlemez töredéke (15. ábra 11). Nagyjából téglalap alakú, két sarka kerek, a másik végén szögletes. Hosszúsága 1,6 cm, szélessége 1,1 cm. Leltári száma 103/1896.13—15. (MNM)

Ezüstlemez töredéke (15. ábra 12). Trapéz alakú, három oldalán vágás nyomaival. Hosszúsága 2 cm, szélessége 1,2—1,3 cm. Leltári száma 103/1896.13—15. (MNM)

Préselt ezüstlemez töredéke (15. ábra 14). Szabálytalan alakú, a szélén félkör alakú lyuk részlete, körülötte két domborodó borda látszik. Jó megtartású. Hosszúsága 1,9 cm, szélessége 1,2 cm. Leltári száma 103/1896.13—15. (MNM)

Összelapított, torzult alakú ezüstlemez (15. ábra 16—17), az egyik szélén ráforrasztott szélesebb ezüstszalaggal, a szembenlevő szélé közelében régebbi hajlítás nyoma látszik. Két összetartozó töredékből áll. Jó megtartású. Nagyobb töredék hosszúsága 6,3 cm, szélessége 6,2 cm, kisebb töredék hosszúsága 4,2 cm, szélessége 6,2 cm. Leltári száma 103/1896.11—12. (MNM)

A leltárkönyv 103/1896.16—20. leltári szám alatt három hajkarikához tartozó öt töredéket sorol fel, amelyek közül három töredéknek S-vége van. Az öt töredékből négy megvan, de erősen töredékes állapotuk miatt bemutatásukat nem tartjuk indokoltnak.

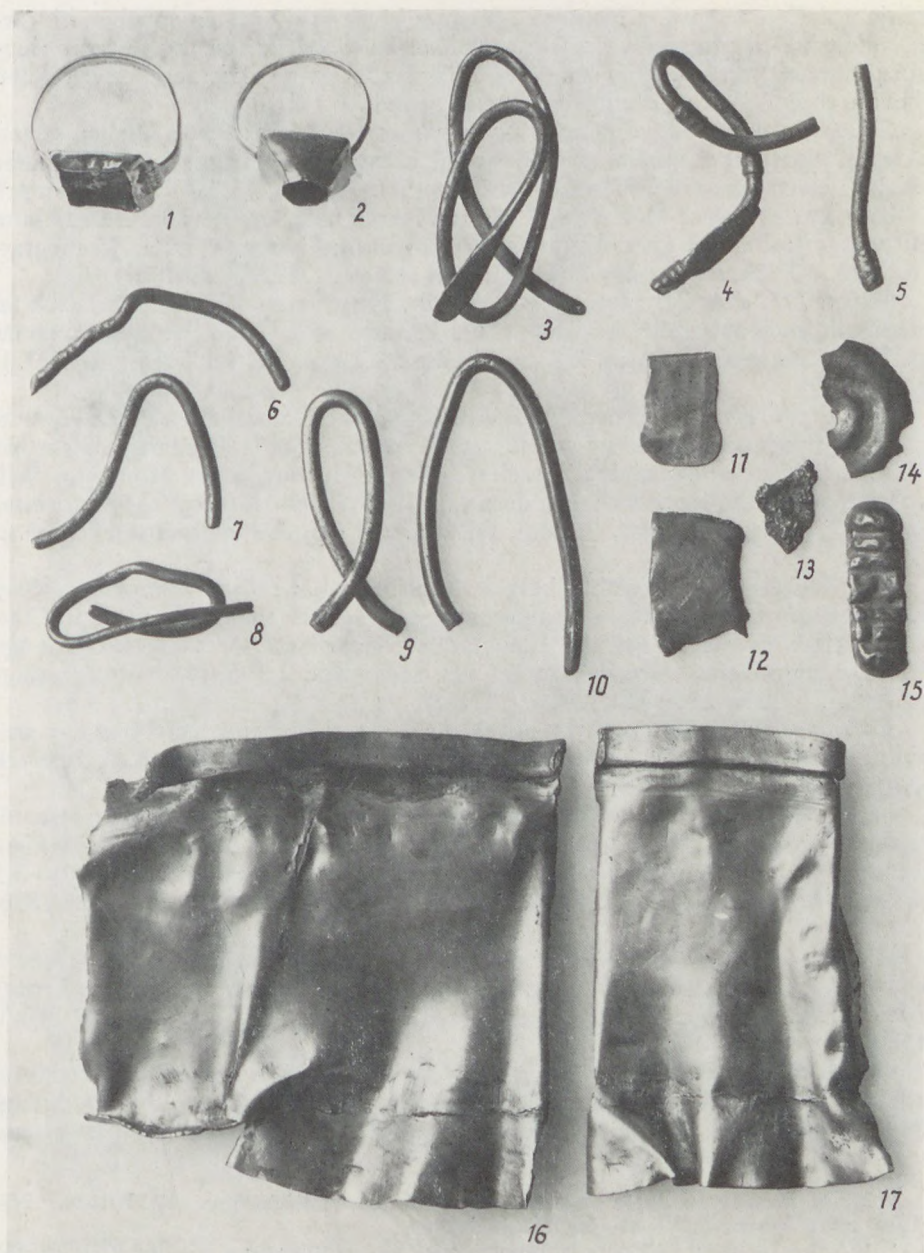
A leltárkönyv 103/1896.1—10. leltári szám alatt 10 darab ezüströgöt sorol fel. Ebből öt egészen kicsi darabka megvan, bemutatásukat nem tartjuk szükségesnek.

A kincslelet leltári leírása végén a leltárkönyvben piros ceruzával — utólagos és a leltározásnál jóval későbbi — alábbi szövegű bejegyzést olvashatjuk: „A táblára erősített darabok között még egy kettős lemezű 3 helyen átfúrt ezüstdísz (lekerekített hosszánegyszög alakú) és egy háromszög alakú ezüstlemezke volt.”

Az ezüstdísz (15. ábra 15) préseléssel domborított oldalát gerezdek tagolják. Hosszúsága 2,4 cm, szélessége 8 mm, vastagsága 3 mm.

Az ezüstlemezke (15. ábra 13) felülete kissé rücskös. Hosszúsága 1,3 cm, szélessége 9 mm.

Vaskohsziklás (Bihar megye, Șteiu, Románia). 1917-ben a rézbányai Berger és Vida cég Vaskohsziklás-Rézbánya közötti iparvasútjának építésekor özv. Kas Györgyné földjén cserépedényben kincsleletet találtak, amelyet a vaskohi járás főszolgabírája a Nemzeti Múzeumba juttatott el. A leletben a következő tárgyak voltak: Hajkarika töredéke ezüsből, három filigrános gömmbel, csavart karperec (?) töredéke ezüsből, stilizált liliomszerű töredékek, egy ezüst csüngő stb., összesen az apró darabokkal együtt 10 db Árpád-kori ékszer törmelék. Továbbá 28 db beolvasztott ezüströg és 763 db Árpád-kori ezüstpénz, amelyek közül 513 db magyar, 64 db szlavóniai, 1 db aquileiai, 126 db friesachi, 3 db bécsi, 56 db egyéb külföldi denár, fillér és garas. A leletben a legkésőbbi IV. László (1272—1290)

15. ábra

denárja volt.²⁹ A tárgyak a Nemzeti Múzeum középkori gyűjteményében nincsenek, valószínűleg elvesztek. Csupán a „hajkarika töredéke ezüstműből, három filigrános gömbbel” leírás alapján gondolhatunk arra, hogy egyik ismeretlen lelőhelyű fülbevaló töredékünkkel esetleg egyeztetni tudjuk.

Geszti (Somogy megye). Kozár György mernyei lakos szántás közben sértetlen cserépbögrét talált, amelyben aranygyűrű, ezüstgyűrű, ezüstcsat, ezüst karperec és 322 db ezüstpénz volt. A legkésőbbi pénz III. András (1290—1301) denárja.³⁰

Karperec (16. ábra 4). Ezüstműből készült. Kerek metszetű huzalból kör alakúra hajlított, nyitott végű. Öt helyen forrasztásnyomok látszanak rajta. Jó megtartású. Átm. 4,7 cm, vastagsága 2 mm. Leltári száma 31/1933.4. (MNM)

Gyűrű (16. ábra 2). Elektronból készült. Kissé lapos karikájához kerek fej csatlakozik, melynek szélét bevésített vonal keretezi, rajta Isten báránya ábrázolás van. Ép, jó megtartású. Átm. 2,1 cm, fej átm. 1,2 cm. Leltári száma 31/1933.1. (MNM)

Gyűrű (16. ábra 3). Ezüstműből készült. Kissé lapos karikájához kerek fej csatlakozik, melynek szélét vékony vésett vonal keretezi, rajta Isten báránya ábrázolás látszik. A fejhez csatlakozásánál kiszélesedő karikáját függőleges vésett vonalkák díszítik, alatta pedig lapos kidudorodása van. Karikája eltörött és alul újra forrasztották. Jó megtartású. Átm. 2,3 cm, fej átm. 1,5 cm. Leltári száma 31/1933.2. (MNM)

Csat (16. ábra 1). Ezüstműből készült. Ezüstpálcából erősen homorú íveléssel hatágúra hajlított csatkeret, amelynél mindegyik ágának végét ellapították. Csatlakozását két-két vésett vonal között egy átlós vonal díszíti. A csatkeret egyik ága törött. Jó megtartású. Hosszúsága 2,7 cm, szélessége 2,8 cm, csatkeret vastagsága 3 mm. Leltári száma 31/1933.3. (MNM)

Esztergom-Kőláb (Komárom megye). A Nemzeti Múzeum 1898-ban egy aranyozott bronz hajkarikát, kis ezüstkarikát és egy ezüstgyűrűt vásárolt, amelyek bécsi fillérekkel kerültek elő.³¹

Hajkarika (17. ábra 1). Aranyozott bronzhuzalból készült. Kerek metszetű, kör alakúra hajlított karika, amelynek ellapított vége S alakúra csavart és öt, kissé bevésített vonal díszíti. Aranyozása erősen kopott. Jó megtartású. Átm. 2,6—3,3 cm, karika vastagsága 2 mm, S-végének szélessége 5 mm. Leltári száma 126/1898.2. (MNM)

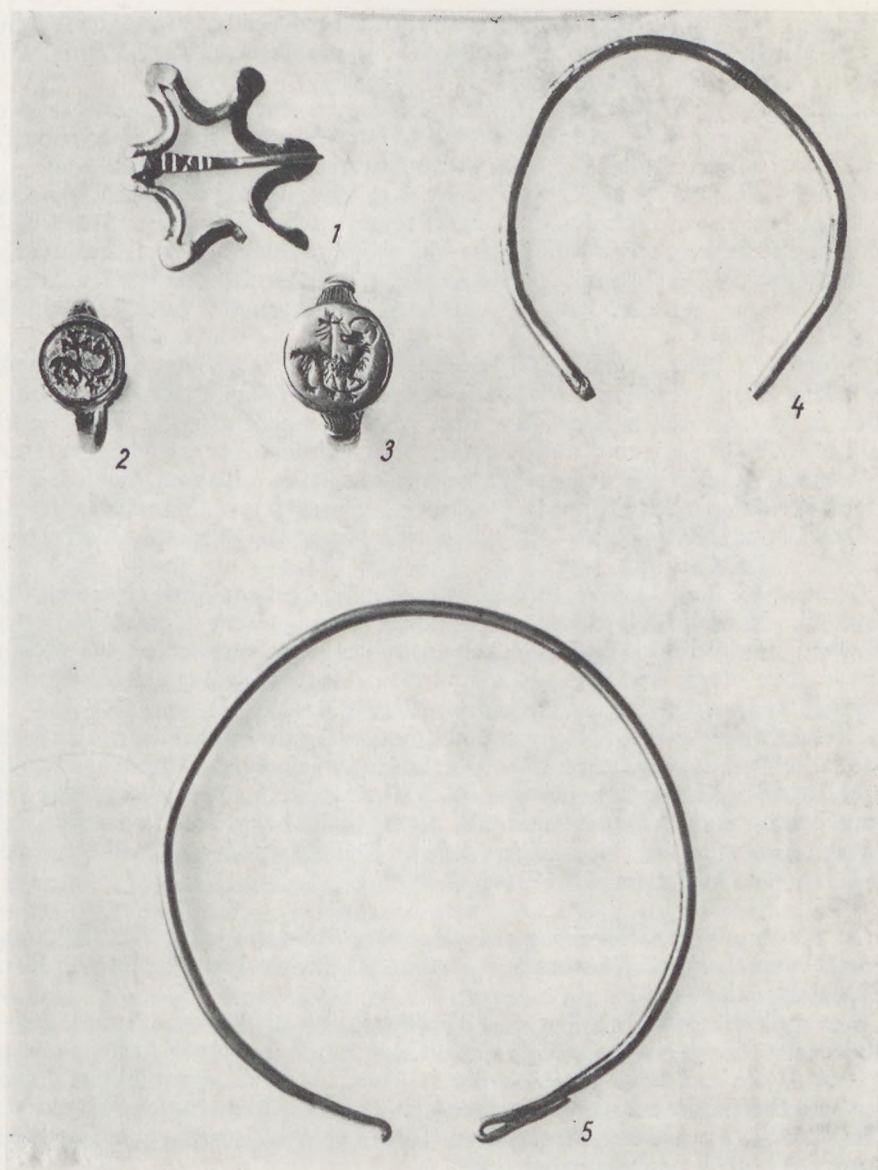
Karika (17. ábra 2). Kerek metszetű vékonyabb ezüsthuzalból készült. Nagyjából kör alakú nyitott végű karika. Az egyik vége kissé ellapított. Jó megtartású. Átm. 1,4 cm, karika vastagsága 1,5 mm. Leltári száma 126/1898.3. (MNM)

Gyűrű töredéke (17. ábra 3). Ezüstműből készült. Lapos karikájához kerek fej csatlakozik. Fejét vésett egyenlő szárú kereszt, a szárai között egy-egy csillag, félhold és kör díszíti. A kereszt körül bevésített kör és a szélén kis betűk látszanak.

²⁹ MNM Előjegyzési napló 26/1918.; MNM Éremtári leltárkönyv 17 B/1919.; NK 17(1918) 109.; *Harsányi P.*, NK 21—22(1922—23) 12.

³⁰ MNM—Történeti Múzeum, aktaszám: 162/1933.; *H(uszár) L.*, NK 38—39(1939—40) 67. — Valószínűleg ebből a leletből származik az a 233 db Árpád-kori pénz is (koruk is ugyanaz, mint az előbbieké), amelyeket Mérey Andor közalapítványi mérnök 1934-ben adott át feldolgozásra a MNM Éremtárának. MNM Éremtár, aktaszám: 37/1934.; *H(uszár) L.*, NK 40(1941) 90.

³¹ Arch. Ért. 19(1899) 75. A lelőhely, mind az id. helyen (Kőláb), mind a leltárkönyvben (Kőláb) tévesen, elírással fordul elő.

16. ábra

Karikájának a fejhez csatlakozó, szélesedő részét apró vonal és négyágú levélminta díszíti. Karikája törött, az alsó része hiányzik. Jó megtartású. Karika átm. 2,2 cm, fej átm. 1,4 cm. Leltári száma 126/1898.1. (MNM)

Zalaszentgrót (Zala megye). Jégverem ásáskor szétmállott vászonzacskó maradványai közt egy négyszögű ezüstcsatot, három ezüstgyűrűt és 85 db XIV. századi bécsi fillért találtak.³² A leletet a Nemzeti Múzeum vásárolta meg.

Gyűrű (18. ábra 2). Ezüstműből készült. Keskeny, lapos karikája két gerezddel tagolt kiszélesedése és szűkülése után kerek fejhez csatlakozik. Véssett keretezésben közepén kettős kereszt, két oldalán egy-egy szoknyás alak áll; egyik karjukat világít feltartják, a másikat csípőjükre támasztják. Jó megtartású. Magassága 2 cm, karika átm. 2,3 cm, fej átm. 1,3—1,4 cm, karika vastagsága 2 mm. Leltári száma 19/1910.2. (MNM)

Gyűrű (18. ábra 3). Ezüstműből készült. Vékony, a feje fölé szélesedő karikája kissé ovális formájú fejhez csatlakozik. Karikájának fejhez csatlakozó részét kis bordák és közte derékszögben álló, sűrű véssett vonalak díszítik. Vékony, kissé domborodó fejének közepén kettős kereszt van, baloldali két szára között félholdalakú dísszel, a szélén körben betűkkel, egy kereszttel és csillaggal, amelyet a közepén levő kettős kereszttől véssett kör választ el. Jó megtartású. Magassága 2 cm, karika átm. 2,4 cm, fejátm. 1,6—1,8 cm, karika vastagsága 1,5 mm. Leltári száma 19/1910.3. (MNM)

Gyűrű (18. ábra 4). Ezüstműből készült. Lapos, keskeny karikája kerek fejhez csatlakozik. Karikája fejhez csatlakozó részét rövid véssett vonalak és négyágú levél alakú minta díszíti. Fejének közepén nyolcágú rozetta és két véssett kör, a szélén körben betűk látszanak. Jó megtartású. Magassága 2 cm, karika átm. 2,2 cm, gyűrűfej átm. 1,5 cm. Leltári száma 19/1910.4. (MNM)

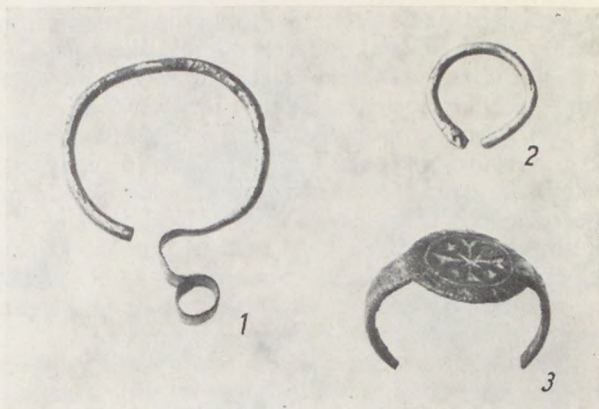
Ezüstcsat (18. ábra 1). Négyszögletes metszetű pálcából rombusz alakúra hajlított csatkeret, a négy sarkán kiugró, kisebb dudorral végződő nyúlvánnyal, amelyet mellette és a csatkereten véssett vonalak díszítenek. A vékony csat-tüske vastagabb végén is véssett vonalak látszanak. A csat-tüske hegyéből kis darabka letört, hiányzik. Jó megtartású. Hosszúsága 4,6 cm, szélessége 4,3 cm, csatkeret vastagsága 1,5 mm. Leltári száma 19/1910.1. (MNM)

Az összegyűjtött emléktárgyak aránylag nem sok leletből áll és nem sok tárgyat tartalmaz; ennek ellenére bizonyos megállapításokra és következtetésekre levonására alkalmasnak látszik.

Anyaguk vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy csaknem mindegyik ékszerfajta jelentősebb része ezüstműből készült. Így ezüstműből vannak karperecek, gyűrűk, csatok, de hajkarika és fülbevaló is akad. A másik, gyakrabban használt anyag az elektron; az ezüsthöz hasonlóan ebből is majdnem mindegyik ékszerfajtát készítettek. Aranyozott ékszer kevés fordul elő (karperec, gyűrű, hajkarika), az aranyból készült pedig egészen ritka.

Az egyes ékszerfajtákat sorra véve a következőket mondhatjuk: karperecet csaknem mindegyik ékszerleletben találunk. Gyakrabban, mint karperecpár fordul elő, de akadnak olyanok is, amelyekben csupán egy, vagy két különböző, sőt három nagyjából egyforma is van.

³² NK 9(1910) 133—134.; NK 11(1912) 142.; Jelentés 1910. 40. — Az ékszerek rajza: Arch. Ért. 31(1911) 183.

17. ábra

A karpereceknél kisebb formai különbséget találunk. Mindegyik kerek met-szetű huzalból készült és egymásba illeszkedő, nyitható vagy nyitott végük van. Köztük a leggyakoribb, amikor egyik végén hengeralakú, ritkábban kissé tölcser-alakú, vagy ellapított végéből befelé hajlított tokban végződik és a másik vége beleilleszkedett. Ritka és valószínűleg másodlagos megoldás, amikor mindkét ellapított vésett mintás végét átfúrt lyukon keresztül erősítették össze.³³ Nyitott végű karperec öt leletben van; az egyiknek mindkét, kissé ellapított végét kívülről a karikájához visszahajlították.

A karpereceken gyakran egyszerűbb díszítést figyelhetünk meg. Leggyako-ribb a tok, a nyitottaknál mindkét végük díszítése. A hengeres tokot bordák tagol-ják, vagy állatfejre emlékeztető kialakításuk van, az ellapított végükből tokosra hajlítottaknál vésett vonalas vagy ék alakú bevágásos mintát találunk. A kör alakúra vagy kissé oválisra hajlított huzaljukon a tok közelében kis gömbös, tojásdad alakú vagy hengeres dudoros tagolásuk van. A karcagi karperecpárnál arányosan elhelyezkedő két bordás díszű dudorodást figyelhetünk meg. Többnél a tokos vége közelében kívülről keskeny, vésett mintás levél alakú, egy esetben a két végén bevágással tagolt ráforrasztott kis lemez helyezkedik el.³⁴

A karperecekhez hasonlóan gyűrűk is csaknem mindegyik leletünkben elő-fordulnak. Számuk eléggé különböző. Legtöbbször egy-három gyűrűvel talál-kozunk, de az Akasztó-pusztaszentimrei leletben négy, a Pátrohaiban pedig öt gyűrű van. A gyűrűket két csoportra választhatjuk szét: a) vésett díszítésű; b) köves fejű gyűrűkre.

A vésett díszű fejű gyűrűk karikája többé-kevésbé széles lemezből, pántból hajlított vagy huzalból készült és kör alakú, kissé ovális, ritkán téglalap alakú lapos

³³ A karperec mindkét ellapított végén vésett minta van, ami arra utal, hogy eredetileg nyitott végű volt, s csak később, használat közben fúrtak rajta lyukat és erősítették össze. Összerősítése után még sokáig használhatták, mert az alsó ellapított, a felsővel takart végének díszítése nem kopott.

³⁴ Ráforrasztott levél alakú karperecpárt középkori templomkörüli temető-feltárásból is említhetünk. Pl. a Cegléd-madarászalmi temető ásatásakor bronzból készítettet találtak, érdekes módon a csontváz koponyájánál. *Topál J., StuCo 1(1972) 71., 1. t. 11–12., I. t. 1–2.*

fejhez csatlakozik. A fejet legtöbbször liliomos, liliomszerű, vonalas, geometrikus, ember- vagy állatalakos vésett minták, ábrázolások díszítik. A vésett minta gyakran a karika fejhez csatlakozó szélesedő részén is megtalálható, mely vonalas, geometrikus, esetleg levélre emlékeztető mintából áll.

A másik csoport gyűrűinél karikájuk legtöbbször vékony huzalból készült és a gyűrűfejet képező különböző alakú (négyzet-, téglalap-, kör-, ovális-, gúla- vagy kúp alakú) foglalatában ennek megfelelő alapú, de különböző felületű, domborodású kő helyezkedik vagy helyezkedett el. A gyűrűfejek méretre is egészen különbözők; egészen kicsi is akad köztük. Mindegyik gyűrűfej egy foglalatból áll és egy kő helyezkedik el benne.

A tárgyaltak közül hasonló, vésett fejű gyűrűk sírmellékletként középkori templomkörüli temetők sírjaiból ismertek.³⁵

Anyaguk szerint a vésett fejű gyűrűk nagyrészt ezüstből, néhány elektronból,³⁶ a köves fejű gyűrűkből viszont több készült elektronból, de egy-két aranyozott bronz is akad köztük.

Kincsleleteinkben harmadikként csatok fordulnak elő. Ezeket csaknem mindegyik leletünkben megtaláljuk. Az Akasztó-pusztaszentimreiben három, többnél kettő, néhánynál pedig egy darab volt. Rombusz és kör alakú csatok ezek: Mindkettő, de különösen a rombusz alakú, szíjcsatnak, és a vele járó erősebb feszítésre, igénybevételre nem a legalkalmasabb. Legutóbb Kovács É. foglalkozott ezekkel a csatokkal.³⁷ Rendeltetésüket, a külföldi irodalom megállapításával egybehangzóan, többnyire a ruha felső nyílásának, nyakkivágásának összeerősítésében állapította meg s egyelőre a karika-kapocs elnevezést találta megfelelőnek.³⁸ Mivel felépítésük és szerkezetük (csatkeret és csat-tüske) a szíjcsatokéval egyezik, de felhasználásában mégis eltér, megkülönböztetésül a csat, vagy méginkább a ruhacsat elnevezést tartjuk helyesebbnek. Mind a sarkainál kiálló nyúlványban végződő, mind a kör alakú csatok felhasználása nagyjából ugyanaz lehetett.³⁹ Egy darab kivételével mindegyik ezüstből készült. Bizonyos eltérést és különbséget csupán a Nyáregyháza-pusztapótharaszti szív alakú csatnál figyelhetünk meg, amely elektronból, vékony kivágott lemezből készült. Mindkét oldalán egymással szemben két-két kis lyuk van. Valószínűleg a ruhára felvarrással csak díszként szolgált. A többi csattal szemben erre utal vékony lemezből való kialakítása is. Hasonló formájú, szív alakú, de a Nyáregyháza-pusztapótharasztnál sokkal rangos-

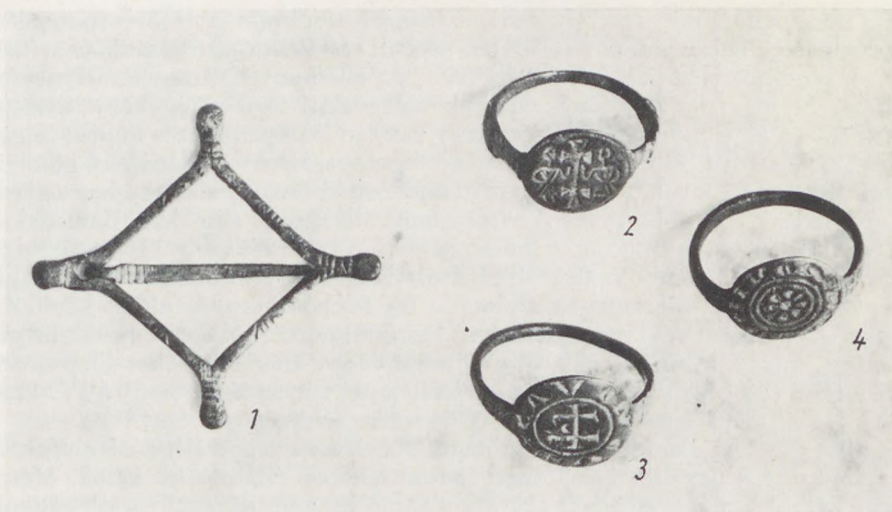
³⁵ Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. BHH 3. (Bp. 1938) 41., 151. ábra 52—53., 277—290. ábra. Ezek a szerző szerint XIV. századiak. A gyűrűfejek nagyob-
bak, rajzuk is részletesebb.

³⁶ Az Akasztó-pusztaszentimrei leletből származó két kisebb, liliomos fejű gyűrű elektronból készült. Különbőség csupán a lilium két ágának kialakításában és a karika fejhez csatlakozá-
sában van. Nagy hasonlóságuk alapján valószínűleg egyazon ötvös készíthette.

³⁷ Kovács É., ArsH 1(1973) 80—84.

³⁸ Uo. 80.

³⁹ A bajóti és karcagi lelet köralakú ruhacsatjához hasonlóan említhetjük a Kiskunhalas-
balotapusztai lelet csatját, amelyet a velük előkerült bizánci aranypénz alapján a XII. századra
kelteztek. Arch. Ért. 13(1893) 368—370., rajza a 369. oldalon a 9. szám alatt. — A tárgyalt kör-
alakúakkal egyező csattal a ruha nyakkivágásának összeerősítését látjuk a La Dauradból szár-
mazó királynő szobron (Toulouse, Musée des Augustins). Viollet-le-Duc, M., Dictionnaire rai-
sonné du mobilier français. IV. (Paris 1873) 71., 1. ábra.; Kovács É., i. m. 10. ábra.

18. ábra

sabb — aranyból készült és zománcozott pávatoll alakú díszítéssel — kivitelű csatot a Victoria and Albert Museum gyűjteményéből említhetünk.⁴⁰

Néhány leletben S-végű hajkarikát találunk. A karcagi lelet hajkarikája és az Akasztó-pusztaszentimrei karikapár kisebb méretű és szögletes keresztmetszetű. A Tiszaörvény-templomdombi nagyobb, a Nyáregyháza-pusztapótharaszti pedig egészen nagyméretű és kerek metszetű. Az egyik Akasztó-pusztaszentimrei kivételével mindegyiknek bordázott S-végük van.

Templomkörüli temetőink feltárásai tanúsítják, hogy a különböző méretű S-végű hajkarikák az Árpád-korban használatban voltak. Az általunk ismertetett egészen nagyméretű pusztapótharaszti kívül a valamivel kisebb Tiszaörvény-templomdombi arra utal, hogy az Árpád-kor második felében inkább a nagyobb-méretű hajkarikákat viselték. Ékszerleleteinken kívül következtetésünket több lelet és megfigyelés erősíti. Így pl. a pénzekkel a XII. század végére keltezett Etyek-richárdpusztai kincsleletben nagyobb méretű hajkarikákkal is találkozunk.⁴¹ A budai Hess András téri ásatásból származó nagyméretű bronz hajkarikát, az ásatási rétegmegfigyelések alapján a XIII. század első felére határozták meg.⁴² A Mohács-Csele pataki ásatás 45. sírjából származó S-végű hajkarika a temető

⁴⁰ Evans, J., A history of jewellery 1100—1870. (London é. n.) 60—61., XVI. t. c. A csat hátoldalán NOSTRE ET TOUTDITS A VOSTRE [D]JESIR szöveg olvasható. J. Evans szerint ezek a csatok (melltűk) a legfejlettebb középkori országokban a XIV. sz. elején jöttek divatba és gyakran jegyesek közti adomány volt, rajta valamilyen szerelemmel kapcsolatos szöveggel. XIV. sz.-i korhatározását, amelyre már Kovács É. id. dolgozatában (93., 67. j.) rámutatott, és amint egyszerűbb kivitelű csatunk is tanúsítja, túlságosan későinek tarthatjuk.

⁴¹ Az éremleret feldolgozása: Éber L.-né, NK 3(1904) 87—91. A pénzekkel előkerült ékszereket a MNM leltárkönyvében 25/1899.1—102. és újból leltározva 2/1904.1—102. ltsz. alatt találjuk.

⁴² H. Győrky K., Arch. Ért. 99(1972) 39—40., 4, 7. kép j.

korai szakaszához tartozott, de a XI. századnál későbbi.⁴³ Az előbb felsorolt nagyobb méretű hajkarikák a XII—XIII. századi viselethez tartozását bizonyítják.⁴⁴

A tanulmányozottak között csupán két leletben (Nyáregyháza-Pusztapótharaszti, Nyírmártonfalva-Gut) találunk fülbevalót. A Nyáregyháza-pusztapótharaszti — a kicsi S-végűre hajlított nagy karikán középen kettős kúpos, filigránnal és granulációval, és két oldaláról áttört filigrános, kissé tojásdad alakú gömböcskével díszített fülbevaló — a magyarországi Árpád-kori emléanyagban egyedülállónak látszik, de többé-kevésbé párhuzamba állítható is alig akad. Fülbevalónkkal egyező a boszniai Bugojno-Čipuljić-i ásatáson került felszínre.⁴⁵ Közelebbi párhuzamba állítható daraboknak a három áttört filigrános gömböcskéből álló néhány fülbevalót említhetjük, amelyek Dalmácia É-i felében kerültek elő és közülük az egyiket XII. század végi pénz keletzte.⁴⁶ Számunkra ez a fülbevaló típus annyiban is fontos, mert a MNM középkori gyűjteményében kissé töredékes állapotban (a karika felső része hiányzik) egy hasonlót találunk, s lehetséges, hogy a IV. László (1272—1290) denárjával kezeltetett vaskohsziklái lelethez tartozott.⁴⁷

Mint érdekes jelenséget kell említenünk a csiszolt hegyikristályok előfordulását, ami azért is figyelmetkeltő, mert három leletben találkozunk velük. Méretre eléggé különböznek egymástól: a Nyáregyháza-pusztapótharaszti két nagyobb, de nem azonos formájú, a péceliben és Tiszaörvény-templomdombiban egy-egy kicsi volt.

A csiszolt hegyikristály felhasználása — mint a román kori ötvös emléanyag tanúsítja — elég gyakori volt. Tárgyalt hegyikristályainknál az is meglepő, hogy foglalatuk, amelyek felhasználásukra vonatkozóan felvilágosítást nyújtana, mindegyiknél hiányzik. Úgy gondoljuk, hogy rendeltetésük meghatározásánál az ékszerleletek összetételéből kell kiindulnunk. Az egyes ékszerfajtákat sorra véve láthattuk, hogy mindegyik közvetlenül a viselethez tartozott. Joggal feltételezhetjük, hogy a hegyikristályok is a viselet tartozékai voltak. Leginkább nyakláncnak való alkalmazásukra, felfüggesztésre gondolhatunk. Ennek igazolására a bizánci

⁴³ *ifj. Febér G.*, Arch. Ért. 82(1955) 218, 227., XXXVI. t. 13.

⁴⁴ Az Akasztó-pusztaszentimrei hajkarika-párhoz és a karcagi hajkarikához a Sósartyán-Aranyosgödörben II. Theodosius császár aranyérmével talált elektron hajkarikát említhetjük, amelynek téves korhatározására *Febér G.*, FA 6(1954) 92—94., XXII. t. 2. mutatott rá. Csak mint lehetőséget említem, hogy a hajkarika esetleg XII. sz.-i és a II. Theodosius arannyal együtt a XII. sz.-ból ismert, forgalomban levő pénzeket nem tartalmazó, kifejezetten tezaurálási céllal elrejtett lelet, vagy annak egy része volt. Vö. *Huszár L.*, FA 12(1960) 183—189.

⁴⁵ Közöletlen. A fülbevalóra vonatkozó adatokat dr. Nada Miletićnek, a sarajevói Zemaljski Muzej tudományos főmunkatársának köszönöm.

⁴⁶ A fülbevaló észak-italiai denárral került elő. Lelethelye: Ličko Lešće Donje. *Ercegović, S.*, Archäologische Nachforschungen in Gacka-Felde und die Verbreitung altkroatischen Ohrschmucks außerhalb des dalmatinischen Kroatiens. Starohrv. prosvj. III. ser. 7(1960) 246—247., VIII. t. 27.; *Jelovina, D.*, Die Forschungstätigkeit an mittelalterlichen Fundstätten Kroatiens 1945—1959. AI 5(1964) 106—107., XIII. t. 21. a bal oldali darab. — Az említetttel együtt, az újabb kutatások bizonyították, hogy az áttört három gömbös fülbevalók a XI—XIV. sz.-ban is használatban voltak. A Brnaze-ból származót I. Lajos magyar király pénze, a Knin közelében levő Biskupija-Vrkvina-i fülbevalópárt a XIII—XIV. sz. fordulóján vert velencei pénzek határozták meg. *Jelovina, D.*—*Vrsalović, D.*, Die materielle Kultur der altkroatischen Gräberfelder auf dem Gebiete des dalmatinischen Kroatiens. AI 7(1966) 94—95., XI. t. 4.

⁴⁷ MNM Előjegyzési napló 26/1918. szám alatt beírt „hajkarika töredéke ezüstből, három filigrános gömbbel” igen szűkszavú említése méretek nélkül, nem elegendő ahhoz, hogy a töredéket biztosan azonosítani tudjuk. Ltsz.: 61.5.10.B. (MNM). A lelet többi darabjára, a fülbevalónál is rövidebb említésük alapján, a MNM gyűjteményeiben nem akadtam nyomára.

aranypénzzel a XII. századra meghatározott Kiskunhalas-balotapusztai lelet töredékesen megmaradt foglalatú hegyikristályát említhetjük. Kissé hosszúkás, ovális formája a pécelivel egyezik, azzal a különbséggel, hogy valamivel nagyobb. Foglalatához forrasztott fülében egy, függesztésre szolgáló karika van.⁴⁸ A másik, hegyikristállyal díszített medaillonhoz, szakadt állapotban a hozzátartozó lánc is megvan. A leltárkönyvi bejegyzés szerint állítólag Brassóból (Brasov, Románia) származik. Az aranyozott ezüstből készült medaillon közepén levő hegyikristály ék alakú filigrándíszes foglalatban van, melyet kétsoros hólyagdíszítés vesz körül. A hegyikristály formája és mérete a zömökebb Nyáregyháza-pusztapótharasztihoz áll közel, azzal a különbséggel, hogy erősen domborodó oldalán élbeccsiszolt gerince nincsen.⁴⁹

A péceli lelethez két egyforma, vastagabb kis ezüstöntvény is tartozott. Az átvizsgált leletanyagból is megállapíthattuk, hogy XIII. századi ékszerleleteinkben egészen ritkán találkozunk velük, de ugyanez mondható el az éremleletekről is. Az ezüstöntvények — ugyanúgy, mint a darabokra vágott ékszerek — a XII. században voltak gyakoribbak, amikor az értékálló pénz szerepét töltötték be.⁵⁰

Az összegyűjtött emlékeanyagból eddig a XIII. század negyvenes éveire letelején, a tatárjáráskor elrejtett leleteket vizsgáltuk. A következőben röviden azt a néhány leletet tekintjük át, amelyek a XIII. század második felében, a XIV. század elején kerültek földbe.

Az eddig tanulmányozottakkal összehasonlítva úgy tűnik, mintha egy-egy leletben általában kevesebb ékszerfajta fordulna elő.⁵¹

Sorrávéve az egyes leletekben előforduló ékszereket, azt látjuk, hogy a Nagykamarás-bánkúti lelet karperecei, ráforrasztott levél alakú lemezzel, kis bordás tagolással és a másik ellapított végével, a korábbiakhoz hasonlítanak. A geszti leletben pedig a legegyszerűbb, díszítés nélküli kör alakúra hajlított ezüsthuzal van.

A gyűrűk formája nagyrészt a korábbiakhoz hasonló. Díszítésük azonban bővült annyiban, hogy a gesztiben két Agnus Dei fejes gyűrűt találunk, a kettős kereszt és a rozettás zalaszentgróti és az egyenlő szárú kereszt esztergomkőlábi gyűrűkön a fej szélén körben betűket láthatunk.

Csatokról azt mondhatjuk, hogy a rombusz alakú, a sarkainál kissé kiszélesedő nyúlvánnyal végződő tovább él, de a geszti lelet bizonyítja, hogy hatágú csillag alakú változata is megjelenik.

Az Esztergom-kőlábi lelet bordázott S-végű hajkarikája azt sejteti, hogy a XIII. század második felében is viselték, bár kopott állapota régebbi készítésre és hosszú használatra utal.⁵²

⁴⁸ Arch. Ért. 13(1893) 368—370., rajza a 369. oldalon 7—7/a számon.

⁴⁹ Ltsz.: 31/1878.1., a hozzá tartozó lánc töredékek: 31/1878. 2-től.

⁵⁰ A hazai leletekből ismert ezüstöntvények legtöbbször pogácsa alakúak vagy abból kivágott részletek, de lekerekített hegyű romboid alakú is előfordul. Legutóbb *Huszár L.*, FA 12(1960) 183—189., XXXVII. t. 42. foglalkozott velük.

⁵¹ Nemcsak mennyiségre, hanem a feldarabolt és összehajlított huzalokkal, főként karperecek szétvágott részeivel is különbözik az előbbiektől a Nagykamarás-bánkúti lelet. Lehetséges, hogy ez a lelet, összetétele alapján (a szétvágottak mellett néhány ép ékszer és pénz) a XII. sz.-ban gyakori kincsleletek késői, XIII. sz.-i példánya.

⁵² A csúti templomkörüli temető-ásatás feldolgozásakor erre az eredményre jutott *Gerevich L.*, BpR 13(1943) 136. „a halántékkarikák régi formájukban még a XIII. században is továbbélnek” s „a XIV. századig divatban maradnak.”

Ugyanúgy, mint a korábbi XIII. századi ékszerek jórésze, ezek is ezüstműből készültek, de a gyűrűk között néhány elektronból készített is akad.

Az aránylag csekély anyag alapján arányt megállapíthatunk, hogy több ékszerforma (karperecek, gyűrűk, csatok, S-végű hajkarika) viselete folytatódott, a gyűrűknél pedig a korábbi leletekből megismert formákon a díszítés új elemekkel gazdagodott. Úgy látszik, hogy a köriratos, betűs gyűrűk a XIII. század második felétől terjedtek el.

A XIII. századi kincsleleteket áttekintve, a róluk mondottakat a következőkben foglalhatjuk össze:

A magyar középkor folyamán először — az országra hirtelen rázúduló tatárjárás következtében — a XIII. század negyvenes éveitől kezdve a lakosság pénzét és gyakran ezzel együtt ékszereit is tömegesen rejtette el. Ezt az összegyűjtött és általunk vizsgált leletanyag összetétele és mennyisége is igazolja. Rajtuk keresztül áttekintést nyertünk elsősorban a XIII. században használt ékszerek egy jellegzetes csoportjáról. Anyaguk szerint az ékszerek nagyobb része nemesfémből: ezüstműből, elektronból, néhány darab aranyból készült, de aranyozott bronz is akad közöttük.

Az áttekintésük során tapasztaltuk, hogy egy-egy leletben különböző fajtájú és mennyiségű ékszerek voltak. Azt is megfigyelhettük, hogy az a mintegy öt, a legtöbb ékszerfajta és ékszer tartalmazó lelet ékszerfajtaban nagyjából azonos, darabszámban többé-kevésbé változó, de összmennyisége nagyjából mégis azonos volt. Tovább vizsgálva és összehasonlítva egymással leleteinket, azt találjuk, hogy különböző mennyiségük ellenére csaknem mindegyikben ugyanazok az ékszerfajta- és kisebb különbséggel ugyanazok az ékszerformák ismétlődnek. Bizonyos eltérést csupán a Budapest területéről származó és a Tyukod-bagolyvári leletnél említhetünk, amelyekben egy-két rangos ékszer is volt. A tárgyak majdnem kivétel nélkül viselethez tartoztak. Az elmondottak alapján, ezeknek az ékszereknek legnagyobb részét, forma és mennyiség vonatkozásában egységes, zárt leleteknek tarthatjuk.

Leleteinkben feltűnő az elektronból készült tárgyak nagy száma. A magyar középkor folyamán a korábbi, de a későbbi időből sem ismerünk egészen pontosan keltezhető, hasonló anyagú tárgyakból álló leleteket, s valószínűleg azt a néhányat, amelyet eddig régebbi időből származónak tartottak, az általunk vizsgált korba keltezhetjük.⁵³ Az elmondottakból, de főként gyakoribb előfordulásukból, az elektront XII–XIII. századi ékszereink egyik jellegzetes anyagának tarthatjuk.

Az ékszerek legközelebbi párhuzamait a velük egykorú és a régebbi emlékananyagban, főként temetők sírmellékletei között találjuk meg. A legtöbb ékszerfajta, így a karperecek, gyűrűk, hajkarikák, fülbevalók a korai Árpád-korból — főleg a köznépi temetők anyagából — ismertek. Ily módon e tárgyak közvetlen előzményeit a köznépi temetők anyagában kereshetjük, hozzátevé, hogy formájuk és díszítésük nagyobb részükénél a XIII. századra megváltozott. Mint a viselethez tartozó új ékszer említhetjük a több változatban előforduló ruhacsatokat és a nyakláncokhoz tartozó hegyikristályokat, amelyek a korábbi idők tárgyai közül hiányoznak. A leletek összetétele az ékszerek és a viselet bizonyos változását is jelzi. A Nyugat- és Közép-Európa országaiban ekkortájt divatos, különböző formájú ruhacsatok hazai megjelenésükre és szélesebb elterjedésükre utalnak.

⁵³ Így pl. a 44. j.-ben említett Sóshartyán-Aranyosgödörből származó S-végű hajkarikát.

A hajkarikák és főleg a fülbevalók ritka előfordulásából és egy-egy leleten belüli csekély számából arra következtethetünk, hogy használatuk erősen csökkent.⁵⁴ A hajkarikák között még a korábbiakhoz hasonló, kisebb méretűek is akadnak, de a nagyobb méretűek már valószínűleg kedveltebbek voltak.

Korábban már utaltunk rá, hogy egy-egy leletben általában több ékszerfajta fordult elő. Ehhez kapcsolódva, mint fontos jelenséget emelhetjük ki, hogy az egyes ékszerfajtákból kis mennyiség, általában egy-két, esetleg néhány darab, vagy egy pár volt egy-egy leletben. E megfigyelésünkéből arra következtetünk, hogy egy-egy elrejtett kincslelet egy-két személy vagy kisebb közösség, egy-egy család ékszereit és pénzét foglalta magába. Az utóbbira gondolhatunk pl. az azonos díszítésű gyűrűk esetében (Akasztó-pusztaszentimrei lelet két lilimos, Geszti lelet két Agnus Dei gyűrűje).

A következőkben azt a kérdést próbáljuk megvizsgálni, hogy elrejtőik az Árpád-kori társadalom melyik részéhez tartozhattak. E kérdés megközelítésénél, úgy gondoljuk, az Árpád-kori ékszeranyag vizsgálatából, tanulmányozott leleteink anyagából, kivitelének színvonalából kell kiindulnunk. A leletek nemesfém anyaga, az egyes tárgyak azonos színvonalú kivitele, egységesnek tekinthető megjelenésük arra utal, hogy egykori tulajdonosaik az Árpád-kori társadalom nagyjából azonos részéhez tartozhattak. Az Árpád-kori ékszeranyag áttekintéséből világosan felismerhető, hogy a főrangúak az általunk tanulmányozott tárgyaknál sokkal díszesebb, főként aranyból készült, ékkövekkel, esetleg zománcal ékesített, egészen magas művészi színvonalú ékszerekkel rendelkeztek.⁵⁵ Emellett azt a különbséget is meg kell említenünk, hogy a főrangúak hagyatékához sorolható Árpád-kori ékszereket — az általunk vizsgáltaktól eltérően — nem pénzekkel elrejtve találták. Végül pedig leleteink gyakoribb felszínre kerülése, és ebből következően szélesebb körre terjedő használatuk is arra utal, hogy nem a főrangúak viseletéhez tartoztak. A kérdést tovább vizsgálva, kereskedők árukészleteiről sem beszélhetünk. Az ékszerek jelentős része ugyanis nem új készítmény, a rajtuk megfigyelhető kopás hosszabb használatukról tanúskodik. A leletek jelentős részéről meg lehetett állapítani, hogy a középkori falu területén kerültek elő, elrejtőik tehát ezekben a falvakban lakhattak. A leletek értékelésénél a velük talált pénzeket, ezek mennyiségét és értékét is figyelembe kell vennünk. Az ékszerek és a pénzek együtt fejezik ki jelentőségüket és egykori tulajdonosaik társadalmi helyzetét. A kincsleletek tehát nemcsak az ékszereiket tartalmazták, hanem azt is bizonyították, hogy tulajdonosaik nem ritkán aránylag jelentős értékű pénzzel is rendelkeztek.

Az Árpád-kori Magyarországon a XIII. században az egyszerű árutermelés kialakulóban volt. Az ékszerek egykori tulajdonosai az Árpád-kori társadalom azon részéhez tartozhattak, amely a falvakban lakott, a pénzforgalommal és a kezdődő árutermeléssel kapcsolatban állt. Ezek a személyek könnyebben juthattak hozzá és anyagi helyzetük is lehetővé tette a leletekből megismert jó kivitelű ékszerek használatát.

⁵⁴ A fülbevalók egészen ritka jelentkezése már a XIII. sz.-ra is megerősíteni látszik Gerevich L. megállapítását, hogy „a fej beborítása következtében a fátyol, majd a fejkötő és annak különböző válfajai eltakarják a fület”: i. m. 136.

⁵⁵ Még akkor is, ha a tárgyak az általunk ismertetett ékszerformához hasonlítanak, nemesebb anyagból készültek. Példaként Antiochiai Anna székesfehérvári sírjában talált intagliós aranygyűrűt említhetjük: III. Béla magyar király emlékezete. (Bp. 1900) 217—218., 149—150. ábra.; Kovács É., Művtört. Ért. 21(1972) 3.

Végül a Nyáregyháza-pusztapótharaszti lelet, de egyben a tárgyalat kérdések teljesebb megértéséhez, a Pusztapótharasztra vonatkozó néhány adatot tekintsük át.

A török hódoltság alatt elpusztult Pótharaszttól a XVII. század közepén Nagykőrös városa, egykori tulajdonosaitól először bérlet, később vásárlás révén megszerezte.⁵⁶ Határa Nyáregyházától ÉNy-ra hosszúkás, keskenyebb ÉNy—DK-i sávban húzódott. Bár a pusztapótharaszti területen — lelőhelyünk környékét nem számítva — terepbejárást nem végeztünk, annyi a régészeti megfigyelésekből is megállapítható, hogy a középkorban legalább két, de az okleveles adatok alapján ennél több település volt.⁵⁷ A középkori Pótharaszt kincsletünk lelőhelyétől és az itt állt középkori falu maradványaitól kb. 4,5 km-re ÉNy-ra volt. Pótharaszt templomának romjai kisebb földhátan ma is állnak (1. ábra). Félkörös szentélyéhez téglalap alakú hajó csatlakozik. Ny-i oromfalának mindkét sarkánál támpillér helyezkedik el.⁵⁸ Terepbejárás alkalmával ifj. Fehér Géza a templomrom környékén nagyobb területről Árpád-kori és későközépkori cseréptöredékeket és egy friesachi denárt gyűjtött össze, amelyek a félköríves szentélyű román kori templommal a település Árpád-kori és későközépkori, a török hódoltságot megérő fennállását tanúsítják.⁵⁹ Ugyanerre utalnak az okleveles adatok is: Pótharaszt (Pótharasztya) legrégebbi említését 1280-ból és 1284-ből ismerjük,⁶⁰ a XV. században mezővárosként emlegetik.⁶¹ A török hódoltság alatt elnéptelenedett Pótharaszt területét, mely több elpusztult középkori falut foglalt magába, Nagykőrös városa megszerezte és egészen századunk negyvenes éveinek közepéig birtokolta.

⁵⁶ *Galgóczy K.*, Nagykőrös város monographiája. (Bp. 1896) 69—72.; *Reiszig E.*, Nagykőrös. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II. MVV (Bp. é. n.) 428.; *Galantai Fekete B.*, Nagykőrös. Magyar városok monográfiája. 2. (Bp. 1927) 26—27, 67.

⁵⁷ Valószínűleg a kincslet előkerülési helyén és az általunk átvizsgált környékén a középkorban Bödre, Bödreháza nevű falu állt. Az 1642. évi tanúvallatási jegyzőkönyvből — amikor a nyáregyháziak az említett falu területét a nagykőrösiektől perelték — kiderül, hogy az Nyáregyházával közvetlenül határos volt. (A tanúvallatási jegyzőkönyv jelzete: PML NKO NKL zárt levéltár P.1. Régi száma: Fasc. 5. No. 6., eredeti okirat.) A jegyzőkönyvre és a pusztapótharaszti határ telekfelosztását bemutató térképre (amelynek egy fénymásolt példánya a nagykőrösi Arany János Múzeum gyűjteményében van), dr. Balanyi Béla levéltári és múzeumi igazgató hívta fel figyelmemet. Szíves segítségét ezúton is köszönöm. — 1703-ban Bödörházát, mint Pusztapótharasztya elválaszthatatlan részét említik. *Galgóczy K.*, i. m. 71.

⁵⁸ *Szabó E.*, Csevharszt. Pest megye műemlékei. I. Magyarország Műemléki Topográfiája 5. (Bp. 1958) 305., 217—218. ábra. A 217. ábrán nem a pusztapótharaszti templomrom alaprajzát találjuk. Ezen az alaprajzon ugyanis a Ny-i homlokzati falnak csak a középső részét álló falnak, s ezzel szemben mind az É-i, mind a D-i hosszfalának legnagyobb részét és a félköríves szentélyt is a felszínen látható, álló falnak jelezték. A 218. ábrán viszont, a leírással egyezően, a templom-maradvány álló Ny-i falát látjuk, mindkét sarkán támpillérrel. Az utóbbival egyező leírást találunk ifj. Fehér Gézának a pusztapótharaszti terepszemlééről szóló jelentésében (MNM Történeti Osztály, aktaszám: 8/1950-3.), amelyben az álló falmaradvány magasságát 7 m-re, hosszúságát 6 m-re, a kerek ablak magasságát 3—3,5 m-ben határozta meg. Márton Lajos, a MNM osztályigazgatója 1929. évi kiszállásakor lépésben megadott méretekkel kis vázlatot és a Műemlékek Orsz. Bizottságának egészen rövid feljegyzést küldött a templomromról (MNM Adattár 70. N. II.). A vázlaton a félkörös szentélyű templomrom hosszúságát 8, szélességét 4 lépésre, a falak vastagságát 80 cm-re becsülte.

⁵⁹ L. 58. j.-ben említett jelentését. A felszínen összegyűjtött leletanyag ltsz.: 57.91.1—16.C. (MNM Középkori Osztály).

⁶⁰ *Bárfai Szabó L.*, Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. (Bp. 1938) 19, 21.

⁶¹ *Makkai L.*, Pest megye története. Pest megye műemlékei. I. Magyarország Műemléki Topográfiája. 5. (Bp. 1958) 86.

Pusztapótharaszt határából, az általunk összegyűjtött és Gedai I. által feldolgozott két éremleleten kívül⁶² egy harmadik, XIII. századi kisebb éremlelet is felszínre került.⁶³ A 22 darab friesachi denárból álló leletet 1910-ben Semperle Vilmos telkén találták.⁶⁴ Közelebbi lelőhelyét nem sikerült megállapítani, de a határ K-i részében kerülhetett elő, mert Nagykőrös városa csak a terület K-i részét adta ki hasznosbérbe.⁶⁵ A most tárgyalt három pénz- és kincslelet, s a terepbejáráskor talált friesachi denár egymáshoz közeli felszínre kerülése e vidék tatárjárás előtti jelentősebb pénzforgalmára és gazdasági életére utal, amelyet érthetőbbé tesz az a körülmény, hogy Pótharaszt a XIV. században oklevélben is említett „magna via ad Keurus” mellett volt.⁶⁶ Bizonyára a körösi út mellett fekvése segítette elő a XV. században mezővárossá fejlődését.

A bemutatott és az 1240 körüli évekre keltezett kincsleleteink az ország különböző részéből előkerülésükkal a tatárjárás pusztításának méreteit és területi kiterjedését is bizonyították. Nagyjából zárt, egységes megjelenésű anyaguk tanúsította, hogy tulajdonosaik pénzvagyonuk mellett, nemesfémből készült, egyszerűbb, de jó kivitelű ékszerekkel rendelkeztek. A hazai emléanyagban elsőként a kincsleletekben megjelenő néhány ékszerfajta mellett, a tárgyak többsége — sokszor kevésbé nemes anyagból — Árpád-kori köznépi temetőinkben gyakran előforduló egyszerű ékszer. Ez a körülmény nagyjából meg is határozza elrejtőik társadalmi helyzetét.

⁶² *Gedai I.*, NK 68—69(1969—70) 25—42., III—IV. t.

⁶³ NK 11(1912) 17. A leletet Nagykőrös lelőhellyel említi *Gedai I.*, NK 66—67(1967—68) 97.; *Ua.*, *Acta Arch.Hung.* 21(1969) 114.

⁶⁴ MNM Éremtár, aktaszám: 203 A/1910.

⁶⁵ *Galgóczy K.*, i. m. 125—127.; *Galantai Fekete B.*, i. m. 121.

⁶⁶ Említése 1332-ben: Anjoukori okmánytár. II. 1322—1332. (Bp. 1881) 621.; *Makkai L.*, i. m. 85., 46. ábra. — Nemcsak a középkorban, hanem még a XIX. században is ugyanerre vezetett a Nagykőrös-pesti út. *Galgóczy K.*, i. m. 129.

MÜNZDATIERTE SCHMUCKSTÜCKE AUS DEM 13. JAHRHUNDERT. DER SCHATZFUND VON NYÁREGYHÁZAPUSZTAPÓTHARASZT

Im ungarischen archäologischen Fundmaterial des Mittelalters gibt es eine Reihe von Funden, die wegen ihres Wertes von den einstigen Besitzern sorgsam versteckt wurden. Für die Forschung ist die Bedeutung ihres Vorhandenseins weitaus größer, als die ihrer Quantität. Aufgrund ihres Inhaltes, ihrer Zusammensetzung teilt sie der Verfasser in drei Gruppen ein: Funde, die a) nur aus Münzen, die b) aus sonstigen Gegenständen und Schmuck, und die c) aus Münzen und Schmuck bestehen. Er befaßt sich in erster Linie mit den aus Münzen und Schmuck bestehenden Funden und tut dies von der Tatsache ausgehend, daß das jüngste Geldstück das Alter des gesamten mit ihm verborgenen Schatzes genauer zu bestimmen vermag.

Bei Bodenarbeiten für den Weinbau kamen in der Gemarkung des Dorfes Nyáregyháza-Pusztapótharaszt (Komitat Pest) Münzen zusammen mit Schmuck zum Vorschein: ein silbernes Armreifenpaar (*Abb. 2: 4–5, Abb. 3: 9–10*), ein kleinerer Elektronarmreif (*Abb. 2: 2, Abb. 3: 11*), ein Elektronring mit Stein (*Abb. 2: 7, Abb. 3: 4*), zwei Silberringe (*Abb. 2: 8–9, Abb. 3: 5–6*), zwei mit Stein verzierte herzförmige Elektronschnallen (*Abb. 2: 6, Abb. 3: 3*), ein Elektronhaarring mit S-förmigem Ende (*Abb. 2: 1, Abb. 3: 8*), ein silbernes Ohrgehänge (*Abb. 2: 3, Abb. 3: 7*) und zwei geschliffene Bergkristalle (*Abb. 2: 10–11, Abb. 3: 1–2*). Auch die jüngste der 1756 untersuchten Silbermünzen aus der Árpádenzeit wurde vor 1240 geprägt, woraus zu schließen ist, daß der Schatzfund während des Mongolensturmes (1241) versteckt wurde. Etwa 50–60 m vom Fundort des Schatzes entfernt wurde ein anderer, aus 24 Münzen bestehender Fund geborgen, von dem die jüngste Münze gleichfalls vor 1240 geprägt wurde. (Veröffentlichung der zwei Münzfunde: *Gedai, I., NK 68–69 (1969–1970) 25–42., Taf. III–IV.*)

Die Zahl der von der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts bekannten Münz- und Schatzfunde nahm erstmals um 1240 herum infolge des Mongolensturmes ganz plötzlich zu. Vor der sich nähernden Gefahr brachte jeder, der es vermochte, seine Wertsachen in Sicherheit.

Aus der Untersuchung der Umgebung des Fundortes, des an der Oberfläche gefundenen Tontopfes (*Abb. 6*), und der Topf- und Tonkesselbruchstücke (*Abb. 4–5*), die etwa auf das Ende des 12. Jahrhunderts oder auf das 13. Jahrhundert datiert werden können, sowie aufgrund eines — etwa 4 m vom Fundort des Schatzes — geborgenen Fundes landwirtschaftlicher Werkzeuge: 4 übereinandergelegter, versteckter Eisensicheln, ergibt es sich, daß auf diesem Gebiet eine Siedlung der Árpádenzeit stand, die während des Mongolensturmes vernichtet wurde. Aus einigen Bruchstücken, wie das Randprofil und Stempelfragment eines österreichischen Graphittontopfes, auf das 15. Jahrhundert zu datieren, darf man darauf schließen, daß das Dorf nach dem Mongolensturm neu besiedelt wurde.

Um den Schatzfund von Nyáregyháza-Pusztapótharaszt bewerten zu können, stellt der Verfasser den mit Münzen auf das 13. Jahrhundert datierten Schmuckbestand dieses Fundes vor. Das Material wurde in 3 Gruppen eingeteilt:

I. Die Funde, die aufgrund der mit dem Schmuck gefundenen Münzen in die Jahre um 1240 datiert werden.

In dieser Gruppe werden 14 Funde aufgezählt, wovon die Abbildungen der folgenden veröffentlicht werden konnten: Abony (Komitat Pest): *Abb. 7: 1—2*, Akasztó—Pusztaszentimre (Komitat Bács-Kiskun): *Abb. 8: 1—11*, Bajót (Komitat Komárom): *Abb. 9: 1—6*, Balmazújváros (Komitat Hajdú-Bihar): *Abb. 10: 1—3*, Flur von Karcag (Komitat Szolnok): *Abb. 11: 1—8*, Pécel (Komitat Pest): *Abb. 12: 1—7*, Tápiógyörgye (Komitat Pest): *Abb. 10: 4*.

II. Schatzfunde, ohne Münzen, die aber aus den vorstehenden ähnlichen Schmuckstücken bestehen, und ebenfalls in die Jahre um 1240 datiert werden können.

Zu dieser Gruppe gehören nur zwei Funde: aus Oros (Komitat Szabolcs-Szatmár): *Abb. 13: 1—5*, *Abb. 16: 5* und aus Tiszaörvény-Templomdomb (Komitat Szolnok): *Abb. 14: 1—8*.

III. Schatzfunde, die aufgrund der Münzen, die zusammen mit dem Schmuck zum Vorschein kamen, in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts bzw. den Beginn des 14. Jahrhunderts datiert werden können.

Hier werden 5 Funde angeführt, von 4 derselben auch das Bild veröffentlicht: Nagykamarás—Bánkút (Komitat Békés): *Abb. 15: 1—17*; die späteste Münze ist der Denar des Königs Béla IV. (1235—1270). Geszti (Komitat Somogy): *Abb. 16: 1—4*; die jüngste Münze der Denar des Königs András III. (1290—1301). Esztergom-Kőlláb (Komitat Komárom): *Abb. 17: 1—3*; mit Wiener Hellern. Zalaszentgrót (Komitat Zala): *Abb. 18: 1—4*, mit Wiener Hellern aus dem 14. Jahrhundert.

Der untersuchte Schmuck ließ erkennen, daß die Mehrzahl aus Silber, ein kleinerer Teil aus Elektron hergestellt wurde, aus letzterem findet sich beinahe jede Schmuckart. Demgegenüber gibt es darunter nur wenige vergoldete und nur einige aus Gold gefertigte Schmuckstücke.

Armreifen kommen bei fast jedem Fund, meistens als Armreifenpaar vor, aber es gibt auch solche Funde, bei denen nur eins, oder zwei verschiedene, ja sogar drei beinahe gleichförmige Armreifen vorkommen. Sie wurden aus einem Draht mit rundem Querschnitt gefertigt, häufig mit einer kleinen Hülse an einem ihrer Enden, aber es gibt auch mehrere mit offenen Enden. Als Verzierung dienen gravierte Linien auf der Hülse, kleine Kügelchen oder zylinderförmige Bossen auf dem Ring; bei mehreren Exemplaren kommt eine schmale mit gravierten Linien verzierte blattförmige Platte vor, die meist in der Nähe der Hülse aufgelötet war.

Ringe kommen in fast jedem Fund vor, meist 1—3 Stück, einmal aber auch 4 und 5. Sie können in Ringe mit gravierter Verzierung und solche mit gefaßten Steinen eingeteilt werden. Sie sind im allgemeinen mit Lilien-, Linien- und geometrischen Mustern, mit menschlichen oder Tierfiguren geschmückt. An den Reif der aus dünnen Draht hergestellten Ringe schließt sich im allgemeinen ein quadratischer, rechteck-, kreis-, pyramiden-, oder kegelförmiger, bzw. ovaler Kasten unterschiedlicher Größe an. Die meisten Ringe mit Stein waren aus Elektron gefertigt.

Auch Schnallen kommen in fast jedem Fund vor. Die verhältnismäßig nicht

großen, kreis- oder rhombusförmigen Schnallen (bei einem Teil der letzteren gibt es an den Ecken einen hervorspringenden Ausläufer) dienten dem Schließen von Öffnungen der Oberbekleidung. Im Schatzfund Nyáregyháza-Pusztapótharasz kam auch eine herzförmige Schnalle vor, die mit Hilfe der darauf befindlichen Löcher wahrscheinlich auch durch Aufnähen befestigt wurde.

Haarringe mit S-förmigem Ende kommen nur bei einigen Funden vor. Unter ihnen sind ein Haarring und ein Haarringpaar von kleinerem Format und eckigem Querschnitt, zwei weitere von größerem Maß. Alle wurden aus Elektron gefertigt und haben — bis auf den einen kleineren — ein geripptes S-Ende.

Ohrgehänge kommen nur in wenigen Funden vor. Ähnliche, wie die von Nyáregyháza-Pusztapótharasz sind aus ungarischen Funden nicht bekannt. Das nächste ihnen etwa entsprechende Gegenstück kennen wir aus Bosnien. Eine Parallele kann mit einem geographisch weiter gelegenen Exemplar aus Norddalmatien, das mit Münzen auf das Ende des 12. Jahrhunderts datiert wurde, gezogen werden.

Eine interessante Erscheinung ist das Vorkommen geschliffener Bergkristallen in 3 Funden. Da alle untersuchten Gegenstände zur Kleidung gehörten, waren dies vermutlich geschliffene Steine eines Halsschmuckes. Der Gebrauch solcher Steine für Halsschmuck wird durch einige Funde aus der Árpádenzeit bestätigt. Zwei regelmäßig geformte Silbergußstücke kamen nur einmal vor. In der Zeit der häufigen Devaluationen spielten sie eine das Geld ersetzende Rolle.

Aus einigen Funden, die auf die 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, und den Beginn des 14. Jahrhunderts datiert werden können, läßt sich darauf schließen, daß der Gebrauch der bisher behandelten Schmuckstücke fortgesetzt wurde, nur die Verzierung der Ringe (Agnus Dei, Doppelkreuz, Buchstaben am Rande des Ringkastens) um neue Elemente und die Schnallen um eine neue Formvariante (6zackig) bereicht wurden.

Über die Schatzfunde des 13. Jahrhunderts wird festgestellt, daß sich, trotz der verschiedenen Mengen je eines Fundes, (abgesehen von einigen einzeln vorgekommenen Schmuckarten) die gleichen Schmuckarten und mit geringeren Unterschieden die gleichen Schmuckformen wiederholen. Aus den Schmuckarten und der Zahl der Fundstücke darf man darauf schließen, daß sie das Eigentum einiger Personen bildeten, aber selbst wo es sich um verhältnismäßig zahlreiche Fundstücke handelt, lediglich im Besitz einer kleineren Gemeinschaft, einzelner Familien gewesen sein durften, zu deren Tracht sie gehörten. Aufgrund all dessen können die Schmuckstücke sowohl hinsichtlich ihrer Form als auch ihrer Menge für einheitliche, geschlossene Funde gehalten werden.

Die Prototype des größeren, am häufigsten vorkommenden Teils der untersuchten Schmuckstücke sind unter den Schmuckfunden der Friedhöfe des gemeinen Volkes in der frühen Árpádenzeit (11—12. Jahrhundert) zu suchen. Neben diesen kommen als neuere Stücke geschliffene Bergkristalle vor; auch die unseren westlichen Nachbarstaaten modischen Kleiderschnallen verbreiteten sich zu jener Zeit. Der Gebrauch von Haarringen hat sich jedoch gegen das 13. Jahrhundert hin verringert.

Die behandelte Schmuckstücke gehörten nicht zur Kleidung des Hochadels. Wenn bei ihrer Bewertung auch die geborgenen Münzen in Betracht gezogen werden, könnten die einstigen Besitzer in dem Teil der Gesellschaft der Árpádenzeit zu suchen sein, die in Dörfern wohnten und Beziehung zum Geldverkehr

und der sich entwickelnden Warenproduktion hatten. Diese Annahme wird auch durch den Schatzfund von Nyáregyháza-Pusztapótharaszti und zwei andere Münzfunde des 13. Jahrhunderts von Pusztapótharaszti bestärkt. Ihr Fundorte lagen in der Nähe der von Pest nach Nagykőrös führenden „magna via“ (Große Straße), die in einer aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts stammenden Urkunde erwähnt wird. Diejenigen, die Kontakt mit dem Geldverkehr und der sich entwickelnden Warenproduktion hatten, konnten leichter zu diesen Schmuckstücken gelangen, ihre finanzielle Lage ermöglichte ihnen den Gebrauch der von den Funden bekannten, gut ausgeführten Schmuckstücke.

DIE AUSGRABUNGEN DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS IM JAHRE 1973

I. DIE HAUPTERGEBNISSE DER ERSCHLIESSUNGEN

JÓZSEF KOREK

Das Ungarische Nationalmuseum, wie die meisten sich mit Archäologie befassenden Institutionen Ungarns, verfügt auf dem Gebiete der Freilegungen über ernste Traditionen, die bis auf die Zeiten der Ausgrabung der Königsgräber zu Székesfehérvár im Jahre 1848 zurückreichen. Außer den universalen Interessen der Forschungsarbeit und der Entwicklung der Sammlungen gehörte auch zu den Traditionen, daß sich die Erforschung der einzelnen Epochen mit der Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseums verschmolzen hat. Von diesen können die Erforschung des Paläolithikums, der Bronzezeit, der Römerzeit und die Dorfausgrabungen, als eine solche Tätigkeit betrachtet werden, auf die in der Arbeit des Museums fast ununterbrochen stets Gewicht gelegt wurde. Diese Forschungstraditionen widerspiegeln sich in den Zielsetzungen des wissenschaftlichen Programms unserer Institution und machen sich auch in den archäologischen Geländearbeiten des Jahres 1973 bemerkbar. Unser wissenschaftlicher Plan hat in der Erforschung des Paläolithikums die Freilegung der Denkmäler des Mesolithikums als hervorzuhebende Aufgabe bezeichnet. Durch die Forschungen von L. Vértés konnten im Gebiete des Donaukniees bzw. in Nordungarn die makrolithische Steinindustrie, in Transdanubien und im Gebiet des südlichen Alföld hingegen die Kulturen der mikrolithischen Steinindustrie auseinandergehalten werden.¹ Die Forschung der aus kleineren Freilegungen stammenden, für das nördliche Gebiet unseres Landes charakteristischen Eger-Kultur hat die wichtigeren Forminventare erschlossen, jedoch blieben in Ermangelung der entsprechenden stratigraphischen Beobachtungen die genetischen und chronologischen Zusammenhänge zwischen den Funden labil. In der Untersuchung des makrolithischen Me-

¹ Vértés, L., Az őskőkor és átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. A Magyar Régészeti Kézikönyve. 1. (Bp. 1965); T. Dobosi, V., Mezolithische Fundorte in Ungarn, in Die aktuellen Fragen der Bandkeramik. Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne. A.18. (Székesfehérvár 1972) 39—60.

solithikums Nordungarns kam die Reihe in erster Etappe an Geländebegehungen, Ausgrabungen von Sondierungscharakter auf den in der Gemarkung von Demjén (Kom. Heves) entdeckten neuen Fundorten, unter diesen auf dem Pünkösdhegy. Nach dem an der Oberfläche sich zeigenden Streufunden entbehren wir aber das Vorkommen der Funde in der Schicht auch weiterhin.

Das andere, sich auf traditionellem Wege ausgebildete Forschungsgebiet des Museums ist die Kupferzeit, im Laufe dessen die Siedlungsforschung in den Vordergrund getreten ist. An die archäologische Freilegung des Gebietes der Staustufe II der Theiß knüpft sich noch die archäologische Erforschung des Fundortes von Tiszavalk-Tetes, wo P. Patay 1973 die Erschließung des Gräberfeldes der Kultur von Bodrogresztúr sowie der Siedlungen der Gruppe von Hunyadihalom fortgesetzt hat.

Die Badener Kultur war sowohl ihrer Herkunft, als auch ihres Alters nach lange Zeit hindurch die problematischste Gruppe der Kupferzeit. Die monographische Bearbeitung von J. Banner,² die chronologische Studie von J. Banner und I. B. Kutzán³ haben viele Fragen auf den richtigen Platz gestellt, jedoch blieben auch weiterhin noch zahlreiche zu lösende Aufgaben zurück. Es ist schon seit langem bekannt, daß die Frühphase der Badener Kultur, die Gruppe von Boleráz in Transdanubien reiche Fundorte hat, doch die Tatsache, daß man mit ihrer Gegenwart auch auf dem Alföld zu rechnen hat, wurde erst durch die Forschungen der letzteren Jahre aufgeworfen: P. Patay hat sie in Poroszló-Ráboldy gefunden,⁴ und das aus der Ausgrabung von I. Ecsedy in Szeghalom-Dióér stammende Material hat ihre Verbreitung bewiesen. Für die Siedlung sind die sich eckig gestaltenden Hüttentypen mit reichem Lehmewurf charakteristisch. Auf den Siedlungen kommen Herdstellen auffallend oft vor, unter denen die Form mit Scherbenuntersatz häufig ist. Eine neue Erscheinung ist hingegen die durch eine Lehmbeschmierung der Seiten, bzw. des Bodens des Gefäßes gebildete Feuerstelle. In den Bestattungen der Badener Kultur ist die Gegenwart der Rinderknochen häufig, was mit der Wagenbestattung zusammenhängt bzw. sind sie ein Requisit der Bestattungen der Stammeshäuptlinge.⁵ Eine umstrittene Frage war in der Beurteilung der auf der Siedlung gefundenen ganzen Rinderskelette, ob diese Erscheinung in den Kultkreis eingereicht werden kann oder nicht? Es scheint, daß sich im Zusammenhang mit den am Dióér erschlossenen ganzen Leichen die Auffassung von J. Banner gerechtfertigt wird und sie die Analogien des Fundortes Hódmezővásárhely-Bodzáspart bestätigt.⁶

Mit dem Tieropfer hängt auch das Material einer anderen Grube zusammen, in welcher ein ganzes Hundeskelett mit einem großen Gefäß im oberen Teil der Grube lag. Die bezüglich der Glaubenswelt wichtige Daten liefernde Erschließung hat der Forschung auch in chronologischer Hinsicht geholfen. Der Stratigraphie von Székely entsprechend⁷ erscheint auch in diesem Gebiet die Kultur von Bodrogresztúr vor der Badener Kultur bzw. vor deren ältesten Gruppe, dem Mate-

² Banner, J., Die Pécelér Kultur. AH 35. (Bp. 1956)

³ Banner, J.—B. Kutzán, I., Acta Arch.Hung. 13(1961) 1—32.

⁴ Patay P., ActaAntArch 14(1971) 112—113.

⁵ Korek, J., Acta Arch.Hung. 1(1951) 35—51.

⁶ Banner, J., Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I. (Szeged 1940) 51.; Ecsedy, I., BMMK 2(1973) 17—37.

⁷ Kalicz, N., Arch. Ért. 85(1958) 3—6.

rial von Boleráz. So macht es die Stratigraphie von Kiskőrös,⁸ bzw. die noch nicht völlig abgeschlossene, von Gy. Gazdapusztai in Hódmezővásárhely-Kishomok gefundene Stratigraphie eindeutig, daß die Badener Kultur im ganzen Gebiet des Alföld die älteste Volksgruppe der Kupferzeit ist. Die ausführliche Analyse des reichen Fundmaterials wird eine Möglichkeit zur Ausarbeitung der in Richtung der Gruppe von Vis zeigenden Beziehungen der Badener Kultur bieten.

Die Fragen der Bestattungen in den vom Volk als „Kumanenhügel“, „Wachthügel“ genannten „Bergen“ des Alföld stehen nach den Freilegungen der letzten 15 Jahre mit der Erschließung der Hügelgruppen von Kétegyháza bzw. vom Hortobágy größtenteils klar vor uns.⁹ In diesem Themenkreis bedeutet die Fundrettung von I. Ecsedy in Dévaványa-Csordajárás, eine neue Angabe, wo es in einem der abgetragenen Hügel gelungen ist die darin verborgenen Gräber: die Skelette von zwei Kindern und eines Erwachsenen jedes in ein eigenes Grab gelegt, in Tierhaut eingewickelt, mit der als üblichen Beilage geltenden Ockerkrume bestattet, zu entdecken. Diese Bestattungen können zur Hügelgräberkultur gereicht werden.

Die Forschung der Spätbronzezeit vertritt bloß die kleine Fundrettung in Szigetszentmárton, deren Ergebnisse ein Urnengrab und ein Siedlungsabschnitt waren. Die an Bronzefunden reiche Sammlung des Museums wurde mit dem von T. Kemenczei eingesammelten Fund von Vis bereichert. Auf den Depotfund im südwestlichen Teil von Vis, in der Nähe des Dammwärterhauses von Törökér sind die Arbeiter der Direktion für Wasserwesen in Nordungarn im Laufe des Abtragens des an der Innenseite des Dammes gelegenen Erhöhung gestoßen. Im Fund waren 7 Bronzeschwerter mit Griffangel, zwei Armschutzspiralen, eine scheibenförmige und eine zweiarmlige Streitaxt, eine Streitaxtscheibe und ein spiralförmiges Rohr. Dazu gehörten noch ein Bronzegefäß, dessen oberer Rand erhalten geblieben ist. Seine Bruchflächen sind nicht frisch, dennoch besteht die Möglichkeit, daß der Fund in diesem Bronzegefäß verborgen war. Der Fundkomplex kann an den bronzezeitlichen Horizont von Ópályi geknüpft werden.

Auffallend viele Schwerter kamen durch die Ausbaggerung des Bettes der Donau ans Tageslicht. Im Jahre 1973 hat sich unsere Sammlung mit weiteren 3 Stücken bereichert. Aus Nógrádverőce hat das Museum ein sehr reich verziertes Exemplar mit massivem Griff, aus Visegrád ein Stück mit Griffangel und ein gleiches Stück aus Ercsi von den Baggerern durch Kauf erworben. Ebenfalls durch Ankauf kamen einige bronzene Stichnetadeln des Fundes von Tibolddaróc in den Besitz des Museums.¹⁰ Der Fundkomplex war einst Privatbesitz und wurde durch eine Auktion zerstreut.

Ein hervorgehobenes Thema bildete die späteisenzeitliche Erdburg- und Gräberfeldforschung. Eine unserer namhaftesten einheimischen Fundorte ist Nagy-Berek-Szalacska, deren Erschließung unter der Anleitung von T. Kemenczei vom Ungarischen Nationalmuseum durchgeführt wird. Über die Hügel wurden die ersten Angaben von F. Rómer aufgezeichnet und 1943 hat S. Gallus auch mit der Erschließung begonnen. Von dem im Gebiet vorkommenden drei Hügelgruppen begann T. Kemenczei unter dem Burgberg im Jahre 1971 mit der

⁸ Csalogovits, J., Die neu aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös. PZ 22(1931) 102—115.

⁹ Gazdapusztai, Gy., MFME 1964—65:1. 31—37.

¹⁰ Nees, M., Arch. Ért. 46(1932—33) 164.

Freilegung der Bestattungen, dem folgend wurden 1973 zwei Hügel erschlossen. Bei der Bestattung in den Hügel von 18 m-Durchmesser und 230 cm-Höhe wurden in der in den Unterboden geschnittenen Grube die Reste des Scheiterhaufens sowie die Fragmente der Totenkultgefäße gescharrt. Die Fragmente sind gut ausgearbeitete, schwarz bemalte, mit geometrischen Mustern verzierte rote Scherben, die mit dem im Donau-Save-Zwischenstromland und in Slowenien angetroffenen Ritus der zerbrochenen Keramik in enge Verbindung gebracht werden können. Die Kahnfibeln, die getüpfelten Halsringe, das Meandermotiv der Keramik weisen darauf hin, daß die in Hügelgräbern Bestatteten zur südlichen Gruppe des ostalpinischen hallstattzeitlichen Kulturkreises gehört haben und von dort nach Transdanubien gelangt sind.¹¹

In unserem wissenschaftlichen Programm gruppiert sich die Forschung der Römerzeit um vier Themen. Das größte Volumen vertritt die Forschung der pannonischen Städte, die mit der Ausgestaltung der im Innengebiet unserer historischen Städte im Bau befindlichen neuen Stadtzentren zusammenhängt. Bei den in der Innenstadt von Pécs von F. Fülep und seinem Arbeitskollektiv durchgeführten Freilegungen wurden planmäßige Forschung und nötige Fundrettung miteinander verflochten.¹²

In die unter der Leitung des Museums von Szombathely im Gange befindliche Savaria-Forschung schaltete sich E. Tóth, teils mit der Freilegung des Straßennetzes, teils mit der des römischen Gräberfeldes am Tolbuchin Ring, ein.

Das andere große Thema ist die römische Limesforschung, deren zwei wichtige Forschungsgebiete mit dem Nationalmuseum verbunden sind. Das eine ist die Freilegung des Limesabschnittes im Donauknie, wo die Forschungen von S. Soproni bis zur Synthese gelangt sind.¹³ Das andere ist die Erforschung der linearen Erdwälle. Im Alföld haben P. Patay – S. Soproni – É. Sz. Garam, als Arbeitskollektiv in einer 10 Jahre hindurch andauernden, sehr ausgedehnten Geländearbeit die Spurenlinien geklärt bzw. versucht die genauere Chronologie der Entstehung des Erdwallsystems mit Durchschnitten zu bestimmen. 1973 kam es als Beendigung der Arbeit zum Durchschneiden des letzten Erdwalles bei Hajdúhadháza und so kann die monographische Bearbeitung des Themas bereits begonnen werden. Auch in Transdanubien begann man in den Komitaten Baranya und Vas mit der Erforschung der dort vorhandenen Erdwälle und nebst Fixierung der Spurenlinie kam es in Beremend (Kom. Baranya) zum ersten Durchschnitt, der die Struktur des Walles geklärt, jedoch keine chronologischen Anhaltspunkte geliefert hat.

Das dritte Hauptthema bildet die Forschung der spätantiken befestigten Siedlungen (Környe, Ságvár, Heténypuszta, Mórighida-Kisárpás, Fenékpuszta), die einen der wichtigen Punkte der spätrömischen Geschichte Pannoniens bedeutet und mit der archäologischen Forschung zusammen unser auf diese Zeit bezügliches Kenntnismaterial in bedeutendem Maße vermehrt. Das Forschungsprogramm stimmt glücklicherweise mit dem allgemeinen Neuordnungsplan der Ortschaft Ságvár überein, wo die Entwerfer des Planes das Vorhandensein des wichtigen Objekts in Betracht gezogen haben. Der Grund, der den Beginn der Ausgra-

¹¹ *Kemeneczei, T.*, SMK 1(1973) 329–332.

¹² *Fülep, F.*, Pécs római kori emlékei. (Pécs 1963)

¹³ *Soproni, S.*, Der spätrömische Limes zwischen Visegrád und Esztergom. in Limes Romanus Konferenz Nitra. (Bratislava 1959) 131–143.

bung nötig gemacht hat, war zweifach: es sollte erstens die Ausdehnung der spät-römischen Festung geklärt werden. Die 3 Jahre in Anspruch nehmenden Forschungen von E. Tóth haben über die Ausdehnung der Festungsmauer und die Bestimmung der Festung hinaus unsere auf das Alter bezüglichen Kenntnisse in bedeutendem Maße erweitert. Die Ausgrabungsarbeit wurde 1971 mit der Suche nach den nördlichen, südlichen und westlichen Seitenmauern des Festungsviereckes in Gang gesetzt. 1972 wurde das System der Seitentürme und das südliche Tor, 1973 der nördliche Torbau erschlossen. Die Fundamentierungsbreite der Festungsmauer beträgt aufgrund eines erhalten gebliebenen Mauerabschnittes 280 cm. An der 254 m langen westlichen Seite befinden sich sechs runde, aus der Mauerlinie hervorspringende Seitentürme. Die Dicke der Turmmauer beträgt 2 m, der äußere Durchmesser 14 m. Das Turmsystem der östlichen Seite stimmt voraussetzbar mit dem der westlichen überein. Außer dem runden, mit Außenturm versehenen Torbau der nördlichen Seite standen, wie auch auf der südlichen Seite noch fünf Türme. Das Gebäude mit dem runden Turm zeigt die zweite Periode der Festung an. Die frühere Periode deuten die von fächerförmigen Ecktürmen und eckigen Seitentürmen ausgebildeten Formen an.

Aufgrund der Ausgrabung sowie der in der Umgebung durchgeführten Geländebegehungen und Funde stellte sich heraus, daß die frühe römische Siedlung — wahrscheinlich Tricciana — unter dem später erbauten Gebäude der Festung gelegen hat. Das Fundmaterial in Betracht gezogen kann der Beginn der Siedlung auf die zweite Hälfte des 1. Jahrhunderts gesetzt werden. Die Festung wurde in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts erbaut und später umgebaut. Nördlich von der Festung entlang der von der Festung ausgehenden Weges lag auch eine größere Siedlung aus dem 4. Jahrhundert. Das Gräberfeld der Bevölkerung der Festung hat E. Tóth auf dem benachbarten Tömlöchegy gefunden.

Zur vierten Themengruppe gehört die römische Villenforschung, im Rahmen deren 1973 keine selbständige Forschungstätigkeit zu verzeichnen war, doch schloß sich die Arbeit von E. V. Kocztur im Gelände des Freilandsmuseums zu Szentendre an die römerzeitliche Villenforschung mit wichtigen Ergebnissen an: die in einer 90×90 m großen Fläche gefundenen, in mehreren Perioden erbauten Mauern eines Gebäudes sind sehr gut erhalten geblieben und haben eine zusammenhängende Bemalung.

In der Erforschung der Völkerwanderungszeit wünscht das wissenschaftliche Programm mit der Praxis der früheren Jahrzehnte zu brechen und stellt statt den kompletten Gräberfelderschließungen die Freilegung der Siedlungen in den Vordergrund. Die auf Vollständigkeit strebende Erschließung der germanischen Gräberfelder des 4.—6. Jahrhunderts bleibt jedoch auch weiterhin eine primäre Aufgabe, in deren Zeichen K. Mesterházy die Freilegung von Biharkeresztés-Ártánd-Nagyfarkasdomb fortgesetzt hat. Der Großteil der bisher erschlossenen 209 Gräber, mit ihrem für die Gepiden charakteristischen Fundmaterial, können an die Germanen geknüpft werden. Von hervorragender Wichtigkeit war im Jahre 1973 die Erschließung eines Grabes mit Schmiedewerkzeugen.

In der Forschung der Awarenzeit bilden unter den Gräberfelderschließungen die frühen Zeiten auch weiterhin den Schwerpunkt bzw. die Erschließung der infolge der Erdarbeiten gefährdeten Gräberfelder wird im ganzen Land weiter fortgesetzt. Zu diesem Themenkreis gehört das Gräberfeld von Solymár-Dinnye-hegy, das Gy. Török freigelegt hat. Mit den im Jahre 1973 erschlossenen 28

Gräbern zusammen kamen dort bisher insgesamt 114 Gräber zum Vorschein. Das Gräberfeld, wo sich zwei-drei Generationen bestatten ließen, gehört der durch gepreßte Blechschmuckgarnituren gekennzeichneten Gruppe der Spätawarenzeit an. Eine beachtenswerte Eigenartigkeit ist noch, daß obzwar die Bestattungen nach 670 erfolgt sind, gegossene Beschläge mit Greif-Rankenverzierung nicht zum Vorschein gekommen sind, wo doch die chronologische Parallelität bei mehreren Gräbern bereits vorausgesetzt werden kann.

Seit J. Hampel ist die erstrangige Erforschung der Landnahmezeit schon zu einer Tradition geworden. Der Archäologische Ausschuß der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hat den Beschluß gefaßt, daß sich im Falle eines zufälligerweise zum Vorschein gekommenen landnahmezeitlichen Grabes die Fundrettung möglichst auf die komplette Freilegung des Gräberfeldes erstrecken soll. Diese Gesichtspunkte waren im Falle der Fundorte von Tiszafüred-Nagykenderföld maßgebend, wo im Laufe des Abtragens des sich dort erhebenden Hügelrückens ein landnahmezeitliches Gräberfeld vernichtet wurde, aus dessen Beigaben L. Selmeczi, der Archäologe im Damjanich János-Museum zu Szolnok auffallend schöne und wichtige Funde eingesammelt hat. Ein Teil der Funde zeigt die charakteristischste Nachlassenschaft der Landnehmer: die rhomboiden Rockbeschläge, mit Rosetten verzierten Kleiderbeschläge, Armringe, durchbrochene Scheiben mit Pferdedarstellungen, die alle künstlerische Schöpfungen der Metallkunst dieses Zeitalters sind. Zwischen den Funden ist auch ein byzantinisches Kreuz bzw. bronzener Corpus vertreten, die darauf hinweisen, daß die byzantinische Missionstätigkeit noch intensiver war, als wie es bisher aus dem Fundmaterial erschien. Die Erschließung des Gräberfeldes hat I. Fodor durchgeführt. Auf einer Fläche von etwa 900 m² sind weitere 67 Gräber zum Vorschein gekommen, von welchen 54 mit der Landnahmezeit verknüpft werden können. Die Gräber haben Fundmaterial des gemeinen Volkes enthalten. Es ist wieder gelungen, die Erscheinung des Zusammenhanges der uralten Glaubenswelt mit der Zauberei zu beobachten. In dem einen Grab war der vom Rumpf getrennte Schädel tiefer begraben, ebenso wie im Gräberfeld von Orosháza, wo I. Dienes dies zum erstenmal beobachtet hat.¹⁴

Bei der Fundrettung auf dem Szeghalom-Czebe-Gehöft kamen 4 landnahmezeitliche Gräber hervor, wo in einem Grab ein knöcherner Stockstiel war. Das Interessante an diesem nicht alltäglichen Fund ist, daß diesmal die ganze Form des für einen Schamanenstock gehaltenen Zauberzeugs beobachtet werden konnte. Am Ende des Stockes befand sich eine etwa 25 cm lange Knochenscheide, in die man den Stock befestigt hat. Nach den Exemplaren von Szabadbattyán und Hajdudorog stellt dies das dritte solche Stück aus der Landnahmezeit dar.¹⁵ Die Gräber wurden von I. Ecsedy freigelegt. Auch im Gräberfeld von Ártánd ist ein landnahmezeitliches, reiches Frauengrab zum Vorschein gekommen, das auch mit Rosetten verziertes Pferdegeschirr enthält.

Nach einer längeren Pause begann die archäologische Freilegung in Zalavár, im nördlichen Teil der Burginsel (Vársziget). Die Erschließung des sich auf die Geschichte des 9. Jahrhunderts beziehenden Fundortes war von Anfang an durch

¹⁴ Dienes, I., A honfoglaló magyarok. in Orosháza története és néprajza. I. (Orosháza 1965) 140.

¹⁵ Ders., Die Ungarn um die Zeit der Landnahme. Hereditas. (Bp. 1972) Abb. 71—72.

die Arbeit von G. Fehér sen. und Á. Cs. Sós mit dem Ungarischen Nationalmuseum verknüpft.¹⁶ Die Notwendigkeit der fundrettungsartigen Ausgrabungen hat sich aufgrund der auf dem Gelände in Gang gesetzten Erforschungsarbeiten gestellt. Als Ergebnis der Ausgrabungsarbeiten kann festgestellt werden, daß man in diesem Gebiet der Burginsel mit mehreren Perioden zu rechnen hat. Die älteste Siedlung bedeutet eine Wohngrube, die Á. Cs. Sós auf die zweite Hälfte des 9. bzw. auf den Beginn des 10. Jahrhunderts datiert hat. Die beigabenlosen Skelette in der Zerstörungsschicht dieser Siedlung vertreten die zweite Periode, die zur Zeit der Befestigung der Insel gestört wurde. Diese Schicht kann auf die Árpádenzeit datiert werden. Auf dem etwa 280 m langen, 50 m breiten Gelände sind spätmittelalterliche Reste nirgends zum Vorschein gekommen, was jene Beobachtung unterstützt, daß im 16.—17. Jahrhundert nur ein viel geringerer, der südliche Teil der Insel befestigt war.

In unserem wissenschaftlichen Programm wurde der Mittelalterforschung eine hervorragende Rolle zugesprochen. Es wurden mehrere solche Themen in den Plan aufgenommen, die sich zum Teil an jene Themen der Geschichtswissenschaft anschlossen, auf dessen Fragen wir aufgrund der archäologischen Quellen eine Antwort suchen. Das Thema der Erforschung der Gespanschafts- und Stammeshäuptlingssitze liegt in der Hand unseres Museums. Ein hervorragendes Ereignis dieser Arbeit ist die Erdburgforschung in Szabolcs, die unter der Anleitung von P. Németh von einem Arbeitskollektiv durchgeführt wird.¹⁷ Die komplexe Forschung wurde außer der Wallerschließung auch auf die Erforschung der landnahmezeitlichen Gräberfelder bzw. auf die Freilegung des im Innengebiet der Ortschaft gelegenen, viele Gräber zählenden landnahmezeitlichen Gräberfeldes des gemeinen Volkes ausgedehnt, aus welchem L. Kovács bisher 362 Gräber ans Tageslicht brachte. Der Vollkommenheit des Themas dient auch die im Jahre 1971 begonnene Erschließung der zur Burggespanschaft gehörenden Ortschaft Szabolcs-Kisfalud.

Um die Siedlungsstruktur des árpádenzeitlichen Dorfes kennenzulernen, führt das Museum seit 1968 die Freilegung von Doboz (Kom. Békés) durch. Auch die Erschließung der ersten beweisbar árpádenzeitlichen Wohnhäuser ist mit der Arbeit des Ungarischen Nationalmuseums verknüpft.¹⁸ Das Ziel dieser Arbeiten ist, um über die Struktur des Dorfes ein zusammenhängendes authentisches Bild zu bekommen. Die Erschließungen von J. Kovalovszki bieten eine Möglichkeit, um die die Häuser schützenden Gräben und Grabensysteme kennenzulernen.

Der Plan baut in betonter Weise auf die außerhalb des Kreises des Ungartums geführten ethnischen Forschungen. Es wurde mit der Kumanenforschung begonnen, bezüglich denen A. Pálóczi-Horváth auf dem Wege der Freilegung der Siedlung von Lászlófalva eine Antwort sucht.

Der Plan unserer Mittelaltersforschung wird dadurch in großem Maße beeinflußt, daß die praktischen Erfordernisse in den Vordergrund gestellt werden müssen, die die Herstellung der Kunstdenkmäler erzielt. Hierher kann die Forschung

¹⁶ Cs. Sós, Á., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. AH 41. (Bp. 1963) 310.

¹⁷ Fodor, I. — Németh, P., Sz-SzSz 7(1972):1. 89—100.

¹⁸ Méri, I., Arch. Ért. 90(1963) 273—281.; Ders., Árpád-kori népi építészeti emlékek Oroszháza határában. RF II:12a. (Bp. 1964)

in der römisch-katholischen Kirche zu Nagymaros gereiht werden, wo M. Héjj unter der Barockschicht geschnittene Steinteile von 12 gotischen Fenstern und zwei Türen erschlossen hat. Im Zuge der Arbeit hat er die Fundamentierung des im 15. Jahrhundert errichteten Vorbaues des Einganges geklärt. Die Forschung der reformierten Kirche von Rakacszend (Kom. Borsod) wurde 1970 und die Ergänzungsarbeit 1973 von A. Pálóczi-Horváth durchgeführt. Eine Doppelkirche mit geradem Abschluß und mit in Hufeisenbogenform gebautem Chor hat bis 1820 funktioniert, als dann der hufeisenbogenförmige Gebäudeteil abgerissen wurde. Die Erschließung brachte die Schlitzfenster der in romanischem Stil erbauten Kirche ans Tageslicht. Die Durchforschung der Mauern ergab auf dem Triumphbogen reiche Freskenteile.

Die Kirche von Feldebrő ist ein hervorragender Bau des byzantinischen Christentums und ein bedeutendes Kunstdenkmal. In der zwischen den beiden Weltkriegen hergestellten Kirche wurden die Zusammenhänge der Kunstdenkmäler nicht geklärt. Diese Aufgaben verrichteten I. Méri und J. Kovalovszki, die 1964 mit einer umfangreichen Freilegung mehrere wichtige Feststellungen über die Architektur machten.¹⁹ So wurden an der Außenseite der Chormauer der árpádenzeitliche Eingang gefunden, das östliche Fenster des Chors vom eingebauten Mauerwerk befreit und der aus dem Schiff der Kirche in die Unterkirche führende Zugang erschlossen. 1973 führte man zwecks endgültiger Restaurierung der Kirche eine ergänzende Freilegung an der westlichen Fassade durch, im Laufe derer die Fundamentierung des sich der SO-Ecke anschließenden viereckigen Gebäudes gefunden wurde. Es gelang im Inneren des Turmes den westlichen Abschluß der ersten Kirche zu fixieren.

Der Bau unserer neuen Stadtzentren verpflichtet uns zur Untersuchung der Siedlungen früherer Zeiten. Dieser Konzeption leisten in Pécs F. Fülep und seine Arbeitsgruppe (A. Sz. Burger, M. G. Sándor, Gy. Gerő) Genüge, die sich seit Jahren an der Sicherstellung der römischen und mittelalterlichen Überreste der Stadt Pécs betätigen. Das Jahr 1973 hat auf dem Gebiete der Mittelaltersforschung Ergebnisse gezeitigt. Im Zusammenhang mit den Bauarbeiten des Hotel Turist konnten entlang der Linie der Rákóczi-Straße in einer Länge von etwa 50 m die 3 m hohe Stadtmauer, am südlichen Teil mit dem Stumpf einer turmartigen Eckbastei, die Häüy, der Entwerfer der ältesten Karte der Stadt aus dem Jahre 1686 ebenfalls vermerkt hat, entblößt werden. Es gelang die das Gebiet von Süden her abschließende Stadtmauer in ihrer Originallänge — 80 m — mit vier erhalten gebliebenen mittelalterlichen Schießscharten zu erschließen. An der Stelle des Ausgrabungsgeländes stand in der Türkenzeit das Stadtzentrum, das Mahalle-Zentrum.

Bei der Erschließung des Donauflügels des Schlosses zu Visegrád haben die den Abschluß erzielenden Arbeiten zu neuen Ergebnissen geführt.

Aufgrund der oben in großen Zügen bereits geschilderten Zusammenfassung und der drei darauffolgenden, von den Ausgräbern verfaßten Vorberichten kann gesagt werden, daß die Ausgrabungsarbeit des Ungarischen Nationalmuseums im Jahre 1973 erfolgreich war und die 865 Arbeitstage, die von unseren Archäologen dieser Aufgabe gewidmet wurden, zur Erfüllung der im wissenschaftlichen Plan festgelegten Aufgaben beigetragen haben.

¹⁹ *Ders.*, Feldebrő. RF I:18(1965) 65—66.

II. VORLÄUFIGE BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNG DES DORFES SZABOLCS-KISFALUD IM JAHRE 1971—73

ISTVÁN FODOR

Eine der größten Forschungsunternehmen der ungarischen Archäologie ist die Untersuchung der frühfeudalen Sippen- und Gerspanschaftszentren, die berufen ist, die bessere Erkennung der Entstehung des ungarischen Feudalismus behilflich zu sein; die Zahl der geschriebenen Quellen unserer Geschichte im 10.—13. Jahrhundert ist nämlich sehr gering. Im Rahmen dieser Arbeit — deren Leitung in den Händen des Ungarischen Nationalmuseums liegt — wurde 1969 mit der archäologischen Forschung des Sippen- und Gerspanschaftszentrums und frühen Komitatssitzes von Szabolcs (Nordostungarn) begonnen. Vom wichtigsten Objekt, von der größten Erdburg des Landes hat P. Németh als Ergebnis der Ausgrabungen festgestellt, daß diese nach der Landnahmezeit, zu Beginn des 10. Jahrhunderts errichtet wurde.¹ Die Kirche neben der Erdburg, die in umgebauter Form auch noch heute besteht, wurde gleichfalls zu sehr frühen Zeiten, vermutlich noch im 11. Jahrhundert erbaut.² Die andere Kirche in Szabolcs (den Quellen nach hatte nämlich die Ortschaft zwei Kirchen) ist noch nicht zum Vorschein gekommen, doch konnte L. Kovács bis 1973 aus dem um die Kirche angelegten Friedhof der Árpádenzeit 362 Gräber freilegen.³

Auf dem Vontatópart genannten Hügel, unweit der Erdburg war schon seit Ende des vergangenen Jahrhunderts ein landnahmezeitliches (10. Jh) Gräberfeld mit großer Gräberzahl der Zerstörung ausgesetzt, aus dem nur in den Jahren 1923. und 1961 einige Gräber von Fachleuten beobachtet bzw. erschlossen wurden. Gelegentlich der im Sommer 1970 durchgeführten Ausgrabung konnte ich nur mehr 17 Gräber sicherstellen. Aufgrund der erschlossenen Gräber geurteilt, hatte die Mannschaft der Burgwache (die von unseren frühesten Gesetzen als *miles* erwähnt werden), die sich im 10. Jahrhundert noch in heidnischer Sitte bestatten ließen, ihren Friedhof an dieser Stelle.⁴

meth, P., Arch. Ért. 100(1973) 176.

d. 177.; *Fodor, I.* — *Németh, P.*, Sz-SzSz 7(1972):1. 96.

ács, L., Arch. Ért. 101(1974) 323.

⁴ *Fodor, I.* — *Németh, P.*, a.a.O. 89—92.

Abb. 1.

Die archäologische Forschung des Sippen- und frühfeudalen Zentrums in Szabolcs erstreckte sich natürlicherweise nicht nur auf die Erdburg und auf die Siedlung unterhalb der Burg, sondern faßt auch die weitere Umgebung dieser in sich. Die Herren dieser Zentren haben nämlich zahlreiche Gruppen des ihre eigene Versorgung sowie die ihres bewaffneten Gefolges sichernden Dienstvolkes um ihren Stammessitz angesiedelt. Das Andenken dieser Besiedlung bewahren auch die Namen der Dörfer und Puszten (zugrunde gegangene Dörfer): Timár („Gerber“), Halásztelek („Fischergrund“), Solymos („Falkner“), Nagyhalász („Großer Fischer“), Kovácstelek („Schmiedegrund“), Szántótelek („Ackergrund“), Vasmegyer (Vas = Eisen).⁵ Beim Dorf Timár hat L. Kovács zwei Friedhöfe der einstigen Bewohnerschaft des 10.—11. Jahrhunderts erschlossen (es kamen 40 bzw. 6 Gräber zum Vorschein).⁶ Die Forschung des Wirtschaftslebens des Zentrums von Szabolcs war es auch die uns zu Beginn der archäologischen Erschließung des in der Gemarkung der heutigen Ortschaft liegenden mittelalterlichen Dorfes Kisfalud („Kleines Dorf“) bewogen hat.

⁵ Mező, A. — Németh, P., Szabolcs-Szatmár megye történeti etimológiai helységnévtára. (Nyíregyháza 1972) 11. — Über die Dienstvölker im allgemeinen: Heckenast, G., Fejedelmi (királyi) szolgálnépek a korai Árpád-korban. (Bp. 1970)

⁶ Kovács, L. — Németh, P., Sz-SzSz 6(1971):4. 53—59.

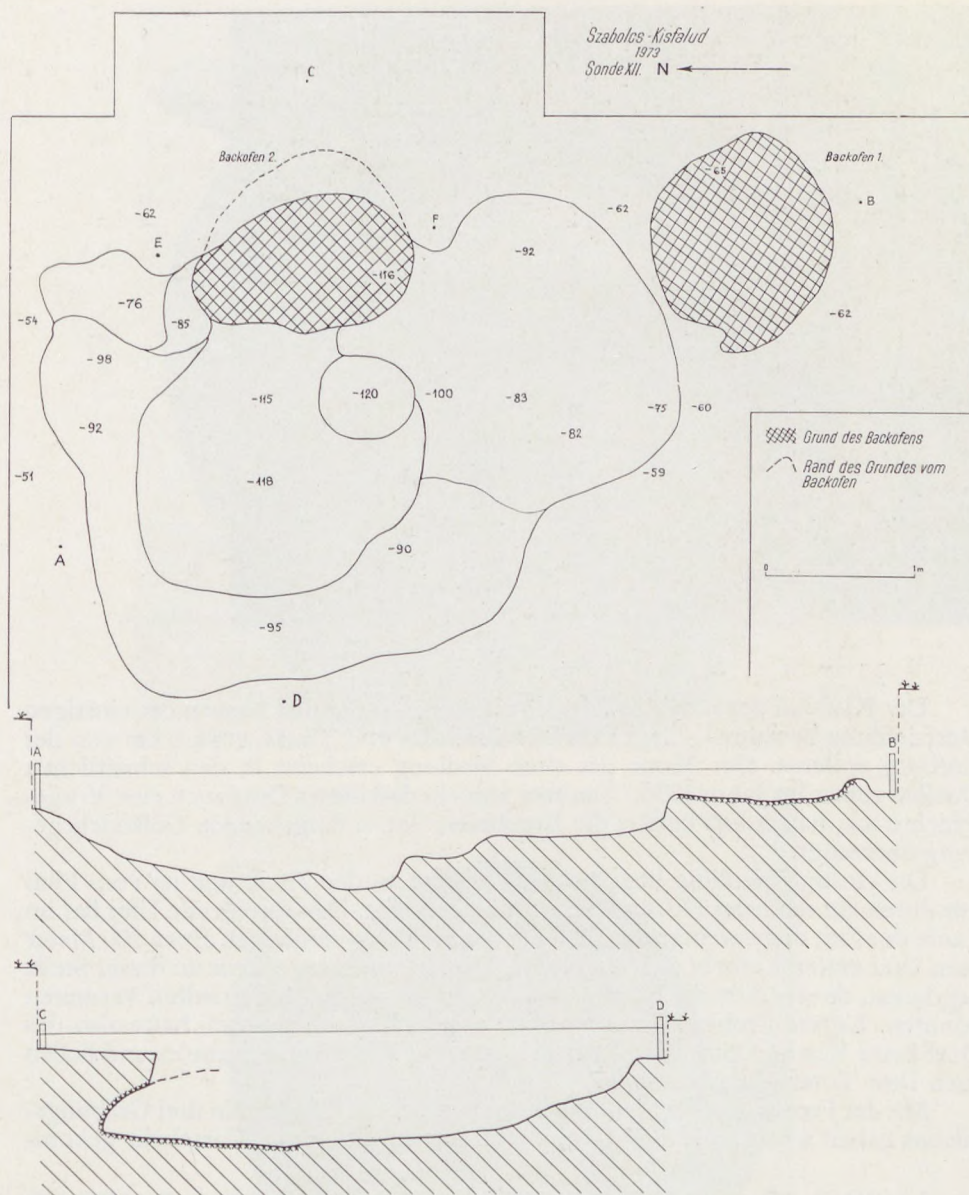

Abb. 2.

Abb. 3.

Der Kisfalud genannte Teil der Gemarkung — der den Namen der einstigen Dorfsiedlung bewahrt — liegt zwischen Szabolcs und Timár, etwa 1 km von der Erdburg entfernt. Der Name der alten Siedlung erscheint in den schriftlichen Quellen zuerst im Jahre 1376.⁷ Darüber jedoch, daß dieses Dorf auch eine Vorgeschiede hat, haben uns bereits die Ergebnisse der vorangehenden Geländebegehung überzeugt.

Die einstige Siedlung liegt auf der Terrasse an der Theiß und ist vom Fluß nur durch ein schmales Hochwassergelände getrennt. Das abreißende Ufer hat im Laufe der Zeit nicht wenige der Objekte der Siedlung vernichtet. Etwa 100 Meter vom Ufer entfernt erhebt sich ein Hügel. Die Erschließung wurde an dieser Stelle begonnen, da wir dort die Kirche und den um sie angelegten Friedhof vermuten konnten. Unsere Probeausgrabung blieb aber erfolglos, demnach hatte also das Dorf keine Kirche, seine Bewohner gehörten zur Kirche von Szabolcs und ließen auch ihre Toten dort bestatten.⁸

Mit der Freilegung der Siedlung begannen wir am Ufer und in drei Grabungssaisons haben wir etwa 920 m²-Fläche erschlossen.⁹ Das zum Vorschein gekom-

⁷ Csánki, D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. (Bp. 1890) 518.

⁸ Dieser Umstand macht es wahrscheinlich, daß die Siedlung von der ausschwärmenden Bewohnerschaft des Dorfes Szabolcs gegründet wurde, was übrigens auch vom Namen des Dorfes (Kisfalud=kleines Dörflein) bekräftigt wird. Vgl. Szabó, I., A falurendszer kialakulása Magyarországon. (Bp. 1966) 123.; Kázmér, M., A „falu” a magyar helynevekben. (Bp. 1970) 30.

⁹ Für die Hilfe geleistet bei den Ausgrabungen schulde ich meinen Kollegen P. Németh und L. Kovács, den Teilnehmern an den Forschungen von Szabolcs, weiters der Archäologin Zs. S. Lovag, und den Universitätsstudenten P. Biczó und P. Zsidi Dank.

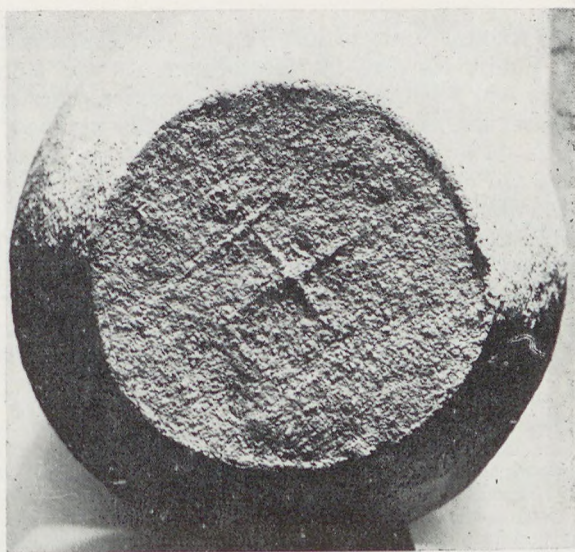

Abb. 4.

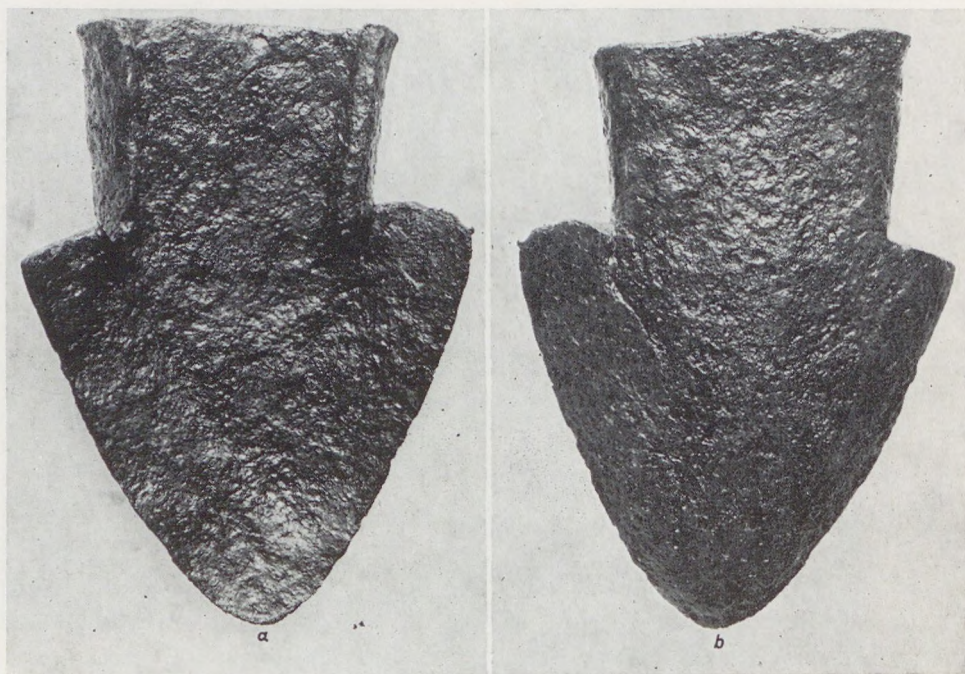

Abb. 5.

mene Fundmaterial stammt zum größten Teil aus der Árpádenzeit (12.—13. Jh.), doch kamen auch Funde aus dem 14. Jahrhundert hervor. Vom Gesichtspunkt der Datierung ist es sehr wichtig, daß aus den Überresten des einen, in die Erde eingegrabenen Hauses die nach orientalischem Muster geprägte Münze des Königs Béla III. (1172—1196) zum Vorschein gekommen ist.¹⁰ Aufgrund der bisherigen Angaben sind wir der Meinung, daß das Dorf in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts entstanden sein dürfte¹¹ und sein Leben bis zum Mongolensturm der Jahre 1241—42 ruhig verlief, bis dann das in der Nähe der wichtigen Festung liegende Dorf zerstört wurde. Zahlreiche Zeichen der Zerstörung waren bei der Ausgrabung wahrzunehmen. Nach dem Mongolensturm wurde der Ort wieder besiedelt und im 14. Jahrhundert war sie noch bestimmt bewohnt. Die genauere Zeit und die Umstände der späteren Zerstörung können vorläufig noch nicht

¹⁰ Fodor, I. — *Németh, P.*, a.a.0. 95., Abb. 5.

¹¹ P. Németh warf die Möglichkeit auf, daß Kisfalud mit dem Dorfe Ekölcs, in den Urkunden zuerst 1219 erscheinend, identisch sein könnte, das aber 1266 und 1284 schon als unbewohntes Landgut in Donation gegeben wurde. (*Mező, A.* — *Németh, P.*, a.a.0.111. und Karte 4.) Diese Annahme halten auch wir für wahrscheinlich, obwohl eine systematische Geländebegehung der Umgebung von Szabolcs, die Durchforschung aller mittelalterlichen Dorfplätze diesen Standpunkt eventuell modifizieren kann. Die Ortschaft dürfte den Namen „Kisfalud“ in diesem Falle anlässlich der zweiten Besiedlung erhalten haben.

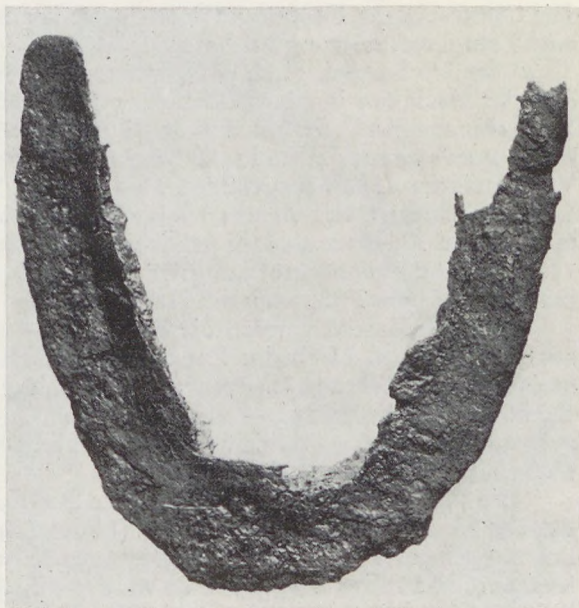

Abb. 6.

festgestellt werden. Wir halten nur für wahrscheinlich, daß der Grund für das Verlassen des Ortes, in der — von zahlreichen Faktoren beeinflußten — Dorfverödung zu suchen ist, was im 14.—15. Jahrhundert für ganz Europa charakteristisch war.¹²

Bei der Freilegung kamen für unsere árpádenzeitlichen Dörfer charakteristische Objekte: in die Erde eingetiefte Häuser, im Freien stehende Backöfen, Korn- und Abfallgruben zum Vorschein. Beachtenswert ist hingegen, daß wir keine Spuren der bei Dorfausgrabungen bisher beobachteten Grabensysteme gefunden haben.¹³

Spuren von Wohnhäusern haben wir bisher insgesamt in 7 Fällen festgestellt, von diesen konnten jedoch in fünf Fällen nur kleinere oder größere Abschnitte zur Freilegung kommen, da ihre übrigen Teile vom abgerissenen Ufer weggespült wurden. Diese Erscheinung zeigt auch klar die Struktur der Siedlung: die Häuser lagen entlang der Terrassenlinie des Überschwemmungsgebietes der Theiß.

Diese waren — wie üblich — in die Erde eingetiefte Häuser, deren Fußbodenniveau nach der Entfernung der oberen gepflügten Schicht im allgemeinen 80—100 cm tief lag, ihre Orientierung war NS. In der Mitte der kürzeren Mauern befindet sich die Eintiefung des die Dachkonstruktionen tragenden Y-Pfosten.

¹² Vgl. Szabó, I., a.a.O. 139—.; Maksay, F., A magyar falu középkori településrendje. (Bp. 1971) 78—88.

¹³ Méri, I., Arch. Ért. 89(1962) 211—219.; Kovalovszki, J., FA 16(1964) 125—143.; Bóna, I., Avarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.—13. Jh.) in Dunaújváros. FontesAH (Bp. 1973) 64—66, 80.

Die Oberfläche des Fußbodens ist hartgetretene Stampferde, in zwei Fällen konnte eine Lehmbeschmierung beobachtet werden.

Von den archäologisch auswertbaren vier Häusern und Hausresten war bei drei der Backofen in der südöstlichen Ecke der Wohngrube gebaut. Im Haus Nr. 7 war der Backofen aus dem in die Ecke gehäuften Lehm errichtet, im Haus Nr. 6 wurde er zur Hälfte in die Seite der Grube des Hauses eingeschnitten, der Vorderteil aus Lehm ausgebildet. Den unteren Teil des Backofens hat man mit Lehm beschmiert, der steinhart ausgebrannt war. Die Maße des Backofens des in besserem Zustand erhalten gebliebenen Hauses Nr. 6 sind: 86×140 cm (*Abb. 1*). Breite der Feuerungsöffnung: 38 cm. Der Boden des Backofens war um 6–8 cm höher, als der Fußboden des Hauses.

In zwei Häusern wurden die Backöfen — was bei uns ziemlich selten ist — aus Stein gebaut. Nach der Zerstörung der Häuser hat man den Großteil der Steine aus den Trümmern herausgenommen und so können wir auf die Maße der Backöfen nur annähernd — aufgrund der an ihrer Stelle zurückgebliebenen ausgebrannten Flecke — schließen. Der Durchmesser der fast kreisförmigen Backflächen dürfte um 1 m gelegen haben.¹⁴

Die Placierung der Backöfen in der SO-Ecke der Häuser weist darauf hin, daß der Eingang an der Westseite lag. (In den Häusern derselben Zeit pflegte nämlich der Eingang an der entgegengesetzten Seite des Backofens zu sein.) Leider konnte die Stufe des Einganges, da wir das aufgehende Mauerwerk der Wohngruben nur bis zu einer geringen Höhe (20–30 cm) freilegen konnten, in keinem der Wohngruben beobachtet werden.

Die Spuren eines anderen, sehr charakteristischen Baues unserer árpádenzeitlichen Dörfer, des im Freien stehenden Backofens¹⁵ fanden wir in 13 Fällen. Sechsmal ist es uns gelungen, die Backfläche und auch die Aschengrube des Backofens gut zu beobachten und zu erschließen. Die Backfläche ist von der Oberfläche gerechnet allgemein in 40–60 cm Tiefe zum Vorschein gekommen. Die zur Feuerlegung und zum Entnehmen der Asche gebaute Grube vor der Ofenöffnung liegt im allgemeinen um 60–80 cm tiefer als das Niveau der Backfläche. Die Böden der Backöfen hatten eine Lehmbeschmierung, in die man in den meisten Fällen Scherben legte.

An unserer vorgeführten Darstellung (*Abb. 2*) zeigen wir die in der Sonde XII. hervorgekommenen Backöfen Nr. 1 und 2. Der Backofen Nr. 1 (129×136 cm) wurde zuerst gebaut, sodann hat man nach seinem Auflassen den Backofen Nr. 2 (130×143 cm) in die Wand seiner Aschengrube eingetieft. Die Wölbung des letzteren ist bis 40 cm Höhe aufrecht erhalten geblieben (*Abb. 3*). Die Backfläche beider Öfen wurde mit einer 5–8 cm dicken Lehmschicht ausgeschmiert, in der sehr viele árpádenzeitliche Gefäßfragmente gefunden wurden. Die Wölbung des Ofens Nr. 2 war ebenfalls gelehmt und etwa bis zu einer Dicke von 8–10 cm durchbrannt. Seine Feueröffnung hat man vorne aus Lehm gebildet, ihre Breite dürfte 40–50 cm betragen haben.

Den Großteil des zum Vorschein gekommenen Fundmaterials bildet die Keramik, die zum größten Teil aus der Árpádenzeit stammt. Im allgemeinen sind diese Fragmente Scherben von rötlichbraunen, gräulichbraunen und bräunlich-

¹⁴ Fodor, I. — Németh, P., a.a.O. 94., Abb. 4.

¹⁵ Vgl. Méri, I., Arch. Ért. 90(1963) 273–281.

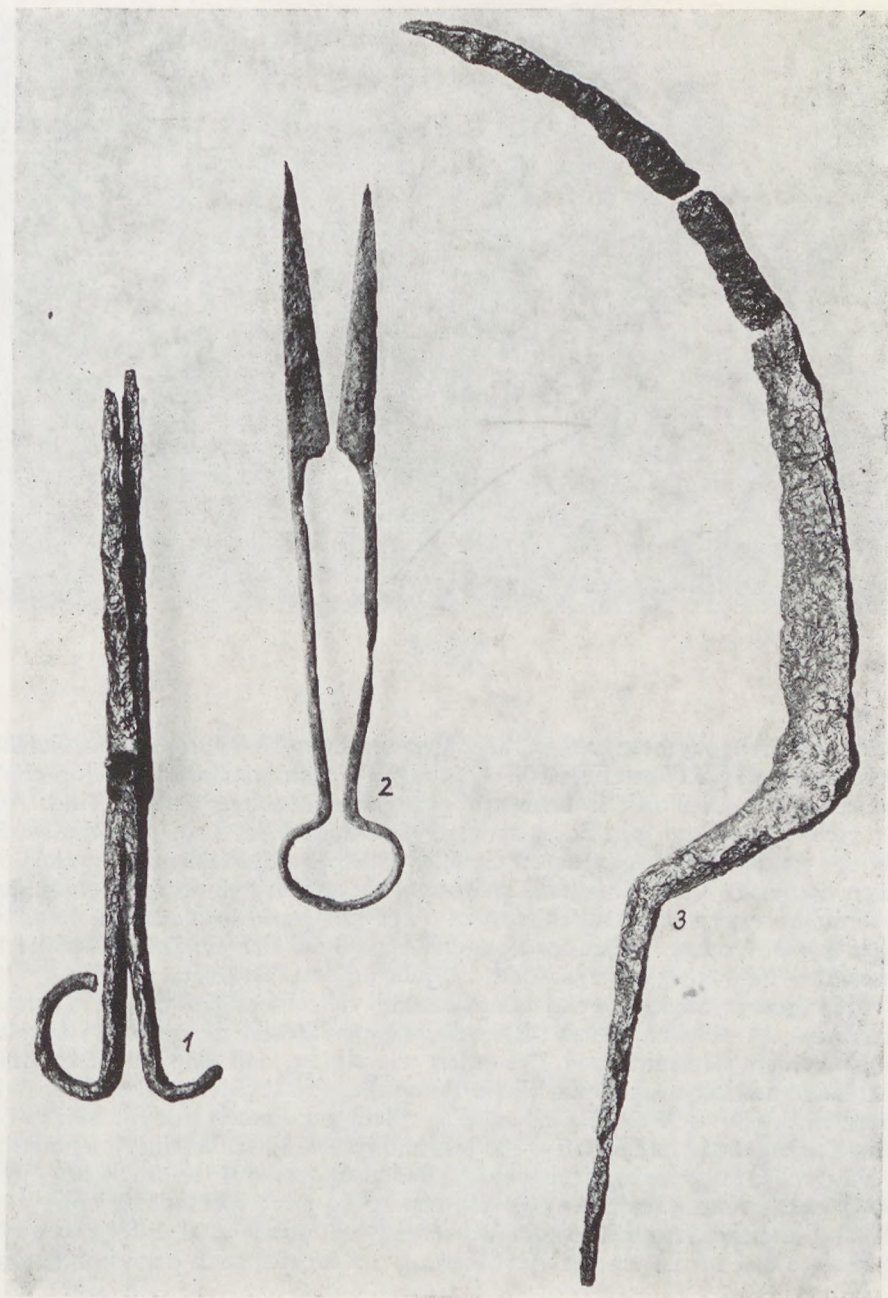

Abb. 7.

Abb. 8.

gelben, schiebengedrehten, aus mit Sand gemangertem Ton hergestellten Gefäßen, deren Hals und Schulterteil von Wellenlinien, Wellenlinienbündeln, eingeritzten geraden Linien oder mit Zahnrädern gezogenen Mustern verziert sind. Auch sehr viele Fragmente mit Bodestempel sind zum Vorschein gekommen. Die Zahl der ganzen oder ergänzbaren Gefäße ist bisher außerordentlich gering. Wir führen den einen völlig intakten, gedrunenen, an der Schulter mit eingeritzter Wellenlinie verzierten, gräulichbraunen Topf mit stark ausladendem Rand vor Augen (Abb. 4). Am Boden des Tongefäßes befindet sich ein kreuzförmiger Bodestempel. Sein Alter kann mit dem 12. Jahrhundert festgesetzt werden.

Auf unserer Siedlung sind überraschend viele Eisengeräte zum Vorschein gekommen, an welchen unsere bisher freigelegten Dörfer des gleichen Zeitalters ansonsten nicht sehr reich sind. Besonders wichtig ist, daß eine gänzlich intakte, leicht asymmetrische árpádenzeitliche Pflugschar (L: 25,5 cm, B: 19 cm) (Abb. 5) und eine Spatenschar (Abb. 6) ans Tageslicht gekommen sind, da beide in unserem Denkmalmaterial des 10.—13. Jahrhunderts sehr selten sind. Insbesondere der Pflugschar fällt eine agrarhistorische Bedeutung zu.¹⁶ Auch die Sichel war ein landwirtschaftliches Gerät, von der ein fast völlig unversehrtes Exemplar (Abb. 7:3) und mehrere Fragmente zum Vorschein gekommen sind. Infolge der Nähe des Flusses war im Leben der Bevölkerung des Dorfes auch der Fischfang sehr

¹⁶ Bisher sind nur zwei Schare aus der Árpádenzeit zum Vorschein gekommen usw. aus der Umgebung von Orosháza: Kovalovszki, J., Orosháza és környéke a magyar középkorban. In: Orosháza története és néprajza. I. (Orosháza 1965) Taf. VI. 1—2.

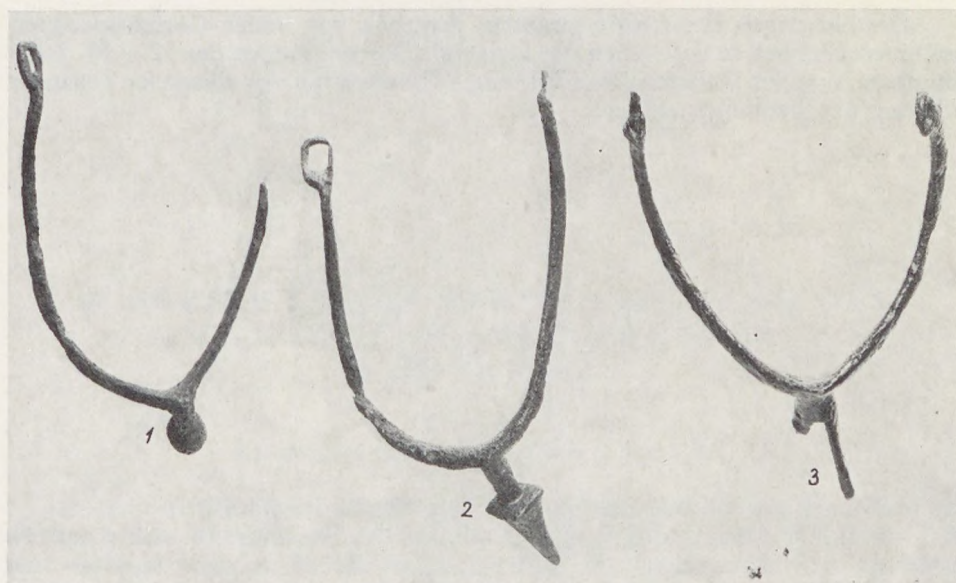

Abb. 9.

bedeutend, was auch die gefundene Eisenangeln beweisen (*Abb. 8:4—5*). Mit der wirtschaftlichen Tätigkeit steht auch die Schere im Zusammenhang, von welcher zwei Formen gefunden wurden: ein gefederter und ein der im heutigen Haushalt gebrauchten Schere ähnlicher Typ (*Abb. 7:1—2*).

Unter den Eisengeräten ist die Zahl der Sporen, die sämtliche Epochen des Lebens der Siedlung begleitet, auffallend groß. Die kugelspindeligen (*Abb. 9:1*) sind für das 11.—13. Jahrhundert, die spitzstacheligen (*Abb. 9:2*) für das 12. Jahrhundert, die kammförmigen (*Abb. 9:3*) für das 13.—14. Jahrhundert charakteristisch.¹⁷ Aufgrund dieser Funde können wir mit Recht annehmen, daß ein Teil der Bewohnerschaft des Dorfes im militärischen Dienst gestanden hat. Auch die zum Durchschlagen des Panzers dienende Pfeilspitze (*Abb. 8:3*) unterstützt diese Annahme.

Die übrigen Teile der Eisengeräte sind die ziemlich allgemeinen Eisenmesser, Pfeilspitzen (*Abb. 8:1—2*), Schnallen, Nägel, Hufeisen usw., doch kamen auch ein Messer mit verziertem Beingriff, Schlüssel, Leuchter, Kistenbeschlag und andere, seltene Gegenstände zum Vorschein.

In der Reihe der über das Leben der Siedlung zeigenden Gegenstände sollen zum Abschluß auch die aus Ton gebrannten bikonischen und ovalen Spinnwirtel erwähnt werden.

¹⁷ Über die Chronologie der Sporen: *Hilczgerówna, Z.*, The chronology of the 10th-13th century Polish spurs. *WA* 23(1956) 203—207.; *Kirpičnikov, A. N.*, Snarježenie vsadnika i verhovogo konja na Rusi IX—XIII. vv. *SAI* El-36. (Leningrad 1973) 56—70., Taf. XVIII—XXII.

Die bisherigen Ergebnisse gestatten demnach von vielen Gesichtspunkten aus einen Einblick in das Leben der kleineren Dorfsiedlungen des 12.—14. Jahrhunderts. Von den weiteren Erschließungen erwarten wir vor allem eine genauere Klärung der Siedlungsstruktur.

III. BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNG DES MITTELALTERLICHEN DORFES SZENTKIRÁLY

ANDRÁS PÁLÓCZI-HORVÁTH

In der Entstehung der mittelalterlichen Siedlungsverhältnisse des Alföld fiel den nach dem Mongolensturm in Ungarn sesshaft gewordenen Kumanen eine sehr wichtige Rolle zu. Für die Forschung liegt die historische Bedeutung dieser großen ethnischen Gruppe in erster Reihe darin, daß über sie der Feudalisierungsprozeß einer solchen Gesellschaft nomadischen Charakters beobachtet werden kann. Die siedlungsgeschichtliche Spiegelung dieses Prozesses manifestiert sich in der Ausbildung der ständigen Niederlassungen und in der Entstehung des Dorfnetzes dieser ethnischen Gruppe.

Zur Klärung der Probleme der Niederlassung haben wir uns außer den archäologischen Geländebegehungen auch die Ausgrabung der Dörfer des kumanischen Stammesgebietes zum Ziele gesteckt, da wir uns in dieser Weise zugleich auch der Forschung der mittelalterlichen ungarischen Dörfer anschließen möchten, die in letzterer Zeit einen so starken Aufschwung erhielt. Als erste wurde eine solche Siedlung ausgewählt, die unseren vorläufigen Kenntnissen nach zur eingehenden Untersuchung von mehreren Gesichtspunkten aus geeignet zu sein schien.

Das mittelalterliche Dorf Szentkirály lag an der Stelle der heutigen Ortschaft Lászlófalva (Kom. Bács-Kiskun), im NO-Teil Kleinkumaniens, 20 km östlich von Kecskemét. Seinen ursprünglichen Namen bewahrten die zwei größten Gemarkungsteile der heutigen Ortschaft Alsószentkirály und Felsőszentkirály. Von dem Zeitpunkt anfangen, als die Ortschaft in kumanischen Besitz gelangte, bis zu ihrer Zerstörung wurde Szentkirály oft in den geschriebenen Quellen erwähnt. 1354 hat König Ludwig d. Gr. die Puszten Szentkirály und Mindszent den Kumanen: Böcsörs (*Bwchwr*) Sohn Peter und seinen Söhnen Miklós und János sowie seinen Geschwisterkindern *Baramuke*, dem Sohn *Kabaks* und Gál, dem Sohn *Wex-tegs* mit der Bedingung zu Geschenk gegeben, daß sie sich dort niederlassen und nach christlicher Sitte leben. Das Kapitel von Buda hat um die Besitze einen Flurumgang gehalten, sodann die obengenannten Kumanen in den Besitz ohne Widerspruch eingesetzt. Dem folgend erließ der König 1356 eine Privilegienurkunde.¹ Nach dieser Angabe ist lange Zeit hindurch nichts über Szentkirály zu

¹ *Gyárfás, I., A jász-kunok története. III. (Szolnok 1883) 489—492, 494—495.*

hören. Erst am Ende des 15. Jahrhunderts begegnen wir wiederum seinem Namen als der Ort unverändert im Besitze kumanischer Adelliger ist, die 1488 an den Flurgang der benachbarten Siedlungen Laka und Felalpár teilnehmen, die Schenkungsurkunde 1493 umschreiben lassen und auch das Jus gladii vom König Wladislaw II. erhalten.² Im 16.—17. Jahrhundert kommt das Dorf sehr oft in den türkischen Kontributionsverzeichnissen vor. Im Jahre 1546 zahlen 50, im Jahre 1562 52 Häuser Steuer, jedoch 1628 nur mehr 4 und im Jahre 1634 insgesamt 8 Häuser.³ Im Laufe des 17. Jahrhunderts verfällt die Siedlung und es scheint, daß sie am Ende des Jahrhunderts lebensunfähig geworden ist, 1692 wird sie von seinen Bewohnern endgültig verlassen und diese übersiedeln nach Kecskemét.⁴ Von dieser Zeit an war der Ort ganz bis 1952 als Puszta von Kecskemét bekannt, als er dann unter dem Namen Lászlófalva zu einer selbständigen Ortschaft geworden ist.

Aus der obigen kurzen Zusammenfassung können wir sehen, daß die historischen Daten für die archäologische Forschung, insbesondere in chronologischen Fragen einen entsprechenden Anhaltspunkt bieten. Im Falle von Szentkirály machten aber auch archäologische Daten die Ausgrabung begründet. Aufgrund des in Felsőszentkirály zum Vorschein gekommenen kumanischen Grabfundes aus dem 13. Jahrhundert kann die Hypothese gestellt werden, daß im Gebiet schon vor der Bodenschenkung Kumanen gewohnt haben.⁵ Einen ähnlichen Zusammenhang nimmt I. Éri zwischen dem Grabfund von Kígyópuszta und Csölyos sowie den in ihrer Umgebung gewesenen mittelalterlichen Dörfern an.⁶

Außer den siedlungsmorphologischen, strukturellen, wirtschaftsgeschichtlichen usw. Fragen ist also die wichtigste Aufgabe der Ausgrabung die Klärung der Probleme der Ansiedlung. Die Entstehung des Dorfes möchten wir auch mit archäologischen Daten beleuchten.

Die Oberflächenspuren der Siedlung sind am östlichen Rand des Innengebietes von Lászlófalva, in der Templom-dűlő, auf dem sich NW-SO dahinziehenden Sandrücken zu finden, an dessen höchsten Punkt die mittelalterliche Kirche des Dorfes unter der heutigen reformierten Kirche liegt. Die Siedlung war von N und O her von einem sumpfigen Gebiet umgrenzt, das stellenweise sogar die Breite von 1 km erreichte, doch lag auch an der W-Seite des ungefähr einem umgekehrten L-Buchstaben ähnlichen mittelalterlichen Dorfes ein kleineres wässriges Gebiet.

Seit 1969 haben wir Freilegungen bisher an vier Arbeitsstellen durchgeführt und auch die Höhenlinienkarte im Maßstab von 1:500 und 1:1000 wurde fertiggestellt. Den Beginn der Forschungen hat die finanzielle Unterstützung des Kátóna József-Museums zu Kecskemét ermöglicht. Das Ungarische Nationalmuseum hat die Ausgrabung von Lászlófalva von 1971 an in seine Pläne aufgenommen. Im folgenden geben wir die bis 1973 freigelegten wichtigsten mittelalterlichen Objekte bekannt.

² Ebd. 697—699, 701, 706—708.

³ Velics, A. — Kammerer, E., Magyarországi török kincstári defterek. II. (Bp. 1890) 710, 730.; Káldy-Nagy, Gy., Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562). (Ankara 1971) 343.

⁴ Balanyi, B., Adatok Lászlófalva történetéhez. Népkutató-Honismereti Kör Évkönyve. (Kecskemét 1964—65) 43.

⁵ Pálóczi-Horváth, A., Cumania 1(1972) 202.

⁶ Éri, I., FA 8(1956) 138, 143—144, 147—149.

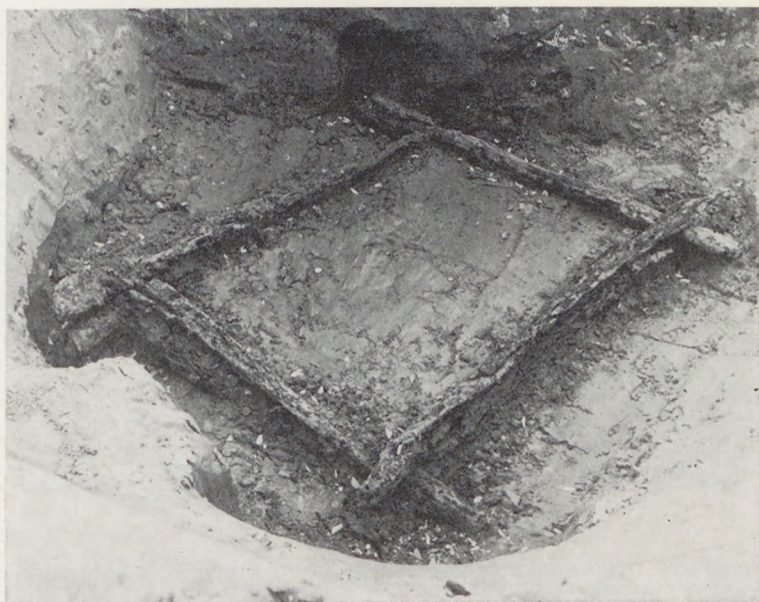

Abb. 1.

An der I. *Arbeitsstelle* etwa 300 m nordwestlich von der reformierten Kirche haben wir Teile eines spätmittelalterlichen, aus mehreren Räumlichkeiten bestehenden Wohngebäudes freigelegt. Die Trümmer des Hauses verliefen etwa in 6 m-Breite in NW-SO-Richtung, ein aufgehendes Mauerwerk ist nicht einmalig Spuren erhalten geblieben. Aufgrund der Zusammensetzung der Schichten können wir daran denken, daß die Trümmer des Gebäudes noch zur Zeit des Bestehens der Siedlung eingepflügt worden sind.

Das Haus ist seinem Grundriß nach nur teilweise geklärt. Die Fundamentgräben seiner Längsmauern ergeben eine Hausbreite von 4,70 m. Aufgrund der Ausdehnung der lehmichten Schuttschicht dürfte das Haus zumindest 15 m lang gewesen sein, hatte demzufolge aller Wahrscheinlichkeit nach drei Räumlichkeiten.

Von der Feuerungsanlage haben wir einen äußeren Backofen von ovalem Grundriß freigelegt. Seine Mauern sind nicht erhalten geblieben; die Backfläche wurde dreimal mit Lehm beschmiert. Sein rekonstruiertes Maß beträgt etwa 1,70×2,00 m. Vor der NO gerichteten Feuerungsöffnung des Backofens hat auf die einstige offene Feuerstelle der Küche nur eine verschwommene Aschen-Holzkohlenschicht hingewiesen.

Der Eingang des Hauses dürfte gegenüber dem äußeren Backofen, an die nordöstlichen Seite gewesen sein. Nach der Erfahrung von I. Méri blickte in der Ortschaft Móric (Großkumanien) im allgemeinen der Vorderteil der früheren Häuser, die ebenfalls über einen äußeren Backofen verfügten, nach NO. Unser in Lászlófalva freigelegtes Haus kann als eine Analogie des Hauses 1/a von Turkeve-Móric betrachtet werden.⁷

⁷ Méri, I., Arch. Ért. 81(1954) 143—146., Abb. 5.

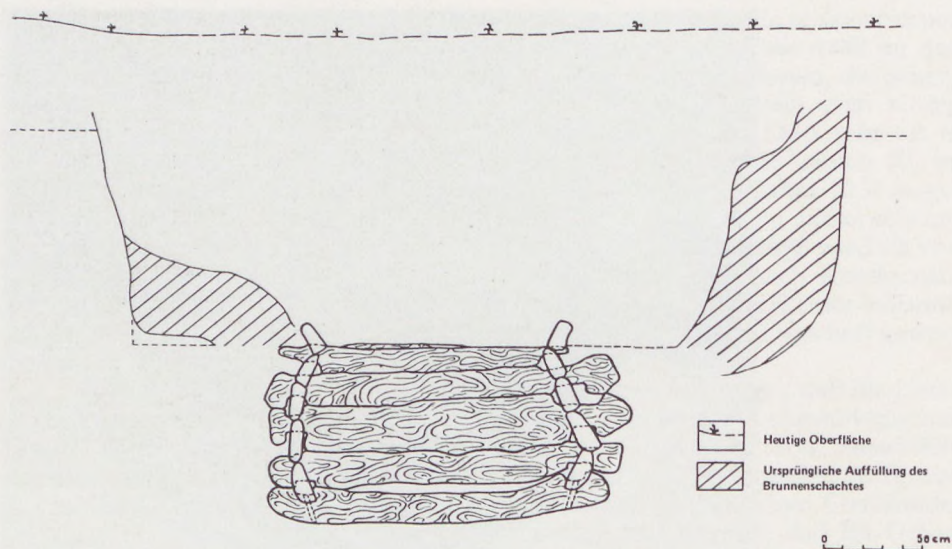

Abb. 2.

An der Eingangsseite, parallel mit der Fundamentierung der Hausmauer von ihr in 1,10 m-Entfernung haben wir einen seichten Graben erschlossen. Dieser konnte vielleicht die Fundamentierung eines dielenartigen Baues gewesen sein. Die gestampfte Lehmschicht des Fußbodens läßt sich bis zu dieser Fundamentlinie verfolgen.

Das Gebäude wird von einer großen Menge spätmittelalterlichen Scherbenmaterials datiert, über dem Fußboden haben wir den Denar des Königs Matthias (CHN II. 217) gefunden.⁸ Demnach hat das Haus schon um die Mitte des 15. Jahrhunderts gestanden, sein Zugrundegehen können wir — wie die keramischen Fragmente zeigen — auf das Ende des 16. und den Beginn des 17. Jahrhunderts setzen.

In senkrechter Richtung auf das beschriebene, über einen äußeren Backofen verfügende Wohnhaus sind auch Spuren eines früheren Gebäudes mit Pfahlkonstruktion zum Vorschein gekommen. Der Abstand zwischen den beiden Pfallochreihen, also die Breite des Gebäudes betrug 5,20 m. Die südöstliche Pfeilerreihe ist in einer Länge von 13,50 m geklärt. Nach dem Verfall des Gebäudes wurden die Y-Pfosten entweder gänzlich herausgehoben oder bloß ihre Stümpfe zurückgelassen.

Unsere II. *Arbeitsstelle* liegt zur Kirche näher. 1973 wurde die Erschließung einer Fläche von 300 m² durchgeführt.

Von den Dutzenden Abfallgruben fällt der großen Grube D eine besondere Bedeutung zu, da sie aus dem 16. Jahrhundert über einen früher zugeschütteten

⁸ Ich danke auch hier I. Gedai für diese Bestimmung.

Abb. 3.

Brunnen errichtet wurde. Nach Entfernung der Abfallschichten kam von der Bodenoberfläche gerechnet in einer Tiefe von 1,60—1,70 m der viereckige Brunnenkranz zum Vorschein, dessen Holzmaterial durch das Grundwasser konserviert in so gutem Zustand erhalten bleiben konnte (Abb. 1).

Die Brunnengräber haben damals in einer großen Grube mit einem Durchmesser von 3,80×3,90 m die Arbeit begonnen, ihre Grube in etwa 1,60 m-Tiefe zu einem Schacht verengt. Nach dem Erbauen des Brunnens wurde an den Rand der Grube Erde zurückgefüllt und auf diese Weise der Abgang hergestellt. An der S-Seite erhob sich über der Holzbemantelung des Brunnens eine etwa 40 cm hohe Erdstufe, wahrscheinlich schöpfte man von hier das Wasser.

Die völlige Freilegung des Brunnens verschob sich auf 1974, im Laufe der auch zur Zeit des Verfassens dieser Arbeit im Gange befindlichen Ausgrabung haben wir das Innere des Brunnens freigelegt und seine Bestandteile eingeholt.⁹ Seine ganze Tiefe beträgt 2,50—2,60 m, die Tiefe des gebauten Teiles 0,85—0,90 m, das Innenlicht bei der oberen Balkenreihe 95×125 cm, bei der unteren Reihe 125×144 cm. Die Brunnenmauern sind nicht senkrecht, sondern erweitern sich nach unten zu, gewiß von statischem Gesichtspunkt leicht konkav. An der einen Seite wurde der Holzbau aus fünf waagerechten Balkenreihen in Holzfachwerktechnik zusammengefügt. Das Ende der 170—210 cm langen Balken wurde zur Hälfte eingeschnitzt, in diese Kerbungen fügen sich die Balkenbestandteile der benachbarten Seiten senkrecht ein. Nur den untersten Balken der NO-Seite befestigte man außerdem noch mit je einem Holzdübel an den untersten Balken der benachbarten Seiten. Von der dritten Reihe abwärts schmiegt sich der äußeren

⁹ Die fachmäßige Aushebung und Verpackung des Holzwerkes vom Brunnen wurde von den Mitarbeitern des Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ (Fachstelle für Restauration und Methodik der Museen) durchgeführt; für die vorgesehene Restaurierung schulde ich auch ihnen Dank.

Seite des Holzbaues Schilfbündel an, wahrscheinlich wurde hiermit das in den Brunnen sickende Wasser gefiltert (*Abb. 2*).¹⁰

Der Brunnen wird durch das in der Einfüllung gefundene Scherbenmaterial und der darüber sich befindenden Abfallgrube auf das 15. Jahrhundert datiert.

Beachtenswert ist die Lage des Brunnens innerhalb der Siedlung. Annähernd liegt er auf der Terrainhöhenlinie 101,0 m; das wäßrige Gebiet beginnt um 100,25–100,50 m, während die Wohnhäuser aufgrund der Erfahrungen der I. Arbeitsstelle bei der Höhenlinie von 101,50 m oder noch höher erbaut worden sind. In der nahen Ortschaft Nyársapát hat A. Bálint einen mittelalterlichen Brunnen ausgelegt.¹¹

Beide Brunnen gehören in die Gruppe der gegrabenen Brunnen (*puteus, puteus profundus*), die im Mittelalter sehr wertvoll waren und wenn wir an die hervorragend gebaute, geistreiche Konstruktion des Brunnens von Szentkirály denken, so ist es auch verständlich, weshalb. Die mittelalterlichen Dörfer hatten im allgemeinen einen gemeinsamen Brunnen, über eigene Brunnen verfügten nur die größeren adeligen Kurien.¹² Hoffentlich werden die weiteren Ausgrabungen entscheiden, welche Gebäude in der Nähe des Brunnens gestanden haben und auf diese Weise wohin der Brunnen dem Besitzrecht nach gehört.

Unsere *III. Arbeitsstelle* ist die reformierte Kirche und ihre unmittelbare Umgebung. Der südwestliche, mit Strebepfeilern versehene Teil der Kirche ist mittelalterlichen Ursprunges, so wie es uns 1971 bei der Untersuchung der Fundamentierungen zu beweisen gelungen ist. Im Jahre 1973 legten wir an der N O-Seite der Kirche 20 Gräber mit den durch Unterziffern bezeichneten Skelettresten zusammen insgesamt 25 Personen frei. Wir konnten hier 6 Grabschichten feststellen. Die Orientierung ist der Richtung der mittelalterlichen Kirche entsprechend im allgemeinen SW-orientierte, die auf die Achse der Kirche senkrecht lagen und möglicherweise noch vorkirchenzeitliche Bestattungen sind.

Das archäologische Material des Friedhofes war der Epoche entsprechend ziemlich kärglich. In zwei Gräbern konnten irgendwelche Trachtspuren beobachtet werden: in Grab Nr. 14 die Reste einer Filzmütze, ferner Textilienreste in Grab Nr. 15. In der Erde des Grabes Nr. 11 fanden wir einen aus älterem, zugrunde gegangenen Grab stammenden gepreßten silbernen Kleiderschmuck, der einen sechsstrahligen Stern darstellt und dessen Vergoldung in gutem Zustand erhalten geblieben ist (*Abb. 3*). Seine Analogien aus dem 14. Jahrhundert können wir im Ausgrabungsmaterial von K. Szabó aus der Gegend von Kecskemét finden.¹³ Bisher ist dieser Gegenstand der einzige archäologische Beweis dessen, daß hier die Belegung des Friedhofes tatsächlich zur Zeit der Besitzschenkung, in der Mitte des 14. Jahrhunderts begonnen hat.

Beachtenswert sind die Sargbestattungen der späteren Schichten: das Holzmaterial ist im allgemeinen in gutem Zustand erhalten geblieben, die Sargkonstruktion war öfters zu beobachten. Die genagelten Brettsärge gehören im allgemei-

¹⁰ Am Nagyunság war es üblich, die quadratischen Brunnen mit durch Prügel befestigten Schilfwänden vor dem Einsturz zu bewahren: Györfy, Gy. — Viskó, K., Tártyi néprajz II. A magyar néprajz. II. (Bp. o. J.) 90.

¹¹ Bálint, A., MFMÉ 1960–1962. 71–72, 82., Abb. 10–11.

¹² Szabó, I., A középkori magyar falu. (Bp. 1969) 163–165.

¹³ Szabó, K., Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene. BHH 3. (Bp. 1938) Abb. 232, 237.

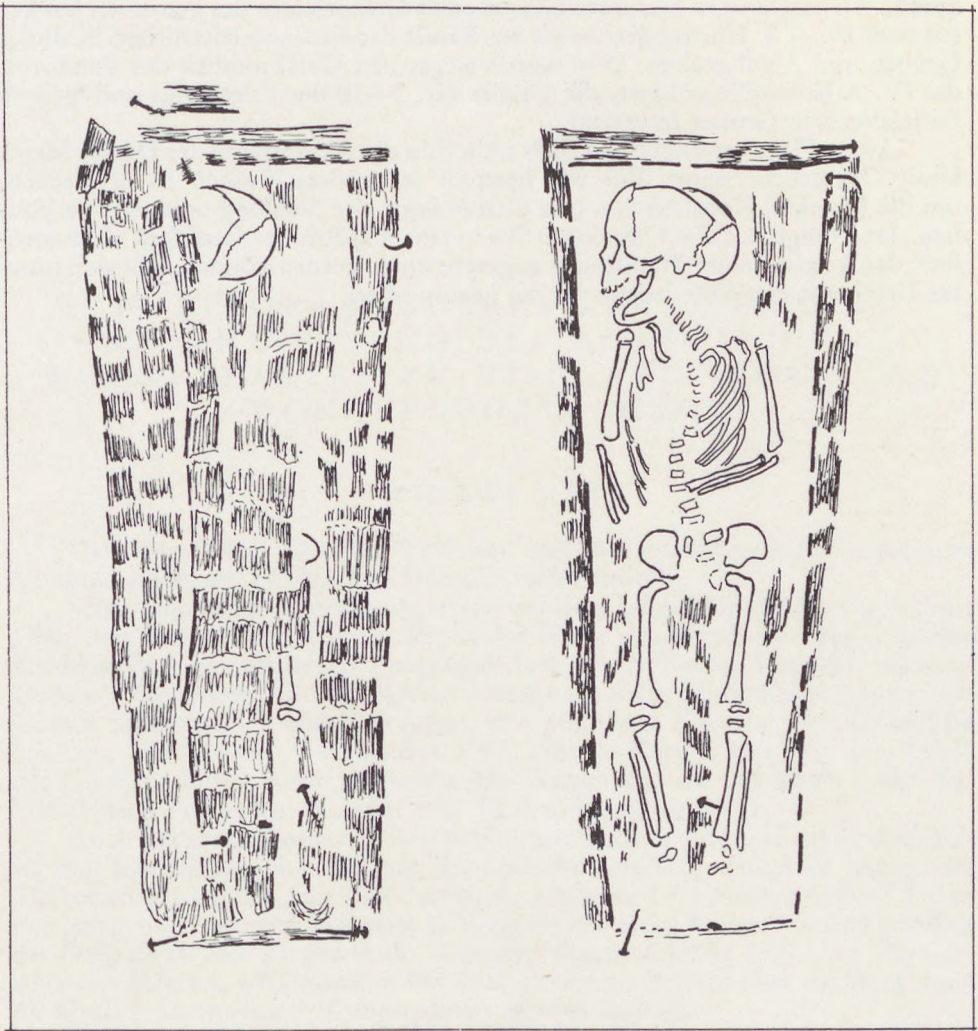

Abb. 4.

nen zu dem aus den spätmittelalterlichen Friedhofausgrabungen gut bekannten Typ, dessen Deckel- und Bodenbrett trapezförmig ist und sich den Füßen zu verengt. Beim Sarg des Grabes Nr. 9 (*Abb. 4*) waren nicht nur der Deckel- und das Bodenbrett trapezförmig, sondern auch die Seitenbretter, d. h. der Sarg hat sich nach oben zu muldenförmig erweitert. Außer diesem kommt auch jener Typ vor, bei dem alle Seiten rechteckförmig sind.

1969 führten wir bei der außer Gebrauch gesetzten alten Sandgrube der Gemeinde etwa 300 m westlich der reformierten Kirche eine Kontrollausgrabung

durch. Wir erschlossen hier zwei Gräber eines Gräberfeldes des gemeinen Volkes aus dem 10.—12. Jahrhundert sowie am Rande der spätmittelalterlichen Siedlung Gruben und Abfallgruben. 1974 wurde wegen der Gefährdetheit des Fundortes die IV. Arbeitsstelle eröffnet, die Gräber Nr. 3—10 des Friedhofes und weitere mittelalterliche Gruben freigelegt.

Unsere Pläne beabsichtigen auch weiterhin die Ausgrabung des Dorfes Szentkirály. Natürlicherweise sind wir bestrebt je größere Flächen zu erforschen, um die Objekte, Konstruktion und Chronologie der Siedlung erkennen zu können. Jene Frage, welche Charakteristika in einem spätmittelalterlichen Kumanendorf den kumanischen Traditionen zugeschrieben werden können, läßt sich unseres Erachtens erst nach langen Jahren beantworten.

IV. AUSGRABUNGSBERICHT ÜBER DIE ERSCHLIESSUNG DES KÖNIGLICHEN WOHNPALASTES ZU VISEGRÁD—NORD-UND DONAUFLÜGELSEKTOR

MIKLÓS HÉJJ

Die historischen Quellen erwähnen den Wohnpalast unserer Könige zu Visegrád zuerst am 17. April 1330 in der Bilderchronik.

Seine eingehende Vorführung ist uns aus dem Jahre 1536 aus der von Miklós Oláh, dem Sekretär der Königin Maria, der Witwe des Königs Ludwig II. in den Niederlanden geschriebenen geographischen Beschreibung Ungarns bekannt. Demnach bestand der Wohnpalast der Könige am Hang des Schloßberges aus mit Gärten umsäumten Gebäudegruppen, die mit ihren Fassaden der Donau zu blickten. Die an einer vorragenden Stelle erbaute Kapelle war von dem Palast des Königs und der Königin umfaßt. Die Gärten und die Palasthöfe waren mit künstlerisch verzierten Brunnen und Skulpturen geschmückt.

Auch den zeitgenössischen Beschreibungen und der aufgrund dieser durchgeführten Erschließungen nach ging der monumentale Wohnpalast zu Beginn der Türkenkriege, um das Jahr 1540 zugrunde. Im Jahre 1573 findet Reinhold Lubenau gelegentlich seiner Durchreise in Visegrád nur mehr Ruinen vor und erwähnt das Gelände als eine Ziegenweide. Georgius Braun berichtet 1597 über Marmorställe des Palastes, 1817 erwähnt Pál Tóth in seinem Bericht über die Burg noch die Grundmaurerreste des Königspalastes und des Gartens.

Die vom 18. Jahrhundert an neu entstandene Siedlung dörflichen Charakters lag im Gebiete zwischen der Unteren Burg und der Pfarrkirche, wobei man von den Resten der königlichen Wohnpaläste Gebrauch machte. Auch beim Bau der königlichen Kammer wurden die damals noch bedeutenden Ruinenreste verwendet.

Die Bauarbeiten des Krondominiums von Óbuda begannen in Visegrád nach 1756. Im Gebiet des einstigen königlichen Wohnpalastes wurden nebst bedeutender Verwendung der Ruinenreste die Schlachtbank und die Weinschenke (Fő u. 19), der Getreidespeicher und der Zehentkeller (Fő u. 25) sowie das Haus des Gepans (Fő u. 41) erbaut.

Diese durch zwanzig Jahre der Forschung ausgebildeten Feststellungen wurden durch die neuen Forschungsergebnisse des Jahres 1972—73 unterstützt.

Das heutige Wohngebäude unter Fö u. 25 war einst der Getreidespeicher. Der Zehentkeller war der südliche große Keller des Palastes, der auch heute noch der den monumentalsten Raumeffekt aufweisende Gebäudetrakt des unter Freilegung stehenden Königspalastes ist. Das eingeschössige Speichergebäude wurde um 1880 vom Feuer zerstört und erhielt seine heutige Form nach dem Neubau. Das Gebäude schließt sich dem Grundriß nach organisch der Saalflucht des unter Freilegung stehenden nördlichen Gebäudeflügels an. Aufgrund der an den westlichen und nördlichen Fassaden des Gebäudes durchgeführten Mauerforschungen wurde nachgewiesen, daß das aufgehende Mauerwerk sämtlicher Fassaden bis zur Höhe des dritten Geschosses aus mittelalterlichen Resten besteht. An den erforschten Oberflächen haben wir in bedeutendem Maße auch die Wandverputzschichten aus dem 14—15. Jahrhundert freigelegt (*Abb. 1*). An der Nordfassade — an der Unteren Burg zu blickenden Seite — gab es keine Fenster. Die Türen führten zu den Aborten, die über in die Erde eingetieft, gewölbte Abwasserkanäle und aus Ziegel gemauerte Schlammkasten verfügten. Bei der Erschließung des einen Schachtes sind folgende erwähnenswerte Funde zum Vorschein gekommen: Münzen aus der Sigismundzeit, gläsernes Parfümflakon und die eine grünglasierte Kachel vom sog. „Ofen mit Rittergestalt“.

Im Laufe der Forschung haben wir das Niveau des sich der nördlichen Fassade anschließenden äußeren Hofes bestimmt. Auch hier haben sich unsere früheren Annahmen gerechtfertigt, wonach der im Gebäude auch heute noch vorhandene, aus zwei Abteilen bestehende, zur Zeit von 5 Pfeilern getragene gewölbte Keller, im 14—15. Jahrhundert als ein Raum des damaligen Erdgeschosses gedient hat. Die drei Pfeiler des Gewölbes und das rippenlose Kreuzgewölbe scheint mittelalterlich zu sein, jedoch benötigt die genauere Bestimmung seiner Bauzeit noch weitere Forschungen. Ein Abschnitt des Gewölbes von einer etwa 120 m² großen Grundfläche wurde, wahrscheinlich noch zur Zeit der letzten großen Bauarbeiten der 1880er Jahre abgerissen. Auch sämtliche Zwischenmauern im Inneren des Gebäudeflügels hat man zu dieser Zeit erbaut. Die Mauerforschungen im einstigen ersten Geschoß, in den Wohnräumen zeigen die Auflagestellen der mit einer Holzkonstruktion, mit Meisterbalken gebauten Decke des zweiten Stockes und an der Südfassade die Stelle der Öffnungen eines eingemauerten Einganges und Fensters. An der Westfassade sind keine mittelalterlichen Fensteröffnungen zum Vorschein gekommen, weil sie beim Bau der späteren großen Fenster zugrunde gegangen sind.

Die wichtigsten Funde bezüglich der Baugeschichte des Gebäudeflügels und des ganzen Wohnpalastes sind an der Donaufront der westlichen Fassade ans Tageslicht gekommen. Unter dem Gehniveau der Straße, in einer Tiefe von 260 cm haben wir das Niveau des sich dem Palast anschließenden Weges aus dem 15. Jahrhundert erschlossen. In der Achse des Nordflügels des Palastes haben wir in der Mitte der Fassade die Reste eines mit Baldachin versehenen Quellbrunnens in situ erschlossen. Die halbbogenförmige Schüssel des Quellbrunnens wird von einem von sechs Seiten des Achteckes gebildeten geschlossenen Sockel getragen. Die architektonischen Zierelemente wurden aus Visegräder Andesitstein gefertigt und die Sockel, Kapitelle, Fragmente des Baldachins zeigen eine enge Verbindung mit dem Kreise der Meister des aus den Prachthöfen des Palastes bekannten Anjou-Wandbrunnens und -Brunnenhauses. Die Entstehungszeit des Brunnens können wir mit den Jahren 1350—70 bestimmen.

Abb. 1.

Abb. 2.

Abb. 3.

Abb. 4.

Der Quellbrunnen wurde in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts umgebaut, seine Sockelstufe aufgefüllt, aus der Auffüllung haben wir die mit dem Wappen Sigismunds und einem Stadttor verzierten Kacheln eines um 1410 gebauten Ofens zutage gefördert, aus deren Menge auf den Abriß eines ganzen Ofens zu schließen ist.

Der Quellbrunnen bestimmt auch das Entstehungsalter des nördlichen Palastflügels. Er dient auch als Beweis dafür, daß sich der Wohnpalast in den Jahren zwischen 1350—70 bis zur Linie der Fő-Straße erstreckt hat.

Anläßlich unserer Forschungen haben wir festgestellt, daß unter der heutigen Einbaulinie der Fő-Straße die Westfassade des Palastes zu finden sind, deren Höhe die 3 Meter erreicht. Die Westfassade war keine Umsäumungsmauer, sondern auch hier befand sich eine Flucht von Wohnräumen.

Die Erschließung des Gebietes wird heutzutage in großem Maße von dem Umstand erschwert, daß die Forschungen nur in dem von großen Bäumen bewachsenen Gemeindegebiet durchgeführt werden können.

Die Bestimmung des Haupteinganges des Palastes, ferner die Klärung der grundrißmäßigen Zusammenhänge der Gebäudegruppen ist eine wichtige Ziel-

steckung unserer Forschung. Aufgrund der von den in der Achsenlinie der Kapelle liegenden Stufensystemen bestimmten Hauptverkehrsstraße kann man die Stelle des Haupteinganges im Bereich des heurigen Einganges des Ruinenfeldes unter Fö u. 27—29 als wahrscheinlich betrachten. In seiner Nähe haben wir an der westlichen Hauptfassade in dem sich einer Mauer von 40 m²-Grundfläche anschließenden unteren Teil die Reste eines mit drei massigen Stützpfeilern verstärkten, in beiden Etagen mit Gewölbedecken gebauten Turmes freigelegt. Laut Bezeugung der Forschung hat man den Turm, dessen Fassaden sehr reich verziert gestaltet waren, beim Verfall des Palastes voraussichtlich um seines wertvollen Steinmaterials halber abgetragen. Die Fläche zwischen den drei Strebepfeilern haben die Massen der herabgestürzten und zerbrochenen architektonischen Zierelemente fast aufgefüllt. Eine große Menge von Gewölberippen, Gewölbeschließsteinen, Hängerippen, Tragbögen, mit Rankenblättern reich verzierte Steinumrahmungen von eselsrückenförmigen Öffnungen, steinerne Tür- und Fensterrahmen, Konsolen zum Tragen von Statuen, Baldachinfragmente, mit Wappen verzierte Gesimse, wappentragende Herolde und Tiere sowie eine große Zahl von Wappenfragmenten zeugen von der sehr reichen Verzierung des Turmes (*Abb. 2—4*).

Der Turm ist unserer Meinung nach ein Teil des Haupteinganges, sein sehr reicher Wappenschmuck diente dem Zweck der königlichen Repräsentation. Aufgrund der Struktur, des Stils der architektonischen Zierelemente, der Motive der Wappen müssen wir die Bauzeit auf die Herstellungszeit des mit Löwen verzierten Brunnens auf die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts setzen.

ANTIK KULTÚRA ÉS MŰVÉSZET A FEKETE-TENGER ÉSZAKI PARTVIDÉKÉN CÍMŰ KIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

CSERMÉNYI VAJK

A leningrádi Ermitázs és a moszkvai Puskin Múzeum régészeti anyagának magyarországi bemutatásával a Magyar Nemzeti Múzeum „Pannónia művészete” c., 1972-ben a Szovjetunióban rendezett kiállítását viszonzta.

A magyarországi ásatások számos olyan antik tárgyat hoztak felszínre, amelyek a Fekete-tenger északi partvidékének régészeti anyagához kapcsolódnak, s így a Pontus-vidék emlékeinek bemutatása gyümölcsöző lehet a magyar kutatás számára is.

A Fekete-tenger északi partvidékén a görög anyaország és Kis-Ázsia antik központjaiból származó bevándorlók az i. e. VI. sz.-ban egész sor görög várost alapítottak. Ezek a görög városok, szinte megalapításuk pillanatától kezdve, szoros kapcsolatot építettek ki a vidék helyi lakosságával. A Fekete-tenger északi partvidékéhez csatlakozó sztyeppe-zónát a szkíták törzsei, az ÉK-i partvidéket pedig a maiotok, sindek és szarmaták lakták. Ezeknél a nemzetségi társadalom különböző fokán álló törzseknél, az antik városok hatása gyorsította a nemzetségi szervezet felbomlását, és hozzájárult az osztályviszonyok kialakulásához.

Az antik kultúrával való megismerkedés jelentősen gazdagította a helyi mesterek tudását, így az antik kézművességtől átvett technikát saját, ősi művészi hagyományaik újfajta kifejezésére használták fel.

A kiállításon bemutatott anyag magában foglalja a különböző görög város-államok műhelyeiből származó, importált árukat, de megismerkedhetünk a pontusi görög városok helyi készítményeivel és a barbár művészet emlékeivel is, a szkíta, szarmata és a hun mesterek munkáival.

A kiállított műtárgyak az Ermitázs és a Puskin Múzeum gyűjteményéből valók, és a múlt századtól folyó ásatásokon kerültek elő.

A kiállítást a Berezány szigetről származó leletanyag nyitja meg. Ezen a helyen az i. e. VII. sz. végétől az i. sz. első századig antik település állott, melyet talán Chios szigetéről származó görögök alapítottak. A település, amely a legrégebbi a Fekete-tenger északi partvidékén, az i. e. VI. sz.-ban élte fénykorát. A berezányi ásatások legértékesebb leletei a keleti görög, és az attikai feketealakos archaikus kerámia emlékei. A rhodosi vázafestészet néhány egyedülálló darabja is előkerült itt, mint egy, az i. e. VII. sz. végéről származó tányér töredéke apotropaikus

maszkabrázolásal, vagy pedig egy hasonló korú, állatfrízekkel díszített edény. A Chios-szigeti kerámiát művészi megformálású, vékony falú vázák képviselik.

A település legrégebbi rétegéből szép archaikus terrakották származnak. 1970-ben, történeti jelentősége miatt fontos, ólomlemez találtak, melynek felírata az i. e. VI. sz.-ra tartalmaz érdekes utalásokat a pontusi partvidék archaikus kori gazdasági és társadalmi viszonyaira vonatkozóan.

Olbiát az i. e. VI. sz. elején milétosi telepesek alapítják a Bug jobb partján. Olbia az i. e. VI. sz.-ban a görög—szkíta kapcsolatok egyik legvirágzóbb központja volt, de az i. e. II. sz.-tól hanyatlásnak indult, végül az i. sz. II. sz.-tól függetlensége is megszűnt, Róma fennhatósága alá került. Az Olbia temetőjében feltárt festett vázák, alabástrom edények tanúsága szerint, szoros kapcsolatot tartott fenn Görögország, Kisázsia és Egyiptom városaival. Az i. e. VI—V. sz.-ban a fekete- és vörösalakos edények, melyeket Attikából szállítottak, majdnem teljesen kiszorították a keleti görög import árukat. Olbiának jelentős szerepe volt a szkíta művészet fejlődésében. Hogy a szkíta vásárlók igényeit kielégítsék, az olbiai mesterek különböző fémtárgyakat állítottak elő, amelyeket az ún. szkíta állatstílusban díszítettek. Ezt példázzák a keresztalakos bronz csatok, bronz tükrök, melyek olbiai sírokból is előkerültek. A görög anyaországból származó művészi alkotások mellett a szobrászat, ötvösség, építészet terén a helyi művészek is számos, a görög művészet szempontjából értékes művet alkottak. A hellenizmus korában különösen a fazekasság és az agyagszobrászat indult jelentős fejlődésnek. Az agyagszobrászat színvonalát jól dokumentálja a trónon ülő Kybelé istennő terrakotta szobrocskája. A város életének legutolsó szakaszát az Itáliából és Kis-Ázsiából származó vörösmázás kerámia- és üvegedények szemléltetik.

Az antik kultúra egyik legfontosabb területe volt a boszporuszi királyság. Legjelentősebb városa Pantikapaion, amelyet milétosi telepesek alapítottak az i. e. VI. sz. első felében a Krim félszigeten, a mai Kercs helyén. Kedvező gazdaságföldrajzi helyzeténél fogva hamarosan a barbár törzsek és a görögök gazdasági és kulturális kapcsolatainak legfontosabb középpontjává fejlődött. Uralkodói az i. e. IV. sz.-ra hatalmuk alá kényszerítették a kercsi félsziget többi görög települését (Myrmékion, Nympheion, Tyritaké, Theodosia és Iluraton), a Taman félsziget görög városait (Phanagoreia, Hermonassa, Kepoi és Tyrambé), sőt, számos barbár törzset is.

A régészeti ásatások felszínre hozták a város egyik legkorábbi épületét, az ún. emporion raktárát, ahonnan sok rhodosi import edény került elő, az i. e. VI. sz. első feléből. Pantikapaionban a helyi kézművesség is virágzott, amint ezt a város temetőjének leletei jól szemléltetik. A boszporuszi előkelők sírjaiból sok értékes műalkotás került elő: festett vázák, ötvöstárgyak, vésett gyűrűkövek, terrakották. Pantikapaion környékén számos kurgán van, ezek nagy többségükben gazdag görög és elgörögösödött polgárok sírjai. A kurgánokból egyedülálló jelentőségű műtárgyak is előkerültek, ilyen egy i. e. IV. sz.-i domborműves, vadászjeleneteket ábrázoló, vörösalakos lekythos. A vázán görög nyelvű felirat olvasható: „Az atheni Xenophantos készítette”. Pantikapaion szerepe is fontos a szkíta művészet fejlődésében, de mint királyi székhely, fontos központja volt a görög művészetnek is. Szoros kapcsolatban állott Athénnel, majd a hellenisztikus kor nagy központjaival, így szobrászművészete híven tükrözi a görög anyaország nagy művészeinek stílusirányzatait. A kiállításon szereplő Aphrodité és Zeus fej az 1956. évi ásatáson, egy i. e. I. sz.-ra keltezhető házban került elő.

A kiállításon a boszporuszi királyság kisebb városából származó emlékekkel is megismerkedhetünk.

Az ázsiai Boszporusz legfontosabb városa Phanagoreia volt, amelyet a Kuban folyó torkolatánál teosi görög telepések alapítottak az i. e. VI. sz.-ban. Nemrég vízalatti kutatásokkal sikerült megállapítani, hogy a város jelentős részét jelenleg víz borítja. Phanagoreia környékén i. e. IV. sz.-i templom romjait tárták fel, amelyben sok, kultikus rendeltetésű terrakotta került elő. A várost kurgán-temetők határolják. Az egyik női sírban találták azt a híres alakosdedény-együttest, amelynek darabjai, többek között, a kagylóban levő Aphrodité, Niké, szfinx és szirén.

Chersonesost az i. e. V. sz. végén alapították a pontusi Hérakleióból származó görögök. Az ásatások felszínre hozták a jól fennmaradt erődfalakat, tisztázták a város utcarendszerét és feltárták a temetőt. Az i. e. IV—II. sz.-ra keltezhető lakónegyedek feltárásakor a görög anyaországban készült márványszobrok töredékei kerültek elő, többek között egy Dionysos-fej is. Érdekesekek számunkra az i. e. IV—III. sz.-i sírkövek, melyek többszínű festéssel és különböző jelvények dombozműves ábrázolásával díszítettek. A hellenizmus korában különösen a kisplasztika virágzott. Több műhelyt tártak fel a város területén, amelyekből terrakották készítésére használt negatív formák is előkerültek. A legelterjedtebb ábrázolások közé Démétér-, Dionysos-, Aphrodité- és Thanatos szobrocskák, valamint bacchikus maszkok tartoztak. Chersonesos az i. e. II. sz. végén elvesztette önállóságát, először szkíta, majd római fennhatóság alá került, de önkormányzatát mindvégig megőrizte.

A Fekete-tenger északi partvidékének sztyeppei kultúráját a szkíta és szarmata kurgánok leletanyaga, valamint a népvándorlás kori emléktárgyak szemléltette a kiállításon. A feltárt kurgánok leletei közül elsősorban a jellegzetesen ún. szkíta állatstílusú tárgyak érdemelnek figyelmet. A szkíta állatstílus korai alkotásaira e. VI—V. sz.) a kompozíciók realizmusa jellemző. A kiállításon különböző tárgyak mutatják a korai stílus jellegzetességeit: nivósan faragott csont zabla pofarudak és szíjbújtatók, szarvast és ökörfejet ábrázoló póznavegek, különböző állatok alakját utánzó bronz lószerszám-díszek, szarvas, párduc és madár alakú arany ruhadíszek. Az i. e. IV. sz.-ban a görög mitológia hatására a szkíta művészetben megjelennek az anthropomorph ábrázolások. Az i. e. III. sz.-ban a szarmaták elűzték a szkítákat, s a kiállításon szereplő emléktárgyak gazdag kultúrájukat szemlélteti. A novocserkaszki kincslelet egyedülálló példája a szarmata állatstílusnak.

A kiállítás a hun korszak emlékeinek bemutatásával zárul.

ANTIKE KULTUR UND KUNST IM KÜSTENGEBIET DES SCHWARZEN MEERES

—AUSSTELLUNG IM UNGARISCHEN NATIONALMUSEUM—

Die Ausstellung des archäologischen Materials der Staatlichen Eremitage und des Staatlichen Puschkin-Museums der Bildenden Künste in Ungarn war eine Erwiderung der 1972 in der UdSSR gezeigten Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums unter dem Titel „Die Kunst in Pannonien“.

Die Ausgrabungen in Ungarn brachten zahlreiche solche antike Gegenstände zum Vorschein, die Beziehungen zum archäologischen Material des nördlichen Küstengebietes des Schwarzen Meeres haben, und so kann die Ausstellung der Exponate aus der Pontus-Gegend auch für die ungarische Forschung fruchtbar sein.

Entlang der Nordküste des Schwarzen Meeres haben im 6. Jahrhundert v. u. Z. Einwanderer aus dem griechischen Mutterland und aus den antiken Zentren Kleinasiens eine ganze Reihe von griechischen Städten gegründet. Diese griechischen Städte haben — beinahe vom ersten Moment ihrer Gründung an — eine enge Beziehung zu der eingeborenen Bevölkerung dieser Gegend geschaffen. Die Steppenzone, die sich der Nordküste des Schwarzen Meeres anschloß, war von Stämmen der Skythen, die nordwestliche Küste von Maioten, Sinden und Sarmaten bewohnt. Bei diesen Stämmen, die auf den verschiedenen Stufen der Gentilordnung standen, wurden der Zerfall der Gentilordnung und die Herausbildung der Klassenverhältnisse durch den Einfluß der antiken Städte beschleunigt.

Das Bekanntwerden mit der antiken Kultur hat das Wissen der lokalen Meister bedeutend bereichert, so daß sie die vom antiken Handwerk übernommene Technik für einen neuartigen Ausdruck ihrer uralten künstlerischen Traditionen verwendeten.

Das ausgestellte Material umfaßt die aus den Werkstätten verschiedener griechischer Freistädte stammenden importierten Waren, aber es werden auch die örtlichen Erzeugnisse der griechischen Pontus-Städte sowie Gegenstände der Kunst der Barbaren — Arbeiten skythischer, sarmatischer und hunnischer Meister — gezeigt.

Die ausgestellten Exponate stammen aus der Sammlung der Eremitage und des Puschkin-Museums und kamen während Ausgrabungen im vorigen Jahrhundert zum Vorschein.

Die Ausstellung wird mit dem Fundmaterial von der Berezan-Insel eröffnet. Hier stand vom Ende des 7. Jahrhunderts v. u. Z. bis zum 1. Jahrhundert u. Z. eine Siedlung, die wahrscheinlich durch von der Insel Chios stammende Griechen gegründet wurde. Die Siedlung — die älteste an der Nordküste des Schwarzen Meeres — erlebte im 6. Jahrhundert v. u. Z. ihre Blütezeit. Die wertvollsten Funde der Ausgrabungen in Derezan sind die ostgriechischen und die attischen archaischen Keramiken mit schwarzen Figuren. Auch einige einzigartige Exem-

plare der Vasenmalerei von Rhodos kamen hier zum Vorschein, wie das Fragment eines Tellers vom Ende des 7. Jahrhunderts v. u. Z. mit apotropäischer Maskendarstellung oder ein etwa gleichartiges mit Tierfriesen verziertes Gefäß. Die Keramiken der Insel Chios sind durch künstlerisch geformte dünnwandige Vasen vertreten.

Aus der ältesten Schicht der Siedlung stammen schöne archaische Terrakotten. Im Jahre 1970 wurde eine Bleiplatte gefunden, der historische Bedeutung zukommt, und deren Inschrift interessante Hinweise auf die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnisse der Pontus-Küste des archaischen Zeitalters (des 6. Jahrhunderts v. u. Z.) enthält.

Olbia wurde Anfang des 6. Jahrhunderts v. u. Z. von Milesiern am rechten Ufer des Bug gegründet. Olbia war im 6. Jahrhundert v. u. Z. eines der blühendsten Zentren griechisch-skythischer Beziehungen. Der Verfall der Stadt begann im 2. Jahrhundert v. u. Z.; im 2. Jahrhundert u. Z. verlor sie auch ihre Unabhängigkeit und gelangte unter die Verwaltung Roms. Aus den auf dem Friedhof von Olbia gefundenen bemalten Vasen und Alabastergefäßen geht hervor, daß die Stadt engen Kontakt mit den Städten Griechenlands, Kleasiens und Ägyptens pflegte. Die aus Attika gelieferten schwarz- und rotfigurigen Gefäße haben im 6—5. Jahrhundert v. u. Z. die ostgriechischen Importwaren beinahe völlig verdrängt. Olbia spielte eine bedeutende Rolle bei der Entwicklung der skythischen Kunst. Um den Ansprüchen der skythischen Käufer gerecht zu werden, fertigten die Meister in Olbia verschiedene Metallgegenstände, und verzierten diese im sog. skythischen Tierstil. Davon zeugen die Bronzeschnallen mit Kreuzfigur, die Bronzespiegel, die auch aus Gräbern in Olbia zum Vorschein kamen. Neben den aus dem griechischen Mutterland stammenden künstlerischen Schöpfungen haben auch die örtlichen Meister auf dem Gebiet der Bildhauerei, der Schmiedekunst sowie der Architektur vom Gesichtspunkt der griechischen Kunst her wertvolle Werke geschaffen. In der Zeit des Hellenismus begann vor allem auf dem Gebiet der Töpferei und keramischen Plastik ein bedeutender Aufschwung. Das Niveau der keramischen Plastik wird durch die kleine Terrakotta-Figur der auf dem Thron sitzenden Göttin Kybele gut veranschaulicht, die letzte Lebensperiode der Stadt durch rotglasierte Keramik- und Glasgefäße, die aus Italien und Kleinasien stammen.

Eines der wichtigsten Gebiete antiker Kultur war das Königreich Bosphoros, seine bedeutendste Stadt Pantikapaion, die in der 1. Hälfte des 6. Jahrhunderts v. u. Z. von Milesiern auf der Halbinsel Krim, an der Stelle des heutigen Kertsch, gegründet wurde. Wegen ihrer günstigen wirtschaftlich-geographischen Lage entwickelte sich die Stadt recht bald zu einem der wichtigsten Zentren der Wirtschafts- und kulturellen Beziehungen zwischen den Barbarenstämmen und den Griechen. Ihre Herrscher zwangen um die Zeit der Wende zum 4. Jahrhundert v. u. Z. alle anderen griechischen Siedlungen der Kertsch-Halbinsel (Myrmekion, Nympheion, Tyritake, Theodosia und Iluraton), sowie die griechischen Städte der Taman-Halbinsel (Phanagoreia, Hermonassa, Kepoi und Tyrambe), ja sogar zahlreiche Barbarenstämme unter ihre Herrschaft. Im Laufe der archäologischen Ausgrabungen wurde eines der ältesten Gebäude der Stadt, die sog. Emporion-Lagerstätte, freigelegt, in dem ziemlich viele Importgefäße aus Rhodos aus der 1. Hälfte des 6. Jahrhunderts v. u. Z. gefunden wurden. In Pantikapaion blühte auch das örtliche Handwerk, wovon auch die vom Friedhof der Stadt

stammenden Funde zeugen. Aus den Gräbern der Vornehmen von Bosporos kamen viele wertvolle Kunstwerke zum Vorschein: bemalte Vasen, geschmiedete Gegenstände, geschnittene Ringsteine, Terrakotten. In der Umgebung von Pantikapaion gibt es zahlreiche Kurgane, bei denen es sich hauptsächlich um Gräber von reichen griechischen, oder zu Griechen gewordenen Bürgern handelt. Aus den Kurganen kamen Kunstwerke von einmaliger Bedeutung ans Tageslicht, so z. B. eine rotfigurige Lekythos mit Jagdreliefs aus dem 4. Jahrhundert v. u. Z. Die Vase trägt die griechische Signatur des Xenophantos von Athen. Auch Pantikapaion spielte eine bedeutende Rolle in der Entwicklung des skythischen Kunst, war aber als königliche Residenz auch ein wichtiges Zentrum der griechischen Kunst. Die Stadt unterhielt enge Beziehungen zu Athen, und später mit den grossen Zentren der hellenistischen Periode. Die Bildhauerkunst der Stadt widerspiegelt die Stilrichtungen der großen Künstler des griechischen Mutterlandes. Die auf der Ausstellung zur Schau gestellten Köpfe der Aphrodite und des Zeus wurden während Ausgrabungen im Jahre 1956 in einem auf das 1. Jahrhundert v. u. Z. zu datierenden Haus freigelegt.

Im Rahmen der Ausstellung sind ausserdem Funde aus den kleineren Städten des Bosporos-Königreichs zu sehen.

Die wichtigste Stadt des asiatischen Bosporos war Phanagoreia, die im 6. Jahrhundert v. u. Z. an der Mündung des Flusses Kuban von griechischen Siedlern aus Theos gegründet wurde. Unlängst konnte mit Hilfe von Unterwasserforschungen festgestellt werden, daß ein bedeutender Teil der einstigen Stadt von Wasser überflutet ist. In der Nähe von Phanagoreia wurden die Überreste eines Tempels aus dem 6. Jahrhundert v. u. Z. freigelegt, wobei zahlreiche Terrakotten kultischer Bestimmung zum Vorschein kamen. Die Stadt wird von Kurgangräbern umgeben. In einem der Frauengräber wurde die berühmte figürliche Gefäßgruppe gefunden, zu deren Stücken unter anderem die in einer Muschel befindliche Aphrodite, Nike, Sphinx und Sirene gehören.

Chersonesos wurde Ende des 5. Jahrhunderts v. u. Z. von Griechen aus Herakleia (Pontos) gegründet. Bei den Ausgrabungen kamen guterhaltene Festungsmauern zum Vorschein, wurden das Straßensystem der Stadt bestimmt und der Friedhof freigelegt. Bei der Freilegung von Wohnvierteln des 4—2. Jahrhunderts v. u. Z. kamen Fragmente von Marmorstatuen ans Tageslicht, die im griechischen Mutterland gefertigt wurden, u. a. auch ein Dionysos-Kopf. Für uns sind die Grabsteine aus dem 4—3. Jahrhundert v. u. Z. interessant, die mehrfarbig bemalt und mit reliefartiger Darstellung verschiedener Insignien verziert sind. In der Zeit des Hellenismus stand vor allem die Kleinplastik in Blüte. Im Gebiet der Stadt wurden mehrere Werkstätten freigelegt, aus denen auch Negativformen zur Herstellung von Terrakotten zum Vorschein kamen. Zu den am meisten verbreiteten Kleinplastiken gehören Darstellungen des Demeter und Dionysos, der Aphrodite und Thanatos, sowie bacchische Masken. Chersonesos verlor Ende des 2. Jahrhunderts v. u. Z. seine Selbständigkeit und gelangte vorerst unter skythische und später unter römische Oberhoheit, hat jedoch seine Selbstverwaltung bis ans Ende bewahrt.

Die Kultur der Steppen des nördlichen Schwarzmeer-Küstengebietes wird in der Ausstellung durch das Fundmaterial der skythischen und sarmatischen Kurgane, sowie durch das Material aus der Zeit der Völkerwanderung veranschaulicht. Unter den Funden der freigelegten Kurgane verdienen in erster Linie

die Gegenstände im sog. skythischen Tierstil Aufmerksamkeit. Für die frühen Werke des skythischen Tierstils (6—5. Jahrhundert v. u. Z.) ist der Realismus der Kompositionen charakteristisch. In der Ausstellung wird das Typische des frühen Stils an mehreren Ausstellungsobjekten sichtbar: kunstvoll aus Knochen geschnitzte Trensenstangen, Riemenzungen, Stangenaufsätze mit Darstellungen von Hirsch- und Stierköpfen, bronzene Schmuckplatten vom Pferdegeschirr in der Form von verschiedenen Tieren, goldener Kleiderschmuck in Hirsch-, Panther- und Vogelform. Unter dem Einfluß der griechischen Mythologie erschienen auch in der skythischen Kunst anthropomorphe Darstellungen. Im 3. Jahrhundert v. u. Z. wurden die Skythen von den Sarmaten vertrieben. Die Ausstellung veranschaulicht auch die reiche Kultur dieses Volkes. Der Schatzfund von Nowotscherkassk ist ein einzigartiges Beispiel des sarmatischen Tierstils.

Die Ausstellung schließt mit der Vorführung von Funden aus der Hunnenzeit.

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató

Műszaki szerkesztő: Sugár László

Készült az MSZ 5601-59 szabvány szerint

B/5 alakban, 18,2 A/5 ív terjedelemben, 800 példányban

75/3956. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős: Vágó Sándorné igazgató

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

